

An aerial photograph of a city street scene, rendered in a monochromatic teal color. The image shows several people walking and a cyclist. Large, stylized shadows of a bicycle wheel and a person are cast across the scene. The text 'WEEES OOK LOKAAL EEN SOCIAAL-LIBERAAL' is overlaid in large, white, bold, sans-serif capital letters.

WEEES OOK LOKAAL EEN SOCIAAL- LIBERAAL

idee

WOORD VOORAF

MET EEN PROGRESSIEF en optimistisch sociaal-liberaal programma heeft D66 een prachtig resultaat behaald bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer. Hier ligt een mooie opdracht voor de grote nieuwe fractie voor de komende jaren. Tegelijkertijd kijkt *idee* weer verder vooruit, bijvoorbeeld naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2018. Want met meer dan 800 raadsleden en 150 wethouders, in 280 gemeenten, werkt D66 ook lokaal aan een sociaal-liberale samenleving.

Vanuit een positief mensbeeld en de overtuiging dat de mens zelf het beste kan bepalen wat goed is voor zichzelf en zijn directe omgeving, streven sociaal-liberalen ernaar dat mensen zoveel mogelijk zeggenschap hebben over hun eigen leven. Die zeggenschap oefenen mensen nooit alleen uit, maar altijd samen met anderen. In dit gesprek tussen mensen komen we tot de keuzes voor onze leefomgeving. Juist ook op lokaal niveau.

In dit nummer van *idee* besteden we volop aandacht aan de lokale democratie en het lokale bestuur. Hoe vertalen onze sociaal-liberale uitgangspunten zich naar ambities en initiatieven op lokaal niveau? Hoe maken we afspraken om te komen tot een meer transparante bestuurscultuur, hoe experimenten we om burgers meer directe zeggenschap te geven over beleid en budget voor hun eigen wijk? Welke inspanningen zijn nodig om mensen in staat te stellen mee te beslissen, om burgers goed te informeren maar ook de belangen van minder zichtbare groepen mee te wegen?

We hebben raadsleden, wethouders en burgemeesters, maar ook deskundigen van buiten de politieke praktijk, gevraagd om te reflecteren op hun ervaringen en om hun geleerde lessen te delen. Want sociaal-liberale ambities kunnen op papier mooi klinken, maar leiden soms tot ingewikkelde dilemma's in de praktijk. Wanneer mensen vanuit hun eigen belangen het wijkbudget verdelen, wie houdt er dan oog voor het algemeen belang? Hoe mobiliseren we niet alleen de mensen met een flinke portie kennis en assertiviteit, maar ook mensen die minder snel gehoord worden? En hoe ga je het gesprek aan – als burgemeester of als medeburger – met iemand die niet open lijkt te staan voor een gesprek?

Deze *idee* hoopt stof tot nadenken te geven, maar ook een aanzet tot het gesprek in een lokale afdeling of fractie. Hoe vertalen we onze sociaal-liberale uitgangspunten en idealen naar lokale programma's en initiatieven? We horen graag of we in die opzet zijn geslaagd.

Annet Aris
Voorzitter redactieraad *idee*

06
'Breng het democratisch gesprek weer terug naar de wijk'

In Groningen wordt geëxperimenteerd met coöperatieve wijkraden, waarin raadsleden en ingelote burgers gezamenlijk het beleid bepalen. Een interview met initiatiefnemer en D66-raadslid Wieke Paulusma.

Wieke Paulusma

Wees ook lokaal een sociaal-liberaal

10
Vertrouw op Haagse kracht

Hoe verander je een bestuurscultuur? Als grootste partij in de Haagse gemeenteraad bracht D66 het in de praktijk.

Ingrid van Engelshoven & Robert van Asten

18
Vlaamse lessen in burgerbetrokkenheid

Een liberale wethouder introduceerde de burgerbegroting in Antwerpen. Betekenisvolle burgerparticipatie is een van de ingrediënten van een vernieuwde liberale democratie.

Willem-Frederik Schiltz

36
Het 'geloof' van burgerparticipatie

Als onderzoeker en D66'er volgt Klaartje Peters de initiatieven om burgers meer bij het bestuur en de politiek te betrekken. Bij uitstek een sociaal-liberale ambitie, vindt ze. 'Maar het invullen van die ambitie valt vervolgens niet mee.'

Klaartje Peters

@VMStichting
#deidee

14
Omgevingswet: grotere rol voor burgers?

Drie voorwaarden van het SCP voor meer burgerbetrokkenheid bij de inrichting van onze leefomgeving.

Andries van den Broek & Kim Putters

17
'We moeten toe naar een cultuuromslag'

Een sociaal-liberaal raadslid over de Omgevingswet.

Fleur Spijker

22
Boos!

Hoe ga je als gemeentebestuur het gesprek aan met boze burgers?

Pieter Smit

25
Van wie is de openbare ruimte?

De afweging tussen politieke waarden, lokale voorkeuren en het algemeen belang.

Jessica van Eijs & Martijn Braber

28
Gemeenten en burgerparticipatie
feiten & cijfers

32
Stop de steun aan lokale media

Er is behoefte aan innovatieve journalistiek die echt controleert.

Chris Aalberts

50
Jos Heijmans 'Het huis van Thorbecke is aan vervanging toe'

De sociaal-liberale wereld van

40
Marktwerking in de zorg

Een briefwisseling

Eduard van Scheltinga & Frank Candel

45
De essentie van de vrijheid van meningsuiting

De vrijheid van meningsuiting is begrensd. Daarom moeten vrijheden van radicale salafistische organisaties worden ingeperkt.

Dirk Verhofstadt

54
Volkvertegenwoordigers moeten door loting worden verkozen

Sociaal-liberaal debat

Paul Lucardie & Tom van der Meer

59
Verenigde Staten: gespleten tussen nationalisme en liberalisme

Trump's aanvallen op de liberale democratie zijn zorgelijk, maar hebben ook positieve bijwerkingen.

Sociaal-liberaal in het buitenland

Luuk Ament

57
Draagmoeders uit het basispakket

Knuppel in het hoenderhok

Mark Sanders

66
Een onmogelijk verlangen

Filmrecensie

Denise van Dalen

68
Democratie: nog steeds een goed idee?

Sociaal-liberale denkers

Herman Beun

72
Haal het slot van de deur

Boekrecensie

Andrys Wierstra

‘Breng het democratisch gesprek weer terug naar de wijk’

interview
Wieke Paulusma

Op veel plekken in Nederland wordt geëxperimenteerd met de vernieuwing van de lokale democratie. In Groningen is de gemeente onlangs gestart met coöperatieve wijkraden, waarin raadsleden en ingelote burgers gezamenlijk het mandaat en het budget hebben om het beleid in hun wijk te bepalen. Initiatiefnemer is D66-raadslid Wieke Paulusma. ‘Mensen volledig eigen regie geven over hun wijk en hen vertrouwen met een eigen budget, dat vind ik een ultiem sociaal-liberaal verhaal.’

door Wouter Saes

Wat is de gedachte achter de coöperatieve wijkraden? ‘Het idee voor coöperatieve wijkraden komt uit Engeland. Toen daar bezuinigd moest worden om de overheidsfinanciën op peil te brengen, dacht men: als bewoners meer zelf moeten gaan doen, waarom geven we ze dan niet meer zeggenschap? Dat heeft het balletje aan het rollen gebracht. Ik ben daar op werkbezoek geweest, en mensen vertelden me dat het doel van de wijkraden is dat mensen uit de wijk samen het gesprek aangaan. Ik merkte dat dit niet alleen de zeggenschap en het inzicht bij mensen vergroot, maar ook het draagvlak. Dat draagvlak wordt versterkt als je werelden bij elkaar brengt. Politiek, bewoners én ambtenaren. Dus niet alleen beslissingen van bewoners of alleen vanuit het stadhuis, maar gecombineerd. Dat brengt representatie en participatie bij elkaar. Juist dat maakt het idee van coöperatieve wijkraden heel sterk.’

Hoe ziet die combinatie er in de praktijk uit? ‘Ingelote bewoners nemen samen met raadsleden alle beslissingen voor het beleid binnen een wijk. De wijkraden bestaan dus uit burgers en raadsleden, waarbij ze op gelijke voet staan. Het is bij-

voorbeeld niet zo dat de raadsleden uiteindelijk het laatste woord hebben over beslissingen. Die worden in gezamenlijkheid genomen. De wijkraden pakken op die manier echt regie over hun eigen wijk. En ze krijgen hier ook budget voor. Bijzonder is dat het budget voor de wijkraden niet additioneel is. Het initiatief gaat niet over extra-tjes en cadeautjes voor de wijk. De raden moeten echt keuzes maken. Dit betekent ook dat de wijkraden over alle zaken gaan die de wijk zelf betreffen. De beslissingsbevoegdheid voor de wijkoverstijgende thema’s blijft voorlopig bij de gemeenteraad liggen.’

Wat betekent dit voor raadsleden en bewoners? ‘Die krijgen een andere rol. Raadsleden moeten uit de debatstand komen en bewoners moeten leren om verder te kijken dan hun eigen voorkeur. Uiteindelijk gaat het erom contact met elkaar te krijgen en het gesprek op gang te brengen. Als burgers zijn we tegenwoordig enorm gericht op de overheid, niet meer op elkaar. Dat laatste moet terugkomen. Wanneer we aandacht hebben voor elkaar als medeburgers komt ook het gesprek weer terug, over waar je niet tevreden over bent in

je straat of waar je samen juist heel trots op bent. En je bespreekt dat je ook samen als burendingen kunt oppakken of oplossen. Dit democratische gesprek gaat over het afwegen van belangen en vindt nu grotendeels plaats op het stadhuis. Niet tussen mensen onderling.'

Wordt daarmee de politieke arena verplaatst naar de wijk? 'Nee, raadsleden gaan andere dingen doen. Het idee is dat zij samen met bewoners uit de wijk de belangrijke wijkthema's inventariseren. Het uitgangspunt is dat de bewoners de experts vanuit de wijk zijn. Zij weten het best wat goed is voor de wijk, omdat ze er iedere dag mee te maken hebben. Daarom worden ook nog vierhonderd andere bewoners uit de wijk ingeloot. Zij praten digitaal mee.'

'De raadsleden zitten primair als vertegenwoordiger van de gehele gemeenteraad in de wijkraad. Niet vanuit hun eigen politieke partij. Ze krijgen als opdracht mee om in een soort olievlek bewoners te betrekken bij datgene wat er in de wijkraaden gebeurt. Daarnaast krijgt de wijkraad een volmacht van de gemeenteraad om geld te besteden aan projecten die de wijkraad goed vindt. We hebben eerder ervaring opgedaan met wijkbudgetten, maar die budgetten waren extra. Dit is een soort burgerbegroting, waarin belangen worden afgewogen. Het gaat erom dat we het gesprek over die belangen op gang brengen in de wijk, zodat mensen begrijpen dat niet alles kan. En dat ze de ervaring opdoen om dit uit te leggen aan hun eigen burendingen. Dat maakt het spannend. Je kunt bij genomen beslissingen niet meer met een boze vinger naar de overheid wijzen. Je zult zelf het gesprek aan moeten gaan met je buurman of buurvrouw. Vervolgens moeten wij burgers dus ook de mogelijkheid geven om keuzes te maken. Dat is lastig, want veel partijen vragen zich af of mensen de kennis hiervoor in huis hebben.'

Is dat geen utopie? 'Een utopie zou ik niet willen zeggen. Dat zou impliceren dat het nooit te realiseren valt. Idealistisch is het zeker, maar zonder idealisme krijg je nooit verandering. Mensen weten verschillende dingen en er is veel kennis bij bewoners in de wijken. Die kennis moet je benutten en de kans geven naar boven te komen, niet

temperen. En ik geloof enorm in de kracht van dialoog, van het elkaar leren kennen. Je hoeft het daardoor niet eens te zijn met je buurman of buurvrouw, maar je snapt wel beter waarom iemand iets doet. Daarnaast zorgen we ervoor dat iedereen een gelijke informatiepositie heeft als het gaat om de informatie vanuit de gemeente.'

Waarom past het idee van coöperatieve wijkraaden in het sociaal-liberale gedachtegoed?

'We zeggen als D66'ers altijd makkelijk: neem eigen regie. Het feit dat we mensen volledig eigen regie geven over hun wijk en hen daarnaast vertrouwen met een eigen budget, dat vind ik ultiem ons verhaal. Je eigen keuzes maken, met oog voor het lot van anderen. Het gaat niet om zaken over de schutting gooien. Eigen regie nemen gaat over jezelf, maar ook over de gevolgen van je keuzes voor anderen. Oog hebben voor je omgeving. Vrijheid in verbondenheid. Daarin heeft de overheid een taak.'

'Noem me een idealist, maar ik geloof dat de samenleving beter wordt wanneer je inzet op elkaar leren kennen'

Verwacht je dat iedereen die wordt ingeloot ook daadwerkelijk wil deelnemen aan het experiment? 'Dat weet je nooit zeker. De ervaringen die we in Nederland hebben met de verschillende G1000-initiatieven laten zien dat dit lastig is. In Groningen hebben we geleerd dat het traject voorafgaand aan de loting het belangrijkste is. Dat is het moment om mensen warm te laten lopen voor dit initiatief. We zijn dus al anderhalf jaar bezig met dit project en onze ambassadeurs in de wijk vertellen al geruime tijd het verhaal van de coöperatieve wijkraad. Per wijk worden uiteindelijk elf mensen ingeloot voor een bepaalde periode. Na die periode wordt er gerouleerd en vindt er een nieuwe loting plaats. De burgemeester gaat de mensen die worden ingeloot voor de wijkraad persoonlijk benaderen.'

Is er het risico dat altijd dezelfde mensen deelnemen aan dit soort democratische initiatieven?

'Ik denk dat we deze *usual suspects* moeten koesteren. Je zult altijd mensen hebben die ergens als eerste op afkomen. Ik vraag me af of dat zo ernstig is. We investeren enorm in het doorvertellen van het verhaal over de coöperatieve wijkraad, zodat je, als je ingeloot wordt, weet waar het over gaat of er in ieder geval van gehoord hebt. Daarnaast gaan we deelnemers betalen. Ze krijgen geen volledige raadsvergoeding, maar het wordt wel een significante vergoeding. Hiermee willen we mensen aansporen om mee te doen en benadrukken we de gelijkwaardigheid ten opzichte van de raadsleden.'

Er wordt gezegd dat in dergelijke vertegenwoordigingen natuurlijke machtsverhoudingen ontstaan tussen mensen die meer en minder welbespraakt zijn. De tweede groep spreekt vaak vanuit hun emotie, terwijl de eerste groep dit afdoet als 'non-valide argumenten'. Zie je dit als een risico? 'Ik merk dat mensen pas gaan schreeuwen op het moment dat ze denken dat ze alles geprobeerd hebben. Er zit een vorm van wanhoop in. Noem me een idealist, maar ik geloof dat de samenleving beter wordt wanneer je inzet op elkaar leren kennen. Dat zorgt voor verbinding. Ik snap dat de politiek over ratio gaat, maar ik denk we zijn vergeten dat het soms ook over emotie mag gaan. In het initiatief wordt hier rekening mee gehou-

den. Raadsleden krijgen namelijk, net als de ingelote burgers, een training over hoe ze kunnen omgaan met emotie en persoonlijke verhalen.'

Wat zijn de juridische aspecten van deze vorm van besluitvorming? We hebben het initiatief bewust niet juridisch dichtgetimmerd, omdat we niet kunnen voorspellen wat er komen gaat. Wel worden we door het ministerie van Binnenlandse Zaken gemonitord. Wat we doen is namelijk een enorm grijs gebied. Ook de universiteiten van Groningen en Leiden volgen ons voor het juridische gedeelte. Overigens gaat een aantal thema's, zoals wijkoverstijgende zaken en de bevoegdheden van de burgemeester, niet naar de wijkraaden. Daarnaast moet het basisoniveau in de wijken hetzelfde blijven, waarvoor we een aantal benchmarks hebben bepaald. Verpaupering of misbruik van gemeenschapsgeld kan dus niet.'

En hoe zit het met missers? 'Daar ben ik niet zo bang voor. Naast een onafhankelijke voorzitter en een coach heeft iedere wijkraad ambtelijke ondersteuning. Tegelijkertijd hebben we afgesproken dat we de kans op missers accepteren. Wanneer er iets misgaat – bijvoorbeeld wanneer een wijkraad het budget flink overschrijdt of zich niet houdt aan de afspraken – zullen we daarvan balen, maar dat mag geen reden zijn om dingen dicht te timmeren. Het is iets om van te leren. Ook in de huidige vorm van democratie worden fouten gemaakt.'

Is jullie initiatief een voorbeeld voor andere D66'ers? 'Wat ik interessant vind, ook voor onze eigen partij, is dat de mensen in de raden als burgers het gesprek met elkaar aangaan. Niet als vertegenwoordigers van politieke partijen. Het gaat om datgene dat ons bindt: we hebben allemaal het beste voor met de stad en kijken wat we samen kunnen bereiken. We zijn als partij altijd trots op onze ledengroei; onze uitdaging is om in de dialoog iets anders te zijn dan alleen politicus. Het gaat juist om mensen onderling.'

Wieke Paulusma (@wiepau) is D66-raadslid in Groningen.

Wouter Saes is redacteur van *idee*.

Beeld / Herman Wouters

door Ingrid van Engelshoven & Robert van Asten

Vertrouwen op Haagse kracht

Hoe verander je een bestuurscultuur? Wat betekent het om samen met de bewoners een stad te besturen? Als grootste partij in de Haagse gemeenteraad bracht D66 het in de praktijk.

IN 2010 KWAM D66 in Den Haag voor het eerst sinds de jaren negentig in het college van burgemeester en wethouders, samen met PVDA, VVD en CDA. Een van onze speerpunten was het verbeteren van de Haagse bestuurscultuur. Als derde partij slaagden we er echter maar zeer beperkt in om daaraan iets te doen. Hoewel we een initiatiefvoorstel voor verbeterde participatie door de raad loosden en invoerden, veranderde de denkwijze van het stadsbestuur nauwelijks. De traditionele bestuurspartijen vonden het te comfortabel om vanuit het stadhuis besluiten te nemen en die vervolgens in langlopende masterplannen te verankeren. Onder het mom van 'visie' en 'leiderschap tonen' werd tegenspraak uit de stad vaak als 'lastig' ervaren. Politici zijn immers gekozen om keuzes te maken, toch? Inspraak en participatie werden als formaliteit gezien, niet als kracht en uitgangspunt.

Toen we in 2014 de grootste partij werden in Den Haag zagen we onze kans schoon om daar verandering in te brengen. Niet alleen konden we zelf meer invloed uitoefenen op de bestuurscultuur, we vonden ook een nieuwe bondgenoot in de Haagse Stadspartij. Die partij is in de jaren negentig ontstaan vanuit de krakersbeweging, met als doel om de bewoners van Den Haag meer macht te geven. In 2014 traden zij toe tot het college en zij deelden onze wens om de bestuurscultuur open te breken. Om niet meer over maar mét

mensen te besluiten. Samen werkten we een bestuursakkoord uit, waarin we aanstuurden op een mentaliteitsverandering. Initiatieven uit de stad worden positief benaderd en krijgen ruimte waar mogelijk. Belanghebbenden worden per definitie betrokken bij besluitvorming. De meningen en wensen van minderheden, in de raadszaal en de stad, worden zo veel mogelijk meegenomen in afwegingen. En in de raad is ruimte voor een betekenisvol debat. Helaas was niet de hele gemeenteraad bereid deze nieuwe uitgangspunten te accepteren – PvdV en Groep De Mos, onder leiding van oud-PvdV'er Richard de Mos, weigerden zich aan te sluiten bij een akkoord dat door de 'gevestigde partijen' was voorgesteld. Maar de basis van een nieuwe bestuurscultuur was gelegd.

DE NIEUWE BESTUURSCULTUUR vond haar weer slag in het coalitieakkoord *Vertrouwen op Haagse Kracht*. Dat vertrouwen op de eigen kracht van de Haagse inwoners en ondernemers is meer dan een *catchphrase*. In de jaren ervoor was het stadsbestuur te vaak tegenover de stad komen te staan, en werden te veel besluiten genomen die door de belanghebbenden niet werden begrepen of geaccepteerd. Een voorbeeld daarvan is het plan om meer parkeerplaatsen aan te leggen aan de Laan van Meerdervoort. Daarvoor moesten bomen gekapt worden, wat begrijpelijkerwijs tot frustratie en onbegrip leidde bij omwonenden. Maar de bewoners werden nauwelijks in het proces betrokken. Het leidde tot verhitte debatten in de stad, maar niet tot een oplossing.

‘Luisteren naar de stad is iets anders dan je oren laten hangen naar hen die het meest mondig zijn’

Daarom besloot de nieuwe D66-wethouder Tom de Bruijn opnieuw te beginnen. Hij vormde een denktank met omwonenden en experts en gaf hen kaders mee: er moeten meer parkeerplaatsen komen – de parkeerdruk was immers te hoog – maar jullie mogen bedenken hoe we dit het best kunnen doen. Dit leidde tot vertraging, wat hem op verwijten van de traditionele bestuurspartijen kwam te staan, maar ook tot een mooi resultaat: er hoefden minder bomen gekapt te worden, de parkeerplaatsen kwamen er en de omwonenden waren blij met de oplossing. Het is soms lastig om op zo'n manier beleid te maken – belanghebbenden kunnen immers keuzes maken die je zelf anders zou hebben gemaakt. Maar zowel ideologisch (je vertrouwt op de eigen kracht van mensen) als pragmatisch (je doorbreekt een impasse) is dit de juiste keuze.

Ook in de nieuwe gemeentelijke verantwoordelijkheden binnen het sociaal domein zagen we de kans om de stad nadrukkelijker te betrekken bij besluitvorming. We richtten een jongerenstadslab op, waarmee jongeren vanuit de hele stad met *serious gaming* worden betrokken bij concrete vraagstukken waar zij tegenaan lopen. Niet participatie door een beleidsstuk voor te leggen voor commentaar, maar een creatieve manier om hun input te krijgen op zaken die van belang zijn voor het jeugdbeleid van de gemeente. Het bleek een groot succes, en de jongerenstadslabs worden nu bij steeds meer processen betrokken die jongeren aangaan.

HET ACTIEF BETREKKEN van bewoners bij besluitvorming maakt het niet altijd gemakkelijk om de stad te besturen. Je moet de juiste balans vinden tussen enerzijds het luisteren naar de ideeën en wensen van de stad en anderzijds het realiseren van je eigen visie en beloftes. Luisteren naar de stad is iets anders dan je oren laten hangen naar hen die het meest mondig zijn. Soms besluit je dat iets moet gebeuren, ook al denkt een meerderheid, of een luidruchtige minderheid, er anders over. Je eigen geweten en moraliteit zijn daarbij leidend: kan ik de mening van de samenleving aan mezelf en anderen uitleggen en rechtvaardigen, of voel ik me geroepen om een ander verhaal nog beter over het voetlicht te krijgen? Elk raadslid

in Nederland dat onder vuur is komen te liggen of zelfs is bedreigd omdat hij of zij stelde dat de gemeente bereid moet zijn om vluchtelingen op te vangen, heeft dat ervaren.

Een andere uitdaging is de niet vanzelfsprekende steun van de raad. We regelen niet alles dicht aan de voorkant en proberen een verstikkende coalitiediscipline te voorkomen. Daardoor ontstaan wisselende meerderheden. Soms vormen progressieve partijen uit coalitie en oppositie samen een meerderheid, soms gebeurt dat door conservatieve partijen. Het is geen vanzelfsprekendheid dat de coalitie als blok stemt als daarover geen harde afspraken zijn gemaakt in het coalitieakkoord. Voor ons, als grootste partij in het midden van het spectrum, is dat minder ingewikkeld dan voor de kleinere coalitiepartijen die harder moeten werken om een meerderheid te vinden. Maar het betekent wel dat er soms wrevel ontstaat tussen coalitiepartijen, wanneer die er niet in slagen om de hele coalitie achter hun standpunt te verenigen.

EEN OPEN BESTUURSCULTUUR is ongrijpbaar. Het is vaak een mooie term tijdens verkiezingscampagnes, maar lastig te realiseren in de praktijk. Je kan het niet in regels, instituties en procedures vangen, maar het is gestoeld op de mentaliteit waarmee je bestuurt. Je kan geen interesse in de kracht van mensen veinzen, die interesse moet in je zitten. Maar wanneer je als raadslid of wethouder echt bereid bent om een beroep te doen op de eigen kracht van mensen, leidt dat juist lokaal tot mooie resultaten.

Ingrid van Engelshoven (@ivanengelshoven) is oud-wethouder in Den Haag en Tweede Kamerlid.

Robert van Asten (@RvanAsten) is fractievoorzitter van D66 in Den Haag.

Gesprek in de buurt

In het lokale bestuur heb ik geleerd dat niet alleen de inhoud ertoe doet (wat er gebeurt), maar ook het proces (hoe men ertoe komt). Een voorbeeld uit de praktijk: een projectleider voor een fietspad had drie tekeningen laten maken van een mogelijke inpassing van het fietspad, om die vervolgens met de omwonenden te bespreken. Op het laatste moment besloot hij de tekeningen thuis te laten en met een blanco vel met de buurt te overleggen. Een technische tekening roept namelijk vaak het gevoel op dat het project al ver is uitgewerkt. Na het gesprek kwamen bewoners met drie mogelijke varianten voor het fietspad. Zonder dat de projectleider erop gestuurd had, waren dit exact de drie varianten die hij had bedacht. In het verdere verloop van het project voelden ze echter als de varianten 'van de buurt', in plaats van die van de gemeente.

De uitkomst was dezelfde, maar door het doorlopen proces voelde het voor de bewoners heel anders. Bij het stimuleren van participatie en zelf- en samenredzaamheid moet de lokale overheid ook investeren in het gesprek en in contact. Contact tussen de inwoners en de medewerkers van de gemeente, maar ook contact tussen mensen onderling. Het overdragen van publieke taken aan gemeenschappen kan alleen als die gemeenschappen er zijn. Het lukt alleen als meer mensen meedoen. Daarvoor moeten we mensen activeren en laten zien dat meedoen loont.

Paul de Rook (@PauldeRook)
D66-wethouder in Groningen

Beeld / Herman Wouters

LOKAAL

De nieuwe Omgevingswet moet burgers meer ruimte geven om mee te praten over de inrichting van hun leefomgeving. Het Sociaal en Cultureel Planbureau benoemt hiervoor drie voorwaarden: goede communicatie, gevoelige antennes van overheden en realistische verwachtingen over de 'energieke samenleving'.

door Andries van den Broek & Kim Putters

Omgevingswet grotere rol voor burgers?

In 2018 zal de Omgevingswet in werking treden, waarin onder het motto 'eenvoudig beter' een groot aantal wetten wordt gebundeld. De gedachte hierachter is dat we met minder regels toekunnen omdat de samenleving (bedrijven en burgers) meer verantwoordelijkheid kan dragen. Nadat eerder veel werd verwacht van de maakbare samenleving en daarna van de heilzame marktwerking, staat momenteel de veerkracht van de samenleving in hoog aanzien.

Volgens de memorie van toelichting bij de Omgevingswet behelst dat 'eenvoudig beter' minder regels, voordeel voor iedereen en uiteindelijk meer vertrouwen in de overheid. Dit zijn uitkomsten waar niemand tegen kan zijn, maar die alleen gerealiseerd worden als die grotere rol voor burgers inderdaad van de grond komt. Dat lijkt ons aan enkele voorwaarden gebonden. Een grotere rol voor burgers veronderstelt goede informatie en gevoelige overheidsantennes, zonder overspannen verwachtingen over wat de 'energieke samenleving' vermag.

Informatie en communicatie

Goede communicatie is essentieel voor het functioneren van het democratisch bestel. Dit geldt zeker ook voor de grotere rol van de burger in het nieuwe omgevingsbestel. Er ligt een taak voor de overheid om helder te communiceren over de doelen en werking van de Omgevingswet. Vanuit de stelselverantwoordelijkheid ligt er ook een taak om erop toe te zien dat 'initiatiefnemers' van ingrepen in de omgeving de betrokkenen goed informeren. De overheid kan burgers niet dwingen om informatie tot zich te nemen, noch journalisten verplichten om aan kritische waarheidsvinding te doen. De verantwoordelijkheid voor het nieuwe omgevingsbestel brengt wel met zich mee dat de overheid toeziet op de aanwezigheid van zoiets als een kritische pers, in welke toekomstige (digitale) vorm dan ook. Gezien de erosie van de regionale en lokale pers is een geïnformeerde en geopinieerde burgerij geen vanzelfsprekendheid. Bovendien is het voor veel mensen lastig om feiten van opvattingen en onwaarheden te onderscheiden. Dat hier geen 'quick wins' voorhanden zijn, ontslaat de overheid niet van de taak zich daarop te beraden en ervoor te zorgen dat burgers meerdere informatiebronnen aangereikt krijgen.

‘De Omgevingswet lijkt ervan uit te gaan dat ons land louter mondige en geïnformeerde modelburgers telt’

Heldere procedures

Om de ambities over burgerbetrokkenheid te kunnen waarmaken dienen de antennes van overheden zo te zijn afgesteld dat burgers (en burgerorganisaties) tijdig gehoord worden en zich ook gehoord voelen. Van Kooten en De Bie kwamen ooit in een sketch met ‘pretpong’: een variant van pingpong zonder winnaars en verliezers. Dat zal bij de (her)inrichting van de omgeving niet altijd het geval zijn. Precies om die reden vergt draagvlak voor de uitkomst veel op het vlak van procedurele helderheid. Wanneer kunnen burgers input leveren? Wat gaat daar zichtbaar mee gebeuren? Waar teleurstelling over de uitkomst niet altijd te voorkomen is, dient men teleurstelling over de procedure eens te meer te vermijden. De Omgevingswet is hierover weinig helder, wat een hypotheek op de te schrijven omgevingsvisies legt.

Iedereen aan tafel

Het nieuwe omgevingsbestel berust op de gedachte van een ‘energieke samenleving’. Dit is breed opgerekt tot het (impliciete) uitgangspunt dat burgers in den brede bereid en in staat zijn om een rol te spelen in de inrichting van de omgeving. Hierin schuilt de aanname dat er een nog onbenut en nog aan te boren reservoir aan burgerbetrokkenheid zou zijn. In de 168 uur die iedereen wekelijks te besteden heeft, hebben mensen echter wel meer te doen, waaronder mantelzorg en vrijwilligerswerk in tal van organisaties en

verenigingen. Het is de vraag of er wel een extra reservoir aan burgerbetrokkenheid bij de eigen leefomgeving is, zelfs als mensen aangeven die bereidheid wel te hebben. En zo niet, of meer aandacht voor de omgeving niet ten koste gaat van andere vormen van burgerbetrokkenheid. Ook is het de vraag hoe representatief degenen zijn die wel in actie komen. Hoe verhoudt participatieve democratie zich tot representatieve democratie? De Omgevingswet lijkt ervan uit te gaan dat ons land louter mondige en geïnformeerde modelburgers telt. De ruimtelijke verdeling van kennis en netwerken kan echter door een stapeling van ongelijkheden in economisch, sociaal en cultureel kapitaal (mattheüseffect) een (verdere) ongelijkheid in de invloed op en kwaliteit van de fysieke leefomgeving met zich mee brengen. De stelselverantwoordelijke dient zich de vraag te stellen of alle belangen wel gelijkelijk vertegenwoordigd zijn.

Daarbij speelt ook het belang van toekomstige generaties een rol. Een centrale maatschappelijke doelstelling van de Omgevingswet is duurzaamheid (wat overigens node uitwerking en aanscherping behoeft). Een integraal onderdeel van het duurzaamheidsperspectief is de kwaliteit van het leven van toekomstige generaties, die echter zelfs bij de grootst denkbare burgerbetrokkenheid in het heden niet ‘aan tafel’ zitten.

Kortom...

De Omgevingswet verplicht overheden tot het opstellen van omgevingsvisies. Het verdient volgens ons aanbeveling om bij het opstellen en het uitwerken van die visies stil te staan bij deze voorwaarden voor burgerbetrokkenheid in het nieuwe omgevingsbestel.

Andries van den Broek en Kim Putters (@kimputters) zijn respectievelijk onderzoeker bij en directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze bijdrage is gebaseerd op het essay *Niet buiten de burger rekenen!* (Den Haag, SCP, 2016).

IN REACTIE

Wat betekent de Omgevingswet voor sociaal-liberalen in de gemeente? We vragen het aan advocaat en D66-raadslid Fleur Spijker.

‘We moeten toe naar een cultuuromslag’

‘Als sociaal-liberaal moet burgerparticipatie je in de genen zitten. Met de Omgevingswet beoogt de wetgever dat burgers meer betrokken raken, maar ik vind dat participatie nog beter verankerd kan worden in de regelgeving. We moeten toe naar een cultuuromslag en je kan wetgeving gebruiken om dat te bewerkstelligen. Bijvoorbeeld door duidelijk te zijn over wanneer burgers betrokken worden, in welke gevallen en wat er met de resultaten wordt gedaan.’

‘De grote uitdaging hierbij is dat alle belangen vertegenwoordigd worden. In Leiden zie je burgers die vaak minder goed de ingangen kennen, en een forse populatie van mensen die gestudeerd hebben en heel goed de weg weten als ze ergens tegen zijn. Ik vind het juist voor ons belangrijk om er voor iedereen te zijn. Er is een heel palet aan belangen, en daarin maken we als fractie ook weer onze eigen afweging. Zo moest er een nieuw bestemmingsplan komen voor een groen gebied aan de rand van de stad. Er waren bewoners die flink van zich lieten horen omdat ze extra wilden uitbouwen. Maar wij vonden dat er ook een groen en recreatief belang is waarvoor geen specifieke belangenbehartiger was opgekomen. Uiteindelijk hebben we dat groene en recreatieve belang het zwaarst laten wegen.’

‘Om betrokken te zijn moeten mensen allereerst op de hoogte zijn. De informatievoorziening moet dus beter, vooral digitaal. Met de nieuwe Omgevingswet wordt er meer van de burger verwacht, dus dan moet je die burger ook in staat stellen om zijn mening te vormen. Tegelijkertijd vraagt dit om een cultuuromslag bij ambtenaren, bestuurders en raadsleden. Ambtenaren moeten meer faciliterend en integraal werken. Vroeger kregen ze een vergunningsaanvraag en vinkten die af. Nu moet een ambtenaar meer kijken naar wat er mogelijk is. Van ‘nee, tenzij’ naar ‘ja, mits’. Dat past ook erg bij D66. Enerzijds een open houding ten opzichte van verandering, omdat de maatschappij nu eenmaal beweegt. Anderzijds altijd in de gaten houden dat het binnen de redelijke grenzen en vooral ook sociaal blijft.’

Fleur Spijker (@FleurSpijker) is advocaat en gespecialiseerd in overheidsbesluitvorming en omgevingsrecht. Voor D66 zit ze in de gemeenteraad van Leiden.

Een liberale wethouder introduceerde in 2012 de burgerbegroting in Antwerpen. Betekenisvolle burgerparticipatie, juist op lokaal niveau, is volgens hem een van de ingrediënten van een vernieuwde liberale democratie.

door Willem-Frederik Schiltz

Vlaamse lessen in burgerbetrokkenheid

De samenleving versnelt en wordt horizontaler. Aloude tussenschakels verdwijnen. De politiek kan moeilijk volgen en hapt voortdurend naar adem, omdat ze werkt en denkt binnen achterhaalde verticale structuren. De besluitvorming verloopt traag, is ondoorzichtig en lijkt een 'ver van mijn bed'-show. De bevolking kijkt er met stijgende verbazing naar. Een deel kijkt ontgoocheld weg, een ander deel maakt zich boos. Omdat het beter kan, beter moet zelfs.

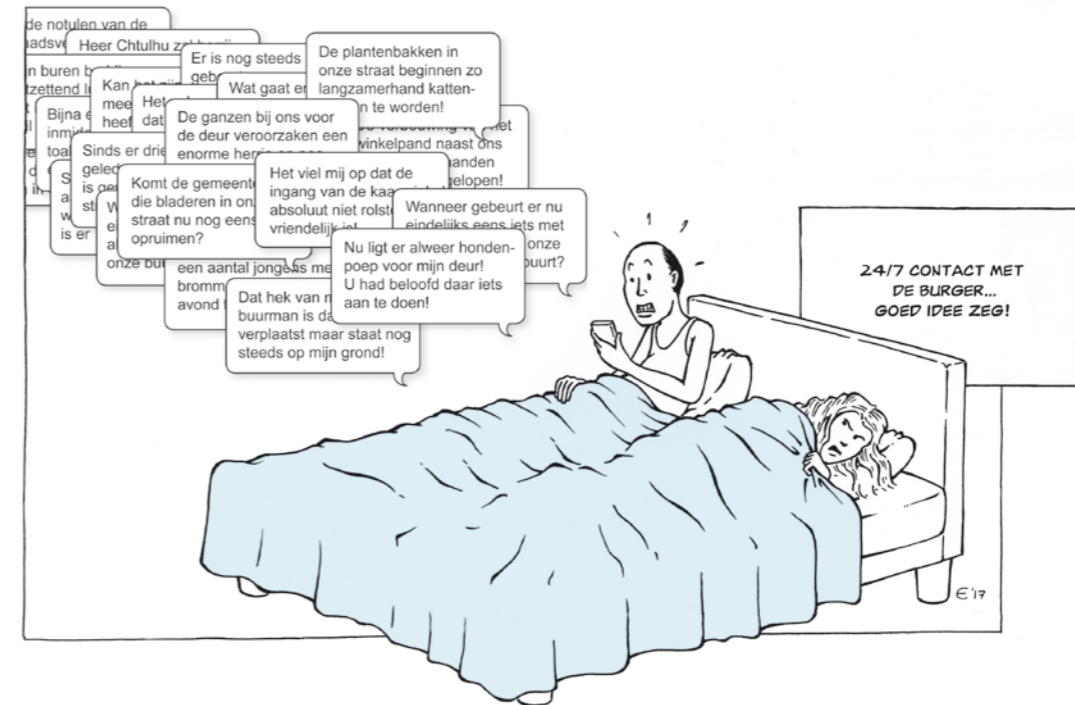
Banken sluiten kantoren omdat we allen online bankieren. Iedereen met een auto kan vandaag via een app taxichauffeur zijn, en iedereen met een extra bed kan gastheer of -vrouw zijn. Ook de politiek beleeft haar Ubermoment. De politieke instellingen en procedures van toen voldoen niet meer aan de burgerverwachtingen van nu. Tijd voor vernieuwing dus.

Wederzijdse verwachtingen

De burger is klaar voor meer engagement. Een stijgend opleidingsniveau, massacommunicatie aan de vingertoppen en economische groei herschrijven het politieke scenario. De burger

krijgt een rol die mijlenver afstaat van die van de passieve toeschouwer van het beleid. Dit actieve burgerschap leidt tot andere politieke eisen. Eens in de vier of vijf jaar gaan stemmen volstaat niet meer. De burger wil meer betrokken worden bij het beleid en het mee vorm geven. Hij laat zich niet meer in een hokje duwen. Voor het ene standpunt leunt hij aan bij partij X, voor een ander bij partij Y en nog een ander zet hij zelf in de markt via social media of een burgerinitiatief.

De Britse politicoloog Matthew Flinders noemt de toenemende 'expectations gap' een belangrijke oorzaak van het politieke ongenoegen. De wederzijdse verwachtingen van politiek en burgers groeien steeds verder uit elkaar. Enerzijds kan de politiek steeds minder autonoom beslissen, deels gewild. Belangrijke domeinen als telecom, mobiliteit, energie en financiën zijn steeds meer gedepolitiseerd en geprivatiseerd. Ook de overdracht van bevoegdheden naar de EU verkleint de marge van 'onze' politici om te beslissen. Politieke partijen wekken nog teveel de indruk dat ze voor alles een pasklare oplossing hebben. Ze gaan in op elke vraag die opborrelt uit de samenleving.

Ze creëren zelf verwachtingen die ze onmogelijk kunnen inlossen. Dat zorgt voor ontgoocheling en frustraties.

Anderzijds klinkt de roep van onderaf, van de burgers, om meer betrokkenheid en inspraak steeds luider. De vrije keuzes en creativiteit waarmee mensen meerwaarde creëren in hun eigen en andere levens, willen ze ook gebruiken voor de publieke zaak. Ze kloppen op de deur van de politiek om mee te mogen doen. Het is aan de overheid en partijen om die deur van binnenuit te openen.

De politiek moet dus durven en leren loslaten, om ruimte te scheppen voor geëngageerde burgers en bedrijven. En ze moet binnen haar bevoegdheden duidelijk zeggen wat ze doet (en kan doen), en vervolgens doen wat ze zegt.

Scalpel, geen botte bijl

Is de tijd van politieke partijen en politici dan helemaal voorbij? Moeten we alle hoop vestigen op burgers die zichzelf organiseren? Zo'n verdamping van de politiek is zowel onrealistisch

als onwenselijk. Om de juiste dosis vernieuwing toe te dienen, moet men de juiste analyse van de liberale democratie maken. Het 'democratisch vermoeidheidssyndroom' is een hyperbolische benoeming van een aantal pijnpunten. Door het hele systeem in twijfel te trekken, dreig je het kind met het badwater weg te gooien. Een scalpel is meer op zijn plaats dan de botte bijl.

De liberale democratie is niet in diepe crisis, maar functioneert meer dan behoorlijk. Het vertrouwen in de democratie is hoog en dat in politici laag. Dit is een gezonde dosis scepsis van de kieskeurige en assertieve burgers, zegt politicoloog Tom van der Meer. Ook is het een logisch gevolg van de ontzuiling. Uiteraard is er ruimte voor verbetering. Maar zoals Airbnb hotels niet plots overbodig maakt, of Uber taxi's, hebben politici en hun partijen nog altijd een belangrijke rol te spelen.

De Australische historicus John Keane omschrijft ons tijdsgewricht als het tijdperk van de waakzame democratie ('monitory democracy') waarbij het aloude adagium "one person, one vote, one

F. Van Reybrouck, D. (2013). *Tegen Verkiezingen*. De Bezige Bij.

Den Ridder, J. en Dekker, P. (2015). *Meer democratie, minder politiek? Een studie van de publieke opinie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau. Hendriks, F., van der Krieken, K., Van Zuydam, S. en Roelands, M. (2016). *Legitimitetsmonitor democratisch bestuur 2015*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Van der Meer, T. (2016). *Niet de kiezer is gek*. Spectrum.

Keane, J. (2009). *The Life and Death of Democracy*. Simon & Schuster.

Harris, J., 'How Flatpack Democracy beat the old parties in the People's Republic of Frome', in *The Guardian*, 22 mei 2015.

Caluwaerts, D. en Reuchamps, M. (2015). 'Strengthening democracy through bottom-up deliberation: an assessment of the internal legitimacy of the G1000 project', in *Acta Politica*, 50, 2, p. 151-170.

Schiltz, W.-F., *Conceptnota voor nieuwe regelgeving betreffende burgerparticipatie*. 784 (2015-2016), nr. 1.

representative" vervangen is door een nieuwe: "one person, many interests, many voices, multiple votes, multiple representatives". De piramidale structuur van de representatieve democratie brokkelt af. Dankzij razendsnelle technologische ontwikkelingen zijn de burgers meer dan ooit in staat om hun vele belangen zelf te verdedigen. Samen met politici als het kan, zonder hen als het moet. Verkozen parlementen vormen een katalysator van de belangen in de samenleving. Niet zo dominant als voorheen, maar nog steeds een cruciale schakel.

Aanvulling, geen alternatief

Burgers meer en beter betrekken bij het beleid is een noodzakelijke aanvulling op de parlementaire democratie. Maar niet een volwaardig alternatief. Tegenover de delegatie van macht aan politici staan zowel publieke verantwoording (aan de kiezers) als een focus op het algemeen belang. Wie draagt de eindverantwoordelijkheid als er iets mis loopt in het burgerwadhalla van het Britse dorpje Frome, of in een geloot systeem zoals een G1000? Iedereen? Niemand dus. Wie beslist als burgerbewegingen lijnrecht tegenover elkaar staan? De groep die het hardst roept? Of die het eerst in actie komt? De vernieuwing van de liberale democratie loopt daarom langs drie sporen: betere verkiezingen waarin de stem van de kiezer maximaal gevaloriseerd wordt, een sterker parlement dat responsiviteit en daadkracht combineert, én betekenisvolle burgerparticipatie, vooral op het lokale niveau.

'Wie draagt de eindverantwoordelijkheid als er iets mis loopt in een geloot systeem zoals een G1000?'

De intrinsieke waarde van onze parlementaire democratie mag niet onderschat worden. De manier waarop we onze verkiezingen organiseren kan echter beter, net zoals de manier waarop het parlement functioneert. Nog steeds kennen we een systeem waarbij de plaats op de lijst bepalend is voor wie zetelt in het parlement. Nog steeds kiezen we onze burgemeesters niet rechtstreeks, laat staan onze premier of besturende coalitie. De stem van de kiezer moet meer bepalend zijn. Verkiezingen zijn nog steeds de meest laagdrempelige, meest egalitaire en drukst bijgewoonde vorm van burgerparticipatie.

De parlementsliden moeten hun rol ten volle spelen, met wetgevende initiatieven en door verantwoording te eisen van de ministers. Vooral de kwaliteit van het parlementair debat kan beter. Weg met de 'wie heeft het meeste gelijk'-show, weg met de pseudo-technocratische debatten over studies en cijfers waar geen hond wat aan heeft. Politici moeten duidelijke keuzes aanbieden aan de burger, vanuit hun normatieve kader, en tijd nemen om die keuzes grondig toe te lichten. Zodat de burger niet langer één grijze brij van meningen ziet, maar een kleurrijke waaier van overtuigingen. Politieke partijen spelen hierin een belangrijke rol tussen burger en overheid. Soms als initiator van een publiek debat, soms als megafoon voor andere stemmen. Ze kunnen verbindingen leggen in de samenleving, oppikken wat er leeft en dit kanaliseren. Laat ons meer naar elkaar luisteren, oppositie of meerderheid, over partijgrenzen heen, met het algemeen belang voor ogen.

Burgerparticipatie geen tovermiddel

Bovendien is de wens van de burger om te participeren in het beleid niet absoluut. Burgers willen dat politici meer en beter naar hen luisteren. Maar de steun is veel minder groot voor inspraak in alle wetten en beslissingen. Een regering van verkozen politici krijgt de voorkeur boven een regering van experts of via referenda. Burgers willen ook beslissingsmacht delegeren naar politici om hun werk te doen. Wel verwachten ze van die politici dat ze de (mening van de) burgers serieus nemen, de problemen effectief aanpakken en doen wat ze verkondigen. Burgers hechten ook veel waarde

aan de competentie van politici: ze moeten weten waar het over gaat en daadkrachtig kunnen optreden. De combinatie van meer responsiviteit en daadkracht, daar draait het om.

Een dolgedraaide burgerdemocratie kan ook nare gevolgen hebben. De Amerikaanse staat Californië heeft dit aan den lijve ondervonden. Tal van referenda en burgerinitiatieven hebben de staat letterlijk aan de rand van het faillissement gebracht en tot regelrechte bestuurlijke chaos geleid. De kredietrating van de thuisbasis van innovatieclusters Silicon Valley en Hollywood zakte af van een van de beste tot ronduit de slechtste in de Verenigde Staten. Veel burgerinitiatieven hebben de belastingen zo onhoudbaar verlaagd of de uitgaven zodanig beperkt dat het haast onmogelijk is om een serieuze begroting op te stellen.

Zwitserland bewijst daarentegen al decennia dat een mix van representatieve democratie en burgerdemocratie wel degelijk kan werken. Het toont ook aan dat directe democratie een zekere traditie vergt, waarbij polarisatie vermeden wordt, media en politici zich gematigd opstellen en actief burgerschap gestimuleerd wordt. Dit werkt niet zomaar. Aan een cultuur van burgerdemocratie gaat een belangrijke groeicurve vooraf. Daarom moeten we dringend aan de slag. Die cultuuromslag zal alleen in de praktijk ontstaan.

Lessen uit Antwerpen

In Antwerpen zijn we sinds 2012 precies dat gaan doen. Met een burgerbegroting wilden we komen tot een betere besluitvorming met meer draagvlak, en wilden we burgers mede-eigenaars maken van het beleid. Het district Antwerpen telt 190.000 inwoners, 22 wijken, bijzonder veel gemeenschappen en meer dan 3.000 straten en bestrijkt 87,3 km². De opzet was om 10 procent van de totale districtsbegroting via een deliberatief traject door burgers te laten toewijzen aan thema's (en vervolgens aan projecten), binnen de bevoegdheden van het district. We wilden burgers zelf accenten laten leggen in de begroting. Het is meer dan hen laten kiezen tussen projecten, of middelen verdelen over bepaalde initiatieven. Momenteel loopt de derde editie van de burgerbegroting.

Wij hebben onze lessen geleerd. Als je burgerparticipatie goed wilt doen, moet aan een aantal randvoorwaarden voldaan zijn. Ten eerste: de stem van burgers moet impact hebben. Alles staat of valt met hen serieus te nemen. Je kan geen advies vragen om het vervolgens naast je neer te leggen. Met de burgerbegroting is daarom resoluut gekozen voor een bindende uitkomst. Ten tweede: een sterke kwaliteitsbewaking vergt voldoende tijd en middelen. Professionele communicatie- en procesbegeleiding is een absolute noodzaak. We hebben een externe expert ingehuurd voor het proces, en zowel een klankbord (met vertegenwoordigers van het middenveld) geïnstalleerd als een expertgroep (met academici). Ten derde: het is belangrijk om een dwarsdoorsnede van de bevolking te hebben. Representativiteit is moeilijk, want zwakkere groepen zullen ondervertegenwoordigd zijn of opzij geschoven worden door mondige burgers met een sterk sociaal profiel. Ook hier speelt professionele kadering een rol om het juiste evenwicht te vinden. In Antwerpen hebben we toegankelijkheid verkozen boven statistische representativiteit. Iedereen moet een gelijke deelnamekans hebben en de drempels moeten voldoende laag zijn. Daarom hebben we in voortrajecten kwetsbare groepen gemobiliseerd, met extra middelen en mankracht, om hun het hele proces in detail toe te lichten. Iedereen moet zo geïnformeerd mogelijk aan het traject beginnen.

Tot slot zijn duidelijke afspraken nodig, zodat beide partijen dezelfde verwachtingen koesteren. Als dit niet zo is, kan participatie zelfs het omgekeerde effect hebben. Als je burgers betreft bij het beleid, dan nemen hun verwachtingen toe. Als je dan geen resultaten boekt met hen, dan heb je juist hun wantrouwen vergroot. Je doet het of goed, of beter niet. We zullen het in elk geval samen moeten doen, politici én burgers. Alleen zo kunnen we onze liberale democratie verdiepen en wapenen voor de toekomst.

Willem-Frederik Schiltz (@wfschiltz) is lid van het Vlaams Parlement voor de liberale partij Open Vld. Van 2012 tot 2015 was hij wethouder voor participatie in het district Antwerpen, waar hij de burgerbegroting initieerde.

'The perils of extreme democracy. California offers a warning to voters all over the World', in *The Economist*, 20 april 2011.

Leemann, L. en Wasserfallen, F. (2016). 'The Democratic Effect of Direct Democracy', in *American Political Science Review* 110, 4, p. 750-762.

Bregman, R., 'In meer dan 1500 steden vindt nu een democratische revolutie plaats', in *De Correspondent*, 8 februari 2016.

Bovens, M. en Wille, A. (2011). *Diplomademocratie: over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bakker.

Hoe ga je als gemeentebestuur het gesprek aan met boze burgers? De lessen van een Groningse burgemeester.

door Pieter Smit

Boos!

'We have serious problems to solve, and we need serious people to solve them. And whatever your particular problem is, I promise you, he is not the least bit interested in solving it. He is interested in two things, and two things only: making you afraid of it, and telling you who's to blame for it. That, ladies and gentlemen, is how you win elections.'

DE LAATSTE TIJD moet ik vaak denken aan de film *The American President*. Waarom? Omdat de film, vele jaren later, vergelijkbaar is met de manier waarop politieke partijen op dit moment politiek bedrijven, in Amerika maar ook in Nederland. Je wint op deze manier misschien de verkiezingen, maar tegelijkertijd zet je mensen tegen elkaar op. Vooral door woorden, maar soms ook door geweld. De gebeurtenissen in Geldermalsen rondom de komst van een asielzoekerscentrum zijn hier een voorbeeld van. We zagen boze mensen die nauwelijks meer voor rede vatbaar zijn en overgaan tot geweld. Waarom is men boos? En wie heeft er belang bij collectieve boosheid? Heeft de politiek mede hun boosheid veroorzaakt? En welke rol kan, wil of moet een burgemeester hierin spelen?

ALS BURGEMEESTER van de Oost-Groningse gemeente Oldambt kom ik ook mensen tegen die boos zijn, en af en toe heel erg boos. Soms begrijp ik die boosheid, als het mensen niet lukt om de juiste woorden te vinden, of als ze zijn vastgelopen in de bureaucratie en geen uitweg meer zien.

Maar ik kom ook mensen tegen die collectief boos zijn. Boos op wat er is gebeurd in onze maatschappij, maar vooral op wat er nog gaat gebeuren. Ik kom daarentegen ook mensen tegen die zich verweren tegen de collectieve boosheid en verantwoordelijkheid willen en durven nemen. Maar ook deze mensen zijn vaak weer boos: op de groep boze burgers vanwege hun als onredelijk bestempelde opvattingen en gedrag. Boosheid is kennelijk een te kopiëren emotie.

Boosheid wordt ook gebruikt om (politieke) keuzes te maken. Ik herinner mij een gesprek met een potentiële kiezer tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 2014. Een al wat oudere heer meldde mij bozig, in onvervalst Gronings dialect, dat hij ging stemmen op een lokale politicus. Want deze politicus durfde het allemaal te zeggen. Op mijn vraag wat hij allemaal durfde te zeggen, was het antwoord: 'weet ik niet, maar hij zegt het wel!' Kennelijk is de inhoud ondergeschikt aan het verkondigen van een boodschap, al dan niet op luide of boze toon. De boosheid lijkt hiermee de boosheid te voeden.

TOEN TWEE JAAR GELEDEN de gemeente Oldambt werd gevraagd mee te werken aan noodopvang voor duizend asielzoekers, voor maximaal één jaar, werd ik als burgemeester geconfronteerd met boze mensen. Als college van burgemeester en wethouders wisten we dat we het moesten regelen. We hebben eerst de fractievoorzitters geïnformeerd en een week later een informatieavond gehouden voor bewoners van Oldambt, met name voor de inwoners van het dorp Beerta, waar het opvangcentrum zou komen. Van de tweeduizend inwoners kwamen er ruim zeshonderdvijftig. Tegenstanders, maar zeker ook voorstanders, gaven die avond in volstrekt heldere bewoordingen aan wat ze vonden van dit collegebesluit. Ook hier een groep boze mensen. Boos omdat ze zich overvallen voelden, boos vanwege het besluit, boos omdat ze het gevoel hadden geen invloed te kunnen uitoefenen, en wellicht boos vanwege de opvang van vluchtelingen in het algemeen.

Er waren ook veel vragen. Wat betekent dit voor een klein dorp? Wat kan het dorp betekenen voor de vluchtelingen? We hebben daarom goede afspraken gemaakt met het dorp. De dorpsbelangenvereniging Beerta en de speciaal hiervoor samengestelde klankbordgroep hebben een belangrijke rol gespeeld. Korte communicatielijnen en snel reageren op vragen waren belangrijke ingrediënten voor een succesvolle uitkomst. Ik heb geleerd dat mensen in een zaal en met veel emotie weinig nodig hebben om boosheid te laten domineren. Een zwijgende meerderheid kijkt soms vertwijfeld toe.

'Korte communicatielijnen en snel reageren op vragen waren belangrijke ingrediënten voor een succesvolle uitkomst'

ENKELE MAANDEN NADAT Beerta op zijn kop stond, speelde in Winschoten een vergelijkbare situatie. Maar nu werd een andere asielzoekerscentrumlocatie gezocht: voor duizend bewoners en voor minimaal tien jaar. Om ervoor te zorgen dat we ditmaal meteen echt in gesprek konden met onze inwoners, hebben we gekozen voor inloopbijeenkomsten van vier uur. Ook hier boosheid, maar door een-op-eengesprekken en kleine groepjes werd er geen voeding gegeven aan collectieve boosheid. Hierdoor was er ruimte voor elkaars standpunten. Na deze gesprekken stelde het college voor om te kiezen voor een locatie van maximaal vijfhonderd bewoners voor maximaal tien jaar. In de praktijk bleek dat de noodopvang maar driehonderd mensen hoefde op te vangen, en is die inmiddels alweer gesloten.

Na deze tumultueuze bijeenkomsten luisterde ik kort geleden naar Bart Brandsma, schrijver en filosoof, die sprak over 'polarisatie en inzicht in de dynamiek van wij-zijdenken'. Brandsma confronteerde mij met de vraag welke rol je als burgemeester op je neemt, als er 'pushers', 'joiners' en 'the silent' in een gemeente zijn. Ben een je bruggebouwer? Hoe ver durf je te gaan of moet je gaan om stelling te nemen? Hoe zorg je ervoor dat ook de zwijgende meerderheid gehoord wordt, als

Samen bouwen aan de stad

‘Burgers’ zal je mij nooit horen zeggen; ik spreek over ‘inwoners’. Iedereen die in Maastricht woont is een Maastrichtenaar, van short-stay-student tot zij die er geboren en getogen zijn. Die inwoners maken samen de stad. Het is daarom belangrijk je ervan bewust te zijn dat inwoners in alle soorten en maten komen en gaan. Om contact met hen te zoeken moet je dus telkens kijken met wie je te maken hebt én je afvragen hoe je ze wilt aanspreken.

In de stad ben ik onder andere verantwoordelijk voor cultuur. Cultuur betekent veel voor een stad: ze biedt toekomstperspectief en ruimte voor vernieuwing, maar is ook een groot onderdeel van de traditie. Ik kan vanachter mijn bureau een beleidsstuk schrijven, óf samen met de stad en haar inwoners een plan omarmen. Dat doe ik via stadsdialogen, op verschillende plekken, op verschillende tijden, in verschillende talen. Kunst en cultuur is niet alleen een thema van het ‘veld’, maar voor iedereen om van te genieten.

Dienend zijn aan de inwoners is voor mij de D66-manier van democratie en van besturen. Als we een wandeling maken, een dialoog voeren, onze plannen bespreken en die verwerken, bouwen we samen aan de stad. Het is intensief en soms ook spannend, in het hol van de leeuw. Maar een stad bouw je niet alleen; dat doe je samen.

Mieke Damsma (@MiekeDamsma)
D66-wethouder in Maastricht

tegenpool van de schreeuwende minderheid? Hoe zorg je ervoor dat boosheid niet groeit? Als boosheid domineert, is inhoudelijk communiceren vaak een uitdaging. Interessant genoeg blijkt dat het stellen van vragen iemand dwingt tot zelfstandig nadenken. Dat merkten wij ook in onze gemeente.

HET ZIJN INGEWIKKELDE dilemma’s. Moet je als burgemeester altijd samenwerken met partijen die erop uit zijn groepen mensen buitenspel te zetten? Weglopen voor problemen heb ik in mijn hele werkzame leven nog nooit gedaan. Weglopen voelt ook alsof je de zwakkere, zwijgende meerderheid in de kou laat staan. Vooralsnog kies ik ervoor om het gesprek, het debat en de dialoog aan te gaan. Soms tegen beter weten in. Maar altijd met het gevoel het op te nemen voor die mensen die recht hebben op steun van de overheid, en van de burgemeester in het bijzonder. Ik heb met eigen ogen gezien dat dit soms tot een mooi compromis leidt. Ik heb geleerd te accepteren dat mensen boos zijn. Soms met reden, soms door anderen uitgedaagd of aangezet. Mijn stelling daarbij is: praat met elkaar en zorg ervoor dat de boosheid het gesprek niet belemmert. Geef ruimte voor (tegen)argumenten en accepteer nimmer uitsluiting van mensen!

Pieter Smit (@deburgemeester) is burgemeester van Oldambt.

‘Weglopen voelt alsof je de zwakkere, zwijgende meerderheid in de kou laat staan’

LOKAAL

Van wie is de openbare ruimte?

De openbare ruimte is van ons allemaal, of van niemand in het bijzonder. De inrichting ervan is een continue afweging tussen belangen, ambities en voorkeuren. Hoe doen lokale D66’ers dat? Op basis van sociaal-liberale waarden, en welke dan? Door te vertrouwen op de eigen kracht van mensen en bewoners zoveel mogelijk zelf te laten beslissen?

Door waarden gedreven ...

Jessica van Eijs

voormalig D66-fractievoorzitter Eindhoven

Tweede Kamerlid D66

 @JessicaVanEijs

De openbare ruimte is van het publiek, dus van iedereen. Maar 'iedereen' is geen homogene groep met één opvatting of één belang. Het afwegen van belangen door de volksvertegenwoordiging of het bestuur is ook een afweging van waarden. Welke waarden vindt D66 belangrijk?

In Eindhoven spreken we graag over levendigheid, bedrijvigheid en de klimaatopgave. De levendigheid in de stad hangt samen met evenementen op het gebied van cultuur, techniek of sport. We geven PSV ruim baan, omdat het clubgevoel zorgt voor verbinding en ontmoeting tussen mensen en bijdraagt aan een (groeps) identiteit. Daarom worden er wegen afgesloten als PSV thuis speelt, waardoor anderen moeten plaatsmaken of omrijden.

De citymarketing die PSV ons biedt is ook belangrijk voor de stad. Net als andere evenementen is het goed voor de horeca en voor bedrijvigheid in het algemeen. Waarom hechten we aan die bedrijvigheid? Nu ja, voor het brood op de plank. Eindhoven heeft massa-ontslagen meegemaakt: na de grote bezuiniging van Philips en het failliet van DAF viel bijna een derde van de arbeidsplekken in deze werkstad weg. "Dat nooit meer", dacht het bestuur. Dus wordt grote waarde toegekend aan het bedrijfsleven in de stad.

Datzelfde bedrijfsleven vraagt ook om investeringen in de stad, die het verblijven en het wonen prettiger maken. Bedrijven moeten het hebben van menselijk kapitaal. En mensen vestigen zich waar ze het goed toeven vinden. Daar komen de belangen van het bedrijfsleven en de mensen in de stad bij elkaar. Daar is ruimte om ook andere waarden die bij D66 passen voorrang te geven.

Zo zetten we in op duurzaamheid, door de klimaatopgave een grote rol te laten spelen bij het inrichten van de stad. Veel meer groen, ook in de binnenstad, is goed tegen hittestress en voor het opvangen van veel regen. Het maakt verblijven in de stad veel fijner. Hoogwaardig openbaar vervoer krijgt voorrang en letterlijk meer ruimte in de straten. De auto moet die ruimte afstaan.

Dat wekt ook weerstand op; men is immers gewend aan de bestaande situatie. Wanneer bewoners zich uitspreken over de openbare ruimte komen we als volksvertegenwoordigers soms in de knel. Want (directe) zeggenschap is een belangrijke waarde voor D66. Hoe wegen we het geluid van inwoners ten opzichte van onze inschatting van het algemeen belang? Dit laatste blijkt vaak leidend.

Waar waarden met elkaar in conflict lijken en belangen tegengesteld, is het voor de gemeente soms beter om juist niet te wegen, maar om te zoeken naar een derde weg. Het loont om niet de rol van scheidsrechter aan te nemen, maar het gesprek op gang te brengen. De pragmatische insteek van D66 kan dan goed werken.

... met eigen oplossingen van bewoners

Martijn Braber

D66-raadslid in Enschede

 @MartijnBraber

Vanuit het ideaal om meer ruimte te geven aan het zelforganiserend vermogen van de samenleving, wil D66 in Enschede de lokale bestuursstijl vernieuwen. Uitgangspunt hierbij is dat inwoners, mits goed ondersteund door professionals, prima zelf keuzes kunnen maken over zaken die hun eigen directe leefomgeving aangaan. Ook als dit complexe zaken zijn. Daarom experimenteren wij in Enschede veel met verschillende participatievormen en leren we hiervan belangrijke lessen.

Zo begon in 2013 een experiment om een werkgroep van inwoners het (sluip)verkeer in hun eigen wijk te laten reorganiseren. Zij werden inhoudelijk ondersteund door verkeerskundigen en in het proces door ambtenaren die hielpen met de communicatie met de andere inwoners. Er werden veel bijeenkomsten georganiseerd en alle inwoners werden uitgenodigd om mee te denken. In 2016 presenteerde de werkgroep een nieuw verkeerscirculatieplan aan de gemeenteraad. Die was duidelijk: "Dit is een project van de inwoners. Als zij aangeven dat dit voor hen de beste oplossing is en het draagvlak is geborgd, dan krijgt dit plan onze steun."

Maar korte tijd later kwamen andere inwoners in opstand. Zij voelden zich niet betrokken bij het plan en vreesden een toename van sluipverkeer in hun straat. Enkele leden van de werkgroep wer-

den er zelfs van beticht dat zij vooral hun eigen belangen behartigd hadden, door hun eigen straten verkeersluw te maken ten koste van andere straten. Bewoners verenigden zich, huurden een advocaat in en tekenden bezwaar aan tegen het verkeersbesluit van het college. De bezwaarschriftencommissie oordeelde, mede op advies van verkeersdeskundigen en politie, in het voordeel van de bezwaarmakers en adviseerde het college om de omstreden verkeersbesluiten terug te draaien.

De leden van de werkgroep voelden zich bekocht. Zij hadden bijna vier jaar gewerkt aan een samenhangend plan en zoveel mogelijk mensen erbij betrokken voor een breed draagvlak. Maar de maatregelen werden teruggedraaid. Is dat nu inwonersparticipatie?

Deze casus roept belangrijke vragen op. Hoe borg je de democratische legitimiteit van participatietrajecten, als die leiden tot besluiten met een impact op grote groepen mensen? Kan een participatie-initiatief alleen slagen als het gaat over belangen van specifieke groepen, of ook als het gaat over het algemeen belang? Moet de gemeente of gemeenteraad toetsen hoe legitiem participatie-initiatieven zijn, of is dit een verantwoordelijkheid van inwoners of wijkorganen zelf?

Wij zien veel mooie initiatieven en verschillende vormen van participatie. Tegelijk merken we dat wanneer participatie anders loopt dan verwacht (voor zowel inwoners als wethouders en raadsleden) de koudwatervrees snel terug is. Het draagvlak voor participatie gaat vaak met twee stappen vooruit en één of twee achteruit. Vanuit onze D66-waarden vinden wij het belangrijk om dit te blijven proberen en stimuleren, omdat het dichtbij en onderling organiseren de vrijheid van mensen vergroot. Tegelijk moeten we gelijkheid en eerlijkheid goed borgen. Zo blijven we leren en worden we er samen steeds beter in.

Gemeenten en burgerparticipatie

Sinds de introductie van het begrip ‘participatiesamenleving’ in de Troonrede van 2013 is er veel gepraat over, geëxperimenteerd met en geschreven rondom burgerparticipatie. Of het gaat om het bedenken van een nieuwe naam voor fuserende gemeenten, het organiseren van een buurtfeest of het samen investeren in zonnepanelen: burgerparticipatie is hip. Gemeenten proberen al jaren hun plaats te bepalen in deze nieuwe trend. Hebben gemeenten en burgerinitiatieven elkaar volledig omarmd, of is er sprake van een verstandshuwelijk?

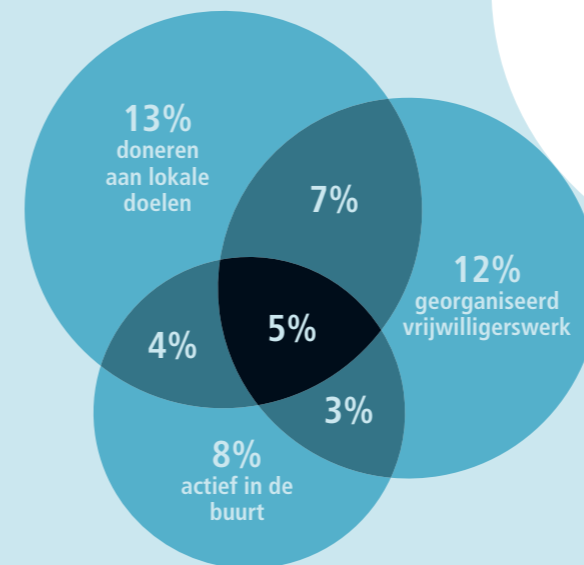
samenstelling Laura van Dijk

Actieve burgers

Door de positieve verhalen over burgerparticipatie lijkt het soms alsof elk klein stipje op de landkaart minstens vijf florerende buurtraden, twee uitgebreide bewonersplatformen en nog tientallen kleinere burgerinitiatieven kent. Laten we dit beeld eerst bijstellen: hoewel burgerparticipatie voor flink wat veranderingen heeft gezorgd, is ‘slechts’ 52 procent van de Nederlanders actief in lokale initiatieven (Sociale Vraagstukken, 2015). Een deel van die participatie bestaat uit het geven van geld aan collectes – vrij passief dus. Uit een onderzoek in de provincie Noord-Holland blijkt daarnaast dat een groot deel van de initiatieven helemaal niet zo nieuw is (ouder dan 25 jaar) of

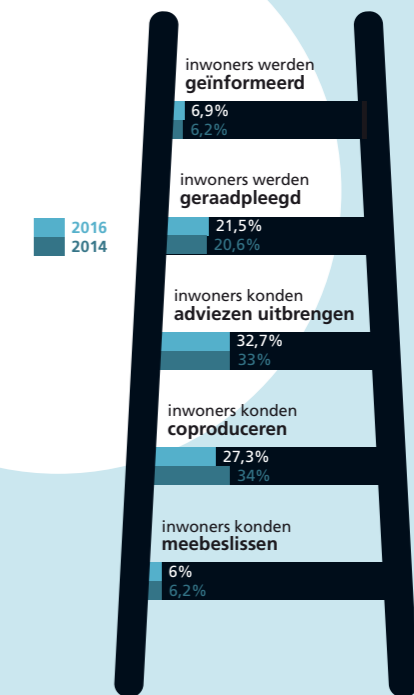
een vroege dood sterft: iets meer dan een kwart van de burgerinitiatieven is binnen vijf jaar weer verdwenen (Wageningen Universiteit, 2014). Burgerinitiatieven zijn duidelijk zoekende naar zichzelf. Wat werkt en wat werkt niet? En hoe moet de verhouding burger-gemeente worden vormgegeven? Hoe stimuleer je als gemeente participatie onder burgers zonder de touwtjes teveel uit handen te geven? Uit onderzoek blijkt dat veel gemeenten (individuele) burgers bijvoorbeeld al wel raadplegen of om advies vragen, maar hen direct laten meebeslissen over beleid is voor velen een brug te ver (ProDemos, 2016).

Op welke manier participeren Nederlanders?

Bron: Sociale Vraagstukken, 2015

48%
niet lokaal
actief

Participatieladder Burgers in samenwerking met gemeenten

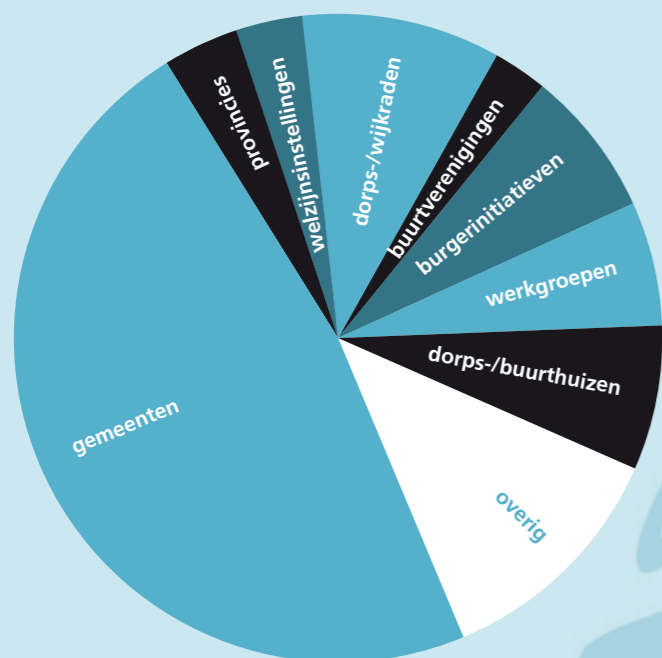
Bron: ProDemos Monitor Burgerparticipatie, 2016

Gevraagd en ongevraagd advies

De meest gebruikte manieren om (individuele) burgers bij het overheidsbeleid te betrekken zijn inspraakavonden, informatiebijeenkomsten en enquêtes. Hierop krijgen gemeenten echter relatief weinig respons (ProDemos, 2016). De formele *top-down* manieren om als burger invloed uit te oefenen in de gemeente blijken niet zo populair en groeien niet verder door. Wijk- en dorpsraden – een meer *bottom-up* benadering – zijn daarentegen wel (beperkt) succesvol. In 57 procent van de gemeenten bestaan zulke raden, waarvan 83 procent gevraagd of ongevraagd advies mag geven aan de gemeente (ProDemos, 2016). De

informelere *bottom-up* burgerinitiatieven zonder adviesfunctie over beleid, van een buurtfeestcomité tot het initiatief voor een vuurwerkschoonmaak, kloppen steeds minder bij de gemeente aan. In 2014 vroeg nog 87 procent van de informele burgerinitiatieven ondersteuning van de gemeente, in 2016 was dit nog maar 64 procent (ProDemos, 2016). Leren ze op eigen benen staan? Toch noemen burgerinitiatieven de gemeente als grootste steunpilaar bij het bereiken van hun doelen (Wageningen Universiteit, 2014). Burgerparticipatie en gemeenten blijven vooralsnog verstrengeld.

Samenwerkingspartners van burgerinitiatieven

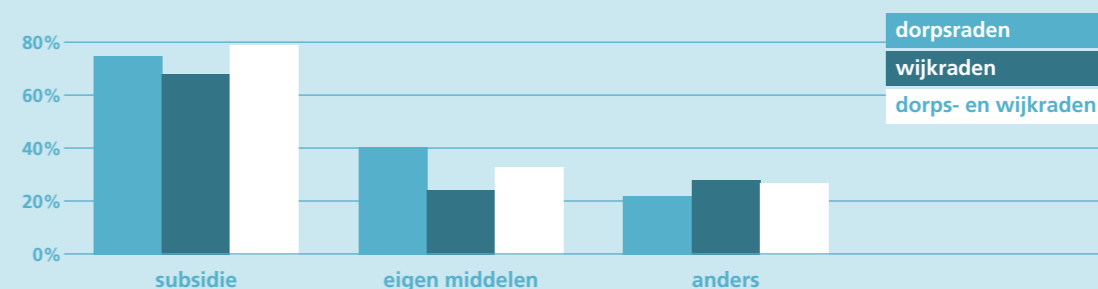
Bron: Wageningen Universiteit, 2014

Onafhankelijk?

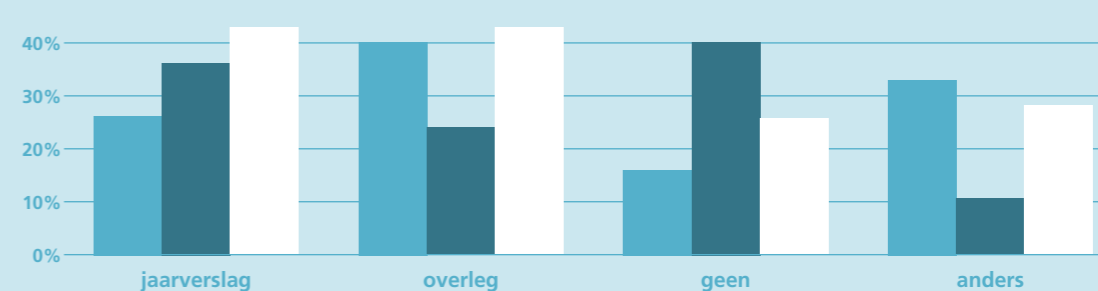
De samenwerking tussen gemeenten en burgerinitiatieven kan ook nadelen hebben. Corina Hendriks waarschuwde in haar boek *Van opgelegde naar oprechte participatie* (2014) al dat gemeenten burgerinitiatieven niet te strak moeten controleren, omdat het initiatief op die manier bij de burgers wordt weggehaald. En daar hoort het juist! In de praktijk blijkt dit lastig; voor gemeenten is de scheidslijn tussen managen en faciliteren flinterdun. Veel dorps- en wijkraden halen een groot deel van hun inkomsten uit subsidie (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2013). Dit maakt de raden afhankelijk van de gemeente, want ze moeten verantwoording afleggen

over de besteding van die subsidie. In hoeverre wordt een dorps- of wijkraad daarmee 'opgelegde' participatie vanuit de gemeente, vergelijkbaar met de *top-down* en formele burgerparticipatiekanalen? Belangenbehartiging en representatie van burgers worden als belangrijkste doelen van dorps- en wijkraden beschouwd (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2013). Op die manier bevinden de raden zich in een grijs gebied tussen overheidsinstanties en informele burgerinitiatieven. De zoektocht naar de juiste verhouding tussen spontane burgerparticipatie en sturing door de gemeente zal nog wel even voortduren.

Waar halen dorps- en wijkraden hun inkomsten vandaan?

Hoe leggen dorps- en wijkraden verantwoording af aan de gemeente?

Bron: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2013

Stop de steun aan lokale media

Een sterke lokale democratie vraagt om goed geïnformeerde burgers en media die daadwerkelijk de macht controleren. Maar lokale en regionale kranten staan onder druk. Toch moeten overheden niet de fout begaan om lokale media te subsidiëren. Dat belemmert de controlerende taak van de journalistiek en werkt innovatie tegen.

door Chris Aalberts

Theo Weterings is niet alleen trouw lezer van het *Haarlems Dagblad*, maar ook burgemeester van de gemeente Haarlemmermeer. Hij is bezorgd over de toekomst van de lokale krant. Deze is onderdeel van de Telegraaf Media Groep (TMG), waar een bezuinigingsronde is aangekondigd bij vijf kranten. Het *Haarlems Dagblad* is daar een van. Weterings noemt de bezuinigingen “uitermate verontrustend en ook bedreigend voor de lokale democratie”. Voor ongeveer een kwart van de journalisten dreigt ontslag. ■

■ Gemeente Haarlemmermeer (2017): Burgemeester doet Haarlems Dagblad hulpaanbod. [www.document, opgehaald op 5 februari van www.haarlemmermeergemeente.nl](http://www.document.opgehaaldop5februari.vanwww.haarlemmermeergemeente.nl)

Volgens Weterings is het pluriforme medialandschap in de gemeente Haarlemmermeer straks wellicht verleden tijd, terwijl dit “een randvoorwaarde voor een vitale lokale democratie” is. Het *Nieuwsblad Haarlemmermeer* is al gestopt en nu wordt ook het enige echte dagblad van de regio bedreigd. Weterings is het met de redactie van de krant eens dat er na de bezuinigingen wellicht onvoldoende kwaliteit kan worden geleverd. Weterings wil daarom meedenken over “manieren die de regionale pers in het algemeen, en *Haarlems Dagblad* in het bijzonder, in staat stellen hun belangrijke rol te blijven vervullen”. Hij wil wel dat eerst de bezuinigingen van tafel gaan. Weterings is niet de enige burgemeester die zich

zorgen maakt over de bezuinigingen bij TMG. Hij krijgt steun van zijn collega's uit Bloemendaal, Haarlem, Leiden, Velsen en Hollands Kroon. ■

Dalende abonnee-aantallen

De opwinding over de ontslagen bij de regionale TMG-kranten laat zien dat de discussie over lokale media springlevend is. Met name onder het kabinet-Rutte II hebben gemeenten er veel taken bij gekregen op het gebied van de zorg. Dit maakt controle op het lokale bestuur belangrijker dan ooit tevoren. Waar dit vroeger door de landelijke media gedaan kon worden omdat zorg landelijk beleid betrof, zijn nu lokale media ook op dit terrein aan zet. Juist hier verschaalt echter het

nieuwsaanbod. Zo fuseerde enkele jaren geleden een groot aantal regionale kranten met het *Algemeen Dagblad*.

Tegelijk doet de opwinding wat vreemd aan. Wat is de reden voor de bezuinigingen bij onder meer het *Haarlems Dagblad*? Waar de lokale krant vroeger een belangrijk nieuwsmedium was voor velen binnen de gemeente, is die rol steeds verder gemarginaliseerd. Alle kranten hebben last van dalende abonnee-aantallen, nu jonge generaties hun nieuws meestal gratis van het internet halen. Dit zorgt voor problemen met de bedrijfsvoering, maar ook met de democratische rol die deze lokale kranten nog kunnen vervullen.

■ IJmuider Courant (2017): Krant is 'slagader van de stad'. [www-document, opgehaald op 5 februari van www.ijmuidercourant.nl](http://www.document.opgehaaldop5februari.vanwww.ijmuidercourant.nl)

Ouderwets product

Er is dus wel sprake van een probleem van slecht geïnformeerde burgers, maar de lokale krant is al lange tijd niet in staat dat probleem op te lossen. Tegelijk kan men het gebrek aan informatie over de lokale politiek relativeren: in de meeste gemeenten is er nog steeds een krant met lokaal politiek nieuws. Op inhoudelijk vlak is er al veel langer reden tot zorg: onderzoek op regionale redacties liet een paar jaar geleden zien dat redacteuren niet toekomen aan onderscheidende, verdiepende berichtgeving. Tegelijkertijd hebben de redacties moeite rekening te houden met hun lezers: crossmediale mogelijkheden worden maar weinig gebruikt en men houdt lezers op afstand. De productie van de krant heeft alle prioriteit. ■

Je hoeft geen media-expert te zijn om de problemen te zien: de krant is een ouderwets product en is bijna aan het einde van zijn levenscyclus. Er zullen ongetwijfeld kranten blijven bestaan, maar niet alle titels zullen de komende jaren overleven. Kranten moeten op zoek naar nieuwe mogelijkheden om geld te verdienen, maar ontwikkelen hier-

bij opmerkelijk weinig nieuwe initiatieven. Waar landelijke media experimenteren met betaalmuren, aggregatiewebsites, betalen per artikel, crowdfunding en gesponsorde content, gebeurt er juist bij regionale en lokale kranten weinig. Illustratief voor dit gebrek aan innovatie is dat er geen abonnement bestaat op uitsluitend de lokale berichtgeving van het *Haarlems Dagblad*. Waarom dat niet kan, is een raadsel.

Broodnodige innovatie

Bestuurders en burgers die lokale media belangrijk vinden, hebben gelijk dat journalistieke controle op het lokale bestuur essentieel is. Maar een terechte vraag is of die rol door de van oudsher belangrijke kranten vervuld moet blijven worden. Waarom internetmedia deze rol niet kunnen overnemen is onduidelijk. Bestuurders als burgemeester Weterings willen helpen als een belangrijk lokaal nieuwsmedium inkrimpt; velen pleiten de laatste jaren openlijk voor het invoeren van perssubsidies. Dat is een slecht plan: de lokale journalistiek gaat dan haar eigen subsidiegever controleren.

Belangrijker is dat bestuurders zo ook de broodnodige innovatie in de lokale media tegenwerken en ondernemerschap ontmoedigen. Ze leggen zich met name neer bij het idee dat burgers niet meer zelf voor journalistieke media willen betalen. Dat is simpelweg onjuist: er bestaan goede voorbeelden van journalistieke crowdfunding waarbij burgers met kleine donaties een groot bedrag bijeenbrachten. *De Correspondent* heeft in een paar jaar tijd 50.000 betalende leden opgebouwd. Journalisten kunnen hun werk via *Reporters Online* op Blendle publiceren om het aan individuele burgers te verkopen, zonder inmenging van een traditionele redactie. Dit zijn weliswaar schaarse voorbeelden, maar ze laten zien dat de betaalbereidheid van burgers langzaam toeneemt en ook commerciële kansen biedt.

‘Straks zit bij elke raadsvergadering een journalist op de tribune’

Rekenvoorbeeld: Den Helder

Het probleem is vooral dat dergelijke innovaties de lokale media nog niet hebben bereikt. Zouden die nieuwe lokale initiatieven er werkelijk nooit komen? Een rekenvoorbeeld maakt duidelijk dat dit een kwestie van tijd is. Laten we een middelgrote gemeente nemen die nu nog een lokale krant heeft: Den Helder. Deze gemeente heeft de fusiegolf in de kop van Noord-Holland overleefd en blijft dus waarschijnlijk zelfstandig. Hier is dus behoefte aan een eigen medium, mocht de bestaande krant inkrimpen of verdwijnen. Wat zijn de commerciële mogelijkheden om hier een lokaal nieuwsmedium te beginnen?

In Den Helder wonen ongeveer 56.000 mensen. Als één procent van hen bereid is een abonnement te nemen op een website die de lokale politiek verslaat, heeft deze 560 abonnees. Als we uitgaan van hetzelfde abonnementsgeld als bij *De Correspondent* – 60 euro per jaar – zet deze

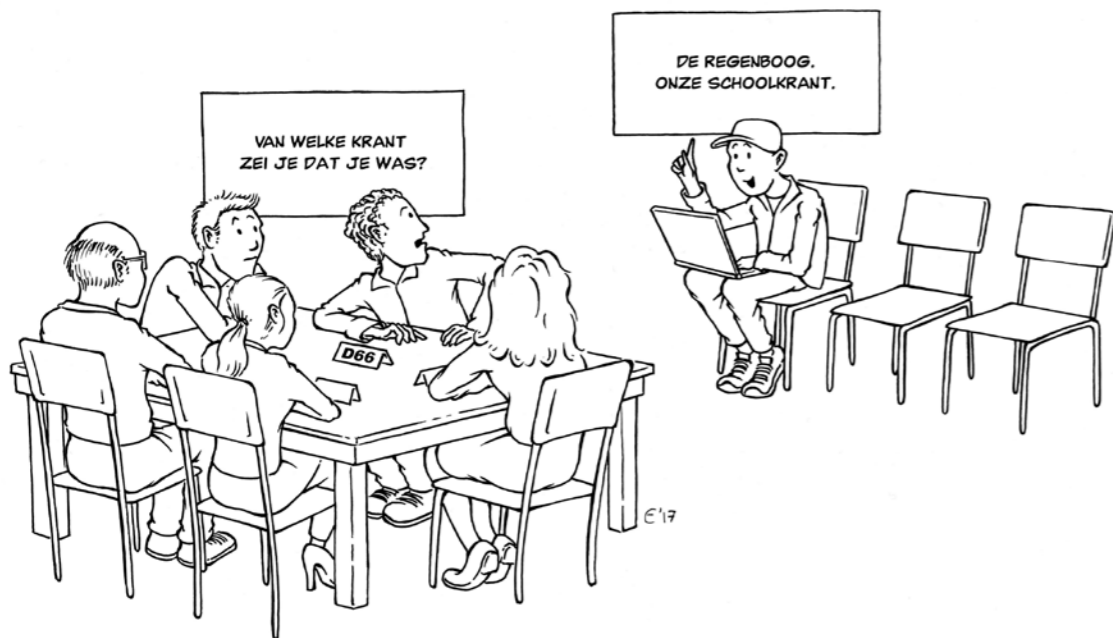
website zonder reclame-inkomsten 33.600 euro per jaar om. De distributiekosten van een website zijn verwaarloosbaar en dus is het grootste deel van dit bedrag te besteden aan het salaris van de betreffende journalist(en). Het is maar de vraag of dat het bedrag is dat de huidige krant aan lokale politieke berichtgeving besteedt.

Burgerjournalisten

Als lokale politieke verslaggeving niet op een gespecialiseerde website komt maar op een website met een breder inhoudelijk profiel, kunnen de aantallen abonnees en de verdienmogelijkheden alleen maar toenemen. Als er dan bovendien (deels) gebruik wordt gemaakt van content van burgers, is het onzin te doen alsof een dergelijk initiatief niet rendabel zou kunnen zijn in een kleine gemeente als Den Helder. Door toevoeging van verslaggeving door burgerjournalisten kan er zelfs meer controle op het lokaal bestuur plaatsvinden dan nu het geval is. Straks zit bij elke raadsvergadering een journalist op de tribune, nu vaak bij geen enkele vergadering.

Zolang lokale kranten bestaan, zijn de commerciële kansen voor nieuwe initiatieven kleiner en komen ze minder makkelijk van de grond. Veel potentiële abonnees van nieuwe initiatieven zijn immers nog geabonneerd op de krant. Dit aantal moet waarschijnlijk eerst verder dalen om deze initiatieven mogelijk te maken. Bestuurders moeten traditionele media die hun publiek zijn kwijtgeraakt niet helpen, want zo houden ze alleen maar media in stand die vanuit het perspectief van burgers inmiddels irrelevant zijn geworden. In de markt kunnen prima nieuwe media groeien, die de politiek wellicht zelfs beter kunnen controleren dan de kranten nu doen.

[Chris Aalberts \(@ChrisAalberts\)](#) is politiek verslaggever voor *ThePostOnline* en *Follow the Money*. Hij publiceerde boeken over politieke communicatie, rechtse partijen, populisme en de Europese Unie. Tevens doceert hij media en journalistiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Als onderzoeker en D66'er volgt Klaartje Peters met veel belangstelling de initiatieven om burgers meer bij het bestuur en de politiek te betrekken. Bij uitstek een sociaal-liberale ambitie, vindt ze. 'Maar het invullen van die ambitie valt vervolgens niet mee.'

Voor één dag per week is ze als bijzonder hoogleraar lokaal en regionaal bestuur verbonden aan de Universiteit Maastricht. Daarnaast adviseert Klaartje Peters ministeries en lokale overheden, traint ze burgemeesters en raadsleden, en schrijft ze veel. In 2015 publiceerde ze *Een doodgewoon kabinet*, over de Paarse kabinetten in de jaren negentig. Voor dit interview vroegen we haar te reflecteren op de artikelen in deze *idee* en op de uitdagingen in het lokale bestuur en de lokale democratie. Met de blik van een sociaal-liberaal, en vooral die van een onderzoeker.

'Het is moeilijk om goed te beoordelen hoe succesvol gemeenten zijn in het daadwerkelijk betrekken van burgers bij het bestuur. Er wordt heel weinig objectief en waardenneutraal onderzoek naar gedaan. De onderzoekers hebben vaak zelf een groot hart voor burgerparticipatie. Ik noem hen wel de 'gelovigen'. Bij hen, en bij de met burgerparticipatie belaste ambtenaren, is vaak een geloof dat mensen in essentie het goede willen en dat als de overheid hen er maar bij betreft en zelf eens uit die ivoren toren komt, het allemaal goed komt. Maar de lokale democratie kampt met serieuze problemen, die je naar mijn idee niet allemaal oplost met wijkraden en participatietrajecten. Daarom las ik met veel interesse het artikel over Enschede (pagina 27). Dat is een mooi voorbeeld van hoe het soms niet goed werkt. In dit soort participatietrajecten ontbreekt per definitie

het klassieke idee van de representatieve democratie waarin ieders belangen worden afgewogen, en dat wringt in dit voorbeeld heel mooi.'

Is dit geloof een nieuw fenomeen? 'Je ziet het al heel lang. In de jaren zestig en zeventig begonnen we met inspraak: je maakt een plan en dat leg je voor aan burgers. Dat doen overheden nog steeds. Vanaf de jaren negentig kwam interactieve beleidsvorming op: het idee dat je samen met burgers beleid maakt. Dat was nieuw in die tijd. Vervolgens zie je in de loop der jaren nieuwe hypes ontstaan met steeds een andere naam: burgerparticipatie, doe-democratie en nu overheidsparticipatie. Maar je ziet hetzelfde patroon. Laatst las ik een artikel uit 1992, waarin dezelfde nadelen van interactieve beleidsvorming worden genoemd als nu van burgerparticipatie. Dat het altijd de *usual suspects* zijn, dat de gemeenteraad enigszins buitenspel wordt gezet, wie nog het algemeen belang bewaakt...'

Hebben we onze lessen dus onvoldoende geleerd? 'Er zijn geen echte lessen. Het feit dat mensen met een grote mond, zelfredzaamheid en een hogere opleiding vaak vooraan staan, daar is niet altijd wat aan te doen. En dat is ook geen reden om dit niet te doen.'

Dus we moeten vooral hiermee doorgaan? 'Ja, het is heel goed dat dit gebeurt. Ook zo'n initiatief in Groningen (pagina 6). Maar ik denk dat het een illusie is om te denken dat de meerderheid van de mensen op die manier betrokken gaat

interview
Klaartje Peters

Het 'geloof' in burgerparticipatie

worden. Ik denk dat je het altijd zal moeten beschouwen als een aanvulling. De uitdaging daarbij is om die andere 90 procent van de mensen mee te nemen in onze democratie. Veel mensen willen een groot deel van de tijd met rust gelaten worden. Zij stemmen en zeggen tegen politici: regel het maar. En op sommige momenten willen we ineens wel meepraten, overigens vaak op een moment dat het te laat is. Het is moeilijk voor overheden en politici om dat goed te organiseren, op een systematische en structurele manier. Dat laat het voorbeeld van de wijkraden in Groningen zien: het is enorm arbeidsintensief, het is een langdurig traject om überhaupt te beginnen, en nu al zien ze de uitdagingen. Bijvoorbeeld dat bij loting niet iedereen komt opdagen. Dat weten we ook van de verschillende G1000-initiatieven. Dit is echt niet eenvoudig.’

‘Gemeenteraden zijn er niet goed in om als collectief te opereren ten opzichte van het bestuur. Maar macht vraagt om tegenmacht’

Waarom past deze ambitie juist goed bij D66’ers? ‘Het heeft te maken met ons optimistische mensbeeld, dat mensen graag verantwoordelijk zijn en bijdragen aan het collectief. Dat zie je veel in onze partij. Ik ken verschillende gemeenten waar D66 in het college kwam en echt een punt heeft gemaakt van meer burgerbetrokkenheid. Dat zie je ook in het artikel over D66 in Den Haag (pagina 10). Maar het invullen van die ambitie valt vervolgens niet mee. Ik ken ook lokale D66’ers die na drie jaar in het college nog niet weten hoe ze die burgerbetrokkenheid daadwerkelijk gaan organiseren. Dat laat zien dat het niet eenvoudig is. Als onderzoeker ben ik dan geïnteresseerd in onaf-

hankelijk onderzoek naar bijvoorbeeld de ervaringen in Den Haag. Wordt er daar nu daadwerkelijk beter naar mensen geluisterd?’

Dit soort initiatieven lost niet alle problemen in de lokale democratie op, zei je. Welke problemen zie jij? ‘Gemeenteraden raken steeds meer versnipperd en zijn er niet goed in om als collectief te opereren ten opzichte van het bestuur. Maar macht vraagt om tegenmacht. Als we daaraan iets willen doen, betekent dat een serieuze versterking van de ondersteuning van de gemeenteraad. We moeten toe naar een orgaan dat de raad ondersteunt en af en toe ook zelf onderzoek verricht. Bijvoorbeeld als de raad geen antwoorden krijgt van het college. Daarbij zijn training en opleiding heel belangrijk; dat moet gesubsidieerd worden. Dat is echt de prijs van democratie. Maar serieus tegenwicht bieden aan het bestuur vraagt ook een gevoel van eenheid en leiderschap, dat in veel gemeenteraden niet bestaat.’

‘Daaraan zit ook een institutioneel aspect. Bij de invoering van het dualisme hebben we de burgemeester hoofd van het college en van de gemeenteraad gemaakt. Burgemeesters zien er vooral voordelen in, maar in mijn ogen is het ook een probleem. Denk je in dat Mark Rutte voorzitter van de Tweede Kamer is: dan kan je toch niet verbaasd zijn dat in die situatie de Tweede Kamer geen vuist kan maken tegen de regering? In gemeenteraden ontbreekt vaak iemand die opstaat en de leiding kan nemen, wat de raad onmachtig en onmondig maakt. De raad heeft onvoldoende staf en geen leider, dat zijn twee grote problemen.’

In hoeverre verandert de rol van de gemeenteraad bij nieuwe vormen van bestuur? ‘Als er meer direct contact komt tussen ambtenaren, met op de achtergrond hun bestuurders, en burgers in de wijk, dan kan je de vraag stellen waarom we nog gemeenteraden hebben. Zeker als ze zoveel moeite hebben hun controlerende rol waar te maken. In veel projecten zie je dat de raad naar de zijlijn verschuift. Interessant aan het initiatief in Groningen is dat dit daar niet gebeurt; daar laten ze de wijkbewoners en de vertegenwoordigers samen overleggen en besluiten. Wat een gemeenteraad kan en moet doen in zulke trajecten, is het

bewaken van het algemeen belang. Als bestuurders en ambtenaren direct zaken doen met burgers, dan moeten raadsleden in de gaten houden of andere belangen – van andere groepen burgers – niet uit het oog worden verloren. Dat is natuurlijk een tamelijk abstracte rol en vaak lastig voor raadsleden, en als je niet uitkijkt wordt het daarmee ook een beetje technocratisch. Maar er is geen ander orgaan dat het algemeen belang in het oog houdt en bekijkt of de uitkomsten van een specifiek initiatief voldoen aan de basisvoorwaarden die de gemeente heeft gesteld. Dat geldt straks ook voor de Omgevingswet (pagina 14). Wat is de rol van de overheid, hoeveel ruimte laat die over voor eigen initiatief? En als we het overlaten aan eigen initiatief, wie krijgt dan straks zijn zin? En wie kijkt er dan nog naar het algemeen belang?’

Ruimte voor het individu, maar met oog voor de samenleving als geheel. ‘Zeker, en daarom is het goed dat raadsleden – en de gemeenteraad als collectief – kritisch kijken naar de invoering van de Omgevingswet en hoe die straks in de praktijk uitpakt. Vooral omdat het ingewikkelde materie is. Je kunt als raad gemakkelijk het zicht op het grotere geheel verliezen. Het past bij ons gedachtegoed om daarbij ook de groepen te betrekken die minder goed gehoord worden. Je moet het bestuur dwingen om ook naar die mensen te luisteren. Gemeenteraden zijn daarin nog wat passief, en dat komt deels door dat gebrek aan leiderschap en ondersteuning.’

Ben je optimistisch als je naar deze initiatieven kijkt? ‘Ik vind het erg goed dat dit gebeurt. Tegelijkertijd ben ik over de algehele staat van de lokale democratie bezorgd. Ik ben bang dat het steeds minder relevant wordt wat die hardwerkende raadsleden doen. Gelukkig zullen er altijd optimisten blijven, ook in de gemeenteraden, die hier hard aan werken. Dat moeten we blijven doen.’

Klaartje Peters is bijzonder hoogleraar lokaal en regionaal bestuur aan de Universiteit Maastricht, en zelfstandig onderzoeker en publicist.

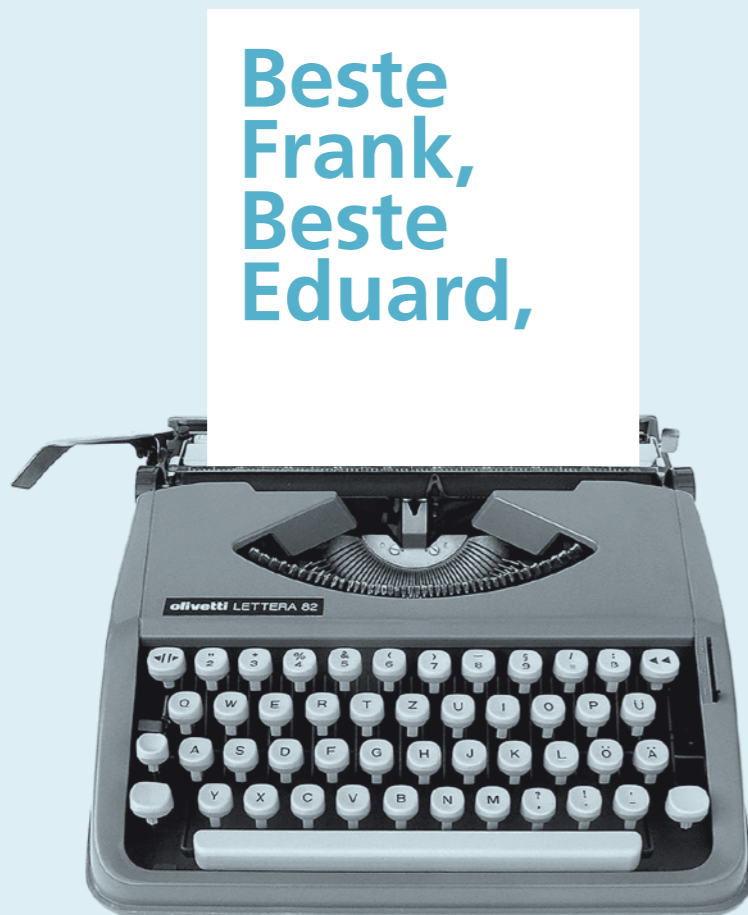
Burgemeester van iedereen

Bijna twaalf jaar ben ik burgemeester van de gemeente Ameland, waar landelijke problematiek en wereldproblematiek soms ver van het eiland af staan. Met 3600 inwoners kent bijna iedereen elkaar. Decentralisaties zijn hier in korte tijd zeer succesvol ingevoerd. Tegelijkertijd zorgt onze open en internationale omgeving (denk aan natuur, milieu, zee, scheepvaart, werelderfgoed, landsgrens) er al snel voor dat je als burgemeester al aan tafel zit bij nationale en internationale politici en besturen. Kortom, ik werk in een gesloten (eiland)gemeenschap in een zeer open bestuurlijke context.

De burgemeester op een eiland is van iedereen; zo voelt men dat. Dat betekent dat iedereen op elk moment van de dag, ook in het weekend, de burgemeester benadert voor vragen en goed bedoelde opmerkingen. En soms ook voor minder leuke zaken. Ik woon boven op een duin, waar men gewoon aan de deur komt. 's Zomers zit ik met de andere inwoners op hetzelfde terras, en als ik aan mijn boot werk ga ik gewoon in overall naar de winkel om verf te kopen. Hoorzittingen of formele stadsraden kennen we hier niet. Eén keer per jaar komen alle dorpsbelangen (bewonersverenigingen) met het college van burgemeester en wethouders bij elkaar. Op het eiland blijft alles zoveel mogelijk zoals het altijd was, en gaat het meer om de geest van de wet dan om de letter. Het is fijn dat de meeste hypes en onrust met de eb en vloed voorbijstromen.

Albert de Hoop (@albertdehoop)
burgemeester van Ameland

Meer of minder marktwerking in de zorg was ook in de campagne voor de Tweede Kamerverkiezingen een belangrijk discussiepunt. Eduard van Scheltinga, onderzoeker bij het Wetenschappelijk Bureau van de SP, betoogt dat een Nationaal ZorgFonds onze collectieve vrijheid vergroot. D66'er Frank Candel ziet daar geen heil in en pleit voor een 'popperiaanse' verbetering van onze zorg.

SP

Beste Frank,

Mijn opa is zeezeiler. Een tijd geleden kreeg hij het aan zijn hart. Hij bleek een nieuwe hartklep en een gedeeltelijk nieuwe aorta nodig te hebben. Na een zware operatie herstelde hij gelukkig. Uiteindelijk kon hij zelfs weer zeilen op zee. Het ging een tijd goed, totdat de zorgverzekeraar vond dat hij goedkopere medicijnen moest hebben. Hij werd er erg duizelig en duf van. Levensgevaarlijk op zee. Hij wilde gewoon weer het goedwerkende medicijn. Maar van de klachten wilde de zorgverzekeraar niets weten.

Ik vertel dit verhaal omdat het illustratief is voor ons zorgstelsel. In 2006 werd met de Zorgverzekeringswet de, zoals ik het noem, 'consumentendemocratie' in de zorg ingevoerd. Mijn opa werd consument, net als alle andere patiënten. Hij moest voortaan met zijn portemonnee op een zorgverzekeraar stemmen. De consumentendemocratie biedt een specifiek concept van vrijheid: keuzevrijheid. Je kunt in dit marktstelsel kiezen voor een zorgverzekeraar. Maar deze vrijheid maakt ons minder vrij. Om dat te begrijpen, kunnen we terecht bij Baruch Spinoza, de Nederlandse vrijheidsdenker.

Volgens Spinoza is absolute vrijheid volledige zelfbeschikking. Individueel bekeken zijn er in het leven daarentegen veel zaken waarover je met de beste wil van de wereld niet kunt beschikken. Mijn opa koos zijn hartprobleem niet. Absolute vrijheid is voor individuele mensen dus niet weggelegd. Er zijn voor ons alleen gradaties van vrijheid en zonder andere mensen om ons heen blijft daar weinig van over. We hebben de ander nodig om vrij te zijn. Volgens Spinoza kunnen we onze vrijheid vergroten door onze samenleving verder te ontwikkelen. Zo kunnen we samen grip krijgen op de noodzakelijke risico's van het leven waar je als individu niets tegen kunt doen. Door de samenleving te ontplooiën vergroten we onze zelfbeschikking.

Een eigen zorgverzekeraar kunnen kiezen lijkt bij te dragen aan de mate van zelfbeschikking. Maar welke keuze je ook maakt, de zorgverzekeraar bepaalt op niet-medische gronden mede welke behandeling je krijgt. Ook worden zorgverleners gedisciplineerd om zorg te verlenen zoals zorgverzekeraars dat willen. Dat gebeurt onder andere met kwaliteitsmetingen, zoals de *Routine Outcome Measurement (ROM)*. Zorgverzekeraars stellen de normen en bepalen zo uiteindelijk mede hoe de zorg verleend wordt. Dit leidt tot veel bureaucratie. Zorgverleners besteden tussen 25 en 46 procent van hun werktijd aan administratie, terwijl ze aangeven slechts 15 procent nodig te hebben om goede zorg te verlenen. Ook is de hoeveelheid managementbanen in ziekenhuizen sinds 2006 enorm gestegen ten opzichte van de zorgverlenende banen.

De macht van zorgverzekeraars wordt gerechtvaardigd met de stelling dat er anders te veel zorg 'geconsumeerd' wordt. Maar mijn opa gaat niet gezellig met zijn vrienden naar het ziekenhuis om een leuke nieuwe aorta en hartklep te scoren. Hij gaat omdat hij zorg nodig heeft. Als mensen de zorg die nodig is wordt onthouden, is dat onvrijheid. Daarbij is het ook erg duur om de macht bij zorgverzekeraars te leggen. De behandelkosten zijn gestegen door behandelingen in producten vast te leggen, de zogenaamde diagnosebehandelcombinaties. Ook beschikten de zorgverzekeraars in 2014 volgens De Nederlandsche Bank over 10,6 miljard euro. Onnodig veel premiegeld dat niet naar goede zorg gaat. Verder stegen na 2006 de nationale zorgkosten met het marktstelsel zo hard dat de minister moest ingrijpen, met wachtlijsten tot gevolg.

Je vrijheid vergroten kun je niet alleen, zo schrijft Spinoza. We moeten onze samenleving organiseren om de noodzakelijke risico's van het leven samen te dragen. Dat is solidariteit. Mensen zijn daar heel goed toe in staat. We zijn sociale dieren en kunnen collectief kennis accumuleren. De in de loop van de tijd opgebouwde wetenschappelijke kennis in de geneeskunde is daar een geweldig voorbeeld van. Die moet dan wel voor iedereen beschikbaar zijn en zorgverleners moeten beoordelen welke zorg nodig is. Zij zijn daar immers voor opgeleid. Het moet in de zorg niet meer gaan om productie, maar om de relatie tussen patiënt en zorgverlener, zodat mensen de goede zorg krijgen die ze nodig hebben.

Het Nationaal ZorgFonds wordt opgebouwd uit regionale stichtingen met alle zorgaanbieders, patiëntenverenigingen en gemeenten als leden. Deze regionale fondsen beslissen over wat in de regio nodig is. Dit wordt allemaal overzien door de nationale regie van het Nationaal ZorgFonds, die onder democratische controle van de overheid staat. Zo brengt het Nationaal ZorgFonds democratie in de zorg in plaats van consumenten-democratie. De mate van onze collectieve zelfbeschikking groeit en daarmee onze vrijheid, zou Spinoza zeggen. Dat is in het voordeel van ons allemaal.

Mijn opa heeft uiteindelijk zijn strijd met de zorgverzekeraar gewonnen. Hij kreeg de medicijnen waarvan zijn dokter vond dat hij ze nodig had. Sindsdien heeft hij nog veel mooie reizen op zee gemaakt. Het wordt tijd dat we allemaal winnen. Het Nationaal ZorgFonds haalt de zorgverzekeraar tussen de zorgverlener en de patiënt weg. Dan kan de arts beslissen welke zorg nodig is en kan de patiënt de goede zorg krijgen die hij of zij nodig heeft. Daarom het Nationaal ZorgFonds, voor onze vrijheid.

Met vriendelijke groet,

Eduard van Scheltinga
filosoof en onderzoeker bij het Wetenschappelijk Bureau van de SP

D66

Beste Eduard,

Het Nationaal Zorgdebat van afgelopen januari trakteerde bezoekers op prachtige verhalen van professionals in de zorg. Met grote betrokkenheid en trots vertelden zij over hun mooie werk. Daarna kwamen de politici. Zij reageerden betrokken en waren helder en gepassioneerd over de zaken die in de zorg verbeterd moesten worden. So *far so good*. Maar toen werd een welbekend potje armworstelen 'vóór of tegen marktwerking' gespeeld, door de VVD en SP. Weg betrokkenheid, weg eensgezindheid. Het goede gesprek verwerd tot een ordeningsvraagstuk. Iedereen die zorg nodig heeft, verdient beter.

Ikzelf, en met mij het overgrote deel van Nederland, word ongelukkig van excessen in sommige verpleeghuizen, de soms nog moeizaam verlopende decentralisaties, hoge medicijnprijzen, verzekeraars die hun boekje te buiten gaan (zoals bij jouw opa), de administratieve rompslomp en de perverse prikkels. Maar het is te simplistisch om voor dat allemaal de schuld te geven aan 'de marktwerking'. Wie de vorig jaar gehouden evaluatie van het Experiment Regelarme Instellingen leest, ziet dat het overgrote deel van de administratieve lasten niet door de wet- en regelgeving werd veroorzaakt, of door de toezichthouders, maar door de zorginstellingen, de beroepsgroepen en de brancheorganisaties zelf. De ROM is ontwikkeld in de geestelijke gezondheidszorg zelf, met als intentie om te leren en de zorg te verbeteren. Vervolgens bleek het gebruikt te worden voor benchmarking en werd het administratief belastend. Goed bedoeld, slecht uitgewerkt. Waar mensen organiseren, worden fouten gemaakt en moeten lessen worden getrokken. Goede, toegankelijke en betaalbare zorg is nu eenmaal complex. Het vraagt om continue verbetering, die gepaard gaat met vallen en opstaan. Maar wie propageert dat een stelselwijziging alle problemen even zal oplossen, doet aan een onverantwoorde simplificatie. D66 en de SP delen een betrokken hart voor de zorg, maar polarisatie tussen 'markt' en 'overheid' staat het vinden van oplossingen voor problemen in de weg.

In jouw brief beargumenteer je dat het Nationaal ZorgFonds goed zou zijn voor onze vrijheid. Zoals je weet, stelt het liberalisme het individu centraal en streeft het ernaar de vrijheid van individuen te borgen. Zodat men zelf keuzes kan maken en vrij is in het handelen. Als je kijkt naar de levensloop van de door jou aangehaalde Spinoza, zie je dat hij zich vrij vocht van dogma's, de vrijheid opzocht en die benutte. Dus als we onze zorg werkelijk willen ontplooien, moeten we het zorgstelsel de vrijheid en de kans geven zich te ontwikkelen, om al lerende steeds beter te worden.

In een samenleving zie je drie ideaaltypische manieren van ordening: het marktprincipe, het bureaucratieprincipe en het relatieprincipe. Het relatieprincipe heeft vaak geen overheidsbemoeienis, omdat zaken vanzelf soepel verlopen en mensen in vrijheid tot onderlinge afstemming komen. Daarom laat ik dat principe buiten beschouwing. In het nastreven van vrijheid en ontwikkeling moeten we ons niet blind staren op een van de andere twee principes. Dan wacht alleen het risico dat de ordening der samenleving een dogmatisch doel op zich wordt. Het zijn principiële gelijkwaardigheden die ervoor kunnen zorgen dat zoets complex als de zorg, waarbij zoveel partijen betrokken zijn, in balans raakt. De zorg is geen absolute markt; daarin vinden wij elkaar. Maar ik ben voorstander van 'popperiaans' experimenteren, door op regelmatige basis kritisch het verloop te bekijken en dan te kiezen voor wat het beste werkt. Via kleine stapjes, met vallen en opstaan, werken aan verbeteringen. Dat lijkt mij de ideale weg.

Het is dogmatisch denken als stug wordt vastgehouden aan één nieuw fonds, dat verlossend zou moeten werken. Het is misleidend om te pretenderen dat alle vraagstukken in de zorg worden opgelost met een megabureaucratie als het ZorgFonds. Als bestuurder en als adviseur constateer ik bij voortduring dat uitvoerings- en overgangsvraagstukken worden onderschat. Willen we met een volgende stelselwijziging tien jaar stilstaan in de ontwikkeling van de zorg om een aantal relatief overzichtelijke, helder te benoemen problemen in de zorg op te lossen? Of lossen we die problemen gewoon op door ze aan te pakken? Het zal helder zijn; ik pleit voor het laatste.

In plaats van een grote stelselwijziging pleit ik voor een oplossingsgerichte agenda. Haal bijvoorbeeld het verbod op samenwerking in de zorg uit de Mededingingswet (dat kan in een paar maanden). Ga van bekostiging voor productie naar structuren die de zorgvraag en inhoudelijke afwegingen weer leidend laten zijn. Stimuleer de vernieuwers die aan preventie willen doen. In het Radboudziekenhuis blijkt dat de zorgkosten dalen sinds praten en vooral luisteren naar de patiënt weer wordt betaald. Er is genoeg te verbeteren binnen de contouren van het huidige stelsel en met aanpassingen van het huidige stelsel. En realiseer je dat objectief gezien de zorg in Nederland er bijzonder goed voorstaat. Stop de ontwikkeling niet door dogmatische tekentafeldiscussies. Werk aan betere zorg in kleine, trefzekere stappen. Daar wordt iedereen beter van!

Met vriendelijke groet,

Frank Candel

voormalig voorzitter van de D66 thema-afdeling Zorg & Welzijn, adviseur bij een adviesbureau voor maatschappelijke vraagstukken, voormalig bestuurder in de (jeugd)zorg en, net als iedereen, zorggebruiker en -betaler.

De essentie van de vrijheid van meningsuiting

door Dirk Verhofstadt

Wat zijn de grenzen van onze vrijheid om verwerpelijke meningen te verkondigen? Liberale denkers uit het verleden geven ons antwoorden, net als internationale mensenrechtenverdragen. Op die gronden moeten vrijheden van radicale salafistische organisaties worden ingeperkt.

Een van de cruciale, zelfs noodzakelijke elementen van een open samenleving en van een democratie is de vrijheid van meningsuiting. ‘De voornaamste functie van de vrijheid van meningsuiting ligt erin dat ze ervoor zorgt dat het mogelijk is erop toe te zien dat andere grondrechten en vrijheden worden nageleefd in een democratische samenleving’, aldus emeritus professor Dirk Voorhoof. Dat mensen vrij hun mening mogen uiten, staat in artikel 19 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (UVRM): ‘Een ieder heeft recht op vrijheid van mening en meningsuiting. Dit recht omvat de vrijheid om zonder inmenging een mening te koesteren en om door alle middelen en ongeacht grenzen inlichtingen en denkbeelden op te sporen, te ontvangen en door te geven.’ Dit recht werd ook opgenomen in het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en in vrijwel alle grondwetten van de lidstaten van de Europese Unie.

Deze bepalingen ter bescherming van de vrijheid van meningsuiting vloeien voort uit het werk *On Liberty* van de 19e-eeuwse filosoof John Stuart Mill. In het eerste hoofdstuk van zijn beruchte boek *Over de vrijheid van denken en spreken* schrijft Mill het volgende: ‘Als mijn betoog enige waarde heeft, dan moet de volste vrijheid bestaan om, als punt van ethische overtuiging, elke leerstelling te belijden en te bespreken, hoe immoreel men die ook mag vinden.’ Daarmee maakt hij duidelijk dat de

vrijheid van meningsuiting een voorwaarde is voor algemene menselijke vrijheid. Dat betekent dat dus ook maatschappelijk af te keuren uitspraken mogelijk moeten zijn. Toestaan dat een dergelijke immorele uitspraak wordt gedaan, betekent echter nog niet dat men het met die mening eens is.

De vrijheid om van mening te verschillen

Neem bijvoorbeeld salafisten met hun veroordeling van homoseksualiteit, hun pleidooi voor de invoering van de sharia (de islamitische wetgeving) in onze contreien, en andere uitspraken die haaks staan op onze liberale grondrechten. Dergelijke standpunten en uitspraken kunnen en moeten we afkeuren en bestrijden. Maar hen monddood maken door ze te verbieden om hun mening te uiten, gaat een brug te ver. In deze kwestie past een uitspraak die wordt toegeschreven aan de 18e-eeuwse Verlichtingsfilosoof Voltaire. Hij stelde: ‘*Je hais vos idées, mais je me ferai tuer pour que vous ayez le droit de les exprimer.*’ (‘Ik verafschuw uw ideeën, maar ik zal mijn leven geven voor uw recht om ze uit te drukken.’)

Ook Mill ging daar heel ver in. ‘Niemand heeft het recht een ander het woord te ontnemen op grond van zijn morele opvatting, zelfs niet als die opvatting *alom gedeeld wordt*’, zo schrijft hij. Dat blijkt ook uit de volgende passage in zijn boek: ‘Als de gehele mensheid met één uitzondering dezelfde mening had, terwijl die ene persoon een tegengestelde opvatting koesterde, dan zou de mensheid even weinig recht hebben om die ene persoon tot zwijgen te brengen dan hij zou hebben, als hij de macht had, om de mensheid het zwijgen op te leggen.’ ‘Elk stilleggen van een discussie is een aanmatiging van onfeilbaarheid’, concludeert Mill. Dát is de vrijheid die Mill ons heeft nagelaten: de vrijheid om van mening te verschillen.

Beeld / Herman Wouters

‘Vrijheid van meningsuiting is een voorwaarde voor algemene menselijke vrijheid’

Schadebeginsel

Wil dat nu zeggen dat de vrijheid van meningsuiting absoluut is? Zeker niet. Mill schrijft daarover het volgende: ‘De enige reden waarom men rechtmatig macht kan uitoefenen over enig ander lid van een beschaafde samenleving, tegen zijn zin, is de zorg dat anderen geen schade wordt toegebracht.’ Dit is het beruchte schadebeginsel. Mill zelf geeft in zijn boek ook het beroemde voorbeeld van de graanhandelaar die zijn pakhuis bedreigd ziet door een woedende menigte. Die menigte aansporen de graanhandelaar of zijn bezittingen aan te vallen, zou wel degelijk strafbaar

moeten zijn, zegt Mill. Opruiing of bedreiging vallen dus niet onder de vrijheid van meningsuiting. Maar de neiging bestaat om dit voorbeeld te letterlijk en bovenal te ruim te nemen. Want Mill stelt niet voor niets dat beschuldigingen aan het adres van de graanhandelaar *in de krant* zeker niet verboden zouden mogen worden, ook niet als het mogelijke gevolg is dat de bevolking zich tegen hem keert.

Inperken van de vrijheid van meningsuiting

Wat Mill doet, is een onderscheid maken tussen het uiten van verwerpelijke ideeën die geen direct gevaar voor anderen opleveren en uitingen of handelingen die wel een direct gevaar voor anderen betekenen. Als de kans op schade aan anderen groot en onmiddellijk is, dan bestaat een grond om de vrijheid van meningsuiting in te perken. Dat is ook wat we terugvinden in rechterlijke uitspraken op nationaal en internationaal vlak. Grosso modo worden drie zaken met betrekking tot de vrijheid van meningsuiting niet aanvaard: laster en eerroof, meened en het aanzetten tot geweld. Maar nog belangrijker is dat men het erover eens is dat dergelijke gevallen beoordeeld moeten worden door de rechterlijke macht. Niet door een 'moreel oordeel' van een persoon, organisatie of autoriteit die terzake geen juridische bevoegdheid heeft. Als iemand vindt dat een mening die geuit wordt lasterlijk, haatdragend of aanzettend tot geweld is, kan hij of zij een klacht indienen bij de rechtbank.

Laten we nog eens kijken naar het schadebeginsel van Mill. Buiten het voorbeeld van de graanhandelaar geeft Mill in zijn boek *On Liberty* geen concrete voorbeelden. Het vermoeden bestaat dat dit komt omdat hij zelf inzag dat dit onmogelijk is. Men kan geen volledig compendium van woorden, uitlatingen en handelingen aanleggen die al dan niet in aanmerking zouden komen als veroorzakers van 'schade'. Het ging Mill trouwens niet om de uitspraak op zich, maar om een mogelijk gevaar dat het directe gevolg zou zijn van een uitlating. Het uiten van ideeën en standpunten die grof en zelfs haatdragend zijn, vormen daarom nog geen aanleiding tot het plegen van geweld. Het oproepen tot het in elkaar slaan of zelfs doden van een specifieke persoon omwille van een mening, is van een andere orde. Politie- en veiligheidsdiensten moeten dergelijke dreigementen en uitspraken opsporen en de waarschijnlijkheid van een daadwerkelijke toebrenging van schade onderzoeken.

Intolerantie niet tolereren

Dat laatste is ook nodig omdat radicale moslimleiders en hun organisaties, zoals de salafisten, niet alleen oproepen om de vrijheid van meningsuiting aan banden te leggen, maar hun volgelingen ook aansporen om onze liberale grondwaarden en zelfs onze democratie opzij te schuiven. Moeten we dan niet preventief handelen? Volgens de filosoof Karl Popper wel. Hij stelde het volgende: 'Als we ongelimiteerd tolerant zijn, zelfs jegens hen die zelf intolerant zijn, als we niet bereid zijn een tolerante samenleving te verdedigen tegen de aanvallen van de intolerante medemens, dan zal de tolerante mens te gronde gaan, en met hem de tolerantie.' Een democratie heeft volgens hem het recht en zelfs de plicht om zich te verzetten tegen krachten die diezelfde democratie willen vernietigen. Dergelijke krachten zou men dus kunnen verbieden en daardoor hun vrijheid van meningsuiting uitschakelen. Salafisme en uitlatingen door salafisten kan men niet verbieden. Maar salafistische organisaties wel.

'Een democratie heeft het recht en zelfs de plicht om zich te verzetten tegen krachten die diezelfde democratie willen vernietigen'

Artikel 17 EVRM

Het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens voorziet al in deze mogelijkheid. In artikel 17 wordt melding gemaakt van 'een verbod op misbruik van recht'. 'Geen der bepalingen van dit Verdrag mag worden uitgelegd als zou zij voor een Staat, een groep of een persoon het recht inhouden enige activiteit aan de dag te leggen of enige daad te verrichten met als doel de rechten of vrijheden die in dit Verdrag zijn vermeld teniet te doen of deze verder gaand te beperken dan bij dit Verdrag is voorzien.' Deze zogenaamde 'misbruikclausule' betekent concreet dat als groepen of personen daden stellen die duidelijk tot doel hebben schade aan te brengen aan de rechten en vrijheden die zijn vastgelegd in het EVRM, of die tot doel hebben deze rechten en vrijheden van andere personen op een ontoelaatbare wijze in te perken, zij geen beroep kunnen doen op de grondrechten van het EVRM. Het Verdrag wil op die manier de democratische orde beschermen door 'uit te sluiten dat antidemocratische krachten bescherming van het Verdrag kunnen genieten, om deze orde vervolgens enkel en alleen te ondermijnen'.

Op basis van dit artikel heeft het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op 12 juni 2012 Duitsland in het gelijk gesteld toen dit land de soennitisch-islamitische organisatie Hizb ut-Tahrir verbood. Deze organisatie heeft tot doel om alle moslimlanden te verenigen in één kalifaat waarin de sharia als rechtssysteem zou gelden. Ik denk dat een dergelijk verbod ook moet gelden voor salafistische organisaties die via hun radicale geloofspunten aanzetten tot aantoonbaar schadelijk gedrag, om vier redenen. Ten eerste verdedigen ze standpunten die haaks staan op onze democratie en die – als ze zouden worden toegepast – het einde ervan zouden betekenen. Ten tweede stimuleren ze onder hun geloofsgenoten een levenswijze waarbij ze zich letterlijk afkeren van onze samenleving, wat integratie en inburgering onmogelijk maakt. Ten derde nemen de meeste salafistische organisaties geen afstand van haat en geweld tegen andersgelovigen, ongelovigen en homoseksuelen, en als ze het doen, is het vaak om opportunistische redenen. Ten vierde blijkt uit de praktijk dat de plegers van terreurdaden en zelfmoordaanslagen er radicale ideeën op nahielden die ze opdeden in salafistische kringen.

Een weerbare democratie moet ruimte geven aan alle meningen, zelfs die meningen die we verwerpelijk vinden. Maar als die meningen aantoonbaar leiden tot radicale standpunten die mensen er zelfs toe aanzetten om met geweld onze samenleving te ontwrichten, dan heeft een democratie het recht en zelfs de plicht om in te grijpen teneinde haar bestaan en de veiligheid van haar burgers te waarborgen. De Rotterdamse burgemeester Ahmed Aboutaleb, die in juli 2016 geconfronteerd werd met de vraag om in zijn stad een instituut voor salafisten te vestigen, zei het als volgt: 'De rechtsstaat biedt bescherming aan alle religieuze uitingen. Maar voor diegenen die de vrijheid van religie of andere vrijheden inzetten om haat te zaaien, integratie te verhinderen of bevolkingsgroepen tegen elkaar op te zetten, is geen plaats.'

Dirk Verhofstadt (@DirkVerhofstadt) is professor media en ethiek aan de Universiteit Gent en kernlid van de denktank Liberales.

Jos Heijmans

‘Het huis van Thorbecke is aan vervanging toe’

Hij trotseerde de rechter en de staatssecretaris door een Syrische moeder en haar vier kinderen in zijn gemeente te houden. Hij verbood criminele asielzoekers om rond de jaarwisseling een stap buiten het asielzoekerscentrum te zetten. Als iemand in het vluchtelingendebat een eigen koers probeert te varen, dan is het Jos Heijmans, de 63-jarige burgemeester van Weert. Onlangs riep D66 hem uit tot beste burgemeester van Nederland. Wie is deze eigenzinnige West-Brabander? ‘Asielbeleid heeft een hart nodig. Maar criminele asielzoekers moeten we juist hard aanpakken – hard met een ‘d’ dus.’

door Remy Maessen

In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende oneliner. Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtewereld schuil van uitgangspunten, waarden en wensen voor de wereld. Remy Maessen spreekt namens idee D66-politici over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld. In dit nummer: burgemeester van Weert, Jos Heijmans.

U werd door GeenStijl uitgeroepen tot Nederlander van het Jaar, en door de jongeren van GroenLinks gekroond tot Burgemeester van het Jaar. Hoe kan dat? 'Dat kwam voornamelijk doordat ik in het nieuws kwam met die maatregelen over vluchtelingen. Maar ik denk dat het breder is: mensen zijn niet meer gewend dat politici heldere taal spreken. Ik doe dat wel en je ziet dat dat zowel links als rechts wordt gewaardeerd.'

Heldere taal spreken, wat bedoelt u daarmee? 'Bestuurlijk en ambtelijk zijn we gewend om in een bepaald jargon te praten. We 'nemen alles mee', maar de normale inwoner begrijpt er niets van. Die wil gewoon weten: wat gebeurt er en wat gaan we daaraan doen? Het is ook een angst dat mensen het niet met je eens zijn. Ik zeg dan altijd: je kunt nooit iedereen te vriend houden. Dat hoeft ook helemaal niet. Je moet juist beslissingen durven nemen, en die beslissingen uitleggen. Vaak snappen mensen het dan echt wel. Maar veel te vaak doen politici dat niet. Dat maakt de kloof tussen inwoner en politiek groter.'

D66 werd opgericht om vernieuwing te brengen en het bestel open te breken. Is dat niet voldoende gelukt? 'Alexander Pechtold gaat wél in gesprek met mensen die het niet met hem eens zijn. Dat vind ik goed. Hij legt uit waarom hij vindt wat hij vindt. En daar hoeft niet iedereen het mee eens te zijn. Maar dat bestuurlijk jargon, de cultuur van iedereen te vriend houden en slecht nieuws te verpakken, die is er bij alle partijen ingeslopen. Daar moeten we mee stoppen.'

Wat maakt u een D66'er? Staan hier de richtingwijzers op het bureau? 'Richtingwijzers?'

De vijf richtingwijzers van D66... 'Oh! Ik heb helemaal geen richtingwijzers nodig. Mijn hart is mijn richtingwijzer en in mijn hart ben ik een D66'er.'

Waarom koos u ooit voor D66? 'Ik ben een democraat in hart en nieren. Elke stem telt: dat is het grondbeginsel waarom ik bij D66 zit. Vroeger stond in de Dikke van Dale: democratie is die staatsvorm waarbij het volk zichzelf (door vertegenwoordigers) regeert. Dat vind ik prachtig. Let ook op die haakjes: door vertegenwoordigers. Dat kan, maar dat hoeft niet. Het volk regeert zichzelf. Vaak vergeten de vertegenwoordigers wie hen eigenlijk gekozen heeft.'

'Bestuurlijk jargon en de cultuur van iedereen te vriend houden is er bij alle partijen ingeslopen'

De macht aan het volk: is dat wat D66 uniek maakt? 'Dan kom ik bij een paar van de kroonjuwelen. Kijk naar het referendum: als je daarover goede afspraken maakt, is dat een prima instrument. Dat bewijzen veel andere landen. Er zijn partijen die vinden dat we geen gekozen burgemeesters moeten hebben, omdat dan de verkeerde burgemeesters worden gekozen. Kennelijk vinden zij het volk daar niet goed genoeg voor. Natuurlijk zal er weleens een verkeerde burgemeester worden gekozen. Alsof alle burgemeesters van nu zo goed zijn. De collega's die ik spreek over de gekozen burgemeester zijn het er meestal niet mee eens. Tot ze gestopt zijn. Oud-burgemeesters hebben vaak een andere mening.'

Omdat het dan niet meer om hun eigen baan gaat. 'Precies. Ik vraag me ook af: waarom schaffen we de provincie niet af? Ik denk omdat de

gevestigde partijen daar bestuurders hebben zitten, en die partijen dat tegenhouden. Maar ik denk dat we prima zonder provincies kunnen. Het Huis van Thorbecke is danig aan renovatie toe. Het bestond ooit uit het Rijk, de provincie en de gemeente. Intussen is er met Europa een bovenverdieping op gebouwd. En er zijn aanbouwen en erkers bijgebouwd, van gemeenschappelijke regelingen en samenwerkingsverbanden. De burger herkent het Huis niet meer. Het is een grote warboel geworden.'

Het afschaffen van de provincie, welke consequenties heeft dat voor de grootte van gemeenten? 'Ik vind dat overheidstaken zo dicht mogelijk bij de mensen moeten zijn georganiseerd. Dus heb je gemeenten van een ander formaat nodig.'

Grotere gemeenten om de taken dicht bij mensen te organiseren. Dat klinkt paradoxaal. 'Ik vind dat gemeenten veel meer vrijheid en autonomie moeten krijgen. Dat komt ten goede aan de inwoners, die je dan echt op maat kan bedienen. Maar dan moet je gemeenten wel goed equiperen. Daarom hebben we gemeenten nodig met een professioneel bestuur en met een sterk en robuust ambtelijk apparaat met voldoende opleidingsmogelijkheden.'

Hoe ziet dat eruit, meer autonomie voor gemeenten? 'In elk geval niet zoals het nu gaat. Neem bijvoorbeeld de bijstand. Een paar jaar terug waren gemeenten voor 10 procent verantwoordelijk voor de bijstandskosten en het Rijk voor 90 procent. Nu is het gedecentraliseerd en is het precies andersom. Maar de Tweede Kamer wil wel invullen hoe gemeenten dit doen. Nee, decentraliseren is decentraliseren. Dan moet het Rijk ook loslaten.'

Terug naar de vluchtelingenproblematiek: waarom vaardigde u een noodbevel uit? 'Er is een groep asielzoekers, met name uit Noord-Afrika, die door Europa trekt en overal probeert asiel aan

te vragen. Dat is prima. Ze doorlopen de procedure en dan moeten ze weer terug. Maar als ze ook nog eens criminele activiteiten ontplooiën, dan moet je ze vastzetten. Het lijkt soms of voor deze mensen andere regels gelden. Daarom heb ik die groep van 26 asielzoekers vastgezet.'

Wat zijn dat voor criminele activiteiten? 'Dat zijn geen simpele feitjes. Denk aan winkeldiefstallen, steekpartijen, vrouwen bespugen in de trein. Als ze worden opgepakt, wordt een rapport gemaakt door de politie en daarna gaan ze weer terug naar het asielzoekerscentrum. Dat gaan we dus niet doen. Een voorbeeld: een van die groep van 26 werd in Eindhoven betrapt op het stelen van een fiets, en beboet: 250 euro. Maar hij had geen 250 euro. Dan zegt de agent: ga maar terug naar het asielzoekerscentrum. Dat gebeurt in Nederland.'

U zegt: vastzetten, ook als er geen rechter aan te pas is gekomen? 'Natuurlijk moet er een rechter aan te pas komen. Maar in de tussentijd zeg ik ook: vastzetten.'

Terwijl u voor dat Syrische gezin juist zo gastvrij was? 'Dat was totaal iets anders. Een jonge vrouw was met vier kinderen op de vlucht. Haar man was gevangen genomen door Assad en de zijnen. Ze kon dus sowieso niet terug: een vrouw zonder mannelijke bescherming kan niet in Arabische landen. In Duitsland dreigde men haar kinderen af te nemen als ze geen vingerafdruk zou achterlaten. Dus dat heeft ze toen gedaan. Maar ze wilde met haar kinderen hier in Weert zijn. Dan vind ik dat we dat moeten doen. Dát is werken volgens de bedoeling. Bovendien heeft het een geweldige sociale cohesie op gang gebracht hier. Iedereen wilde haar helpen. Er is echt wel draagvlak voor vluchtelingenopvang in Nederland.'

Remy Maessen (@RemyMaessen) is fractievolger voor de D66-fractie in de gemeenteraad van Nijmegen.

Volksvertegenwoordigers moeten door loting worden verkozen

Ja vs Nee

Sociaal-liberaal debat

Ja

door Paul Lucardie

IN EEN DEMOCRATIE heerst de wil van het volk, per definitie. Hoe kan de wil van het volk bekend worden? In principe zijn daar twee methoden voor.

De ons bekende methode is verkiezing van een volksvertegenwoordiging, op basis van lijsten die door politieke partijen worden vastgesteld. Nu is niet veel meer dan 2 procent van de kiezers lid van een partij. Een groot deel daarvan is meer papieren dan actief lid. Het ligt voor de hand dat die volksvertegenwoordigers in veel opzichten afwijken van doorsnee Nederlanders. Ze zijn veel hoger opgeleid, hebben een hoger inkomen (ook voordat ze gekozen werden), zijn iets ouder en vaker man dan vrouw. Onderzoek laat zien dat ze weliswaar op veel punten dezelfde opvattingen hebben als hun kiezers, maar over een aantal belangrijke zaken anders denken, zoals Europese integratie en vreemdelingenbeleid. Vanuit democratisch oogpunt is dat een nadeel van deze methode.

Er bestaat echter ook een andere methode om de wil van het volk te ontdekken. Men neme een willekeurige steekproef uit de bevolking en vraag die: wat wilt u dat de overheid doet? Opiniepeilers doen dit dagelijks. Hun peilingen hebben echter twee nadelen. Ten eerste is de respons vaak laag en wordt er met kunstgrepen voor gezorgd dat toch alle bevolkingsgroepen ongeveer naar verhouding in de steekproef vertegenwoordigd zijn. Ten tweede is vaak onduidelijk of de respondenten de vraag goed begrepen en

overdacht hebben. Als we die problemen oplossen, krijgen we wellicht een nauwkeurigere methode om de volkswil te peilen dan verkiezingen via partijen.

Door loting kan men een volksvertegenwoordiging selecteren die een veel betere afspiegeling van de kiesgerechtigde bevolking vormt dan de via partijen gekozen parlementen. Om te voorkomen dat lager-opgeleiden, jongeren en minderheden thuis blijven, moet deelname ofwel verplicht worden gesteld – zoals bij juryrechtspraak in Angelsaksische landen – ofwel royaal beloofd worden. Tal van experimenten met door loting samengestelde burgerfora of burgerjury's laten zien dat de meeste willekeurig geselecteerde burgers bereid en in staat zijn zich grondig in allerlei problemen te verdiepen. Ook komen ze vaak met originele en creatieve oplossingen.

Niet alle politieke problemen laten zich op deze manier oplossen. Ik pleit er dan ook niet voor om de Tweede Kamerverkiezingen door loting te vervangen, maar wel om te experimenteren met loting voor wijkraden, ondernemingsraden en adviesraden. Wellicht op termijn ook voor gemeenteraden en Provinciale Staten, met name als de opkomst bij verkiezingen nog verder daalt. En wie weet, de Eerste Kamer?

Paul Lucardie is politicoloog en onderzoeker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Nee

door Tom van der Meer

DELIBERATIEVE EXPERIMENTEN via het principe van loting zijn een nuttige aanvulling gebleken op de representatieve democratie. Verschillende voorstanders van het model gaan echter een stuk verder: de volledige of gedeeltelijke vervanging van vertegenwoordigende organen als de Eerste Kamer of de gemeenteraad. De hoogstaande idealen van de verkiezingsloterij worden voorgesteld als remedie tegen de tekortkomingen van de representatieve democratie. Het valt echter te betwijfelen of loting die hoge verwachtingen waarmaakt.

Ten eerste zou loting leiden tot betere burgerparticipatie dan verkiezingen, zo suggereert de Vlaamse publicist David van Reybrouck. De kleine groep die ingeloot is heeft inderdaad meer mogelijkheden tot zeggenschap. Maar de overweldigende meerderheid van de bevolking staat in een systeem van loting levenslang langs de zijlijn. Bovendien wordt overschat hoe bereid burgers zijn om bij loting actief te worden. In hun studie naar Nederlandse initiatieven concludeerden bestuurskundigen Harmen Binnema en Ank Michels: 'Veel duizenden uitnodigingsbrieven leveren enkele honderden deelnemers op. [...] Meer dan negen op de tien mensen die worden ingeloot, besluiten om uiteenlopende redenen niet te komen.'

Ten tweede zou loting leiden tot een betere afspiegeling van de samenleving dan verkiezingen. Dat valt in de praktijk tegen. Opnieuw Binnema en Michels: 'Degenen die wel komen, lijken veel op de participatie-elite: ze zijn hoogopgeleid, autochtoon, wat ouder, actief betrokken bij hun buurt en hebben vertrouwen in de politiek [...] Loting wordt op die manier alsnog zelfselectie, met gebrek aan diversiteit en legitimiteit.' Dit probleem is te ondervangen door deelname verplicht te stellen. Dat betekent een verregaande inbreuk op de vrijheidsrechten van burgers, die gedwongen worden zichzelf, hun familie en hun carrière bloot te stellen aan de krachten

die omgaan in de politiek. Maar ook dan staat kansberekening een goede afspiegeling in de weg. Loting creëert niet noodzakelijk een goede dwarsdoorsnede van de bevolking. Dat wordt pas waarschijnlijk wanneer een heel grote groep wordt ingeloot. Voor een nationaal representatief orgaan komen we dan al snel op 1000 tot 1500 vertegenwoordigers.

'Verkiezingen zijn met afstand de meest egalitaire participatievorm'

Ten derde zou loting de legitimiteit van de democratie herstellen. De aanname van een legitimiteitscrisis klopt echter niet. De tevredenheid met het functioneren van de democratie is hoog en sinds de jaren zeventig en tachtig zelfs gestegen. Het vertrouwen in regering en parlement fluctueert, maar daalt niet structureel. De vraag is bovendien of burgers zich beter vertegenwoordigd voelen wanneer vertegenwoordigers op basis van abstracte wiskundige principes zijn geselecteerd en burgers op de besluiten van die vertegenwoordigers geen invloed hebben.

Deliberatie heeft zeker een plek in de Nederlandse politiek. Maar loting is geen evident alternatief voor de stembus. Verkiezingen zijn met afstand de meest egalitaire participatievorm, juist doordat zo bijzonder veel burgers deelnemen aan die laagdrempelige activiteit.

Tom van der Meer (@TomWGvdMeer) is hoogleraar Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam en auteur van het boek *Niet de kiezer is gek*.

KNUPPEL IN HET HOENDERHOK

Als idealen geen dogma's moeten worden en standpunten niet in steen gehouwen, is kritische reflectie onontbeerlijk.

Een goed gemikte knuppel in het hoenderhok kan hierbij behulpzaam zijn, zeker als die de randen van de discussie opzoekt. Wat vindt u van deze kwestie?

Draagmoeders uit het basispakket

Het is niet rechtvaardig om de kosten voor een draagmoeder voor homostellen te vergoeden vanuit het basispakket.

Gelijke rechten zijn belangrijk, maar het niet hebben van een baarmoeder is iets anders dan een onvervulde kinderwens door medische oorzaken.

door Mark Sanders

D66 heeft homorechten hoog in het vaandel staan. Gelijke rechten voor iedereen, ongeacht afkomst, geslacht, religie, seksuele geaardheid of enige andere arbitraire scheiding die er te maken valt, is voor de partij een van de grondbeginselen van een goede maatschappij. Het is daardoor niet verwonderlijk dat dit terugkomt in het verkiezingsprogramma, zoals tijdens een recent congres bij het bespreken van amendement 113: Kinderwens in het basispakket. Dit amendement gaat over gelijke rechten voor homostellen, waarover binnen D66 weinig discussie is. Het amendement is dan ook aangenomen. Maar bij mij roept het toch enige weerstand op.

Uiteraard ben ik voor gelijke rechten voor mensen van elk geslacht, geaardheid en ras, ook in het basispakket van de zorgverzekering. Maar dat basispakket is er niet om alle ongemakken van het leven collectief te financieren. Het is bedoeld om ons te verzekeren tegen de onvoorziene, onvermijdelijke en soms hoge kosten van zorg die iedereen kunnen overkomen. De vraag is nu: is daar hier sprake van? Hoewel ik een onvervulde kinderwens al niet een ziekte vind, kun je wel betogen dat medische ingrepen soms noodza-

kelijk zijn als er lichamelijke oorzaken zijn voor het niet kunnen krijgen van kinderen. Het wordt wat mij betreft lastiger als die lichamelijke oorzaken het natuurlijke proces van veroudering betreffen, maar vooruit. Als de oorzaken van een gefrustreerde kinderwens met medisch ingrijpen te verhelpen zijn, kunnen de kosten daarvan in het basispakket worden opgenomen. Ik zou dan overigens niet de eerste drie pogingen vergoeden, maar juist de derde en volgende. Je vraagt mensen daarmee om bij deze medisch niet-noodzakelijke behandeling een deel voor eigen rekening te nemen, en springt als samenleving bij als er echt iets aan de hand is. Maar goed, een dekking van medische kosten bij een onvervulde kinderwens is wat mij betreft te billijken.

Een financiële vergoeding voor een draagmoeder gaat echter een stap verder. Het niet hebben van een baarmoeder kan je voor mannen moeilijk een ziekte, gebrek of risico noemen. Het inhuren van een draagmoeder om een dergelijk gebrek op te lossen is ook met de beste wil van de wereld niet als ziektekosten te bestempelen. Dat geldt overigens zowel voor homo's als voor hetero's. Het amendement rept niet over het recht van heteroseksuele (alleenstaande) mannen met een kinderwens. Misschien kunnen we een dergelijk voorstel nog tegemoetzien. Maar wat mij betreft zijn mannen met een kinderwens helemaal niet ziek. Ze moeten alleen op zoek naar een baan om zelf de vergoeding voor een draagmoeder bij elkaar te sparen. Of ze vragen een goede vriendin. Overigens is dat voor lesbische stellen ook zo: het plaatsen van bevruchte eicellen (medische ingreep) wordt wel vergoed, maar de aankoop van donorsperma (biologische kwestie) niet. Het is heel vervelend als je een diepgevoelde kinderwens niet kunt realiseren zonder het inhuren van een donorvader of draagmoeder. Maar dat lijkt me onvoldoende om dekking in het basispakket te rechtvaardigen.

‘Het niet hebben van een baarmoeder kan je voor mannen moeilijk een ziekte, gebrek of risico noemen’

Bij heterostellen vergoeden we vruchtbaarheidsbehandelingen uit de premies voor de zorgverzekering – een vergoeding voor de kosten van een draagmoeder of donorsperma zit daar expliciet niet in. Moeten we daarom voor stellen zonder baarmoeder de financiële vergoeding voor een draagmoeder betalen? Zijn dat ziektekosten waartegen we elke Nederlander (dus ook alle vrouwen) verplicht willen verzekeren? Met een fors eigen risico om het geheel betaalbaar en kostenbewust te houden? Met de discussie die we tijdens het congres ook hadden over het eigen risico wordt namelijk pijnlijk duidelijk dat ook chronisch zieken van deze keuze de financiële gevolgen zullen dragen. Principes zijn mooi, maar je kunt je zorgbudget maar één keer uitgeven en harde keuzes zijn onvermijdelijk. Een vergoeding voor draagmoeders voor kinderloze homostellen kost niet veel, maar impliceert minder geld voor de rest of hogere premies en eigen bijdragen. Ik vind het niet goed uit te leggen dat D66 chronisch zieken een eigen risico laat betalen omwille van ‘betaalbaarheid, kostenbewustzijn en solidariteit’, terwijl we de premiebetaler wel laten opdraaien voor de kosten van een draagmoeder voor mannen met een kinderwens.

Mark Sanders (@mwjlsanders) is econoom.

SOCIAAL-LIBERAAL IN HET BUITENLAND

Sociaal-liberalen kijken met open blik over grenzen heen. Ons streven naar vrijheid voor ieder individu houdt niet op bij de landsgrenzen. Maar wat betekent ‘sociaal-liberaal’ in de context van een ander land, andere cultuur en ander politiek systeem? Met welke dilemma’s of uitdagingen worden sociaal-liberalen in een ander land geconfronteerd?

Sociaal-liberaal in de ...

Verenigde Staten

Verenigde Staten — gespleten tussen nationalisme en liberalisme

door Luuk Ament

Trumps aanvallen op de liberale democratie zijn ook voor deze Nederlandse sociaal-liberaal een zware dobber. Maar hij ziet ook positieve bijwerkingen: de nieuwe politieke koers dwingt Amerikanen om publiekelijk hun waarden te verdedigen, en Europa om slagvaardiger samen te werken.

Sinds de inauguratie van president Trump is het wennen voor liberale kosmopolieten in de Verenigde Staten. Welkom in het Amerika van 2017: de nieuwe president vindt martelen prima en doet er zelfs graag een schepje bovenop. Hij wil immigranten weren op basis van hun geloof. Syrische vluchtelingen zijn sowieso niet welkom. Klimaatverandering? Een complot van de Chinezen. Irakese olie? Dat is de terechte oorlogsbuit van Amerika. 11 miljoen illegalen? Allemaal deporteren! De 54 procent van de bevolking die niet op Trump gestemd heeft, zit met de handen in het haar en kijkt vol afgrijzen naar het spektakel dat zich dagelijks op televisie ontvouwt.

Toch is dit de democratisch gekozen president van de Verenigde Staten. Geloof Amerika niet meer in de liberale waarden die het de afgelopen halve eeuw heeft uitgedragen? Wat is de waarde van democratie tegenover andere liberale waarden? En betekent de verkiezingswinst van Trump dat hij de 'wil van het volk' mag uitvoeren, ongeacht de consequenties?

AMERIKA IS EEN GESPLETEN LAND: in de grote steden wonen liberale mensen, op het platteland en in de *rust belt* woont het electoraat van Trump. De scheidslijn is scherp: in de steden New York en Philadelphia stemde meer dan 80 procent van het electoraat op Clinton; op het platteland van de staten New York en Pennsylvania (waarin Philadelphia ligt) kreeg Trump 70 procent van de stemmen. De dag na de inauguratie van de nieuwe president liepen miljoenen mensen door het hele land mee in de *Women's March*. Van dé wil van het volk is dus geen sprake.

De verschillen in opvattingen zijn groot en de eindeloze stroom polariserende berichten van politici en activisten maakt elk onderwerp politiek gevoelig. Normaal gesproken praten Amerikanen liever niet over politiek. Uit angst voor openlijke conflicten, is mijn hypothese. Je weet nooit wat je

collega of buurvrouw vindt van een onderwerp, maar dat je gesprekspartner een sterke mening heeft, is vrij waarschijnlijk. Toch maakt Trump nu veel openlijke discussie los: er wordt opeens overal over politiek gepraat. Op het werk, bij de koffiezaak, in kroegen, bij de kapper. Een vriend van mij benadert politieke discussies vaak vanuit de juridische kant. Als hij het over de *travel ban* heeft, legt hij mij uit welke kwesties de rechter kan bekijken en wat de relevante wetten zijn.

Hij is niet de enige met een voorliefde voor de juridische kant van de zaak: veel Amerikanen houden van regels en juridische argumenten. Ik denk dat dit te maken heeft met het voorkomen van een verhitte discussie over onderliggende waarden. De focus op de letters van de regels in plaats van de achterliggende gedachte is soms frustrerend: de kafkaëske instantie die rijbewijzen uitdeelt is een van de meest gehate organisaties van Amerika. Maar er zit ook een groot voordeel aan: het beschermt tegen willekeur van de macht. Overheidsorganen houden zich fanatiek aan alle regeltjes, ongeacht je huidskleur, geloof of land van herkomst. En het beschermt burgerrechten tegen een regering die er graag vanaf wil – zeker geen overbodige luxe in het Amerika van vandaag.

JURIDISCHE DISCUSSIES over de toestanden in de vs zijn belangrijk, maar bieden geen ruimte aan de boosheid die ik voel over het schenden van waarden die voor mij fundamenteel zijn. Trump en zijn *cronies* breken de democratie af en volgen de koers van Hongarije, met een onvrije pers, gemuilkorfde rechterlijke macht en een meerderheid met meer rechten dan de minderheden. Het Amerika van Obama was een *liberal democracy*, Trump kiest duidelijk voor *illiberal democracy*.

‘In het nationalistische denken van de Trumpisten doen levens van niet-Amerikanen er simpelweg minder toe’

Nationalisme viert hoogtij. Het is *America First!* en wij tegen zij. Sommige van mijn collega's zien het ook zo: ‘Wij hoeven toch niet te zorgen voor iedereen die op de deur klopt? Laat de rest van de wereld hun eigen problemen oplossen!’ Anderen lopen juist voor het eerst in hun leven mee in de vele demonstraties tegen het marginaliseren van moslims en andere minderheden.

Om het arme Amerika te beschermen, zijn volgens de Trumpisten drastische maatregelen nodig. Waar sommige beleidsanalisten spreken over de keuze tussen de bijl en de scalpel, grijpt Trump het liefst naar de atoombom. Door de *travel ban* kunnen van de ene op de andere dag Iraanse wetenschappers niet meer terugkeren van vakantie. Gezinnen raken gescheiden. Studenten kunnen hun studie niet afmaken. Verantwoordelijke politici bedenken oplossingen voor mensen die in de knel raken door nieuwe wetgeving, maar niet de huidige regering. Dit komt slechts deels door onervarenheid; in het nationalistische denken van de Trumpisten doen levens van niet-Amerikanen er simpelweg minder toe.

HET IS NIET GEK dat nationalisme zo aanslaat in Amerika: de trots op Amerika, en vooral op het leger, was altijd al overal in de samenleving zichtbaar. Mensen hebben bumperstickers en vlaggetjes in de tuin met ‘*we support the troops*’. Ik was laatst bij een basketbalwedstrijd die opende met twee militairen die met de vlag het stadion in marcheerden. Vervolgens wordt altijd het volkslied gezongen, staand en met de hand op het hart, ook als het slechts een oefenwedstrijd is. Het leger heeft een belangrijke plek in de maatschappij. Veteranen krijgen op veel plekken voorrang en korting, en hebben een eigen ministerie dat

voor ze zorgt. Als elektronische borden op vliegvelden niet gebruikt worden, lees je ‘*God bless our boys*’. Op Veterans Day worden de oudgedienden door de straten gereden; het publiek roept hun bedankjes toe. Patriotisme is het bindmiddel van de Amerikaanse immigrantenmaatschappij. Iedereen heeft een verschillende achtergrond, maar de vlag verbindt.

Trump gaat echter een stap verder: hij ziet de wereld door een (wit-)nationalistische wij-tegen-zij-lens. Als je continu in wij-versus-zij denkt, worden waarden relatief. Zo is martelen oké, want ‘IS doet veel ergere dingen’. Er is geen absoluut moreel ankerpunt voor de Trumpisten.

Het ontbreekt het nationalisme ook aan een universele standaard die voor iedereen geldt. Moslimterrorisme is een aanval op ‘wij’, extreem-rechts terrorisme valt in het bakje ‘zij’ en daarover

hoor je de Trumpisten nooit. Politiegeweld tegen zwarten is noodzakelijk (handhaven van *law and order*), maar een aanslag op de politie door een zwarte is moord. Burgerrechten zijn voor de huidige regering een lastige kwestie; die horen immers voor iedereen te gelden.

Het constant hameren op het gevaar van anderen voor de wij-groep gaat ten koste van empathie voor de ander. In het publieke debat wordt vaak een keuze voorgesteld: ben je voor de zwarten of voor de politie? Ben je voor de *travel ban* of voor terreur? Ben je voor burgerrechten of voor veiligheid? Gemakkelijke keuzes in de ogen van nationalist, valse keuzes in de ogen van liberalen. Er ontstaat een sfeer waarin immigranten er niet meer bijhoren. Mensen met een islamitische naam worden bij de grens lastiggevallen door agenten van de immigratiedienst. Indiase collega's van mij zijn bang en overwegen het land te verlaten.

Uiteindelijk wint niemand met nationalisme. Er is een alternatief: we moeten openstaan voor handel met het buitenland in plaats van het nationalistische protectionisme dat tot economische neergang leidt. We moeten internationaal samenwerken in plaats van ons terug te trekken achter ommuurde grenzen en te hopen dat de problemen buiten blijven. Maar de belangrijkste les die we van Amerika kunnen leren is dat we onze eigen pluriformiteit moeten omhelzen en onze tijd moeten spenderen aan het oplossen van problemen, in plaats van bevolkingsgroepen tegen elkaar op te hitsen.

HET LIBERALISME IS het perfecte antwoord op nationalisme: we moeten mensen in de eerste plaats zien als individuen, niet als onderdeel van een groep. Een liberale democratie heeft respect voor minderheden en pakt problemen aan in plaats van alleen maar te wijzen naar een zondebok. Trump maakt pijnlijk duidelijk hoe de zondebokpolitiek minderheden schaadt zonder daadwerkelijk de problemen van zijn electoraat op te lossen. Net als liberaal Amerika moeten we erkennen

dat het achterblijven van de economische kansen voor de *working class* ook in Nederland een probleem is. Daarbij moet D66 zich blijven verzetten tegen nationalisme en wij-zij-denken. We moeten blijven hameren op de noodzaak van het bedenken van echte oplossingen, waarbij we sociaal en liberaal zijn. Met een internationale blik en een liberaal economisch beleid, maar ook met herverdeling van welvaart zodat iedereen meeprofiteert. Kennis van zaken, genuanceerdheid en begrip en empathie voor anderen (inclusief het electoraat van Wilders) zijn onontbeerlijk om dit programma tot een succes te maken.

De verkiezing van Trump heeft ook gezonde bijwerkingen. Zo lijkt het erop dat wij in Europa eindelijk voor onze eigen verdediging gaan zorgen. Ook is externe druk misschien wel een unieke kans om de EU eindelijk democratischer en slagvaardiger te maken: hoe beter een eenheid te vormen dan onder druk van een paar engerds in het buitenland? In Amerika mobiliseert de politiek van Trump miljoenen mensen die voorheen hun stem niet lieten horen, maar nu de straat op gaan om tegen haat te demonstreren. De American Civil Liberties Union krijgt recorddonaties binnen en heeft een speciaal fonds opgericht om de grondwet te verdedigen. Ook bedrijven spreken zich uit tegen de ergste uitwassen van het regime; niet alleen de hippe techbedrijven in Silicon Valley, maar ook de grote banken in New York. Het massale verzet van grote delen van de maatschappij tegen de schendingen van de liberale waarden stemt hoopvol en is een inspiratie voor Europa.

VOOR DE VS is de huidige situatie, zoals komiek Jon Stewart zei, de test van de eeuw voor de democratie: als Amerika het presidentschap van Trump overleeft, heeft Trump dan toch aangetoond dat Amerika groots is. Maar misschien niet helemaal op de manier die hij zelf in gedachten had.

Luuk Ament woont en werkt in New York en is secretaris van de afdeling D66 USA (@D66usa).

Een onmogelijk verlangen

door Denise van Dalen

De serie *Mad Men* speelt in op ons verlangen naar een simpel en authentiek leven. Maar alleen een nostalgische blik naar het verleden helpt ons niet verder.

NOSTALGIE IS de laatste jaren oververtegenwoordigd in de televisiewereld. Wie Netflix opent, wordt overspoeld door nostalgische series als *Velvet*, *Grand Hotel*, *Mr. Selfridge*, *Land Girls*, *The Paradise*, *Rebellion* en *Outlander*. Het zijn series waarvan het verhaal plaatsvindt in een andere historische setting, vaak geromantiseerd of versimpeld. Ze spelen in op een nostalgisch verlangen naar een simpeler en authentieker leven: een verlangen naar een overzichtelijke wereld zonder tegenstrijdigheden.

De Tsjechische schrijver Milan Kundera legt dit mooi uit in zijn roman *Onwetendheid*, door terug te grijpen op de oorsprong van het woord 'nostalgie': een samenstelling van de Griekse woorden 'nostos' (terugkeren) en 'algos' (lijden). 'Nostalgie is [...] het lijden, veroorzaakt door een niet te vervullen verlangen om terug te keren.' De onmogelijkheid dit verlangen te vervullen maakt het des te krachtiger. We zien dat ook in de wereld van de politiek. Donald Trump werd president van de Verenigde Staten met de slogan 'Make America Great Again', Brexit stoelt op de gedachte dat Groot-Brittannië het, net als in het verleden,

prima alleen af kan, en politici als Geert Wilders en Thierry Baudet willen terug naar de natiestaat.

Maar terugkijken op het verleden kan ook de nostalgie overstijgen, als dit gepaard gaat met een kritische blik. Een goed voorbeeld is de succesvolle Amerikaanse dramaserie *Mad Men* (2007–2015) van Matthew Weiner, over het reclamebureau Sterling Cooper op Madison Avenue. Het zijn de jaren zestig, en gedurende zeven seizoenen laat de serie goed zien hoe de beginjaren, waarin nog sterk de invloed van de jaren vijftig te zien is, langzaam overgaan in de jaren zeventig. De personages kleden zich anders, er komen kopieerapparaten en computers, en naast het interieur verandert ook de moraal – vrouwen en Afro-Amerikanen emanciperen.

De serie volgt Donald Draper, creatief directeur van Sterling Cooper, zijn eerste vrouw Betty en hun kinderen, en later zijn tweede vrouw Megan. Ook van collega's bij Sterling Cooper krijgt de kijker een blik in het privéleven. Zoals van de getalenteerde Peggy Olsen, die zich – ten koste van haar persoonlijke geluk – in relatief korte tijd opwerkt van secretaresse tot copywriter. De ambitieuze Peter Campbell, die probeert over de rug van anderen carrière te maken – en daarbij dreigt heel eenzaam oud te worden. En de hardwerkende en rondborstige Joan Holloway, die ondanks haar hoge functie altijd moeite moet blijven doen om serieus te worden genomen.

OP VEEL GEBIEDEN vertoont *Mad Men* sterke overeenkomsten met de roman *The Great Gatsby* van F. Scott Fitzgerald. Donald Draper en Jay Gatsby streven beiden geld en macht na in een zoektocht naar geluk. Ze zijn de personificatie van de Amerikaanse Droom: arme, onbeduidende jongens die in korte tijd de hoogste sociale kringen van New York bereiken. Maar het geluk vinden ze niet. Gatsby wint zijn Daisy nooit daadwerkelijk terug en Drapers gezinsleven valt volledig uit elkaar. Beiden denken dat zij hun eigen realiteit volledig zelf kunnen creëren – Gatsby heeft vrijwel geheel zijn bestaan zelf ontleend aan zijn verbeelding; Draper doet dat in zijn werk, waar hij reclames verzint. Ze proberen hun levensverhaal recht te zetten, van begin tot eind, maar komen

erachter dat het verleden niet kan worden herhaald. Gatsby wil dat nooit beseffen, maar Draper ziet op het allerlaatste moment de pijnlijke waarheid onder ogen, wanneer hij hoort dat zijn ex-vrouw Betty ongeneeslijk ziek is.

‘De serie laat zien hoeveel er in korte tijd kan veranderen, maar ook dat elke tijd zijn pijnpunten heeft’

De nadruk van *Mad Men* verschuift van het maken van reclame in de eerste seizoenen naar de onderlinge relaties en de onmogelijkheid de ander te kunnen kennen, later in de serie. Don Draper heeft de rol van voyeur: hij observeert, oordeelt en is het perspectief vanwaar de kijker ziet. *Mad Men* lijkt te spelen met het filosofische idee van solipsisme: het idee dat er maar één waarheid is, die van de waarnemer. Dat betekent dat er alleen betrouwbare kennis mogelijk is vanuit het eigen bewustzijn en dat al het andere een illusie kan zijn. In *Mad Men* zijn de mannen waarnemers van de vrouwen; we zien hoe zij naar hen kijken en over hen praten. Vrouwen worden geësthetiseerd en verheven tot kunstwerken die alleen mooi hoeven te zijn. We zien de vrouwen niet langer als mensen met eigen verantwoordelijkheden en leven ook maar zelden met hen mee.

MAD MEN IS een overbekende serie, die al een paar jaar geleden is gestopt. Maar de serie is het waard om weer eens uit de kast te halen. Niet alleen visueel is deze serie prachtig, het is ook een goed voorbeeld van een terugblik die nostalgie kan overstijgen. De serie laat zien hoeveel er in korte tijd kan veranderen, maar ook dat elke tijd zijn pijnpunten heeft. *Mad Men* toont, net als *The Great Gatsby*, dat een terugkeer naar het verleden onmogelijk is. Het verleden kan niet worden herhaald. Er is maar één richting die je op kunt gaan. En dat is vooruit.

Denise van Dalen is redacteur van *idee*.

SOCIAAL-LIBERALE DENKERS

Het sociaal-liberale gedachtegoed is gevormd door 'oude' filosofen en moderne denkers. We kunnen bij hen te rade gaan als de wereld van vandaag ons confronteert met ingewikkelde vraagstukken. Want vaak is over die vraagstukken al veel eerder goed nagedacht.

door Herman Beun

Democratie: nog steeds een goed idee?

D66 werd opgericht met een programma waarin 'radicale democratisering' het eerste punt was. Maar toen kwam 2016, waarin Nederlandse kiezers voor de tweede keer 'nee' zeiden in een nationaal referendum, Britse kiezers 'ja' zeiden tegen Brexit, en Amerikaanse kiezers Donald Trump kozen tot leider van de vrije wereld. Is het eigenlijk wel zo'n goed idee, die democratie? Zijn er geen betere manieren om ervoor te zorgen dat het landsbestuur het algemeen belang dient? En zijn de meeste politieke beslissingen niet veel te ingewikkeld om aan de kiezers over te laten?

Beeld / Herman Wouters

HOEWEL DE GESCHIEDENIS op meerdere plekken democratische samenlevingen heeft zien ontstaan (een wat minder bekend Europees voorbeeld is het vroegmiddeleeuwse IJsland), is de herkomst van het woord zelf niet voor niets Grieks. Afgeleid van de oud-Griekse woorden *demos* (volk) en *kratos* (macht) betekent democratie macht die van het volk uitgaat. ■ In het oude Athene werd die volksmacht gedurende bijna honderd jaar op vrij directe wijze omgezet in bestuur: vanaf ongeveer 507 v.Chr. kwamen alle vrije burgers (ongeveer een kwart van het totaal, want vrouwen en slaven hoorden er niet bij) zo'n veertig keer per jaar bijeen om wetten aan te nemen, uitvoerende besluiten te nemen, te beslissen over oorlog en vrede,

en enkele specialistische functionarissen, zoals militaire bevelhebbers, te benoemen. Iedereen had spreekrecht, maar het enthousiasme om de vergaderingen bij te wonen was blijkbaar niet altijd even groot, getuige het invoeren van boetes voor afwezigheid en op het laatst zelfs beloningen voor aanwezigheid. Athene maakt in deze periode (paweg tussen 500 en 400 v.Chr.) een grote bloei door, maar raakte uiteindelijk in verval als gevolg van oorlogen en epidemieën. Dat bracht ook de bestuursvorm zelf in diskrediet. De roep om sterk leiderschap nam toe en leidde in 411 tot een oligarchische coup. Die werd na een jaar alweer teruggedraaid, maar in 404 werd Athene definitief verslagen door Sparta en was het er voorgoed gedaan met de democratie.

Dit verloop verklaart waarschijnlijk waarom Plato, die het verval en einde van de Atheense democratie meemaakte, en Aristoteles, die ongeveer twintig jaar daarna geboren werd, in hun politieke geschriften niet onverdeeld enthousiast waren over deze regeringsvorm. Plato vond het debat in een democratie inherent oppervlakkig en ongeïnfomeerd. Van hem is de parabel van het schip van staat, met democratische burgers als zelfbenoemde zeelieden zonder enig benul van navigatie. ■ Plato meende dat er zoiets bestaat als een abstracte, objectieve waarheid die de grondslag moet vormen voor politiek handelen. Die waarheid te kennen vereist echter zoveel intellectuele inspanning dat slechts zeer weinigen daartoe in staat zijn. Monarchie, waarbij het land geleid wordt door een wijze filosoof als koning, is in zijn ogen dan ook de beste staatsvorm. Plato's zorgen over ongeïnformeerde kiezers die ten prooi vallen aan populisme zijn begrijpelijk. Maar met zijn oplossing van autocratisch leiderschap, dat doordrukt wat het beste is voor iedereen, zag Karl Popper hem, samen met Hegel en Marx, ook als een van de grote inspirators van de twintigste-eeuwse totalitaire ideologieën. ■

De moderne lezer die zich zorgen maakt over populisme vindt bij Aristoteles meer nuance. In diens *Politika* (zaken die de 'polis', de stadsstaat, betreffen) is het criterium voor een goede staatsvorm de mate waarin deze rekening houdt met het algemeen belang. Het meeste vertrouwen

■ Josiah Ober, *The original meaning of 'democracy' – capacity to do things, not majority rule*, Princeton/Stanford Working Papers in Classics, september 2007.

■ Het matrozenpetje van een bekend Nederlands politicus blijkt helaas geen ironische verwijzing: www.geenstijl.nl/mt/archieven/2016/04/er_is_er_1_jarig_hoera_hoera.html.

■ Karl Popper, *The Open Society and Its Enemies*, 1945.

had hij weliswaar in de monarchie (met een filosoof-koning), maar tot de ‘correcte’ staatsvormen rekende hij ook de aristocratie (regering door de besten) en de politeia, een wat onduidelijke term voor een op de Atheense democratie gelijkende regeringsvorm waarin rekening gehouden wordt met het algemeen belang. Interessant is dat Aristoteles weliswaar erkende dat burgers ieder voor zich niet in staat zijn om alles te overzien en een juiste politieke beslissing te nemen, maar hen daar wel toe in staat achtte als ze hun talenten en kennis combineren door met elkaar te overleggen. Eeuwen later nam Spinoza, de ‘ideoloog’ van de Nederlandse Republiek van Johan de Witt die sterk door Aristoteles beïnvloed werd, die gedachte over, met een voorkeur voor democratie (breed opgevat als een regeringsvorm waarin ieders mening telt) als ‘de meest natuurlijke staatsvorm, die het best in overeenstemming is met de vrijheid die ieder individu van nature heeft.’

Meer dan belangenvertegenwoordiging

Hiermee komen we terecht bij de normatieve vraag of democratie meer moet zijn dan het zo goed mogelijk rekening houden met ieders belangen via een formeel proces van stemmen tellen en vertegenwoordiging. Als het er alleen om gaat een goede afspiegeling te vormen van ieders belangen zijn er inderdaad betere methoden denkbaar dan het organiseren van verkiezingen en referenda. Zo betoogt David Van Reybrouck in zijn boek *Tegen Verkiezingen* (2013) dat er zoveel nadelen zitten aan de partijendemocratie en het voortdurende campagnevoeren, dat het beter zou zijn om het parlement voortaan te laten bestaan uit door het lot aangewezen gewone burgers. Onder meer in de Verenigde Staten worden jury’s bij rechtszaken op die manier samengesteld, en de ervaring laat zien

dat dat systeem goed functioneert en dat mensen hun rol als jurylid zeer serieus nemen.

In de opvatting van Aristoteles, Spinoza en hun navolgers is democratie echter veel meer dan louter belangenvertegenwoordiging. Hier is democratie actieve, gezamenlijke besluitvorming door betrokken burgers. Het heeft dan ook intrinsieke waarde: het (mogen) deelnemen aan dit proces houdt een erkenning in van het individu als volwaardig lid van de gemeenschap, en betekent omgekeerd ook dat het individu verantwoordelijkheid neemt voor die gemeenschap. Die deliberatieve opvatting van democratie sluit naadloos aan bij de sociaal-liberale kernwaarden van D66: individuele vrijheid met verantwoordelijkheid, in verbondenheid met andere mensen.

Maar ideeën als die van Van Reybrouck, waarbij het deliberatieve element ontbreekt, botsen volledig met deze waardenopvatting, omdat daarmee de band tussen burger en politiek effectief wordt doorgesneden. Burgers kunnen dan immers alleen meepraten als ze (met een zeer kleine kans) worden ingeloot. En omdat er geloot wordt hebben ze daarna geen reden meer om de overgeblevenen te betrekken in het debat. Daarbij komt dat politiek debat niet zozeer gaat over feiten, zoals bij een rechtszaak, of over belangen, maar over waarden en over de prioriteitsvolgorde van die waarden wanneer ze botsen. Opvattingen van mensen veranderen vaak in de loop van een debat, bijvoorbeeld omdat ze de redelijkheid van andere standpunten gaan inzien of solidair willen zijn met minderbedeelden. Publiek debat op basis van individuele waarden en opvattingen leidt zo tot draagvlak om bijvoorbeeld sociale wetgeving in te voeren.

‘In de opvatting van Aristoteles, Spinoza en hun navolgers is democratie veel meer dan louter belangenvertegenwoordiging’

Het voorgaande betekent niet dat kiezers altijd over alle besluitvorming moeten meepraten. Waarschijnlijk willen ze dat niet eens. Zeker wanneer een waardenelement vrijwel ontbreekt, zoals bij technische regelgeving over bijvoorbeeld de markttoelatingsnormen van een product, zal een technocratisch besluit dat transparant en wetenschappelijk goed gefundeerd tot stand is gekomen meer draagvlak hebben dan een besluit waarover een partijpolitieke stemming in het parlement is geweest. Ook bij vraagstukken van politiekere aard zal de maatschappelijke ophef meestal niet zodanig zijn dat het nodig is om een referendum uit te schrijven. Maar voorzichtigheid is wel geboden. Niet iedereen is het er altijd over eens wat waardenvrij genoeg is voor technocratische besluitvorming, en meningen daarover kunnen ook verschuiven in de tijd. Zo is de opvatting dat het monetair beleid van de centrale bank onafhankelijk (lees: technocratisch) moet zijn in Nederland en Duitsland gemeengoed, maar wordt daar in Angelsaksische landen vaak anders over gedacht. Ook existentiële zaken als de rol van Nederland in de EU riepen tien of twintig jaar geleden aanzienlijk minder debat op dan nu.

Nieuwe vormen van democratie

Maar als platonische dictatuur en reybrouckse loting allebei een slecht idee zijn, en uiteindelijk vrijwel alle politieke besluiten in het domein van de democratie kunnen worden getrokken, moeten we goed nadenken hoe de democratie zo kan worden ingericht dat de uitkomsten ... ja, wat, overeenkomen met onze opvattingen? De twee nationale referenda die er in Nederland zijn geweest, over de Europese Grondwet in 2005 en het associatieakkoord met Oekraïne in 2016, deden dat vanuit het perspectief van de partijen die de referendumwet hadden ingevoerd in elk geval niet. De kritiek vanuit hun achterban was dan ook niet mals. Zo zou het onderwerp te ingewikkeld zijn geweest en waren kiezers slecht geïnformeerd, hadden zij zich laten leiden door andere overwegingen, of was het referendum een ongeschikt instrument. Bekende argumenten die in eeuwen van strijd voor democratisering bij herhaling zijn opgevoerd om de uitbreiding ervan te ondermijnen.

Zijn de argumenten dan onterecht? Nee, waarschijnlijk niet voor deze specifieke gevallen. Maar aangezien onze democratie zich ook heeft weten aan te passen aan de invoering van het algemeen kiesrecht en het vrouwenkiesrecht, is de vraag misschien eerder of het probleem niet zit bij de kwaliteit van onze deliberatieve democratie. In elk geval moeten de randvoorwaarden in orde zijn. Zo wees John Locke er al op dat er interne grenzen zitten aan democratie, in de zin dat zij geen fundamentele rechten mag schenden en zichzelf niet mag opheffen. Democratie mag antidemocratische krachten zelfs verbieden, stelt ook de hedendaagse rechtsfilosoof Bastiaan Rijkkema in zijn proefschrift. In beider opvattingen zit een waardeoordeel besloten over het inherente belang van het voortbestaan van democratie en mensenrechten voor onze samenleving. Maar dat zal voor sociaal-liberalen waarschijnlijk weinig problematisch zijn.

Wie echter wil dat ook de uitkomsten van referenda (of van verkiezingen) compatibel worden met sociaal-liberale waarden zal zich, net als in het verleden, moeten aanpassen aan de nieuwe vormen van democratie en effectiever zijn waarden moeten uitdragen. Na jaren waarin overal in de westerse wereld het initiatief in het waardendebat bij nationalistisch rechts heeft gelegen, lijkt het erop dat de schokgolven van 2016 iets hebben losgemaakt. Zo slaagde Operation Libero er in Zwitserland al verschillende keren in om met een eigen verhaal van liberale waarden referenda te winnen, waar voorheen xenofob rechts in het voordeel was geweest. In Oostenrijk won, bij de tweede poging, de groene kandidaat Van der Bellen de presidentsverkiezingen van de kandidaat van de FPÖ. In Frankrijk gooit de sociaal-liberale kandidaat Macron met een pro-Europees verhaal hoge ogen in de campagne, en in Duitsland zit de AfD op een dalende lijn. Het kan dus wel.

Herman Beun (@Herman_Beun) houdt zich als ambtenaar bij de Tweede Kamer bezig met Europese Zaken. Hij is spreker bij de Van Mierlo Stichting.

Giandomenico Majone, *Europe’s ‘Democratic Deficit’: The Question of Standards*, European Law Journal, Vol. 4, No. 1, p 5-28.

John Locke, *Second Treatise on Civil Government*, 1690, Hfst IX.

B. Rijkkema, *Weerbare democratie. De grenzen van democratische tolerantie*, 2016.

www.operation-libero.ch. Inmiddels ook met Nederlandse spin-off: <http://www.operationlibero.nl/>.

BOEKRECENSIE

In *Strangers at Our Door* analyseert Zygmunt Bauman de staat van de westerse wereld, naar aanleiding van de migratiecrisis. Daarbij schuwt hij niet om een beroep te doen op onze moraal.

door Andrys Wierstra

Haal het slot van de deur

Op 7 januari 2017 overleed Zygmunt Bauman, op 91-jarige leeftijd. Met zijn *Liquid Modernity* (2000) verwierf Bauman wereldfaam die ver buiten het vakgebied van de sociologie reikt. In *Strangers at Our Door*, verschenen in mei 2016, richt Bauman zijn pijlen op de migratiecrisis. Hierbij kijkt de socioloog niet naar de vreemdeling die voor de deur staat, maar naar de man achter de deur. In een typisch Baumansiaanse mengelmoes van sociologische analyses en ethische uiteenzettingen laat roept hij ons op om een rationele keuze te maken voor de lange termijn. Daarbij verwijst hij naar grote namen als Immanuel Kant, Hannah Arendt, Hans-Georg Gadamer en Martin

Heidegger. Hij gebruikt de migratiecrisis als een casus om nogmaals de bijna existentiële crisis waarin we ons met de vloeibare samenleving bevinden te onderstrepen. Als het gaat om de migratiecrisis erkent hij dat de politieke wind die door Europa waait niet mee zit. Desalniettemin trekt hij de conclusie dat Europa geen keuze heeft.

VOLGENS BAUMAN zetten we vluchtelingen bewust neer als vreemden. We zetten hen op afstand en trachten hen zelfs minder menselijk te maken, om zo met onszelf in het reine te komen als we hekken en muren bouwen. Maar het bestempelen van vluchtelingen als vreemden werkt averechts.

Het is een *self-fulfilling prophecy*. Doordat de vluchteling als vreemdeling wegzet, erodeert de dialoog en is het moeilijker voor vluchtelingen om te integreren. Het stigma werkt vervolgens als een vicieuze cirkel. Het zelfvertrouwen en zelfbeeld van vluchtelingen verslechtert, en zij worden ontvankelijker voor radicalisering.

De veranderingen als gevolg van migratie – zoals vaker in onze vloeibare samenleving – zijn onomkeerbaar, net als globalisering. Zoals Bauman zelf zegt: *‘They [immigrants] are embodiments of the collapse of order, of an order that has lost its binding force.’* In plaats van hekken te bouwen of terug te grijpen op een gevoel van nationalisme moeten we onze energie steken in een langetermijnoplossing.

Dat is zeker niet makkelijk. De onomkeerbaarheid wordt moeizaam geaccepteerd. Burgers worden niet gerustgesteld door de boodschap dat we ons moeten aanpassen aan veranderingen. Die boodschap staat inmiddels bekend als het probleem van T.I.N.A.: *there is no alternative*. Het vergroot slechts de angst, en de reactie kennen we inmiddels. Bauman haalt hier Roger Cohen aan, columnist voor *The New York Times*: *‘big lies produce big fears that produce big yearnings for big strongmen.’* Deze strongmen, Donald Trump en Europese equivalenten, hebben naar eigen zeggen wel de oplossing, namelijk zichzelf. De geschiedenis is doorspekt van voorbeelden waarbij we ons wendden tot sterke leiders. Bauman wijst ons opnieuw op de irrationaliteit van onze keuzes. Met ongelooft hij toe hoe we ons verzetten tegen een kosmopolitische wereld, terwijl we al lang hierin zijn aanbeland. In plaats van ons te verzetten tegen deze nieuwe realiteit doen we er goed aan haar te accepteren. Alleen dan zijn we in staat om ook de juiste dingen te doen.

BAUMAN RICHT ZICH op de man achter de deur. Maar hij lijkt zich met name te richten op de rationele mens. Het is dan ook de vraag of Bauman

daarmee niet in de val trapt die hij zelf schetst. Bas Heijne zei over het huidige hang naar populistische bewegingen: scheid de reactie van de beweegredenen en neem de beweegredenen serieus, de grieven die ten grondslag liggen aan de vraag naar sterke leiders. Daar lijkt Bauman aan voorbij te gaan. Want hoewel hij een heldere analyse biedt van de angst die ons besluip, lijkt hij slechts een antwoord te willen bieden op het symptoom, namelijk de migratiecrisis. Hiervoor doet de socioloog Bauman een stap terug en treedt de ethicus Bauman op de voorgrond.

Velen hebben het gevoel geen controle meer te hebben over de wereld om ons heen. We keren ons af van complexe situaties en proberen deze te versimpelen. Bauman bespeurt daarbij dat we ons niet langer openstellen voor afwijkende meningen: *‘a modicum of dexterity, determination and consistency in pressing the ‘delete’ key will suffice to efface the controversy, and its carriers, from sight and memory.’* Inmiddels noemen we dit de *filter bubble* en *alternative facts*. Zijn conclusie is even simpel als complex: ga weer het gesprek met elkaar aan.

STRANGERS AT OUR DOOR is een klein boek dat veel te zeggen heeft. Bauman volhardt in een verlichte opvatting van de wereld waar de ratio altijd aan het langste eind trekt. Hoewel hij oog heeft voor het sentiment dat er leeft, is op iedere bladzijde terug te lezen dat hij zich er niet in kan verplaatsen. Is hij hiermee de ivoren toren zelve, met zijn hang naar de waarden van de Verlichting, compleet met witte wolkjes haar die zijn soms licht pessimistische frons vergezellen? De oproep tot een dialoog is nobel. Maar zoals Bauman ons voorspiegelt: onze angst voor de vreemdeling komt voort uit de onzekerheid die we voelen over onze eigen toekomst. Dialoog is dan ook een deel van het antwoord, maar zeker niet het hele antwoord. Bauman weet dat als geen ander.

Andrys Wierstra is redacteur van *idee*.

■ Bauman, Zygmunt, *Strangers at Our Door* (Cambridge: Polity press, 2016), 33.

■ Bas Heijne, *Onbehagen: nieuw licht op de beschaafde mens* (Amsterdam: Ambo Anthos, 2016).

■ Bauman, Zygmunt, *Strangers at Our Door*, 107.

DE AUTEURS

Chris Aalberts is politiek verslaggever voor *ThePostOnline* en *Follow the Money* en doceert media en journalistiek aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Luuk Ament is secretaris van de afdeling D66 USA.

Robert van Asten is fractievoorzitter van D66 in Den Haag.

Herman Beun houdt zich als ambtenaar bij de Tweede Kamer bezig met Europese Zaken en is spreker bij de Van Mierlo Stichting.

Martijn Braber is D66-raadslid in Enschede.

Andries van den Broek is onderzoeker bij het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Frank Candel is voormalig voorzitter van de D66 thema-afdeling Zorg & Welzijn en adviseur bij een adviesbureau voor maatschappelijke vraagstukken.

Mieke Damsma is D66-wethouder in Maastricht.

Jessica van Eijs is oud-fractievoorzitter voor D66 in Eindhoven en Tweede Kamerlid.

Ingrid van Engelshoven is oud-wethouder in Den Haag en Tweede Kamerlid voor D66.

Albert de Hoop is burgemeester van Ameland.

Paul Lucardie is politicoloog en onderzoeker bij het Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Tom van der Meer is hoogleraar Politicologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Kim Putters is directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau.

Paul de Rook is D66-wethouder in Groningen.

Mark Sanders is econoom.

Eduard van Scheltinga is filosoof en onderzoeker bij het Wetenschappelijk Bureau van de SP.

Willem-Frederik Schiltz is lid van het Vlaams Parlement voor de Open Vld en oud-wethouder in Antwerpen.

Pieter Smit is burgemeester van Oldambt.

Dirk Verhofstadt is professor media en ethiek aan de Universiteit Gent en kernlid van de denktank Liberales.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 38
nummer 1
april 2017

idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactie
Mark Snijder (hoofdredacteur), Denise van Dalen, Angélique van Drunen, Inge van der Leeuw, Gijs Reudink, Wouter Saes, Andrys Wierstra, Berber Wierstra, Elise van Zeeland

redactieraad
Annet Aris (voorzitter), Peter van den Besselaar, Han Entzinger, Jochem Lybaart, Mark van Ostaijen, Mark Sanders, Pier Vellinga, Ad van Vugt

aan dit nummer werkten mee
Chris Aalberts, Luuk Ament, Robert van Asten, Herman Beun, Martijn Braber, Andries van den Broek, Frank Candel, Mieke Damsma, Laura van Dijk, Jessica van Eijs, Ingrid van Engelshoven, Albert de Hoop, Udo Kock, Paul Lucardie, Remy Maessen, Tom van der Meer, Wieke Paulusma, Klaartje Peters, Kim Putters, Paul de Rook, Mark Sanders, Eduard van Scheltinga, Willem-Frederik Schiltz, Pieter Smit, Fleur Spijker, Dirk Verhofstadt.

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Erik Haverkort, Peter Welleman

ontwerp
Wilmar Grossouw
@deontwerpvloot

druk
ANDO Graphic

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

idee verschijnt vier keer per jaar. Een jaarabonnement kost €36; voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis (op aanvraag). Het abonnement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.

Voorkomen, verdrijven of verzwakken?

De redelijkheid heeft gewonnen op 15 maart. Maar de open Nederlandse samenleving ligt nog steeds onder vuur. Niet alleen van Wilders, maar ook van Baudet en Kuzu.

Het meest waardevolle bezit van Nederland is onze open samenleving, waarin we vrij zijn van radicale utopieën. Waarin we door dialoog, samenwerking en het sluiten van compromissen ‘stap voor stap kleine onrechtvaardigheden wegwerken’, in de woorden van de Vlaamse liberaal Dirk Verhofstadt.

Maar het populisme ondermijnt doelbewust het vertrouwen tussen mensen. Hierdoor worden dialoog, samenwerking en compromissen onmogelijk en stijgt de steun voor het populistische idee: het denkbeeld dat er één idee is dat alle andere ideeën overbodig maakt.

Hoe bieden we het hoofd aan dit populistische waanidee?

Voorkomen dat het gehoord wordt? Dat is lastig, want de aantrekkingskracht is groot. Eén oplossing en één model voor alle problemen, verwoord door één man (zelden een vrouw): het is voor sommigen te mooi om er niet aan toe te geven. Hoe ingewikkelder de wereld om ons heen, hoe moeizamer de dialoog en het compromis en hoe groter de behoefte aan eenvoudige oplossingen.

Kunnen we het populistische waanidee verdrijven door de populistten (deels) hun zin te geven? Schaf het eigen risico in de zorg af en de steun voor het populistische waanidee zal afnemen en het vertrouwen terugkeren? Dit medicijn is snel uitgewerkt; bij terugkerende wachtlijsten weten populistten snel weer de Syrische vluchtelingen als zondebok te vinden. Bovendien werkt dit niet omdat er niet één volkswil is, in tegenstelling tot wat populistten beweren. Volgens de Duitse politicoloog Jan-Werner Müller leggen populistten een *moral claim on the monopoly of representation*. Zij construeren een *real people*, benoemen wat de wil is van dit volk en zeggen dat zij als enigen hun stem vertolken. *Quatsch*, zouden de Duitsers zeggen. De samenleving is pluriform en dat geldt ook voor de populistische achterban.

Als we populisme niet kunnen voorkomen of verdrijven, kunnen we het dan verzwakken? Ik ben ervan overtuigd dat dat kan, door echt te luisteren naar de waaier aan behoeften en ambities van iedereen die door het populisme wordt aangesproken. Door, waar dat kan, stap voor stap kleine onrechtvaardigheden weg te werken en kansen te bieden. En waar dat niet kan, daar eerlijk voor uit te komen.

En door druk uit te blijven oefenen op conservatieve partijen die, soms met zichtbare gêne, meepraten met populistten en hen zo legitimeren. Dat is misschien wel de grootste uitdaging de komende jaren. Zeker als progressieve partijen gaan regeren met conservatieve partijen, in een land waar de open samenleving onder vuur ligt van oude en nieuwe tegenstanders.

Werken aan de toekomst

idee

Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 38 nummer 2 juli 2017

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

WOORD VOORAF

‘Er staat een enorm technologisch potentieel te wachten, dat de hele economie kan veranderen en daarmee een golf van innovatie en banen ontketent.’

DIT IS NOG EENS een andere boodschap dan: ‘de robots nemen onze banen over’. Deze optimistische visie is van Carlota Perez, een internationaal gerenommeerd denker op het gebied van technologische innovatie en economische vooruitgang. Zij voorspelt ons een gouden eeuw van slimme, groene groei. Maar, zegt ze, deze bloei-periode komt alleen binnen handbereik als overheden actief, intelligent en stoutmoedig beleid voeren en hierin de juiste keuzes maken. Wat die keuzes zijn, leest u in het interview met haar.

Grote veranderingen in economie en samenleving hebben ingrijpende gevolgen voor de arbeidsmarkt; dat is niets nieuws. Dit was het geval tijdens de industriële revoluties in de 18e en 19e eeuw, in de naoorlogse periode van massaproductie en de auto, en nu in de tijd van de ‘derde (of vierde) industriële revolutie’ of de ‘second machine age’. De wereld verandert en dat heeft consequenties voor de beschikbaarheid, invulling en betekenis van werk. En voor de politieke keuzes die we moeten maken.

Voor dit nummer van *idee* hebben we denkers en onderzoekers gevraagd om te reflecteren op belangrijke uitdagingen voor onze arbeidsmarkt. Welke economische kansen bieden verduurzaming en vergroening? Zijn robots ook een kans om onze concurrentiepositie te verbeteren en juist nieuwe banen te creëren? Hoe organiseren we het bekende ‘leven lang leren’ zodat werknemers kunnen meegroeien met voortgaande innovatie op de werkvloer? Welke nieuwe arrangementen zijn nodig om ook de sociale zekerheid toekomstbestendig te maken? Hoe creëren we een deeleconomie waarin we allemaal profiteren van de waarde van nieuwe (online) platforms?

Niemand weet precies hoe de arbeidsmarkt zich in de komende decennia gaat ontwikkelen. Juist daarom is een proactieve arbeidsmarktpolitiek nodig, met antwoorden op verschillende scenario's. Met dit nummer hopen we bij te dragen aan de gedachtevorming hierover.

Ten slotte neem ik graag de gelegenheid te baat om onze hoofdredacteur Mark Snijder te bedanken. Mark heeft in de afgelopen jaren een paar heel mooie nummers gepubliceerd, zoals die over technologie en over globalisering. Tot onze spijt is dit zijn laatste nummer: Mark gaat zich meer concentreren op het uitbouwen van zijn eigen schrijfwerkzaamheden en zijn grote passie, de Arabische wereld. Gelukkig zijn we ook erg blij met de nieuwe hoofdredacteur, Tonko van Leeuwen, die al veel met de Van Mierlo Stichting heeft gewerkt. We wensen Tonko een goede start!

Annet Aris
Voorzitter redactieraad *idee*

06
Carlota Perez
'Onze politieke leiders zitten gevangen in de lamlendigheid van het marktfundamentalisme'

De ict-revolutie leidt tot een periode van 'slimme, groene groei' met volop kansen voor nieuwe banen. Mits de overheid de goede keuzes maakt.

interview door Mark Snijder

Werken aan de toekomst

16
De prachtige kansen van robotisering

Robots kunnen onze concurrentiepositie verbeteren en nieuwe banen creëren voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

Fabian Dekker

24
Digitalisering: meer of minder werk?

Niemand weet hoe snel en ingrijpend de arbeidsmarkt verandert. Maar voor elk scenario is een proactief arbeidsmarktbeleid nodig.

Annet Aris

32
Marleen Stikker
'We gaan van competitie naar samenwerking'

De groei van de economiebedrijven als Uber en Airbnb heeft grote gevolgen voor de arbeidsmarkt. Maar zij voegen weinig waarde toe aan de samenleving.

interview door Gijs Reudink

 @VMStichting
#deidee

12
Gezond leven op een gezonde planeet: een nieuw economisch paradigma

Bedrijven in de 'groene' economie scheppen meer banen en maken hogere winsten dan andere bedrijven. In de slag om de duurzaamheidsmarkt moet Nederland een voorloper zijn.

Pier Vellinga

20
Aan de slag!

feiten & cijfers

26
Durf te onderzoeken!

Een Utrechts wetenschappelijk experiment met de bijstand wordt door de landelijke politiek wel erg lastig gemaakt.

Mark Sanders

28
Geen werk! Wat nu?

Arbeid is ploeteren voor je levensonderhoud, maar ook zingeving en zelfontplooiing. Dit heeft consequenties voor de sociale zekerheid van de toekomst.

Diederik van der Hoeven

36
Veranker leven lang leren in het bedrijf

Een leven lang leren is moet worden ingebed in het bedrijfsleven. Dit vraagt een minder vrijblijvende samenwerking tussen (beroeps)onderwijs en bedrijven.

Herman Blom

52
Antje Diertens
'Regels zitten vaak mooie initiatieven dwars'

De sociaal-liberale wereld van...

interview door Remy Maessen

40
Migratie en integratie

Een briefwisseling

Fleur de Beaufort & Marthe Hesselmans

45
De uitdagers van Thorbecke en de strijd om het nieuwe liberalisme

Coen Brummer

50
De overheid moet geen (religieuze) bijzondere scholen meer financieren

Sociaal-liberaal debat

H. Philipse & A. Visser vs. Jan Dirk Snel

64
Samenwerken als ambacht

Boekrecensie

Corina Hendriks

59
Irak: kansen voor een seculiere politiek

In de aanloop naar de parlementsverkiezingen van volgend jaar groeit de steun voor een seculiere en liberale politiek.

Sociaal-liberaal in het buitenland

Wibo Schepel

56
Waar is ons constitutioneel hof?

Knuppel in het hoenderhok

Bas Wallage & Georg-Pieter Andela

68
Niet participeren of assimileren, maar identificeren

Sociaal-liberale denkers

Gert Jan Geling

72
De goddelijke tragedie

Filmrecensie

Denise van Dalen

76
Van verkiezing naar verkiezing

Column

Udo Kock

interview
Carlota Perez

Beeld / S. Robinson

Ze is een van de toonaangevende internationale denkers over technologische innovatie en economische vooruitgang. Tussen lezingen in Noorwegen en Spanje door vond Carlota Perez tijd voor een interview met *idee*. Volgens haar leidt de ict-revolutie tot een periode van ‘slimme, groene groei’. ‘Er staat een enorm technologisch potentieel te wachten, dat de hele economie kan veranderen en daarmee een golf van innovatie en banen ontketent.’

‘Onze politieke leiders zitten gevangen in de lamelendigheid van het marktfundamentalisme’

interview door Mark Snijder

U hebt een optimistische kijk op de toekomst: de mogelijkheid van een duurzame wereldwijde gouden eeuw ligt voor ons. Tegelijkertijd denken veel mensen dat hun kinderen het niet beter zullen hebben dan zichzelf. Vanwaar uw optimisme?
‘Ik bestudeer technologische revoluties en hoe deze worden gevormd door de samenleving. Daardoor zie ik de mogelijkheid van een gouden eeuw. Naar mijn idee is de huidige tijd vergelijkbaar met de jaren dertig, met al het menselijk lijden en alle politieke onrust en onzekerheden. De naoorlogse opleving, met de verheffing van de arbeidersklasse tot een middenklasse, zou ondenkbaar geweest zijn voor iemand die de hongerige arbeiders in de rij zag staan voor de

gaarkeukens in New York. Dat was niet meer of minder ondenkbaar dan om vandaag de dag te spreken over een wereldwijde duurzame gouden eeuw. Maar dezelfde technologieën die voorspoed brachten voor de Verenigde Staten, West-Europa en een aantal andere ontwikkelde landen, leidden ook tot Hitler en het Sovjetsysteem. Daarom gaat mijn optimisme slechts over het technologisch potentieel; ik ben pessimistisch over de sociaal-politieke vormgeving ervan. Onze politieke leiders zitten vast in de lamelendigheid van het marktfundamentalisme en begrijpen de omvang van deze uitdaging niet. Kortom, ik geloof dat een gouden eeuw mogelijk is, maar nog niet waarschijnlijk is.’

Hoe ziet de huidige technologische revolutie eruit? 'Het belangrijkste kenmerk is de intensiteit van informatie en het vermogen om hersenkracht te vervangen, in plaats van simpelweg spierkracht te vervangen zoals voorheen. Maar ook het vermogen om de menselijke capaciteiten te verbeteren en creativiteit te versterken. Naast die fundamenteel technologische aard van de revolutie is er wat ik het 'techno-economische paradigma' noem. Dit kunnen we opvatten als een nieuw soort 'gezond verstand' voor organisaties. Typerend voor de vorige revolutie van de massaproductie waren de piramideorganisaties, met hiërarchische kenmerken. Maar nu leiden de mogelijkheden van ict als vanzelf tot netwerkstructuren van horizontale en verticale interactie als de meest effectieve vorm. Daarnaast: waar voorheen het produceren van grote hoeveelheden identieke producten het meest rendabel was, zorgt de flexibiliteit van ict ervoor dat aanpassingsvermogen, specialisatie, differentiatie en, in het algemeen, nicheproducten meer opleveren. Dus, diversiteit in plaats van homogeniteit kan de maatschappelijke uitkomst zijn.'

'Het probleem is de combinatie van een libertarische ideologie in ict-gemeenschappen en een marktfundamentalisme onder economen en politici'

U ontdekte een patroon in de technologische revoluties van de laatste twee eeuwen: wanneer nieuwe technologieën ontstaan, volgt er een periode van onbeteugelde vrije markten en inkomensongelijkheid, die eindigt in een grote bubble. Vervolgens is er een keerpunt, waarmee we een nieuwe periode ingaan waarin de samenleving breed profiteert van de voordelen van de

nieuwe technologie. Waarom denkt u dat we nu op dit keerpunt staan? 'Het eerste signaal is dat dit keerpunt aanbreekt nadat de bubble uiteenspat. Vervolgens wordt de harde realiteit zichtbaar die onder die bubble ligt. Zoals de 'Great Gatsby'-welvaart in de roerige jaren twintig eindigde in de Grote Depressie van de jaren dertig, leidde de bubble-voorspoed aan het begin van deze eeuw tot meer dan acht jaar stagnatie. De ongelijkheid die voorheen verscholen lag, is onthuld met al haar onrecht, en leidde tot verschijnselen die we ook al zagen in de jaren dertig: zondebokken worden aangewezen, xenofobie en nationalisme komen op, messianistische leiders krijgen een achterban, de dreiging van structurele werkloosheid en 'seculiere stagnatie' wordt besproken door economen, en golven van populisme komen op als mogelijke oplossingen. Keerpunten zijn tijden van verwarring, onzekerheid en wanhoop voor de slachtoffers van de creatieve verwoesting die plaatsvond tijdens de bubble. Tegelijkertijd is de ironie dat er, net als in de jaren dertig, een enorm technologisch potentieel te wachten staat, dat de hele economie kan veranderen en daarmee een golf van innovatie en banen ontketent en het welzijn verspreidt.'

Wat is er nodig om dit potentieel werkelijkheid te laten worden? 'De belangrijkste elementen die nodig zijn om een gouden eeuw te ontketenen, zijn verbeelding en vastberadenheid. We moeten erkennen dat het institutionele raamwerk dat was opgezet voor de inzet van massaproductie ongeschikt is voor dit heel andere technologische potentieel. Dat is voor politici moeilijk om te begrijpen. Paradigmaverschuivingen zijn erg pijnlijk voor de gevestigde orde. Politieke leiders en ambtenaren zitten gevangen tussen hun oude gewoonten en de dominante vrijemarktideologie, die bepleit dat ze niets moeten doen behalve uit de buurt blijven. De tragedie voor de samenleving is dat dit een tijd is waarin overheden actief, intelligent en stoutmoedig moeten optreden. De overheid moet haar instituties en beleid moderniseren zoals de grote bedrijven dit hebben gedaan. De huidige ongelijkheid als gevolg van de financiële bubble die in 2008 uiteenspatte, zal niet hersteld worden door toe te kijken, soberheid te betrachten en de markt zijn werk te laten doen.

Beeld / Herman Wouters

Er staat een wereld van innovatie klaar, maar de financiële sector zet zijn geld nog steeds in zijn eigen casino in. Het eerste dat overheden moeten doen, is het aantrekkelijker maken om langetermijninvesteringen in de reële economie te doen en om goederen en diensten te produceren, in plaats van vergiftigde financiële pakketten te blijven uitvinden.'

'Ook het huidige belastingstelsel voldoet niet langer. Het beloont dit soort kortetermijntrucjes, en het is niet in staat om multinationals hun eerlijke aandeel te laten betalen. Om de welvaart te kunnen verdelen, hebben we een beleid nodig dat meer innovatie en investering stimuleert. En de belastinginkomsten moeten overheden in staat stellen om basisvoorzieningen te leveren, en een degelijk sociaal vangnet. We bevinden ons nu in een 'gig economy', met nulurencontracten, grote aantallen zelfstandig ondernemers en weinig baanzekerheid, door globalisering en technologische verandering. Hoe we dit moeten aanpakken is onduidelijk, maar in ieder geval moeten we opnieuw nadenken over onze sociale

zekerheid. We moeten alle ideeën onderzoeken, van een universeel basisinkomen tot een kortere werkweek.'

Wat moet de rol van de overheid zijn ten aanzien van de grote techbedrijven? Hoe zorgen we ervoor dat de nieuwe welvaart niet in hun handen blijft, maar eerlijk wordt verdeeld onder consumenten, werkgevers en de maatschappij als geheel? 'Dit is hoe kapitalisme werkt. Aan het begin van de twintigste eeuw werden grote internationale kartels gevormd in verschillende industrieën in Europa en de Verenigde Staten. In de jaren vijftig waren er slechts vier grote autobedrijven in Amerika, van de meer dan honderd die in de jaren twintig bestonden. Hetzelfde gebeurde bij de oliegiiganten. Maar in deze gevallen greep de staat in met wetgeving over mededinging en het tegengaan van monopolies, om consumenten te beschermen en misbruik tegen te gaan. Overheden vonden manieren, met wisselend succes, om grote bedrijven belasting te laten betalen waarmee ze infrastructuur en sociaal welzijn verbeterden.'

‘Het probleem van nu is de combinatie van een libertarische ideologie in ict-gemeenschappen en een marktfundamentalisme onder economen en politici. Dat maakt het bijna onmogelijk om met passende beleidsmaatregelen de *winner takes all*-praktijken aan te pakken, om monopolies te beteugelen en de samenleving te beschermen. Maar de politiek moet intelligent zijn, om te voorkomen dat zij de kip met de gouden eieren slacht. We hebben zowel nieuwe welvaart als herverdeling nodig. Dat is een taak voor de slimme, actieve overheid die we nodig hebben en voor het maatschappelijke draagvlak daaronder.’

In het verleden werden technologische revoluties gevolgd door fundamentele veranderingen in leefstijl. U voorziet een nieuwe leefstijl van ‘slimme, groene groei’. Gaat dit tot nieuwe banen leiden? ‘Het leven zal meer draaien om immateriële goederen en diensten, om creativiteit, gezondheid en beleving, om toegang tot goederen, recycling, hergebruik en onderhoud. Dat zal leiden tot een breed aanbod van nieuwe banen.

Denk aan *personal coaches*, zowel voor lichamelijke als persoonlijke ontwikkeling: die bestonden vroeger niet. Net als de banen van mensen die de boodschappen doen voor online shoppers, of die producten uit elkaar halen en recyclen, of zonnepanelen installeren. Ieder aspect van een meer duurzame leefstijl levert nieuwe banen op, zowel in gespecialiseerde bedrijven als in zelfstandig ondernemerschap.’

‘Wat gebeurt er als de duurzame goederenindustrieën het huurmodel aannemen? Als producenten of importeurs een product moeten terugnemen aan het einde van de levensduur? Dan zouden ze in sommige gevallen ervoor kiezen om het product weer uit elkaar te halen. Maar in de meeste gevallen zouden ze duurzame goederen ontwerpen die decennialang kunnen worden gebruikt door opeenvolgende gebruikers. De verhuurindustrie zou talloze medewerkers aannemen om goederen te onderhouden, leveren en installeren. Alle reserveonderdelen zouden op aanvraag via 3d-printers worden gemaakt.

Beeld / S. Robinson

Hiermee worden zowel reparatie als *upgrading* mogelijk via een softwarebibliotheek die wordt geleverd door de fabrikanten.’

Maar veel werknemers vrezen dat hun banen verdwijnen. En de nieuwe banen zijn er nog niet. ‘Helaas zijn deze zorgen terecht. Veel banen zijn al verloren gegaan door globalisering en nieuwe technologieën. En er zullen er nog veel meer verdwijnen als gevolg van robotisering, kunstmatige intelligentie en nieuwe bedrijfsmodellen. Terwijl Uber banen creëert voor de *gig economy*, verdwijnen veel stabiele banen voor taxichauffeurs. Maar dit is bij iedere technologische revolutie gebeurd. Halverwege de twintigste eeuw leidde de lopende band tot het verdwijnen van honderdduizenden banen, net zoals de mechanisering van landbouw en het vervangen van natuurlijke materialen door synthetische materialen. Maar de verandering van leefstijl door het ontstaan van de verzorgingsstaat creëerde zoveel nieuwe banen dat er voor de eerste keer in de geschiedenis volledige werkgelegenheid was. Nieuwe banen kunnen ontstaan en uitbreiden, maar daar is meer voor nodig dan het mechanisme van de vrije markt. Alleen een sterke en actieve overheid die een duidelijk beleid voert – in dit geval richting slimme, groene groei – zal helpen de nieuwe banen te creëren.’

Dus we moeten vooral vertrouwen op de lessen uit de geschiedenis? ‘Helaas is er geen garantie dat er nieuwe banen worden gecreëerd, zolang overheden de taak die voor ons ligt verkeerd begrijpen. Om uit de huidige situatie te geraken, moeten overheden de context zodanig veranderen dat ‘vrije markten’ het pad kiezen van innovatie en investering, waarbij ze profiteren van de synergie tussen leveranciers, van beschikbare vaardigheden, een kredietwaardige en dynamische vraag, degelijke infrastructuur, adequate regelgeving, slimme belastingwinning, enzovoort. Markten reageren op de context. Als er oorlog uitbreekt, zal de markt producenten verleiden tanks en wapens te produceren. Als alcohol verboden wordt, zullen markten ondergronds gaan om het te produceren. Als je hypotheek aanbiedt voor nieuwbouwwoningen zullen er veel gebouwd worden, samen met de producten om deze woningen te vullen. Als je belasting en wetgeving

aanpast ten gunste van slimme en groene groei, worden markten aangemoedigd om meer diensten te produceren, om minder materialen of biologisch afbreekbare materialen te gebruiken, en om bedrijfsmodellen uit te vinden voor een andere manier van leven.’

‘Ieder aspect van een meer duurzame leefstijl levert nieuwe banen op’

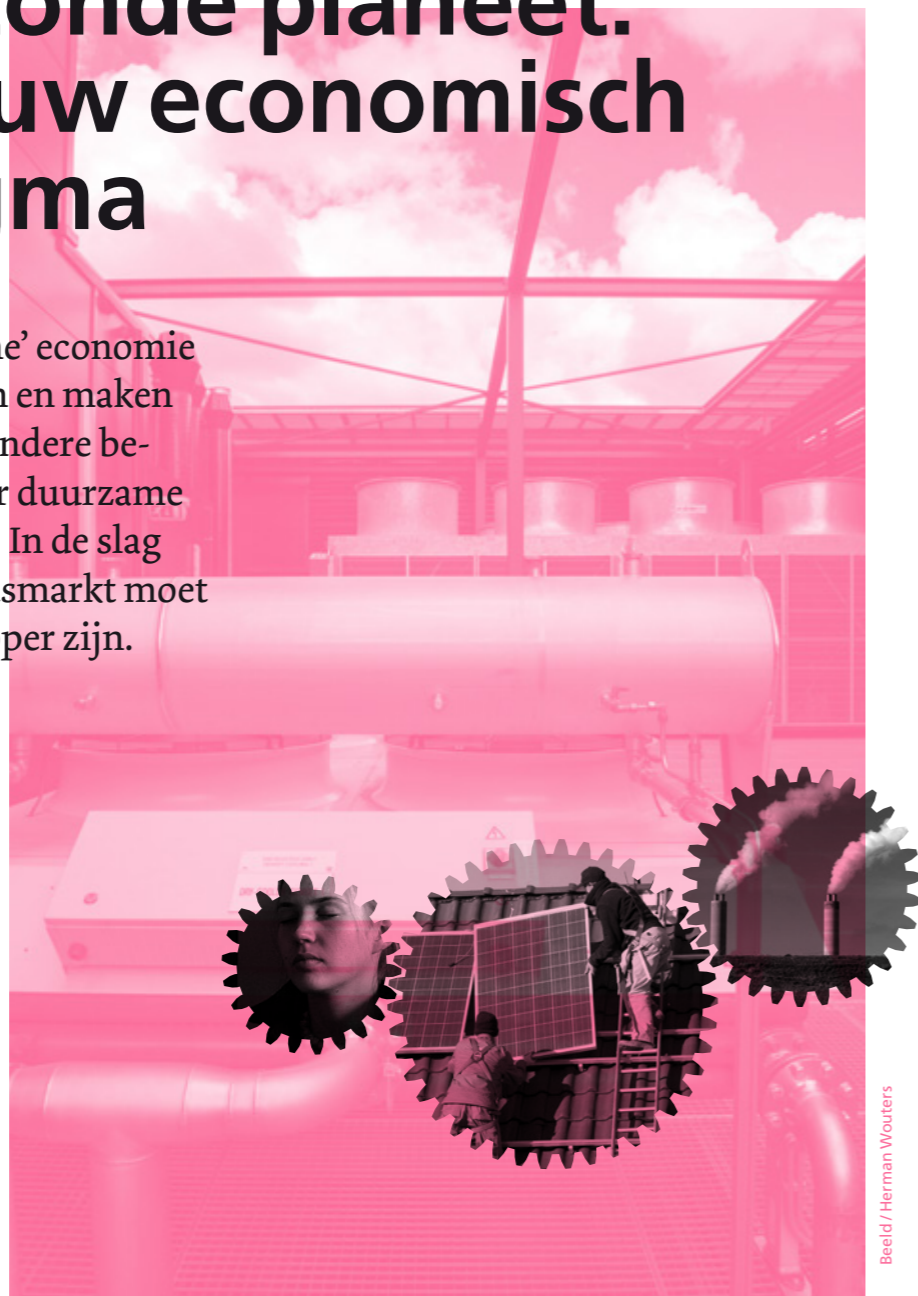
‘De banen die verdwijnen, komen niet terug. De nieuwe banen vereisen andere vaardigheden en de samenleving moet erkennen dat technologische verandering slachtoffers maakt. Vaardigheden zijn dus essentieel. Onderwijs is net als gezondheid: iedereen heeft het nodig en niemand kan zonder. Maar het gaat niet alleen over hoger onderwijs, zelfs niet alleen over de gebruikelijke schoolloopbaan van kinderdagverblijf naar basisschool en middelbare school, en verder. We hebben een uitgebreide onderwijssector nodig, die een breed scala aan vaardigheden beslaat. En die belastingvoordelen biedt, zowel aan onderwijsaanbieders als aan ‘consumenten’. Een combinatie van een publiek en privaat ‘leven lang leren’, training en bijscholing. In het verleden vormde een eigen woning de basis voor zekerheid; kennis en vaardigheden vormen de basis voor zekerheid in de toekomst.’

Carlota Perez (@CarlotaPrzPerez) is hoogleraar International Development aan de London School of Economics. In 2002 schreef ze het boek *Technological Revolutions and Financial Capital: The Dynamics of Bubbles and Golden Ages*.

Gezond leven op een gezonde planeet: een nieuw economisch paradigma

Bedrijven in de 'groene' economie scheppen meer banen en maken hogere winsten dan andere bedrijven. De vraag naar duurzame producten stijgt snel. In de slag om de duurzaamheidsmarkt moet Nederland een voorloper zijn.

door Pier Vellinga

Beeld / Herman Wouters

DUURZAAMHEID EN MILIEUBELEID werden tot voor kort vooral gedreven door zorgen om de kwaliteit van onze leefomgeving. Maar de 'groene' sector is in de afgelopen vijftien jaar een economische kracht op zichzelf geworden. De activiteiten en de werkgelegenheid in de groene economie laten een groei zien die veel groter is dan die in de gemiddelde economie. Dit geldt voor de omzet, de winstgevendheid en de werkgelegenheid. De trend is onmiskenbaar (zie figuur). Deze trend is ook duidelijk zichtbaar in de ontwikkeling van consumentenpreferenties, lifestylekeuzes en bedrijfsstrategieën. Maar het zijn vooral de kleinere bedrijven die zich manifesteren op deze groeiemarkt. De grotere, vaak multinationale bedrijven voelen wel de maatschappelijke druk richting duurzaamheid en ook de verandering in consumentenvoorkeur. In het algemeen kiezen ze echter eerder voor een verhoging van de efficiëntie van hun oude productiemethoden dan voor radicale vernieuwing.

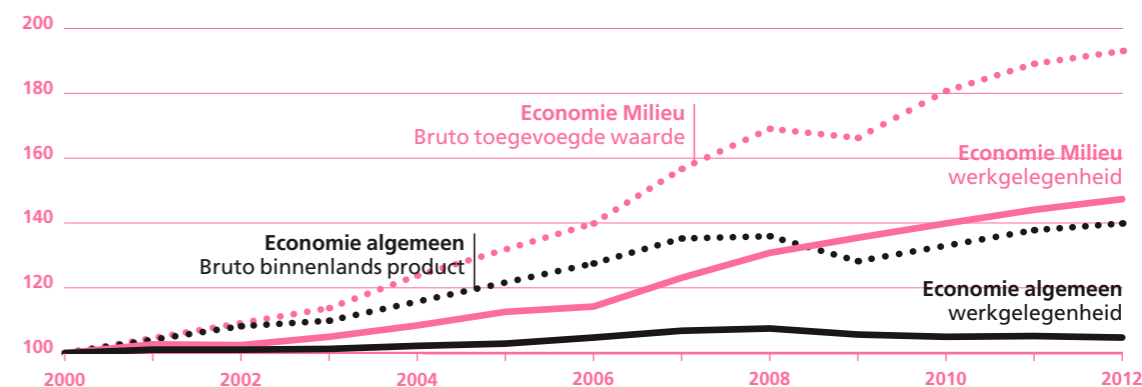
Een onderzoek onder consumenten door Eurobarometer laat duidelijk zien dat de trend naar duurzaamheid vooral gedreven wordt door de vraag (Flash Eurobarometer 381, *SMEs, resource efficiency and green markets*, 2013). De sterk toenemende vraag naar producten met een duurzaamheidsstempel zien we vooral in de sfeer van

energie, voedsel en persoonlijke verzorging. De vraag en ook het aanbod van bijvoorbeeld biologische producten en vernieuwbare energie groeien veel sneller dan de markt als geheel. Zo groeide de verkoop van biologische voedselproducten in Nederland in 2016 met ruim 12 procent (Skaljaarverslag 2016). Een soortgelijke ontwikkeling is zichtbaar voor producten en diensten die gericht zijn op een gezonde levensstijl. Kijk bijvoorbeeld naar het aantal fitnesscentra en apps en sensoren voor gezondheidsmonitoring, en naar andere producten gericht op 'self care'. Deze trend in de vraagontwikkeling is onderdeel van een verschuiving van wat mensen zien als een begeerlijke levensstijl. Deze omvat ook de toenemende waardering voor creativiteit en 'experience', ten koste van massaconsumptie en massavermaak.

Economische en technologische transitie

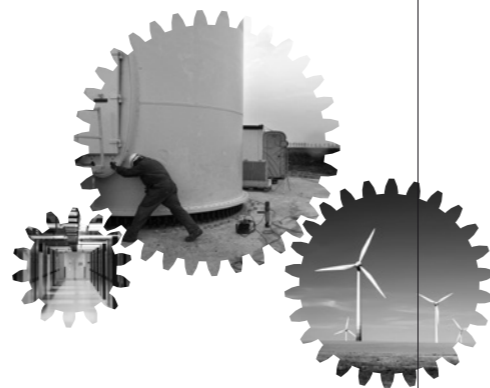
De genoemde trends en de versterkende internationale politieke afspraken laten zien waar de wereld heen gaat. We zien een grote en betrekkelijk snelle verandering van de maatschappelijke vraag, die samengaat met een verandering in levensstijlen. Deze twee veranderingen leiden samen tot een diepe economische en technologische transitie. Wereldwijd zullen miljoenen mensen overgaan van relatieve armoede naar een middeninkomen met grote vraag naar woningen, vervoermiddelen,

Ontwikkeling van kernindicatoren voor de 'groene economie' en de gehele economie in de EU-lidstaten tussen 2000 en 2012 (2000=100)

Bron: Eurostat

‘De investeringen in China in duurzame energie zijn groter dan die in Europa en de Verenigde Staten samen’

producten en voedsel. Allemaal zullen ze een toenemend belang toekennen aan een goede gezondheid in een gezonde omgeving. Die duurzame levensstijl, die veel beter gebruikmaakt van wat de aarde te bieden heeft, wordt enorm geholpen door de mogelijkheden die de technologie, en vooral de informatietechnologie, ons biedt. Mogelijkheden als het delen van een auto en het inzetten van ict als hulpmiddel om vliegtuigen en theaters optimaal bezet te krijgen, dragen sterk bij aan een efficiënter gebruik van ruimte, grondstoffen en alles wat schaars is.

Concurrentieslag

De internationale concurrentieslag om de duurzaamheidsmarkt wordt in toenemende mate zichtbaar. Berichten uit China en andere landen verrassen ons keer op keer. De investeringen in China in duurzame energie zijn groter dan die in Europa en de Verenigde Staten samen. Daarnaast heeft de Chinese regering de doelstelling in haar vijfjarenplan vastgelegd om de consumptie van vlees per hoofd van de bevolking te verminderen: van ruim 70 gram per dag naar 60 gram.

Het is voor ons Nederlanders pijnlijk om te zien dat wij in deze transitie niet tot de kopgroep behoren. Zeker niet op het gebied van energie, landbouw en voedsel. Dit heeft ongetwijfeld te maken met onze fossiele-energie-intensieve economie en onze intensieve landbouw en industriële dierhouderij, die sterk zijn gericht op efficiëntie en massaproductie. Een aanzienlijk deel van onze nationale economie is daarop gebouwd. We zien nu op vele fronten dat dit oude ‘businessmodel’ niet bestand is tegen de toekomstige ontwikkelingen. Maar wat dan?

Ondanks de grote investeringen in duurzaamheid in China hebben Europa en zeker Nederland nog steeds een zeer goede uitgangspositie. Op de ranglijst van innovatiekracht staat ons land bij de top vijf landen ter wereld (Science, research and innovation performance of the EU, EU 2016). Dat geldt ook voor Europa als geheel. Er ligt daarom nog steeds een geweldige kans voor Nederland en Europa om de groene transitie vorm te geven. Vooral in eigen regio, maar tegelijkertijd ook internationaal. Europa en Nederland hebben een sterkere traditie op het gebied van duurzaamheid dan bijvoorbeeld de Verenigde Staten, zeker wanneer we ook de herverdeling van inkomens en de maatschappelijke zorgsystemen hierbij betrekken. Daarnaast is Europa relatief arm aan grondstoffen en tegelijkertijd rijk als het gaat om scholing en salarisniveau. Om de relatief hoge welvaart te kunnen behouden, zullen we producten en diensten moeten leveren die andere landen graag willen hebben. Europa draagt nu voor ongeveer 25 procent bij aan het mondiale bruto nationale product. Over twintig jaar is die bijdrage gezien de huidige trends vermoedelijk verminderd tot ongeveer 10 procent. Wat geeft ons dan een positie en een gevoel dat we ertoe doen? Voorloper zijn op het gebied van duurzaamheid kan hierin een cruciale rol spelen.

Nieuwe producten en diensten

Ter illustratie: in de vorige transitie ging het vooral om standaardisatie, efficiëntie en massaproductie. Bij de transitie naar duurzaamheid gaat het om een circulaire economie, om persoonlijke gezondheid, om het creëren van (meer)waarde en om het inspelen op persoonlijke keuzes. Nieuwe technieken, producten en diensten, steeds met innovatieve

ict-toepassingen, spelen hierbij een cruciale rol. De deeleconomie laat zich zien in zaken als Airbnb en Uber, maar ook in de exponentiële groei van Marktplaats en winkels met tweedehandsproducten. Het is duidelijk dat duurzaamheid en ict niet alleen elkaar versterken, maar gezamenlijk tot geheel nieuwe producten en diensten leiden. De transitie naar duurzaamheid gaat over veel meer dan duurzame energie: het gaat over gezondheid en voeding, over circulaire systemen en over het bevorderen van cohesie in de samenleving. Over de ontwikkeling van regionale producten en over ketenverkorting in de voedselvoorziening. Voorbeelden op regionaal en lokaal niveau laten die samenhang vaak duidelijk zien.

Het gaat daarbij om het scheppen van de condities die de introductie van nieuwe producten en diensten mogelijk maken. En het gaat om veranderingen in gedrag en levensstijl die mogelijk worden gemaakt door de nieuwe technieken. Juist die veranderende wijze van leven en werken leidt tot nieuwe banen, niet de nieuwe techniek zelf.

Transitie is Chefsache

Hoe worden we die voorloper? Het begint met een brede herkenning en erkenning van kansen die de transitie naar duurzaamheid biedt, nationaal en internationaal. Breed in de zin van overheden en bedrijven, over ministeries en sectoren heen. De transitie is *Chefsache*.

Vervolgens kunnen gezamenlijke plannen en strategieën worden ontwikkeld. De maatschappelijke uitdaging moet hierbij centraal staan, niet de sector. De beleidsinstrumenten moeten worden gericht op de ondersteuning van de uitvoering van de plannen en op het mogelijk maken van synergetische effecten. Het gaat immers om een systeemverandering. Hierbij is het belangrijk om ruimte geven aan nieuwe combinaties van bedrijfsleven, burgers en overheden, waarbij vernieuwing wordt gestimuleerd allereerst op lokaal niveau. Het is niet toevallig dat er juist op lokaal niveau succesvolle voorbeelden zijn. Daar worden sectorale en politieke verschillen gemakkelijker overbrugd, door de schaal waarop het speelt, maar ook omdat de lobbykrachten van de traditionele sectoren minder sterk zijn dan op nationaal niveau.

Tot slot: moet de overheid sterker inzetten op het scheppen van mogelijkheden en het wegnemen van barrières. Juist verouderde regelgeving kan ernstig belemmerend werken. Lokale duurzaamheidsfondsen kunnen hierbij een effectieve aanjaagrol spelen.

Nieuwe banen

Transitie komt neer op afbraak van het bestaande om vernieuwing mogelijk te maken. Geen wonder dat maatschappelijke weerstanden een belangrijke rol spelen in het tempo van de veranderingen. Nu gaat het om een transitie naar duurzaamheid en een gezond leven op een gezonde planeet. Deze transitie speelt in een periode waarin het oude model van standaardisatie en massaproductie door toenemende externe effecten (klimaatverandering en verlies aan biodiversiteit) dreigt vast te lopen. Tegelijkertijd wordt de productie van goederen en diensten in toenemende mate geautomatiseerd met een sterk afnemende werkgelegenheid als gevolg.

In hoeverre kan de transitie naar duurzaamheid banen scheppen? Die vraag wordt meestal beantwoord door de vermindering van werkgelegenheid in de fossiele energiesector te vergelijken met de toename van de werkgelegenheid in de duurzame energiesector. Dit levert vaak wel een plusje op, maar deze vergelijking gaat volledig voorbij aan wat er werkelijk aan de hand is. De overgang naar duurzame energie leidt tot allerlei nieuw gedrag, zowel van bedrijven als van burgers. Dit geldt evenzo voor de veranderingen in de landbouw en de gezondheidssector. Er ontstaan nieuwe producten en nieuwe diensten. En dat betekent onherroepelijk: nieuwe banen.

Pier Vellinga is emeritus hoogleraar klimaatverandering. Hij werkte mee aan het EU-rapport *Changing gear in R&I: green growth for jobs and prosperity in the EU*, waarin dit betoog verder is uitgewerkt.

In plaats van bang te zijn voor robots die banen inpikken, moeten we een optimistische robotvisie ontwikkelen. Robots kunnen onze concurrentiepositie verbeteren en nieuwe banen creëren voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt.

door Fabian Dekker

De prachtige kansen van robotisering

Er lijken twee verhalen te bestaan als het gaat om de effecten van robotisering. Er is een verhaal over banenverlies en het zoeken naar nieuwe vormen van sociale bescherming. En er is een verhaal over de kansen en voordelen die technologische ontwikkeling met zich meebrengt. In het publieke debat krijgt vooral het eerste perspectief veel aandacht. Dat is jammer, want de effecten van robotisering zijn nog slecht te doorgronden. Daarbij gaat dit perspectief voorbij aan pogingen om een bindende robotvisie te ontwikkelen die de individuele belangen van voor- en tegenstanders overstijgt.

Zwart toekomstbeeld

Robotisering volgt op een periode van digitalisering, waarbij met name het internet heeft gezorgd voor nieuwe manieren van produceren en organiseren. Door het mobiele internet en het gebruik van software zijn zaken als internetbankieren en de online registratie van zorgdeclaraties ingeburgerd geraakt. Het is voor bedrijven gemakkelijker geworden om op mondiaal niveau met elkaar handel te drijven. Ook verandert de relatie tussen werknemer en werkgever: door de opkomst van nieuwe technologie is het eenvoudiger om tijd- en plaatsonafhankelijk werkprocessen in te richten.

Mede hierom is het aandeel flexibel werkenden vanaf de jaren negentig in snel tempo toegenomen. Sommigen spreken in dit verband ook wel van de opkomst van de 'on-demand economy' of 'gig economy', waarbij werkenden op ieder moment oproepbaar zijn.

De huidige discussie gaat over de nieuwste uitingsvorm van technologische ontwikkeling, die wordt betiteld als 'het tweede machinetijdperk' of 'de vierde industriële revolutie'. Robots, slimme machines met sensoren, staan hierbij centraal. Het gaat dan om de 'klassieke' industriële robots in de autoindustrie, de agrarische robots en melkrobots in de landbouw, operatierobots in de ziekenhuizen, drones, cloud robotics en zelfrijdende auto's. Helaas is met het verschijnen van boeken als *Rise of the Robots* (Ford, 2015) en *De robots komen eraan!* (Van Bergen, 2016) de discussie de richting ingeslagen van een zwart en dystopisch toekomstbeeld. Er zijn hierbij veel zorgen over de toekomst van werk. Sterker nog, met verdergaande technologische toepassingen vrezende velen een toekomst met onvoldoende werkgelegenheid en een grotere ongelijkheid tussen bevolkingsgroepen. Maar hoe realistisch is dit beeld?

Beeld / Herman Wouters

Werk terughalen

In Nederland neemt robotisering helemaal niet zo'n hoge vlucht. We kennen namelijk geen groot-schalige industriële sector (en dus weinig industriële robots) en robots zijn nog relatief duur, zeker voor mkb-bedrijven, waar we er veel van hebben. Hoewel we hier en daar voorbeelden terugvinden in de praktijk, zoals in de Rotterdamse haven en in pilots in de gezondheidszorg, geeft op dit moment slechts zo'n 2 procent van alle werkgevers aan in de afgelopen twee jaar nieuwe robots te hebben ingezet in het productieproces (Dekker, 2016). Zeker in een dienstverlenend land als Nederland hebben bedrijven nog altijd de keuze om niet te robotiseren en op andere manieren waarde toe te voegen. Nu is het natuurlijk goed denkbaar dat met het dalen van de kosten de adoptiegraad zal stijgen. Maar van een grootschalige robotisering zal in Nederland hoogstwaarschijnlijk geen sprake zijn.

En als de inzet van robots toeneemt, dan wijst het meeste onderzoek uit dat er per saldo eerder meer dan minder banen ontstaan. Denk bijvoorbeeld aan nieuwe werkgelegenheid rondom duurzame energie of ict, of in de transport en logistiek. Zo zijn bij het Amerikaanse Amazon door robotisering veel banen verloren gegaan, maar is mede door de dalende arbeidskosten en een stijgende klantenvraag een even groot percentage banen weer teruggevloeid. Daarnaast zorgt nieuwe technologie ervoor dat het mogelijk wordt om werk weer terug te halen uit lagelonenlanden (*reshoring*). Philips en VDL Nedcar zijn hier mooie voorbeelden van. In het laatstgenoemde geval zorgen robots ervoor dat de autofabrikant concurrerender kan produceren en is de werkgelegenheid toegenomen van 1.500 naar 4.000 mensen in de periode tussen 2012 en 2016.

Toch verdient het geen aanbeveling om rustig te wachten op een eventuele opkomst van robotisering. Want stel dat robotisering in de toekomst wél die grote doorbraak laat zien. De eerdere fase van technologische ontwikkeling (digitalisering) heeft al gezorgd voor ingrijpende veranderingen voor bepaalde groepen werkenden. Zo zijn veel routinematige taken in de financiële dienstverlening verdwenen en nemen de gevraagde opleidingsniveaus binnen veel beroepsgroepen toe.

Het is nog maar de vraag of iedereen in de toekomst mee kan blijven doen op de arbeidsmarkt. Dreigt er een tweedeling tussen winnaars en verliezers op de arbeidsmarkt? Hoe kunnen beleidsmakers, werkgevers en werknemers er in dat geval voor zorgen dat zoveel mogelijk mensen de vruchten plukken van robots op de werkvloer?

Vaardigheden voor de toekomst

Hoe ziet een overkoepelende robotvisie eruit? Om dreigende mismatches tussen vraag- en aanbodzijde van de arbeidsmarkt tegen te gaan, ligt er in eerste instantie een voor de hand liggende taak voor het onderwijsveld. Dit raakt aan het klassieke economische vraagstuk van de zogenaamde race tussen onderwijs en technologie. Op de werkplek ligt er voor werkenden een belangrijke taak om via trainingen en cursussen beter met veranderingen om te kunnen gaan. Werkgevers moeten zich hierbij vanzelfsprekend richten op het aanbieden van de benodigde ondersteuningsstructuur (tijd en middelen). Zo heeft Philips recent een mooi initiatief gelanceerd om werknemers te stimuleren om aan hun vaardigheden te werken. Via de inzet van leerambassadeurs lijken mensen daar veel sneller in beweging te komen in vergelijking met het voeren van een traditioneel loopbaangesprek.

Een persoonlijke leerrekening, waarbij mensen fiscaal voordelig kunnen sparen voor de eigen loopbaanontwikkeling, is een andere manier om te komen tot een meer actieve leercultuur in een gerobotiseerde economie. De organisaties ABU, Cedris, NRTO en OVAL presenteerden eerder dit jaar een concreet voorstel. Tot slot geldt voor werknemers van de toekomst dat het curriculum in het primair, voortgezet en beroepsonderwijs zich meer moet richten op het aanleren van vaardigheden die nu en in de nabije toekomst lastig zijn om te automatiseren. Het gaat hierbij om de zogenaamde *21st century skills*, zoals technische vaardigheden, empathie, sociaal gevoel en ondernemerschap.

Slimme nieuwe banen

Naast de nadruk op onderwijsvernieuwing kunnen we ook kijken naar het werkbevorderende karakter van nieuwe technologie en naar manie-

‘Nieuwe technologie maakt het mogelijk om werk weer terug te halen uit lagelonenlanden’

ren om dit te stimuleren. Het gaat dan niet alleen om het creëren van hooggeschoolde banen in de robotindustrie, maar misschien juist om banen en taken die toegankelijk zijn voor mensen met een zekere afstand tot de arbeidsmarkt. Groepen met lagere onderwijsniveaus, niet-westerse migranten en arbeidsbeperkten zijn in de afgelopen jaren sterk getroffen door een lagere banengroei. Het bevorderen van banengroei via nieuwe technologie biedt dan bij uitstek uitkomst. Nu al zien we voorbeelden waarbij via apptechnologie klusdiensten ontstaan die het mogelijk maken om inkomsten te stapelen bovenop een parttime baan of uitkering. Dit alles vereist wel een nauwe wisselwerking tussen bedrijfsleven, onderwijsinstellingen, kennisinstututen en de overheid. De overheid kan hierbij functioneren als aanjager, bijvoorbeeld via het ter beschikking stellen van financiering voor nieuwe vormen van publiek-private samenwerking. Het lopende actieprogramma *Smart Industry*, waarbij kennis wordt gedeeld en toegepast in netwerken van bedrijven en kennisinstellingen, is hier een concrete uitwerking van.

Uitkomsten van nieuwe technologie worden ook, of misschien wel juist, bepaald op het niveau van de arbeidsorganisatie. Om de acceptatie van robotisering te vergroten, is het belangrijk om zoveel mogelijk belanghebbenden er al vanaf de voorgenomen invoering bij te betrekken. Er wordt in dit verband ook wel gesproken van het realiseren van *co-creatie* tussen technologieontwikkelaars, werkgevers en werknemers. Zo zijn er ziekenhuizen die iedere grote technische investering in direct overleg nemen met groepen eindgebruikers (zorgprofessionals en cliëntenvertegenwoordigers). Dit vergroot het draagvlak en het draagt bij aan een snellere adoptie van nieuwe technologie en een hogere productiviteit. In de wetenschap-

pelijke wereld bestaat inmiddels behoorlijke overeenstemming dat iedere technische innovatie gepaard hoort te gaan met evenveel aandacht voor sociale innovatie, oftewel aandacht voor de mens (via scholing en medezeggenschap).

Basisbanen

Tot slot is er een scenario denkbaar waarin, ondanks de aandacht voor aanpassingen in het onderwijs en een actief innovatie- en HR-beleid van overheid en bedrijfsleven, de baanvindkansen van bepaalde groepen werkenden drastisch afnemen. Ook in Nederland zijn er (voorzichtige) signalen dat de middenberoepen en delen van de onderkant van de arbeidsmarkt onder druk staan onder invloed van technologische ontwikkeling. In het licht van deze constatering is daarom ook blijven de aandacht nodig voor een goed sociaal vangnet. Te denken valt aan de introductie van basisbanen waarbij, in tegenstelling tot een onvoorwaardelijk basisinkomen, juist de groepen die dit het meest nodig hebben, recht krijgen op een basisbaan bij de gemeente tegen minimumloon (Kleinknecht et al. 2016). Dit zijn door de overheid gefinancierde banen voor mensen die op eigen kracht geen plek meer weten te vinden op de arbeidsmarkt. Via een verdringingstoets wordt toegezien op het eventuele wegdrukken van reguliere banen. Waar het bij dit alles om gaat, is dat we werken aan een optimistische robotvisie. Hierin erkennen we de prachtige kansen die nieuwe technologie biedt om onze internationale concurrentiepositie te verbeteren en om ons vervelend werk uit handen te nemen. Tegelijkertijd houden we via sociaal beleid oog voor mogelijke schaduwzijden.

Fabian Dekker (@FabianDekker) is arbeidssocioloog en verbonden aan Regioplan Beleidsonderzoek in Amsterdam.

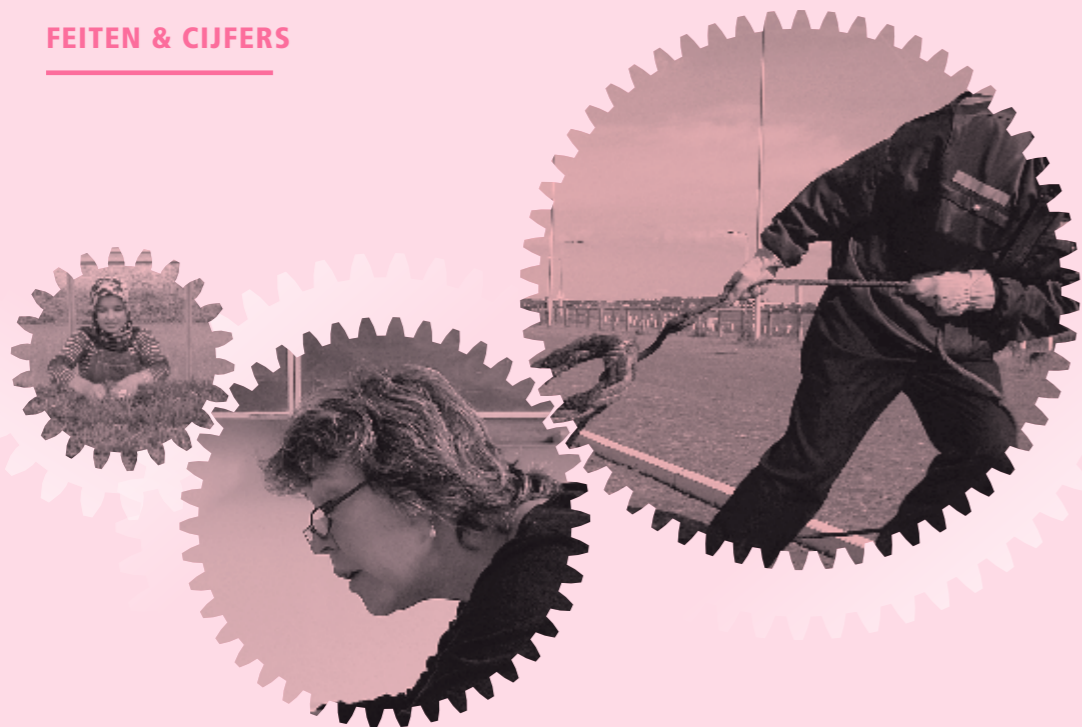
Referenties
Bergen, W. van, (2016). *De robots komen eraan!* Amsterdam: Business Contact.

Dekker, F. (2016). Robot- en ict-gebruik in het Nederlandse bedrijfsleven, *ESB*, 101 (4733): 312-313.

Ford, M. (2015). *Rise of the Robots*. New York: Basic Books.

Kleinknecht, A., Kok, J., Ligteringen, B., Schippers, J. & Van Egmond, A. (2016). Een onvoorwaardelijk basisinkomen of een basisbaan? *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, 32(4): 360-376.

FEITEN & CIJFERS

Aan de slag!

Werk vult een groot deel van ons leven. Niet voor niets hoor je vaak het cliché: ‘werken om te leven of leven om te werken’. Hoewel in het debat graag wordt teruggegrepen op het argument ‘vroeger was alles zekerder’, is het misschien beter om vooruit te kijken. Behalve iets meer onzekerheid biedt de toekomst van werk vooral kansen. Laat u inspireren voor een positieve blik op de toekomst.

samenstelling Laura van Dijk

Gelukkig werken

Iedereen kent van die dagen dat de wekker om half zeven gaat, de regen tegen de ramen klettert en je het liefst in bed zou blijven in plaats van weer een lange dag te werken. Toch is 71 procent van de Nederlandse werknemers gelukkig met zijn werk. Het welzijn van Nederlandse werknemers krijgt weliswaar slechts een krappe voldoende (5,6), maar in vergelijking met het Europese gemiddelde doet Nederland het best aardig: van de Europese werknemers is slechts 57 procent gelukkig. Ook geven Europese werknemers hun welzijn slechts een 5,1 (StepStone, 2012).

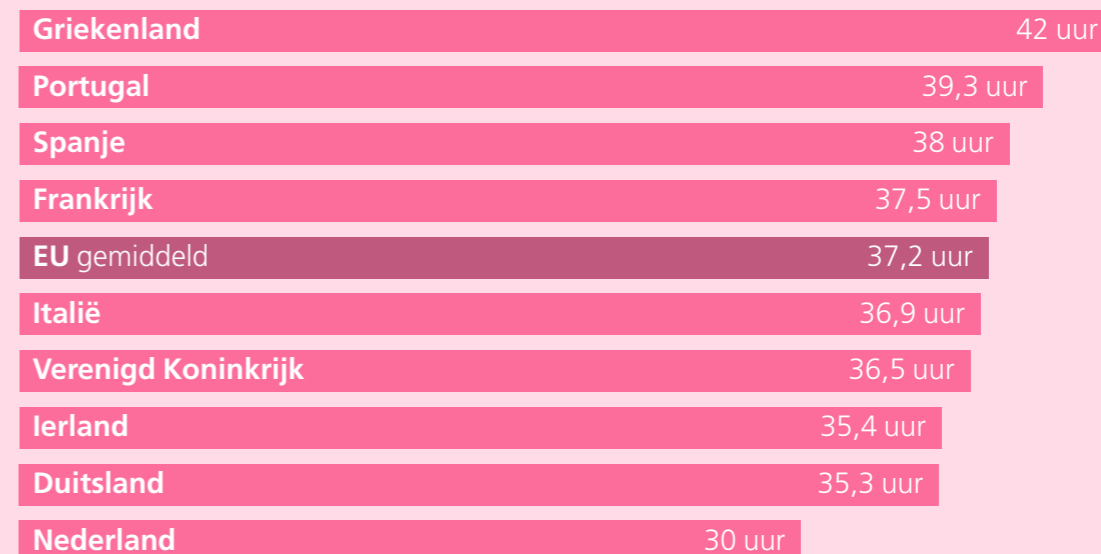
Analisten schrijven het Nederlandse werkgeluk toe aan een goede werk-vrijtijdverhouding. Nederlanders werken gemiddeld minder uren per week dan hun Europese burens (OESO, 2014).

Deels is dit terug te leiden tot het relatief hoge aantal parttimebanen onder Nederlanders – en niet alleen de vrouwelijke bevolking! Gemiddeld werkt slechts een vijfde van de Europese burgers parttime: 8,7 procent van de mannen en 32 procent van de vrouwen. In Nederland liggen de getallen een stuk hoger: 26,8 procent van de mannen en 76,6 procent van de vrouwen werkt minder dan 36 uur per week (*The Economist*, 2016).

Uit onderzoek blijkt dat de manier waarop mensen hun tijd besteden een van de meest bepalende factoren is voor hun levensgeluk. Hoe meer mogelijkheden een werkgever biedt om het werk naar eigen inzicht in te delen – denk bijvoorbeeld aan flexibele uren of thuis werken – hoe gelukkiger werknemers zullen zijn (*World Economic Forum*, 2016).

Luie Grieken? Nee hoor, luie Nederlanders!

Gemiddelde duur van een werkweek in 2013

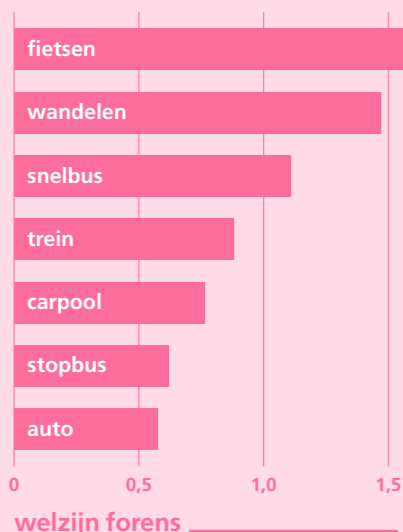
Bron: OESO, 2014

Duurzaam werken

Door de opkomst van internet, smartphones en sociale media staat de zo cruciale werk-vrijtijd-verhouding wel steeds meer onder druk. Zo blijkt uit een onderzoek van Colorado State University dat 'mensen die buiten werktijd nog hun werk-mail moeten checken, emotioneel uitgeput raken, omdat ze hun werk niet kunnen loslaten' (Belkin, Becker & Conroy, 2016). In Frankrijk hebben ze dit probleem vorig jaar met een wet proberen op te lossen: buiten werktijden mogen geen werkmails meer gestuurd of gecheckt worden. De Franse werknemers worden bovendien geacht hun werk-telefoon of tablet 's avonds en in het weekend uit te zetten.

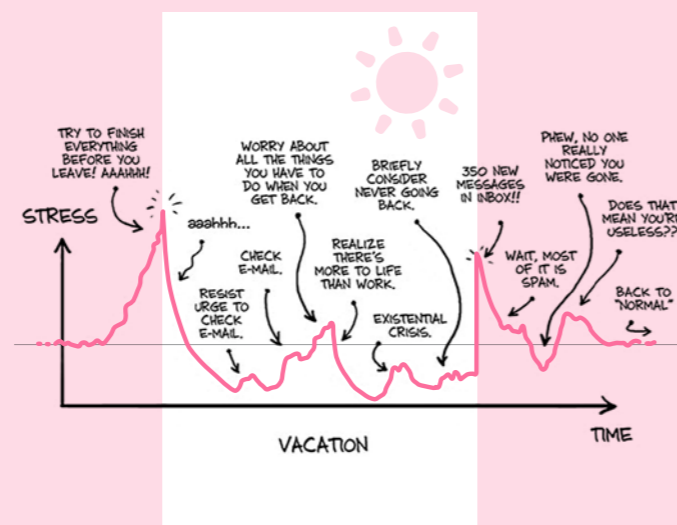
Een verstoorde werk-vrijtijdverhouding vergroot de kans op een burn-out. Stress op de werkvloer is volgens het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid dan ook beroepsziekte nummer één. Bijna 2,7 miljoen Nederlanders hebben te maken met een te hoge werkdruk (Arboned, 2017). Geen wonder dat 20 procent van alle koffie op het werk wordt genuttigd (Douwe Egberts, 2013). Gelukkig komt een tegenbeweging op gang die streeft naar een gezonde en duurzame inzetbaarheid van werknemers. Fietsen naar het werk wordt steeds vaker gestimuleerd met bijvoorbeeld OV-fietsabonnementen. Uit een Amerikaans onderzoek blijkt dat fietsende forensen zich daadwerkelijk gezonder voelen (Smith, 2012). En aan wie te ver weg woont, is ook gedacht: in plaats van de hele dag zitten op een saaie bureaustoel, kun je in beweging blijven op de bureaufietsstoel.

Fietsende forensen scoren het hoogst op welzijn

Bron: Smith, 2012

Relaxed op vakantie!?

Bron: PHD Comics, 2015

Flexibel werken

Naast een te hoge werkdruk worden vaak flexibilisering en digitalisering als grote uitdagingen voor de toekomst van werk genoemd. Beide uitdagingen hebben echter ook een positief effect: het principe van 'een leven lang leren' heeft hierdoor een opleving gekregen. Om flexibel inzetbaar te blijven op de arbeidsmarkt, ook nadat je oude baan is overgenomen door computers, is bijscholing essentieel. Vooral voor telemarketeers, accountants en verkoopmedewerkers begint de tijd te dringen (Frey & Osborne, 2013).

De mobiliteit van werknemers blijft vooralsnog echter steken op 2 procent van de beroepsbevolking (FD, 2016). Uit onderzoek blijkt daarnaast dat het percentage laagopgeleide werknemers dat voor bijscholing kiest sinds 2004 is gedaald van 48 naar 37 procent (Panteia, 2014). Dat ligt meestal niet aan het budget, maar aan een gebrek aan

interesse. Hier is nog een wereld te winnen, zeker omdat blijkt dat bijscholing een significant effect heeft op de levenslange inzetbaarheid, het werkvermogen en de vitaliteit van werknemers (Van Vuuren, Caniëls & Semeijn, 2011). Werknemers blijven langer jong van geest wanneer zij ervoor openstaan om zich te blijven ontwikkelen.

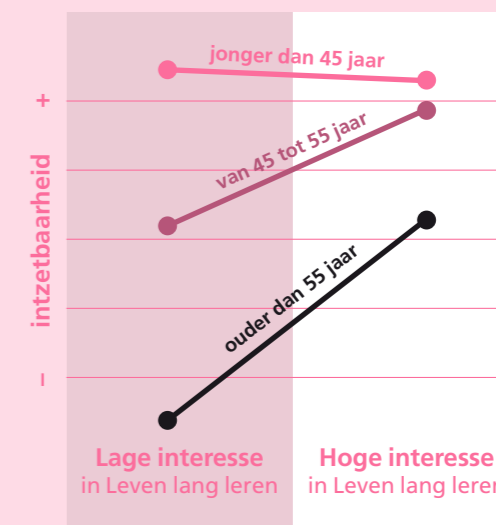
Wellicht doet deze omslag ook wonderen voor de visie op de pensioenleeftijd: slechts 17 procent van de werknemers ziet het op dit moment zitten om door te werken tot 67 jaar. Gemiddeld wordt een leeftijd van 64 jaar als ideale pensioenleeftijd genoemd (GfK, 2014). Dit is natuurlijk niet gek, berekend vanuit het 'oude werken', waarbij werknemers decennialang bij dezelfde baas bleven. Dan word je (geestelijk) sneller oud. Het 'nieuwe werken' met een leven lang leren biedt mogelijkheden voor een veel spannender en flexibeler carrière.

Baan verdwijnt door digitalisering Waarschijnlijkheid binnen 20 jaar

vrijtijdstherapeut	0,3%
tandarts	0,4%
geestelijke	0,8%
chemisch engineer	2%
redacteur	6%
brandweerman	17%
acteur	37%
econoom	43%
piloot	55%
machinist	65%
tekstverwerker	81%
makelaar	86%
technisch schrijver	89%
verkoopmedewerker	92%
accountant	94%
telemarketeer	99%

Bron: Frey & Osborne, 2013

'Leven lang leren' goed voor levenslange inzetbaarheid

Bron: Van Vuuren, Caniëls & Semeijn, 2011

Niemand weet hoe snel en ingrijpend de arbeidsmarkt verandert door toenemende digitalisering. Maar voor elk scenario is een proactief arbeidsmarktbeleid nodig, gericht op omscholing, ondernemerschap en een waardig sociaal vangnet.

door Annet Aris

Digitalisering: meer of minder werk?

SLIMME ROBOTS, ‘machine learning’ en artificiële intelligentie zullen de inhoud van ons werk op alle niveaus enorm veranderen. De hoeveelheid handmatig werk, zoals dat van chauffeurs en monteurs, neemt af door de komst van autonome robots en voertuigen. Het aantal administratieve en klantenservicebanen neemt af door zelflerende algoritmen. En hoog gekwalificeerde beroepen zoals advocaat en medisch specialist veranderen door artificiële intelligentie.

Rond de vraag of digitalisering zal leiden tot meer of minder werk bestaan twee kampen. De optimisten baseren zich vooral op de klassieke macro-economische gedachte dat digitalisering zal leiden tot grotere productiviteit en daarmee tot economische groei. Deze groei zal op zijn beurt weer tot meer werkgelegenheid leiden met nieuwe banen, al weten we nu nog niet hoe die eruit zullen zien. Zo stelt The Boston Consulting Group in een rapport uit 2015 dat de digitalisering in de Duitse industrie tot een extra omzetgroei van 1 procent en een banengroei van 5 procent zal leiden. Al zal de inhoud van het werk wel enorm veranderen.

TEGENOVER DEZE ANALYSE staan de meer pessimistische geluiden van enkele wetenschappers en futurologen, zoals Silicon Valley-ondernemer Martin Ford in zijn boek *The Rise of the Robots* en MIT-professoren Andrew McAfee en Erik Brynjolfsson in hun boek *The Second Machine Age*. Hun argument is dat de arbeidsproductiviteit weliswaar zal toenemen, maar dat de vruchten hiervan maar door een heel kleine groep mensen geplukt zullen worden. Dit zijn diegenen die de kapitaalgoederen bezitten, maar vooral ook diegenen die de data, de algoritmen en de intellectuele rechten controleren. Werkenden zullen hiervan nauwelijks profiteren: er zal een overaanbod van arbeid ontstaan en de lonen zullen dalen, wat leidt tot negatieve effecten voor consumptie en groei.

Wie heeft er gelijk? En wat betekent dit voor de politiek?

Eén element kan grote invloed hebben op de uitkomst van de discussie: de snelheid waarmee deze veranderingen zullen plaatsvinden. Nu zijn er ook daarover wijd uiteenlopende opvattingen. De pessimistische school kijkt vooral naar de exponen-

tiële toename in rekenkracht, en concludeert dat de impact van robots en artificiële intelligentie op werk net zo snel zal gaan. Maar er zijn ook andere visies. Zo concludeert de denktank van McKinsey in een recente studie dat volgens het snelste scenario de technologische automatisering zijn grootste ontwikkeling zal doormaken tussen 2025 en 2030, maar dat de brede adoptie van deze nieuwe werkwijzen eerder tussen 2030 en 2050 zal plaatsvinden. De economische, organisatorische en maatschappelijke factoren verdubbelen min of meer de tijd die nodig is om de automatisering te implementeren.

DE VRAAG IS NU voor beleidsmakers, bestuurders en politici hoe ze bij zo’n grote onzekerheid een proactief beleid voor de arbeidsmarkt kunnen formuleren. Daarvoor zal het nodig zijn in scenario's te denken. In het ene scenario zal de overgang geleidelijk gaan en zal de toenemende vergrijzing ervoor zorgen dat de factor arbeid schaars blijft. In het andere scenario komt de overgang veel sneller en ontstaat er een groot overaanbod aan werkzoekenden. In beide gevallen moet ervoor gezorgd worden dat de baten van de digitale productiviteitswinst eerlijk verdeeld worden, dat de transitie zo glad mogelijk verloopt en dat er zinvol nieuw werk ontstaat.

‘In alle scenario’s moeten de baten van de digitale productiviteitswinst eerlijk verdeeld worden’

In het geval van een geleidelijke overgang zal de nadruk vooral moeten liggen op omscholing, het bevorderen van ondernemerschap en het voorkomen van scheefgroei. Dit betekent dat bijna iedereen de komende jaren fundamenteel nieuwe vaardigheden zal moeten aanleren. Dat zal niet alleen een kwestie van geld zijn, maar vooral ook van kunde: welke leraren zullen deze vaardigheden onderrichten? En waar komt de lesstof vandaan?

Daarnaast zien we dat in de digitale wereld de bulk van de data en de kunstmatige intelligentie in een industrie vaak in handen is van slechts één of twee spelers. Het is dus zaak voor bestuurders om te voorkomen dat deze spelers disproportionele marktmacht krijgen en winsten maken. Dit kan alleen internationaal geregeld worden, omdat het meestal om mondiale bedrijven gaat. Daarbij moet juist ondernemerschap gestimuleerd worden, zodat er nieuw werk kan ontstaan ter compensatie van de geautomatiseerde activiteiten.

BIJ EEN SNELLER DAN GEHOOPTE overgang zullen omscholing en ondernemerschap niet voldoende zijn om de vloed van vrijkomende arbeid op te vangen. Om sociale onrust te voorkomen zullen er vangnetten gecreëerd moeten worden, waarin mensen niet alleen zeker zijn van een bestaanswaardig inkomen, maar ook hun waardigheid kunnen behouden. Of daarvoor een basisinkomen of een ander model het beste werkt, moet snel via experimenten onderzocht worden, zodat de plannen indien nodig direct geactiveerd kunnen worden. Deze aanzetten moeten internationaal zijn, omdat juist opkomende economieën het zwaarst zullen worden getroffen door de digitale automatisering. De financiering zal ten dele moeten komen van diegenen die de monopolievruchten plukken in de digitale economie.

In de komende jaren zal het dus meer dan ooit nodig zijn een proactieve, internationale arbeidsmarktpolitiek te formuleren. Een mooie opdracht voor de nieuwe regeringen in Europa.

Annet Aris is bijzonder hoogleraar digitale strategie aan de internationale businessschool INSEAD. Dit artikel is een bewerking van recente columns van haar hand in *Het Financieel Dagblad*.

Durf te onderzoeken!

We moeten nu experimenteren met nieuwe sociale vangnetten om goed voorbereid te zijn op de arbeidsmarkt van de toekomst, bepleit Annet Aris in het artikel hiervoor. Maar een Utrechts wetenschappelijk experiment met de bijstand wordt door de landelijke politiek wel erg lastig gemaakt.

door Mark Sanders

HERVORMEN EN BIJ DE TIJD BRENGEN zitten in het DNA van de sociaal-liberaal. Om die reden schreven (de huidige wethouder) Victor Everhardt en ik in 2010 over het voornemen van D66 Utrecht om te experimenteren in de bijstand. Met de wederopstanding van D66, ook in Utrecht, ontstond de mogelijkheid dat idealisme in de praktijk te brengen.

Utrecht was dan ook een van de eerste gemeenten die maximaal gebruik wilden maken van de experimenteerruimte die de nieuwe Participatiewet zou bieden. Het doel was steeds om oprecht te experimenteren en uit te zoeken wat nu wel en niet werkt in de bijstand. We wilden daarbij vooral onderzoeken of dwang en controle een effectieve en kostenefficiënte manier zijn om mensen in de bijstand te activeren. Iedereen heeft daar een mening over, maar feiten zijn schaars.

De gemeente Utrecht liet wetenschappers aan de Universiteit Utrecht een experiment ontwerpen. De rolverdeling was hier loepzuiver: de politiek stelde een vraag en de wetenschappers ontwierpen een experiment om die vraag zo goed mogelijk te beantwoorden. Zeker in een grote stad als Utrecht zouden de uitkomsten van een dergelijk experiment ons ongelofelijk veel kunnen leren over de aannames die beleidsmakers en politici impliciet of zelfs expliciet al jaren maken.

BIJ DE VVD LIJKT de filosofie al jaren te zijn dat elke uitkeringsgerechtigde er een te veel is en dat het doel hen uit de uitkering te houden of krijgen bijna alle middelen heiligt. Dat we als samenleving wellicht beter af zouden zijn met minder dwang en drang gaat er bij onze liberale broeders vreemd genoeg niet in. Voor de PvdA (en ook de SP) geldt dat het schaarse uitkeringsbudget voor-

al terecht moet komen bij de mensen die het echt heel hard nodig hebben. En dat moeten die mensen dan ook omstandig en gedurig bewijzen 'om het draagvlak onder de sociale zekerheid niet te ondergraven'. De combinatie van deze twee filosofieën leidde tot een Participatiewet die uitblinkt in wantrouwen, controle en strengheid.

GroenLinks meent daarentegen dat al die dwang, drang en complexiteit niet erg productief zijn voor juist de mensen die het even zwaar hebben. Ik denk dat ze gelijk hebben. Maar zij opereren daarbij al bijna even dogmatisch als de rest en komen uit bij een soort basisinkomen. Terwijl bij het CDA, en ik vermoed ook de ChristenUnie en de SGP, geldt dat 'in het zweet uws aanschijns' het brood verdiend moet worden, en alles wat daarnaar riekt per oudtestamentisch decreet taboe is.

D66 is het echter aan haar stand verplicht om altijd te twifelen aan de aannames onder voorgesteld en lopend beleid. Bij die twijfel hoort een D66'er objectief en gedegen onderzoek te eisen. Die houding valt van een bestuurder eigenlijk niet te verwachten. Immers, als je als minister niet heilig in je eigen wet gelooft, dan doet niemand dat. Des te dapperder vind ik dan ook bestuurders die dogma's achter zich laten en hun twijfel wel durven uit te spreken. En die aandringen op gedegen, onafhankelijk en integer wetenschappelijk onderzoek. Niet om hun gelijk te halen of te bewijzen, maar om te onderzoeken hoe de complexe samenleving van de 21e eeuw functioneert.

Je zou hopen dat politiek Den Haag die bestuurders ruim baan zou geven en op het puntje van haar stoel zou zitten, zoals de internationale pers dat wel deed. Helaas bleek in Den Haag een alternatieve logica te gelden. Zoals een Kamerlid me toevertrouwde: 'In Den Haag is niemand oprecht geïnteresseerd in de uitkomsten van het experiment.' Niet omdat het onderzoek niet goed of relevant zou zijn, maar omdat men zijn mening al heeft bepaald. Als het experiment die mening

bevestigt, is er geen winst. Als het experiment die mening logenstraft, is er een groot verlies. In de weegschaal van de dogmatische politicus kun je het risico dus maar beter niet nemen.

'De rolverdeling was loepzuiver: de politiek stelde een vraag en de wetenschappers ontwierpen een experiment'

NU KUN JE ALS POLITICUS natuurlijk moeilijk hardop zeggen dat je tegen experimenten en deugdelijk wetenschappelijk onderzoek bent. Dus stelde men randvoorwaarden en kaders waarbinnen goed onderzoek moeilijk, zo niet onmogelijk wordt. Het ministerie heeft lang gebroed op de Algemene Maatregel van Bestuur over experimenten in de Participatiewet. En uiteindelijk hebben politieke, niet wetenschappelijke, afwegingen de doorslag gegeven. De politiek stelt nu niet alleen de vraag, maar schrijft ook in detail voor hoe de eventuele experimenten eruit moeten zien. Daarmee is praktisch uitgesloten dat de experimenten ooit het bewijs kunnen leveren dat de wet op foute aannames gebaseerd is. Naar mijn mening is deze AMvB dan ook een geslaagde poging tot sabotage, of een brevet van onkunde. Eindresultaat is wel dat we uit de ernstig ingeperkte experimenten nu veel minder zullen kunnen leren. En dat schaadt uiteindelijk duizenden mensen. Want verkeerde aannames leiden altijd tot verkeerd beleid, ook als het gaat over de arbeidsmarkt van de toekomst.

Mark Sanders (@mwjlsanders) is econoom en op afstand betrokken bij het Utrechtse experiment met de bijstand.

door Diederik van der Hoeven

Geen werk! Wat nu?

Arbeid is ploeteren voor je levensonderhoud, maar ook zingeving en zelfontplooiing. Dit heeft consequenties voor de sociale zekerheid van de toekomst.

An elke sociale regeling ligt een visie op arbeid ten grondslag, meestal onuitgesproken. Onze huidige regels zijn een uitdrukking van de visie dat mensen ‘moeten’ arbeiden om in hun levensonderhoud te voorzien; aan zichzelf overgelaten zouden ze zich daar het liefst aan onttrekken en ‘niets’ doen. Het idee van de mens als luiwammes of labbekak. Een generalisatie, of preciezer: een halve waarheid. Tegenover déze halve waarheid staan andere, zoals die dat arbeid juist voldoening geeft en zelfverwerkelijking mogelijk maakt. Maar misschien zijn beide visies waar – ten dele. Dat heeft consequenties voor het beleid. Tijd voor een filosofisch onderzoek.

Tegenstrijdige visies op arbeid

Arbeid is heel belangrijk voor mensen; zo is de politiek correcte visie op arbeid. Werk plaatst bakens in de dag en leidt tot resultaten waarop men trots kan zijn. Zowel de architect als de betongieter kunnen vol trots tegen hun kinderen zeggen: dat heb ik gemaakt. De filosoof zegt dan: berooft de maatschappij mensen die geen werk kunnen vinden dan niet van die mogelijkheid tot zelfverwerkelijking? Zouden we hen niet moeten compenseren, bijvoorbeeld in de vorm van een extra betaling? Maar nee, hoor ik u al zeggen, dat is niet de bedoeling. Arbeid is geen pretje, maar juist ontzegging. Mensen die de hele dag op hun rug kunnen liggen, hoeven we niet nog eens extra

te belonen. Integendeel, we moeten hen de arbeidsmarkt opsturen, met lage uitkeringen en een sollicitatieplicht. Waarop de filosoof zal zeggen: maar als arbeid zo belangrijk is, waarom zouden mensen dan niet vanzelf die belangrijke arbeid zoeken?

Denkend over onze eigen arbeid, en uit gesprekken met mensen over hun werk, komt onvermijdelijk het beeld naar voren dat wij ambivalent staan tegenover ons werk. Aan de ene kant is werk inderdaad uitermate belangrijk; we kunnen zelfs van ons werk ‘houden’. Aan de andere kant weten we ook dat arbeid noodzaak is, dus niet alleen vrije keuze. In de filosofie heet zulke ambivalen-

tie ook wel ambiguïteit. Dit verschijnsel dat iets tegelijkertijd positief en negatief is, vrij gekozen én noodzakelijk, is niet alleen een kenmerk van intellectuele arbeid. Vrijwel elk werk geeft bevrediging. Ook de toiletjuffrouw kan voldoening halen uit haar werk, zoals uit de reinheid van haar toiletten. Net zoals de predikant voldoening haalt uit een exegese van de derde strofe van psalm 134.

De makende en zwoegende mens

U, lezer van dit artikel, werkt waarschijnlijk vanuit een positieve beleving van arbeid. Als u uw werk verliest, gaat u als de drommel zoeken naar nieuw werk – vanwege de betaling, zeker, maar ook vanwege de bevrediging uit arbeid. Maar

‘Overheden hebben geen apart beleid ontwikkeld voor ‘arbeid’ en voor ‘werk’”

Beeld / Herman Wouters

zodra het over werklozen gaat, gooien de meesten die visie overboord. ‘Zelf werk ik met plezier, en ik zou mijn arbeid niet willen missen,’ zo zal de redenering ongeveer gaan, ‘maar voor de schoonmaker is het werk geen pretje en daarom zal deze wel opgejut moeten worden om nieuw werk te vinden.’ Psychologie van de koude grond, maar wel beleidsbepalend. In beleidskringen is het niet goed om ‘idealistisch’ te worden gevonden – bijvoorbeeld door werkwillegheid voorop te stellen.

Misschien kan de filosofie ons hier toch verder helpen. Vooral Hannah Arendt, in haar nog steeds zeer lezenswaardige boek *The human condition* (1958). Arendt onderscheidt ‘arbeid’ (*labor*) en ‘werk’ (*work*). Arbeid is de activiteit die overeenkomt met de biologische processen in het menselijk lichaam. Arbeid is een directe, ongecompliceerde activiteit, gebonden aan de cyclus van het leven: nodig om het voedsel te verbouwen, dat op zijn beurt weer nodig is om te arbeiden. De arbeidende mens noemt Arendt ook wel *animal laborans*, het zwoegende dier. *Werk* daarentegen schept actief onze omgeving, in de vorm van werktuigen (stoffelijk zoals een auto of onstoffelijk zoals een bedrijf). Deze voorwerpen krijgen een zelfstandig bestaan en definiëren daardoor op hun beurt weer ons leven. De werkende mens noemt Arendt ook wel *homo faber*, de makende mens. ■ Tenslotte wordt het menselijk leven gekenmerkt door *handelen*, een activiteit direct tussen mensen, zonder tussenkomst van stoffelijke dingen. Met handelen vormt de mens pas een samenleving, een samenleving die wezenlijk pluriform is doordat alle mensen verschillend zijn.

Arendt wordt aangehaald in elke filosofische beschouwing over dit onderwerp. Maar veel praktische consequenties heeft haar visie niet gehad. Overheden, geconfronteerd met toenemende werkloosheid, hebben bijvoorbeeld geen apart beleid ontwikkeld voor ‘arbeid’ en voor ‘werk’. We zouden ons kunnen voorstellen dat ‘arbeiders’ in een ander soort uitkeringen terecht zouden komen dan ‘werkers’. Of dat werklozen wel ‘werk’ maar geen ‘arbeid’ met behoud van uitkering zouden mogen verrichten, of omgekeerd. Maar niets daarvan. Arendts inzichten blijken wel inspirerend, maar niet praktisch. Dat komt door-

dat alles met elkaar verbonden is. De ‘arbeidende’ primitieve landarbeider gebruikt werktuigen en is daarmee ook *homo faber*; de ‘werkende’ (makende) mens ‘handelt’ ook want deze treedt in relatie tot anderen, zoals door koop en verkoop, of door een arbeidscontract. Ik suggereer dat juist de betrokkenheid van deze elementen op elkaar zo belangrijk is, door hun onderlinge spanningsverhouding: arbeid als wezenlijk ambigue activiteit.

‘Wantrouwen maakt projectnummers en tijdschrijven noodzakelijk’

Met of zonder contract

Zakelijkheid in de vorm van een contractuele overeenkomst is essentieel voor zelfbevestiging via arbeid. Dat lijkt vreemd. Gebondenheid als voorwaarde voor vrijheid; het contract als omweg naar het zelf. Dat dit toch waar is, blijkt als we kijken naar huishoudelijk werk. Vanuit het oogpunt van arbeidsclassificatie is huishoudelijk werk afwisselend en zelfstandig, en het brengt veel beslissingen en eigen verantwoordelijkheid met zich mee. In het huishouden is *homo faber* tegenwoordig zeker niet de mindere van *animal laborans*, hoezeer de activiteiten ook gebonden zijn aan de cyclus van het leven. En toch geeft huishoudelijk werk niet de zelfstandigheid van ‘echt’ werk, met klanten, of met een arbeidscontract en collega’s (en een baas). Er zijn vaak wel afspraken, maar met de partner, en deze geven geen zelfstandigheid; die met de opdrachtgever zijn in de zakelijke sfeer en geven die wel. En dat is nogmaals een verwarrend, tegenstrijdig, kortom ambigu element van de arbeid: dat het werk dat enerzijds een ‘omweg naar het zelf’ is, anderzijds daarvoor toch een contractuele afspraak met anderen nodig heeft.

Vertrouwen of wantrouwen?

Arbeid is altijd ‘arbeid’, ‘werk’ en ‘handelen’ ineens, in een voortdurend wisselende verhouding. En

toch moet de samenleving op belangrijke punten kiezen welk aspect voorrang krijgt. In die keuzes blijkt dat onze samenleving toch de *animal laborans* voorop stelt. Bij de inrichting van organisaties moet men bijvoorbeeld kiezen: wordt deze gebaseerd op vertrouwen of op wantrouwen? Een middenweg is er eigenlijk niet. Intrinsiek gemotiveerde medewerkers (bij wie ‘werk’ het belangrijkste is) hebben vertrouwen nodig; extrinsiek gemotiveerde medewerkers (voor wie het werk primair ‘arbeid’ is) hebben wantrouwen nodig. In de praktijk hebben mensen allerlei mengvormen tussen intrinsieke en extrinsieke motivatie, maar organisaties moeten kiezen tussen vertrouwen en wantrouwen als grondslag – beide zijn niet goed met elkaar te verenigen. Wantrouwen maakt projectnummers en tijdschrijven noodzakelijk. Het management stuurt op input, waarvoor controle essentieel is. Bij vertrouwen stuurt het management op output, waarvoor primair een kwaliteitsbeoordeling is vereist. ‘Vertrouwen is goed, controle is beter,’ was naar verluidt het motto van de DDR. En toch is vertrouwen superieur, omdat mensen die met hart en ziel werken betere prestaties leveren en de organisatie naar een hoger plan kunnen tillen. Maar bij een organisatie gestoeld op vertrouwen zijn de risico’s ook groter: wanneer vertrouwen misplaatst is, valt het geheel snel uit elkaar. Dus wat gebeurt er in de praktijk? Controles overheersen. Ondanks de daaruit voortkomende demotivatie van intrinsiek gemotiveerde medewerkers. Dat de organisatie daardoor niet excelleert, neemt men impliciet op de koop toe.

Wantrouwen ligt ook ten grondslag aan de bestaande sociale regelgeving. Wie een uitkering heeft, moet worden gecontroleerd om misbruik te voorkomen. Is een uitkeringsstelsel gebaseerd op het tegendeel, op vertrouwen, mogelijk? Dat zou een basisinkomen mogelijk maken, dat uitgaat van werkwillegheid. In afwijzende reacties op het basisinkomen zit veel psychologie. Zoals het idee dat het beter is anderen te benaderen met de zweep dan met stroop, om iets van hen gedaan te krijgen. Valt de zweep weg (de controles en sancties van de sociale diensten), zo vreest men, dan gaan mensen ‘doen waar zij zelf zin in hebben’, kennelijk een verschijnsel dat de maatschappij ernstig gaat ontwrichten. Ook veel berekeningen over de betaalbaarheid van een basisinkomen bevatten veel (meestal negatief gekleurde) psychologische aannames. Toch zullen veel mensen gaan *werken*, als ze gaan doen waarin zij zelf zin hebben, omdat zij daarin zelfbevestiging vinden. Het is van belang dat het basisinkomen beneden het bestaansminimum ligt, waarmee de samenleving aangeeft dat zij nog een prestatie verwacht van haar burgers (uitzonderingen zijn nodig voor gehandicapten en langdurig zieken). Maar het is waar: niemand weet wat de gevolgen van het basisinkomen zullen zijn. De betaalbaarheid hangt sterk af van de gedragsreacties. De aanname dat de meeste mensen zullen blijven doen wat ze nu ook al doen, is zonder bewijs uit de praktijk even veel waard als de gedachte dat velen in de zon gaan liggen luieren. Maar de eerste mogelijkheid komt waarschijnlijk wel overeen met uw arbeidsbeleving.

Diederik van der Hoeven (@diedvdh) is filosoof en wetenschapsjournalist. Van 1981 tot 1990 was hij directeur van het wetenschappelijk bureau van D66. Een uitgebreide versie van dit artikel vindt u op www.diederikvanderhoeven.nl.

‘We gaan van competitie naar samenwerking’

interview
Marleen Stikker

De groei van deeleconomiebedrijven als Uber en Airbnb heeft grote gevolgen voor de arbeidsmarkt. Maar doordat zij de intelligentie van hun platforms voor zichzelf houden, voegen ze weinig waarde toe aan de samenleving. Marleen Stikker, directeur van Waag Society, breekt een lans voor de platformbedrijven die gezamenlijk waarde creëren én delen. ‘Als je meer ruimte aan coöperaties geeft, ontstaan nieuwe ideeën over de aard van arbeid.’

interview door Gijs Reudink

In *Het Parool* schreef u onlangs dat het een gemiste kans is van de Amsterdam Economic Board, het adviesorgaan van de gemeente Amsterdam voor economisch beleid, om Uber toe te laten treden tot het bedrijfennetwerk. Waarom vindt u dat? ‘Er zijn twee varianten van bedrijven in de deeleconomie, platformcoöperaties en platformcorporaties. Uber is een platformcorporatie, terwijl in de Amsterdam Economic Board het andere type bedrijf ontbreekt. Dat zou geen onderdeel uitmaken van economische activiteit.’

Wat bedoelt u met die twee varianten?

‘Platformcorporaties creëren platforms die we kunnen gebruiken om goederen te delen of diensten te leveren, waarbij de intelligentie van het systeem en het reputatiemanagement centraal zijn geregeld. 99 procent van de winsten komt centraal terecht bij aandeelhouders. Deze structuur zorgt voor allerlei perverse prikkels. Men zoekt schaalvoordeel door generieke software te ontwikkelen en die zo snel mogelijk met heel veel kapitaalcracht over de hele wereld aan te bieden. Dit type bedrijven blijft door kapitaal overeind. De vraag is wat voor waarde zo’n bedrijf nu echt heeft.’

‘Het andere type deeleconomiebedrijven is platformcoöperatie. Dit type belichaamt de wederopstanding van de coöperatieve beweging. Hierin staan de *commons* centraal: goederen die aan de gemeenschap toebehoren. Het draait om gezamenlijk waarde creëren en samen delen. Er is hier

sprake van een wederkerige relatie, waarbij ook de intelligentie van het systeem en de kennis over het systeem gedeeld worden.’

Is dat hetzelfde als de coöperaties van vroeger?

‘Coöperaties waren in het verleden lokaal gebonden. Er ontstaan nu nieuwe, translocale of globale commons-modellen. Door het internet is er nu een decentrale infrastructuur, waardoor je kan opschalen zonder centralistisch te hoeven worden. Verschillende *nodes* (knooppunten, red.) kunnen hun eigen zelfstandigheid behouden. Een voorbeeld uit de open-sourcewereld is het besturingssysteem Linux.’

‘De commons bestaan in twee varianten. De eerste vorm is datgene wat ons gegeven is: de planeet. Haar grenzen overschrijden we al geruime tijd. Een heel groot deel van de winsten van de exploitatie van onze planeet-commons komt bij bedrijven terecht, maar de lasten niet. Die vallen in het maatschappelijk domein. De tweede vorm van commons is wat we gezamenlijk aan kennis en producten produceren, de zogenaamde culturele commons. Die omvatten ook technologie, taal, wetenschappelijke kennis en ambachtscennis. Deze vorm van commons wordt nu niet begrepen als een onderdeel van economische activiteit. Maar pas als je dat wel zo ziet, kan je zien dat het open delen een cruciale rol vervult en veel waarde genereert. Zowel de samenleving als bedrijven kunnen hiervan gebruikmaken.’

Een andere visie op economische productie is dus nodig. Wat betekent dit? 'Economie is tegenwoordig geen kritische theorievorming, maar bestaat uit het optimaliseren van een model uit de 20e eeuw. Daardoor komen er geen passende oplossingen; de enige recente innovatie is het basisloon. Als je de markt verder zijn gang laat gaan, krijg je door robotisering een minimalisering van het aantal deelnemers aan het arbeidsproces. Als je meer ruimte aan commons en coöperaties geeft, ontstaan nieuwe ideeën over de aard van arbeid. Arbeid, kapitaal en zeggenschap staan daarin niet meer tegenover elkaar. Er ontstaan talloze samenwerkingsvormen; denk aan zzp'ers in broodfondsen.'

Doet u nu een oproep aan de economische wetenschap om een ander economisch model te ontwikkelen? 'Ja, we hebben een economie voor de 21e eeuw nodig. In *Doughnut Economics* ontleeft Kate Raworth een alternatief dat leidt tot een andere manier van denken en een andere praktijk. Ten eerste neemt ze de grenzen van de planeet als uitgangspunt. Economie gaat over het huishouden, en de planeet is een huishouding die we in stand moeten houden. Anders bestaan we niet meer als mensheid. We moeten haar grenzen respecteren als buitengrens. De tweede grens, de binnengrens, is die van sociale rechtvaardigheid. Je wil geen waarde genereren ten koste van anderen. Alles wat binnen die twee grenzen blijft, is een goede plek voor de mensheid. Ons project FairPhone is een voorbeeld van deze aanpak.'

'We hebben een economie voor de 21e eeuw nodig'

Onder welke arbeidsomstandigheden wordt het product (een mobiele telefoon, red.) gemaakt? En wat is het beslag op de planeet? FairPhone laat zien dat het mogelijk is om producten op deze wijze te maken. Waarom zou je dan nog producten toestaan die deze grenzen niet respecteren? Daarnaast stelt Kate Raworth dat we de commons naast de markt moeten plaatsen. In haar economische model worden de commons tot het econo-

misch domein gerekend. Dat leidt tot andere politieke afwegingen en maakt innovatie mogelijk op basis van open kennis en technologie.'

Moet de overheid die grenzen bewaken? 'De markt reguleert niet zichzelf. We hebben al de benodigde instituties en instrumenten, maar die gebruiken we nu niet als het over internetgiganten gaat. Als we het daar over ingrijpen hebben, dan zouden we de markt aan het verstoren zijn, of tegen innovatie zijn. Je wordt snel in het kamp geplaatst van obstructie van slimme, jonge, fijne entrepreneurs die de wereld gaan veranderen. Maar het start-updenken wordt beheerst door de kapitaalmarkt. Iedereen wordt het idee gegeven de nieuwe Mark Zuckerberg te worden, en wordt met *venture capital* onderdeel van het systeem. Alle energie en kracht van jonge ondernemers worden zo uitgemolken. Het is een keiharde competitie, onder het mom van jong, hip en eco met baristakoffie. In Parijs wordt binnenkort een enorme nieuwe *incubator* geopend, waarin honderden jonge bedrijven moeten gaan werken. Dat is net een legbatterij. Iedereen wordt in hetzelfde verdienmodel gebracht; de enige manier om de van hen verwachte winsten te maken, is om te gaan werken op de datamarkt. De metafoor van Neelie Kroes, 'data is goud', heeft totaal de verkeerde toon gezet. Data is geen goud, data is zuurstof. Misschien is het wel een commons die je maar heel beperkt mag uitnutten.'

Hoe gaat de start-upwereld zich ontwikkelen? 'Als we betrouwbare technologie willen, moeten we inzetten op open technologie en coöperatieve businessmodellen. Dan moeten we ons richten op samenwerking in plaats van competitie. Martin Nowak en Roger Highfield leggen in *Supercooperators* uit dat er naast competitie een andere wet geldt: wie samenwerkt, overleeft. Je kan door competitie wel een positie verwerven, maar het is niet het enige overlevingsmechanisme. Er is een sterke wetmatigheid dat wie het beste samenwerkt, de beste kansen maakt op overleven. En dat is nou net het onderliggende principe van de commons. De beste samenwerker krijgt een goede reputatie, wordt als vertrouweling gezien en krijgt dingen naar zich toegeschoven. Maar ons educatieve systeem is op competitie

ingericht, net als onze economische wereld, de gezondheidszorg, et cetera. Dat heeft een enorme impact op ons denken over hoe we waarde genereren. Er zijn maar heel weinig structuren die het coöperatieve ondersteunen. Dat doen we nu dus vooral op eigen kracht. Mensen die met elkaar initiatieven nemen, verantwoordelijkheid nemen voor hun buurt of voor energieproductie. 'Civil ondernemerschap' zou je het kunnen noemen.'

Hoe zou het commonsdenken zich moeten ontwikkelen? 'We moeten naar technologie die op alle niveaus is gebaseerd op de waarden van de commons. Die begint er te komen: er zijn steeds meer diensten die je kan gebruiken. Maar het gaat langzaam zonder kapitaal. Ik word vrolijk van initiatieven als Signal (privacyvriendelijk alternatief voor Whatsapp, red.), Brave (alternatieve browser, red.), DuckDuckGo (alternatieve zoekmachine, red.). Er is vraag naar, en ook het beleid begint er te komen. Bijna dagelijks spreken we met overheden over ethische principes en accountability van software.'

En de arbeidsmarkt? 'We richten ons nu alleen op het afleveren van goede mensen voor de bestaande arbeidsmarkt. We hebben het alleen over de banen van nu, terwijl we niet weten wat de banen van de toekomst zullen zijn. Een groot deel van de mensen

zal hun eigen werk moeten gaan maken in de toekomst. We moeten leren waarde te creëren in nieuwe configuraties. Vormen van bedrijvigheid die we deels gaan terugvinden, deels nieuw ontdekken.'

Wat betekent dit voor ons onderwijssysteem? 'Dat moeten we niet langer alleen baseren op competitie. Je moet ook niet meer de indeling maken tussen laagopgeleid werk met je handen en hoogopgeleid werk met je hoofd. Hier gaat het helemaal niet meer om. Je hebt vaardigheden nodig, kennis, kritische analyse en maatschappelijke en sociale vaardigheden. *Maker education* dus: onderwijs waarin je al die vaardigheden aan elkaar gelijkstelt, zodat iemand die heel handig is niet als laagopgeleide wordt gelabeld, en iemand die zogenaamd goed in abstractie is als hoogopgeleid. Commonsdenken betekent dat je mensen op een andere manier waarde laat ontwikkelen, met gelijke kansen voor iedereen. Waar nu het marktdenken nog domineert, moeten we onze blik verbreden. En ook de overheid moet het coöperatieve model herkennen en daarvoor instrumenten ontwikkelen. Dat zal leiden tot een heel andere dynamiek in de samenleving.'

Marleen Stikker (@marleenstikker) is directeur van Waag Society – Institute for art, science and technology.

Een leven lang leren is niet alleen een individuele verantwoordelijkheid, maar moet worden ingebed in het bedrijfsleven. Dit vraagt een minder vrijblijvende samenwerking tussen (beroeps)onderwijs en bedrijven. Alleen dan kunnen werknemers meegroeien met voortgaande innovatie op de werkvloer.

Veranker leven lang leren in het bedrijf

door Herman Blom

Beeld / Herman Wouters

EEN LEVEN LANG LEREN wordt tot een probleem van individuen gereduceerd. Krantenkoppen van de afgelopen maanden geven een aardige inkijk in de problematiek in Nederland: 'SER: iedere werknemer een eigen 'leerbudget'', 'Liever een leven lang leren dan een uitkering', 'Leerplicht voor 40-plussers zou een goede zet zijn', 'Zzp'ers en robots gaan niet samen', 'Nederland wordt zzp-land' en 'Midden- en kleinbedrijf blijft achter bij buitenland'. Betekent dit dat er een leerplicht moet komen voor 40-plussers, met vouchers om het leven lang leren te stimuleren?

Het is twijfelachtig of hiermee de ontwikkeling van een bedrijfscultuur van praktijkleren wordt gestimuleerd. Het probleem zit in de inbedding van het leren in het werken. Wat chiquer uitgedrukt: in de institutionele vormgeving van innovatie in bedrijven. De Alpenlanden (Duitsland, Oostenrijk, Zwitserland, Zuid-Tirol) geven het goede voorbeeld, met hun *hidden champions* in het midden- en kleinbedrijf (mkb). Door jongeren vanaf hun zestiende te integreren als leerling-werknemers in het duale systeem voor beroepen en bedrijven en hen te binden met ontwikkelperspectieven, geven bedrijven gestalte aan vakmanschap en innovatie. Immers, die ontstaan uit liefde voor het vak en in de zoektocht naar betere oplossingen voor de klant.

Didactiek als wondermiddel

Het is een typisch Nederlands fenomeen om verandering van didactiek als wondermiddel te zien. Dat is terug te voeren op de dominantie van de onderwijskundige discipline in ons land. Vorm in plaats van inhoud. Glossy *21st century skills* in plaats van vakmanschap. Het idee dat vooral het onderwijs helemaal anders moet, uit de studie *Naar een lerende economie* van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (2013), gaat aan het eigenlijke probleem voorbij. Een leven lang leren moet worden ingebed in de systemen van bedrijven. De bezieling om te leren en te innoveren lijkt te ontbreken. Wanneer bovendien veel medewerkers zzp'ers zijn, is het doek al gevallen: immers, juist zzp'ers en flexibel personeel denken minder mee over de toekomst van een bedrijf. Daarnaast schaden dergelijke flexibiliseringsontwikkelingen de technologische ontwikkeling op de werkvloer: uit de WRR-studie *De robot de baas* (2016) blijkt dat zzp'ers minder bijscholing krijgen dan werknemers met een vast contract.

Conclusie: innovatieve bedrijven werken met vast personeel. Ook staat bij hen voortdurende innovatie in overleg met leveranciers en vooral klanten voorop. Is dat de reden dat het Nederlandse midden- en kleinbedrijf achterblijft bij dat in het buitenland? Recent onderzoek van de Erasmus Universiteit en McKinsey toont duidelijk aan dat Nederlandse ondernemers minder ambitie hebben om uit te breiden, internationaal zaken te

doen en te digitaliseren dan Duitse en Belgische ondernemers. Alle overheidsinitiatieven ten spijt om start-ups te stimuleren, zzp'ers te faciliteren en een leven lang leren met grootse initiatieven op de kaart te zetten.

Trots op je vak

Het leren leren zou moeten beginnen bij bedrijven die nauw samenwerken met scholen. De Nederlandse praktijk is een andere, al pochen met name de middelbare beroepsopleidingen met hun verbinding met de praktijk. Hoe onterecht! En dat terwijl hier de bulk van de beroepsbevolking wordt opgeleid. Opleidingen in het mbo sterven in schoonheid met hun vele doelstellingen: vorming tot burgerschap, kwalificatie voor de arbeidsmarkt en doorstroom naar het hoger onderwijs. Beroepsopleidingen sluiten met hun brede aandacht voor adaptief vermogen en andere 21st century skills niet aan op de arbeidsmarkt. Ze gaan voorbij aan het pedagogische inzicht dat generieke probleemoplossende vaardigheden vakkennis veronderstellen in plaats van brede 'leren om te leren'-vaardigheden. De praktijk in het mbo zet jongeren op het verkeerde spoor: 'Ambachtelijk werk kun je altijd nog leren. En bij welk bedrijf je werkt is ook niet zo van belang.' Zo gaan in een belangrijke levensfase deugden verloren als loyaliteit aan een bedrijf, identificatie met je taken en ontluikende trots op je vak.

'Innovatieve bedrijven werken met vast personeel'

Opvallend in de Nederlandse discussies over de aansluiting van het onderwijs op de arbeidsmarkt is enerzijds de geringe oriëntatie op de behoeften van bedrijven. Anderzijds blijven veel bedrijven in gebreke doordat ze scholieren en studenten geen toekomstperspectief bieden in de vorm van stageplekken en vaste banen. Het is een gekmakende vicieuze cirkel van gebrek aan perspectief voor jongeren en bedrijven: jongeren uit alle lagen van de bevolking verliezen toekomstperspectief, de samenleving ontbreekt het aan integratiekracht en bedrijven zien hun concurrentiepositie weg-

smelten. Wordt het humane kapitaal wel goed benut? Een uitzondering is het mkb-metaal. Daar zorgt de bbl-opleiding (beroepsbegeleidende leerweg) in het mbo voor 50 procent van de instroom van nieuwe medewerkers en heeft zelfs 85 procent na de opleiding een baan. Hier is sprake van een werkende praktijkleercultuur.

Regionale uitzonderingen als perspectief

Over het algemeen hebben Nederlandse bedrijven weinig aandacht voor investeringen in hun personeel. Uitzonderingen zijn initiatieven in het kader van vakscholen en de paar centra voor innovatief vakmanschap. De belangstelling voor deze centra lijkt sterk samen te hangen met de beschikbaarheid van fondsen. Kan hiermee de schaarste aan stageplekken worden uitgebannen? Let wel: in Duitsland is er een schaarste aan scholieren, niet aan leerplekken. Het feit dat de Nederlandse bedrijfsscholen die tot in de jaren tachtig bloeiden vrijwel allemaal zijn verdwenen en slechts mondjesmaat terugkomen, is illustratief voor de problematiek.

Bedrijven en onderwijs moeten toewerken naar een veel intensievere en minder vrijblijvende samenwerking. We kunnen daarin de volgende vier stappen onderscheiden:

Stap 1. We zorgen voor goed beroepsonderwijs, zodat bedrijven kiezen voor bbl of stages.

Stap 2. Bedrijven maken selectieve deals met het beroepsonderwijs, of richten bedrijfsscholen of opleidingsbedrijven op.

Stap 3. Scholen en bedrijven nemen samen de verantwoordelijkheid voor werving en scholing in een programma of centrum met een gezamenlijk bestuur (publiek-private samenwerking).

Stap 4. Bedrijven leggen delen van hun primaire proces neer bij het beroepsonderwijs: ze leggen hun toekomst mede in handen van publiek-private initiatief.

Er zijn al leerwerkpraktijken in Nederland die met het succesvolle Duitse model zijn te vergelijken. De meest vergaande gezamenlijke regie is te zien

bij Brainport Eindhoven en bij kleinere regio's als West-Twente (Rijssen). Samenwerkende technologische bedrijven hebben daar opleidingsbedrijven, een sterke agenda en wisselwerking met de wetenschap. Deze weinig vrijblijvende vorm van samenwerking tussen bedrijven, overheden en opleidingsinstellingen is het aantrekkelijkst voor werkgevers en werknemers. Er is een verbinding tussen leren en werken, geïntegreerd in human-resourcesystemen, waardoor leren is verbonden met loopbaanperspectieven.

'Opleidingen in het mbo sterven in schoonheid met hun vele doelstellingen'

We moeten op zoek naar een leer- en opleidingscultuur waarin het voortdurend leren zit verankerd in de cultuur en de systemen van bedrijven. In Duitsland is dat niet voorbehouden aan een enkele regio. Daar is die opleidingscultuur geïntegreerd in het beroepsonderwijs. Leercultuur en opleidingsstelsel: ze dienen elkaar in stand te houden. Daaraan moeten we in Nederland verder werken!

Herman Blom is socioloog en publicist.

Investeren in leren

Als we willen dat meer mensen kans hebben op werk dat loont, is opleiding fundamenteel. Niet alleen opleiding aan het begin, maar ook gedurende de loopbaan. Een omvangrijk pakket aan maatregelen om een leven lang leren te stimuleren, is hiervoor cruciaal. Dat schrijft de Van Mierlo Stichting in *Nieuwe ronde, echte kansen*, een sociaal-liberale visie op de toekomst van werk. 'Investeren in leren' is een van de drie oplossingsrichtingen voor hervorming van de arbeidsmarkt.

Daarvoor is een persoonlijk scholingsfonds nodig. Geen sectoraal vastgelegd budget voor een steeds kleiner wordende groep vaste werknemers. Maar een individueel potje waarmee alle werkenden geld en tijd krijgen om in zichzelf te investeren. Investeren met een ruim aanbod aan volwassenenonderwijs dat aansluit bij een flexibele arbeidsmarkt. Onderwijs waarin je niet alleen één vak leert, maar ook snel leert schakelen naar andere vakgebieden en technologieën. Onderwijs dat bereikbaar en betaalbaar is, met cursussen die je kunt combineren met lesgeven of andere werkzaamheden. Met trainingen op de werkvloer waarbij je nieuwe kennis direct kunt toetsen aan de praktijk. Met een scholingscoach die eens in de zoveel jaar met je mee kijkt: welke opleiding moet je doen om bij te blijven en hoe pas je die in je huidige werk, inkomen en gezinssituatie? Een leven lang leren moet uiteindelijk bijdragen aan iemands duurzame inzetbaarheid. Vanuit opleidingen moet de brug worden geslagen naar werk dat loont en voldoening geeft.

Meer informatie en de volledige publicatie *Nieuwe ronde, echte kansen* vindt u op de website van de Van Mierlo Stichting: vanmierlostichting.d66.nl/arbeidsmarkt.

Hier vindt u ook informatie over de discussieavond over de toekomst van werk op 5 juli aanstaande in Rotterdam.

Het liberale ideaal dat ieder individu de vrijheid heeft om elders zijn geluk te vinden, moet begrensd worden, stelt Fleur de Beaufort van de TeldersStichting. Onze gemeenschap en verzorgingsstaat hebben een beperkt absorptievermogen. Maar gastvrijheid komt *altijd* met grenzen, antwoordt Marthe Hesselmans van de Van Mierlo Stichting. Het gaat erom dat we de realiteit van migratie erkennen én heldere en humane afspraken maken.

Beste Marthe,

De thema's migratie en integratie waren en zijn onverminderd prominent aanwezig op de politieke agenda en in de media. Het zijn interessante thema's, mede omdat er ook binnen ideologische stromingen heel verschillend over wordt gedacht. Zo ook binnen het liberalisme.

Natuurlijk zijn de beelden van de overvolle gammele bootjes en de drenkelingen op de Middellandse Zee het eerste waar de meeste mensen aan denken. De indrukwekkende foto van het aangespoelde lichaampje van de Syrische peuter Aylan leek even iedere kritische kanttekening in het debat bij voorbaat onmogelijk te maken of tenminste verdacht. Toch is het noodzakelijk het thema juist ook los van deze menselijke tragiek te bediscussiëren.

Op jullie website las ik dat Nederland, wat D66 betreft, in de kern een gastvrij land moet zijn. Van oudsher een liberaal adagium, passend bij de voorliefde voor vrijheid, vrijhandel en vrij verkeer van personen. Negentiende-eeuwse liberalen drongen niet voor niets aan op vestigingsvrijheid en open grenzen. Natuurlijk gun ook ik ieder individu dezelfde vrijheid, veiligheid en grondrechten die ik zelf mag genieten in Nederland. Ook ik zou het liefst zien dat het menselijke leed van de vele vluchtelingen tot het verleden gaat behoren. En toch zet ik hierna een andere liberale visie op migratie en integratie uiteen dan de ideaaltypische vestigingsvrijheid.

Het negentiende-eeuwse ideaal was immers gebaseerd op de als vanzelfsprekend veronderstelde individuele zelfredzaamheid. Er was geen verzorgingsstaat – de eerste aanzetten daar toe zouden pas aan het einde van de negentiende eeuw worden gezet; waar mensen ook heen migreerden, ze moesten zelf iets van hun leven maken.

Anno 2017 ziet de maatschappij er heel anders uit. Veel westerse samenlevingen hebben immers omvangrijke verzorgingsstaten opgetuigd en zijn steeds nadrukkelijker een gemeenschap gaan vormen. Binnen de gemeenschap worden bepaalde basisvoorzieningen voor iedereen beschikbaar gesteld, zoals een bestaansminimum, huisvesting en toegang tot zorg en onderwijs. Hoewel liberalen onderling van mening verschillen over hoe ver de sociale zekerheid idealiter moet gaan, is niemand voor een terugkeer naar de situatie van volledige zelfredzaamheid van anderhalve eeuw geleden. We zijn terecht trots op wat we hebben bereikt en willen dat graag behouden voor toekomstige generaties.

Juist daarom is toetreding tot deze gemeenschap niet zonder meer vanzelfsprekend. Bijdragen aan het collectief vormt een belangrijke basis voor de verzorgingsstaat, evenals perspectief op wederkerigheid. Alleen zo kan datgene wat we hebben opgebouwd toekomstbestendig behouden blijven, ook bij eventueel economisch ontij. Het staat een gemeenschap dan ook vrij bepaalde voorwaarden te verbinden aan toetreding, en daarnaast grenzen te stellen aan het aantal immigranten.

Toen het aantal asielzoekers in Europa tijdens de tweede helft van 2015 sterk toenam, leidde dit tot zeer uiteenlopende reacties. Van hartelijke, verwelkomende reacties, al dan niet gepaard met spontane inzamelingsacties of de bereidheid zich als vrijwilliger in te zetten, tot felle tegenstand in het algemeen of in het bijzonder bij de plaatsing van asielzoekers in de lokale gemeenschap. Naast de openlijke twijfel of de asielzoekers daadwerkelijk op de vlucht waren voor oorlog en geweld, speelde in de soms emotionele en heftige tegenstand ook de angst mee dat individuele kansen binnen de Nederlandse gemeenschap – bijvoorbeeld op een huurwoning of een baan – zouden afnemen. Bovendien waren de ervaringen met de gebrekkige integratie van opeenvolgende generaties nieuwkomers nou niet bepaald veelbelovend voor weer een nieuwe stroom asielzoekers.

Als liberaal kan ik voor beide reacties begrip opbrengen. Zoals hierboven al aangegeven gun ik iedereen ter wereld dezelfde kansen, mogelijkheden en rechten die we hier genieten. Tegelijkertijd is het niet realistisch te pleiten voor immigratie zonder voorwaarden of zonder bovengrens. Binnen een gemeenschap als de onze is er immers een grens aan het absorptievermogen. Niet alleen de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat staat onder druk, maar in toenemende mate ook belangrijke westerse waarden zoals vrijheid, verantwoordelijkheid en gelijkwaardigheid, indien te veel mensen binnen de gemeenschap deze gedeelde waarden niet onderschrijven.

We kunnen wel in de kern een gastvrij land *willen* zijn, de vraag is of we het op de lange termijn ook *kunnen* zijn. ‘*Wir schaffen das*’ herhaalde de Duitse bondskanselier Angela Merkel sinds het begin van de vluchtelingen crisis steeds weer, tot de zoveelste aanslag in Europa de kerstmarkt in Berlijn trof en ook de Duitse regering opeens met een plan kwam en geld uittrok om asielzoekers terug te sturen.

Het is naïef te denken dat de westerse democratieën onbeperkte aantallen asielzoekers kunnen ontvangen zonder gevaar voor hun eigen gemeenschap. Zodra we in Nederland bereid zijn dit gegeven te erkennen, kunnen we zoeken naar alternatieve oplossingen. Naast het begrenzen van immigratie en het opstellen van voorwaarden voor toelating – zoals integratie, participatie en bijdragen aan het collectief – zal gekeken moeten worden naar bijvoorbeeld opvang in de regio. Er zijn immers meer manieren om mensen in nood te helpen dan alleen het voeren van een naïef welkomstbeleid waarmee we uiteindelijk onze eigen gemeenschap te gronde zullen richten.

Ik ben benieuwd naar jouw visie op de vraag hoe we in de kern een gastvrij land kunnen zijn.

Hartelijke groet,

Fleur de Beaufort
wetenschappelijk medewerker bij de prof. mr. B.M. Telders Stichting, het wetenschappelijk bureau ten behoeve van het liberalisme en de VVD

**Mr. Hans
 van Mierlo
 Stichting**

Beste Fleur,

Rond de thema's migratie, asiel en integratie zien we inderdaad grote meningsverschillen. In mijn ogen gaat het echter niet om een verschil tussen grenzen en gastvrijheid. Zo klinkt het bekende conservatieve betoog dat progressief Nederland iedereen wil binnenlaten. En dat is onzin. Gastvrijheid komt altijd met grenzen. Mijn achterneef uit Canada mag komen logeren, maar ik laat hem niet zomaar bij me intrekken noch het huis op stelten zetten.

Het gaat erom *hoe* en *waar* we grenzen stellen. Daarbij staan voor ons twee woorden centraal: realiteit en humaniteit. Het is reëel om ons voor te bereiden op de komst en vestiging van nieuwkomers. Net zoals Nederlanders al eeuwenlang naar andere landen migreren, blijven er mensen naar Nederland komen. Dat vraagt om heldere en humane afspraken over wie hier mag wonen en wat we van hen verwachten.

Heldere en humane afspraken betekent dat we zorgen voor reguliere migratiewegen voor mensen die hier (tijdelijk) willen werken, studeren of zich bij hun gezin voegen. Dat betekent niet dat iedereen direct wordt toegelaten en kan blijven. Daarvoor moet je aantonen dat je kunt bijdragen aan de samenleving, je eigen broek kunt ophouden en je houdt aan de wetten van dit land.

Heldere en humane afspraken maken we ook voor mensen in nood. Word je bedreigd om wie je bent en ben je je leven niet zeker in je eigen land? Dan heb je recht op opvang: in de regio, in Europa en in Nederland. Waarom? Omdat ieder mens het waard is een leven te leiden vrij van vervolging. Omdat ook wij geholpen werden toen wij moesten vluchten. Omdat we met 150 landen de afspraak hebben dat we de verantwoordelijkheid delen voor vluchtelingenstromen van vandaag en morgen. Omdat die vluchtelingenstromen anders leiden tot nieuwe conflicten en vluchtelingen.

Na aankomst in Nederland wordt besloten of iemand het recht heeft om zich hier voor bepaalde of onbepaalde tijd te vestigen. Dan gaan we aan de slag. Met wederzijdse verwachtingen: van de nieuwkomer om te integreren en van de samenleving om integratie mogelijk te maken.

Integreren is geen voorwaarde voor toelating, maar een vereiste voor samenleven. Integreren is zo snel mogelijk meedraaien met de maatschappij, als zelfredzame en gezagsetrouwe burgers. De nieuwkomer komt in actie om de taal en de wet te leren, om werk of opleiding te vinden. De overheid treft hiervoor voorzieningen zoals bereikbare taal- en inburgeringscursussen, oriëntatie op de arbeidsmarkt en studiebeurzen. Zoals de overheid dat ook voor andere inwoners doet.

Als mensen onderling wijzen we elkaar vervolgens de weg. Zodat nieuwkomers niet alleen meedraaien, maar zich hier ook thuis voelen. Dat gaat het beste door ons land te ervaren, met al zijn veranderende gewoontes en tradities. Dat gebeurt bij de visboer op de markt, als je je kind ophaalt van een sinterklaasviering of terwijl je met je nieuwe burens het plantsoen aanharkt. Het is aan de nieuwkomer om zo snel mogelijk in dit soort situaties terecht te komen. Het is aan alle Nederlanders om daarvoor de gelegenheid te scheppen.

Werk, studie, gezin of asiel vormt de basis voor migratie. Taal, wet, werk en interactie vormen de basis voor integratie. Ja, we stellen grenzen. Je komt alleen binnen als je aan de voorwaarden voldoet. En als je een verblijfsstatus hebt, dan doe je mee en houd je je aan de regels. Doe je dat niet, dan kun je vervolgd worden. Of, in extreme gevallen en met inachtneming van het non-refoulement-principe, het land uit worden gezet. Verder hoor je erbij. We dwingen niemand om zich Nederlands te voelen, om alles te doen zoals Nederlanders dat 'normaal' doen. Verschil mag er wezen, mét onderling respect. Nederland is van alle Nederlanders: hier geboren, getogen en net gevestigd.

Je noemt belangrijke westerse waarden die onder druk zouden staan door migratie. Maar die zijn niet alleen westers. De gevluchte Syriër is ook op zoek naar vrijheid, de Eritrese wil ook gelijkwaardigheid en de Afghaan hoopt ook dat iemand verantwoordelijkheid neemt voor alle ellende in zijn land. Er zijn zeker nieuwkomers die er andere ideeën op nahouden over de gelijkwaardigheid van man en vrouw, of van homoseksuelen en heteroseksuelen. Net als sommige orthodox-christelijke Nederlanders. In plaats van vooraf te zeggen dat zij hier niet thuis horen, maken we duidelijk wat wel en niet kan. Een vrouw geen hand geven, vinden we vervelend. Mannen die hand in hand lopen in elkaar slaan, is strafbaar.

Laten we helder zijn: migratie is een permanente realiteit. Ze stelt ons voor grote uitdagingen, ook wat betreft de verzorgingsstaat. Maar die verzorgingsstaat dreigt sowieso onbetaalbaar te worden. Migratie is geen panacee voor vergrijzing. Maar het is ook geen catastrofe voor onze gemeenschap. We kunnen meer aan dan we denken. Angela Merkel zei niet 'Wir schaffen das' omdat ze dacht dat het makkelijk zou zijn. Maar ze durfde wel haar medeburgers aan te spreken op hun gastvrijheid, verantwoordelijkheid en moed. Dat zouden wij ook moeten doen.

Hartelijke groet,

Marthe Hesselmans
wetenschappelijk medewerker Mr. Hans van Mierlo Stichting

Johan Rudolph
Thorbecke

De uitdagers van Thorbecke en de strijd om het nieuwe liberalisme

Rond 1870 zochten jonge liberale politici met een pleidooi voor een actievere overheid de confrontatie met de liberale staatsman Thorbecke. Een korte geschiedenis van deze sociaal-liberalen avant la lettre.

door Coen Brummer

Op zaterdag 11 februari 2017 onthulde minister-president Mark Rutte midden in een flinke sneeuwbuï het Thorbecke-standbeeld op het Lange Voorhout in Den Haag. Met het beeld, dat uitkijkt over de Hofvijver en het Torentje, eert de stad de man die niet alleen Nederland zijn grondwet schonk in 1848, maar ook in de vijftienvig jaar daarna vorm gaf aan het liberalisme en onze politieke cultuur. In zijn toespraak noemde minister-president Rutte de plaatsing van het standbeeld een daad van 'historische gerechtigheid' en roemde hij 'de grootste staatsman en parlementair politicus die Nederland ooit heeft gekend.'

Terechte eer, passend in de canonisering van de staatsman die al kort na zijn overlijden op 4 juni 1872 begon. Maar het zou zonde zijn als de status die we Thorbecke toedichten ons het zicht zou ontnemen op de kritiek die hij in zijn nadagen kreeg. Die biedt namelijk een interessant perspectief op de ontwikkeling van het Nederlands liberalisme. Jonge liberalen zochten de confrontatie, omdat ze de oude staatsman te conservatief vonden. Ze introduceerden argumenten en principes die een grote rol speelden in de totstandkoming van het 'progressieve' liberalisme. Hun zorgen en oplossingen zijn vandaag, anderhalve eeuw later, dan ook nog buitengewoon herkenbaar. Een geschiedenis in twee Kamerredes.

'Ach wat, die kerel is versleten!'

Kritiek op Thorbecke is van alle tijden, maar in de loop van de jaren zestig van de negentiende eeuw liepen de spanningen binnen de liberale gelederen snel op. Steeds meer districten kozen 'jonge' liberalen in de Tweede Kamer. Mannen als

Isaac Fransen van de Putte en Jan Kappeyne van de Coppello mengden zich volop in debatten, kwamen op voor hun eigen districten en stelden zich als nieuwkomers allesbehalve terughoudend op. Deze stijl van politiek bedrijven was niet naar de smaak van de oude Thorbecke. De verhouding tussen oude en jonge liberalen bereikte een dieptepunt toen Fransen van de Putte als Koloniënminister in Thorbecke's tweede kabinet een koninklijk besluit naar de Kamer stuurde zonder Thorbecke's goedkeuring. De val van het kabinet die daaruit volgde, was een teken aan de wand. Het gezag van Thorbecke was niet langer vanzelfsprekend. Toen een oud-minister tegen Fransen van de Putte zei dat hij Thorbecke onheus bejegende, reageerde deze met: 'Ach wat, die kerel is versleten!'

Volgens Thorbecke draaide de kritiek van dit 'jonge Holland', zoals de nieuwe liberalen werden genoemd, niet om een filosofisch verschil van beginselen, maar om persoonlijke motieven. Na de val van het kabinet noteerde hij in zijn aantekeningen graag eens een programma te zien. Dat programma zou niet lang op zich laten wachten. De primeur was voor een 32-jarige Groninger die op dat moment amper een jaar Kamerlid was.

Van Houtens *Leitmotiv*

Samuel van Houten was in februari 1869 gekozen tot Kamerlid voor het district Groningen. Zijn vader zat in de gemeenteraad en Provinciale Staten en was een aanhanger van Thorbecke. Na het overlijden van zijn vader nam Van Houten zijn zetel over in de Groningse gemeenteraad. Hij promoveerde op zijn tweeëntwintigste op een proefschrift over de staathuishoudkunde, schopte het tot wethouder, en bestreed in de jaren voor zijn Kamerlidmaatschap de gevestigde liberale orde met scherpe artikelen. In zijn eerste grote toespraak in de Kamer trok hij deze lijn door.

'Hij begreep dat Thorbecke zich eerst had gericht op de totstandkoming van de grondwet – maar nu was het tijd om verder te kijken'

Van Houten nam het woord tijdens de begrotingsbehandeling voor het jaar 1870. De Kamerbankjes waren drukbezet, het voltallige kabinet was aanwezig en ook Thorbecke had plaats genomen tussen zijn collega-Kamerleden. Het zittende kabinet Van Bosse-Fock was immers door hem geformeerd.

In zijn rede citeerde Van Houten uitvoerig uit een toespraak die Thorbecke had gehouden in 1844 over het hedendaags staatsburgerschap. Thorbecke had destijds gezegd dat het beginsel van algemeen stemrecht 'in de staatsgeschiedenis onzer eeuw' zou liggen. Het moest 'gestadig, schoon trapsgewijze' verwezenlijkt worden. Maar, zei Thorbecke destijds, als rijk en arm niet dichter naar elkaar toe zouden groeien en het stemrecht nooit bereikbaar werd voor degenen die geen 'uitwendige goederen' bezaten, dan was wetgeving die iedereen onder voorwaarden staatsburgerschap bood weinig meer dan 'ironie'.

Daar was Van Houten het vijftienvig jaar later helemaal mee eens. Hij kon zich prima vinden in het censuskiesrecht, maar het was de taak van de overheid dit bereikbaar te maken voor burgers. Hij begreep dat Thorbecke zich eerst had gericht op de totstandkoming van de grondwet. Maar nu was het tijd om verder te kijken. De verdeling van welvaart en stemrecht was in 1844 dan misschien een 'zwarte stip op de horizon', het was anno 1869 uitgegroeid tot 'een dreigende onweerswolk'. En de regering? Die beoefende 'struisvogelpolitiek'. Ze deden niets aan de 'sociale kwestie', de schrijnende armoede en slechte leefomstandigheden in de steden. Zo bleef het algemeen kiesrecht natuurlijk ver weg.

De oude liberalen onder Thorbecke hadden een organisch ideaal van de samenleving: de politiek stelde juridische kaders, waarbinnen burgers, scholen, kerken en andere organisaties zelf hun weg moesten vinden. Van Houten had een andere visie. 'Is de treurige toestand waarin de maatschappij zich in vele opzichten bevindt en het lijden van talrijke volksklassen ook een gevolg van de wetgeving? Kan die toestand veranderen, kan het leed verzacht, verminderd worden door de werkzaamheid des wetgevers?', vroeg hij zich retorisch af.

Van Houten somde zijn wensen op. Het organisatieverbod of coalitieverbod moest uit het wetboek van strafrecht worden geschrapt. Zo zou het arbeiders niet langer verboden zijn collectief op te komen voor een loonsverhoging, desnoods door middel van stakingen. Ook vond Van Houten dat de belastingen te veel drukten op de 'minge-goeden' in plaats van op de 'meergegoeden'. De

dienstplicht moest op andere leest geschoeid, omdat nu talloze jongeren werden weggehouden van hun dagelijks werk. Tot slot zei Van Houten dat als het ideaal van het algemeen stemrecht niet tijdig trapsgewijs dichterbij gebracht werd, er een ramp stond te gebeuren. 'Houdt men een voortgang naar verwezenlijking van het beginsel al te lang tegen, dan wordt de historische ontwikkeling verbroken en komt men in de periode van de revolutie, met sprongen voor- en met sprongen achterwaarts.' Tot dusver had Van Houten geen vertrouwen dat de regering zou leveren. 'De naaste toekomst schijnt mij toe [...] stilstand te zijn.' Later noemde Van Houten de toespraak het *Leitmotiv* van zijn politieke leven. En Thorbecke? Die hield het hele debat zijn mond.

Kappeyne's overtuiging

Na Thorbecke's overlijden in 1872 trad het kabinet De Vries-Fransen van de Putte aan, maar ook dit kabinet viel na onenigheid onder liberalen. Het conservatieve kabinet Heemskerk-Van Lynden van Sandenburg nam het roer over en diende een begroting in voor 1875. Bij de behandeling hiervan nam Kappeyne het woord. De Haagse advocaat was in de jaren zestig al Kamerlid geweest. Na zijn terugkeer in de jaren zeventig werd hij gezien als *leader* van de liberalen. Toch wilde hij 'niet lastig' zijn voor het kabinet vanwege het enkele feit dat het zijn signatuur niet droeg. Wetsvoorstellen, zo zei Kappeyne, zou hij 'met welwillendheid onderzoeken'.

In zijn rede formuleerde Kappeyne het programma dat hij wilde realiseren zodra de hervormingsgezinde liberalen de meerderheid hadden. Thorbecke had knap de constitutionele staatsinstellingen

veroverd, zei hij, maar nu de liberale grondwet er was, stelde de natie zich de vraag wat deze nieuwe staatsinstellingen haar zouden opleveren. Daarom moest volgens Kappeyne de volgende stap worden gezet. De 'moderne levensbeschouwing' moest in het staatswezen worden doorgevoerd.

Eerdere generaties zagen de staat misschien als 'grote politiemagt', die slechts hoefde te zorgen voor veiligheid van personen en goederen, maar dat beeld was nu verleden tijd, dacht de advocaat. De staat moest zich bezighouden met het 'volksbelang' en de toename van 'kennis, zedelijkheid en rijkdom'.

Dat vroeg om actie op het gebied van gezondheidszorg, openbare werken en, natuurlijk, onderwijs. 'De staat moet zorgen dat voor ieder burger onderwijs verkrijgbaar zij in de openbare school, hetwelk dien burger later in staat zal stellen de taak te vervullen, waartoe hij op rijper leeftijd in de maatschappij geroepen zal worden.'

Het was logisch dat de overheid dit niet alleen kon. Daarom moest de hulp worden ingeroepen van 'particuliere krachten'. Ook moest het niveau omhoog van het 'beambtewezen', de overheidsbureaucratie. 'Want,' zei Kappeyne, 'ieder die met de werking van onze staatsmachine bekend is, zal erkennen dat zij schier gelijk op eene omnibus, door vele paarden getrokken, waarvan de meeste van tijd tot tijd struikelen.' Kappeyne besloot zijn betoog met de opmerking dat de hervormingsgezinden de regering zouden *controleren*, tot zij konden *gouverneren*. In zijn memoires zou Van Houten het pleidooi van Kappeyne een 'lichtpunt in het duisterste deel van dit tijdperk' noemen.

‘De staat moest zich bezighouden met het ‘volksbelang’ en de toename van ‘kennis, zedelijkheid en rijkdom’

Jan Kappeyne
van de Coppello

Samuel
van Houten

Aan de Hofvijver

De redes van Van Houten en Kappeyne tonen twee negentiende-eeuwse liberalen die hun beginselen in lijn wilden brengen met de veranderende maatschappij. Mede daardoor doen veel argumenten en redeneringen modern aan. Dit roept de vraag op of we hier te maken hebben met vroege sociaal-liberalen. Die term wordt in de geschiedschrijving meestal gebruikt voor mannen als Goeman Borgesius en Willem Treub: een generatie liberalen van rond 1900 die opnieuw verder wilden gaan met kiesrecht en sociale agenda. Van Houten en Kappeyne worden doorgaans omschreven als 'geavanceerd liberalen'. Maar dit neemt niet weg dat veel van hun redeneringen en argumenten buitengewoon herkenbaar zijn. Het is duidelijk dat hun politieke ideeën een belangrijke stap waren in de afscheiding van de progressief-liberale familie van de oude liberalen, die daarmee verwerden tot een klassiek-liberale familie. Ze zijn daarmee tekenend voor de scheiding der geesten die in de laatste dertig jaar van de negentiende eeuw werd ingezet. Vandaag, in de eenentwintigste eeuw, zien we dat de posities van de huidige liberale partijen hier nog altijd toe te herleiden zijn. Hoe liep het af met Van Houten en Kappeyne? Beide mannen dienden later in hun leven als minister van Binnenlandse Zaken, werkend vanuit het Torentje aan de Hofvijver waar eens de oude Thorbecke zat.

Coen Brummer (@coenbrummer) schrijft een biografisch proefschrift over Samuel van Houten aan het Biografie Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. Hij werkt bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Literatuur
Handelingen Tweede Kamer

J. Drentje, Thorbecke. *Een filosoof in de politiek*, Boom, Amsterdam 2004.

S. van Houten, *Vijfentwintig jaar in de Kamer*, I-IV, H.D. Tjeenk Willink & Zoon, Haarlem 1903-1915.

G. Taal, *Liberalen & Radicals in Nederland 1872-1901*, Martinus Nijhoff, Den Haag 1980.

J. Turpijn, *Mannen van gezag: de uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888*, Wereldbibliotheek, Amsterdam 2008.

S. Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat*, Bert Bakker, Amsterdam 1992.

De overheid moet geen (religieuze) bijzondere scholen meer financieren

Sociaal-liberaal
debat

Oneens

door Jan Dirk Snel

BEHOEFT HET BESTAANDE VERDEDIGING? Ruim 70 procent van het primair en voortgezet onderwijs is bijzonder. Alleen al uit praktische overwegingen is het onmogelijk het overgrote deel van het onderwijsaanbod plotsklaps niet meer te bekostigen. Het zou alleen kunnen door bijzondere scholen ruwweg te 'nationaliseren'.

Terminologisch is het onderscheid tussen openbaar en bijzonder onderwijs ietwat incongruent. Tegenover het openbare staat immers eerder het private, tegenover het bijzondere het algemene. Op dat laatste blijkt openbaar, door de overheid geïnitieerd onderwijs ook neer te komen. Openbaar onderwijs heeft 'aandacht voor de godsdienstige, levensbeschouwelijke en maatschappelijke waarden zoals die leven in de Nederlandse samenleving', zegt de wet. Het probeert dus 'neutraal' te zijn. Maar lukt dat? Bijzonder onderwijs, vanuit de samenleving geïnitieerd, kan onbekommerder levensbeschouwelijke of leerkundige doelstellingen verwezenlijken. Onderwijs is niet alleen een kwestie van kennisoverdracht, maar ook van opvoeding.

Vrijheid van onderwijs is een liberale verworvenheid. Bij de tweede grondwetsherziening in 1848 bracht de liberale minister van justitie Dirk Donker Curtius, het advies van de commissie-Thorbecke volgend, dit grondrecht tot stand. De gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs is een sociaal-liberale verworvenheid. In 1917 wist de onafhankelijke, vooruitstrevende liberale premier

Pieter Cort van der Linden, de aanbevelingen van de staatscommissie-Bos volgend, de grondwettelijke regeling ervan te verwezenlijken. Al in 1881 had hij in zijn inaugurale oratie als hoogleraar in Groningen dit ideaal geschetst. De overheid mocht nooit bepaalde denkbeelden aan de samenleving opleggen. Anders dan een hardnekkige mythe wil, had de gelijkstelling niets met politieke 'koehandel' te maken. Het was een breed gedeeld streven.

In 1859 schreef John Stuart Mill in *On Liberty*: 'Er is [...] bescherming nodig tegen de druk van de gangbare meningen en opvattingen, tegen de neiging van de maatschappij om, met andere middelen dan het strafrecht, haar eigen ideeën en gewoontes op te leggen aan mensen die daarvan afwijken; tegen de neiging om de ontwikkeling te belemmeren en waar mogelijk het ontstaan te voorkomen van enige persoonlijkheid die niet past in het gangbare gedrag, en om alle karakters te dwingen zich naar dat ene model te vormen.' Het is een belangrijke waarschuwing tegen staatspedagogiek.

De variatie die ons onderwijsbestel biedt, is een groot goed. De vrijheid bevordert ook de kwaliteit. Juist daardoor is er in Nederland zo weinig behoefte aan privéonderwijs. Wie betaalt, bepaalt, luidt het adagium. Maar niet in een liberale rechtsstaat. Die biedt maatschappelijke actoren vrijheid.

Jan Dirk Snel (@JDSnel) is historicus.

Eens

door Herman Philipse & Anthonya Visser

DE GRONDWETSHERZIENING van 1917 introduceerde overheidsfinanciering van onderwijs op bijzondere grondslag (art. 23, lid 7). Het was een compromis tussen liberalen en confessionelen. De laatsten wilden alleen meewerken aan de invoering van het algemeen kiesrecht indien religieus lager onderwijs dezelfde financiering kreeg als openbare scholen. Intussen is deze financieringsgelijkheid uitgebreid tot voortgezet en hoger onderwijs.

Nu, honderd jaar later, pleit D66 terecht voor een vernieuwing van artikel 23. Evenals het verkiezingsprogramma vinden wij 'het belangrijk dat kinderen met verschillende achtergronden in een pluriforme samenleving als de onze elkaar tegenkomen op school. Dat vermindert verzuiling, polarisatie en kansenongelijkheid' (Verkiezingsprogramma 2017-2021, art. 1). Het tegendeel gebeurde vaak toen de grondwetsherziening van 1917 werd uitgevoerd. Laten we een voorbeeld geven.

Een onzer grootmoeders, Anthonya Teitsma (1906-1991), ging in het Friese dorp Oosterzee naar de lagere school, waar kinderen van alle gezindten in harmonie les kregen en met elkaar speelden. Toen de openbare school echter concurrentie kreeg van een Nederlands Hervormde school, leidde dat in het dorpje dagelijks tot ruzie en handgemeen tussen beide groepen leerlingen. Grootmoeder Teitsma vertelde dit verhaal vaak tijdens haar latere leven. Ofschoon ze gelovig was, werd ze door haar jeugdervaring een hartstochtelijk tegenstander van religieus bijzonder onderwijs.

Natuurlijk ontkennen we niet dat het verzuilde schoolsysteem ook positieve effecten had. Binnen de religieuze zuilen werd sociale verheffing bevorderd, voor zover leerlingen aan de groepsnormen voldeden. Inmiddels is de maatschappelijke diversiteit echter veel radicaler dan toen: niet alleen qua godsdienst maar ook wat betreft culturele en talige achtergrond. Kinderen moeten nu leren te leven in een pluriforme,

globaliserende en door (sociale) media gedomineerde samenleving, waarin opvoeding tot kritisch denken en burgerschap van wezenlijk belang is.

'Kinderen moeten leren leven in een pluriforme, globaliserende en door (sociale) media gedomineerde samenleving'

Laten we drie verdere argumenten noemen tegen overheidsfinanciering van religieuze bijzondere scholen: (1) Om kritisch te leren denken is onderwijs nodig in methoden van kennisverwerving. Godsdiensten beroepen zich daarentegen op vermeende bronnen van waarheid waarvan de onbetrouwbaarheid ruimschoots is aangetoond, zoals religieuze openbaringen. (2) Het Kinderrechtenverdrag van de Verenigde Naties verplicht de deelnemende staten 'het recht van het kind op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst' te eerbiedigen (art. 14.1). Dit impliceert volgens ons dat religieuze indoctrinatie van jonge kinderen op scholen niet door onze overheid gefinancierd mag worden. (3) Bij veel in naam religieuze bijzondere scholen is het godsdienstige karakter zodanig verwaterd dat financiering op grond van artikel 23.7 overbodig is.

Kortom: na honderd jaar is herziening van artikel 23 lid 7 van de Grondwet dringend geboden.

Herman Philipse is universiteitshoogleraar in de wijsbegeerte aan de Universiteit Utrecht.

Anthonya Visser (@AnthonyaVisser) is hoogleraar aan de Universiteit Leiden en wetenschappelijk directeur van het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS).

Antje Diertens 'Regels zitten vaak mooie initiatieven dwars'

In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende oneliner. Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtewereld schuil van uitgangspunten, waarden en wensen voor de wereld. Remy Maessen spreekt namens *idee* D66-politici over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld. In dit nummer:
Tweede Kamerlid Antje Diertens.

interview door Remy Maessen

Ze was bestuurder van D66 in Groningen, later ook regiovoorzitter.
Ze was ondernemer en ze zette succesvol het thema sport en bewegen op de radar van D66. Eerst in Groningen, later landelijk.
En toen belde afgelopen zomer opeens Alexander Pechtold.
Of ze Kamerlid wilde worden.

‘Daar heb ik toen wel even over nagedacht. Mijn rol was altijd: de vereniging helpen. Daar maakte ik het verschil. Dat paste bij mijn competenties en ervaringen.’ Uiteindelijk besloot ze toch in te gaan op de uitnodiging. ‘Omdat ik dingen wil veranderen en dit daarvoor de plek is. Ik vind het heel erg jammer dat op veel plekken regels en wetten te dominant zijn geworden. Terwijl ik vind dat de omgeving, de noden en de bedoeling leidend zijn. Daarvoor wil ik me hier inzetten.’

Vrijheid voor verenigingen

Sport en bewegen zit in de vezels van Diertens. ‘Je kunt zeggen: sport is goed en leuk. Maar we hebben dat eens afgezet tegen de richtingwijzers en tegen ons gedachtegoed, met allemaal mensen uit de sportwereld.’ Hoe ziet zo’n sociaal-liberale visie op sport eruit? ‘We denken heel erg vanuit traditionele kaders, vanuit verenigingen. Toch is 85 procent van de volwassenen die sport niet verbonden aan een vereniging. Denk aan zzp’ers die bootcamptrainingen geven, fitnesscentrums, maar ook gewoon mensen die in de openbare ruimte sporten. Als ik begin met dat laatste: hoe richt je de openbare ruimte zo in dat je mensen stimuleert om te gaan sporten? Kijk, daar komt de rol van de overheid om de hoek kijken.’

Dat geldt ook voor ondernemers die sportbeoefening aanbieden, vertelt ze: ‘Er is in Groningen een boulderhal. Boulderen is een soort klimmen. Nou, dat werd hartstikke populair. Maar op een gegeven moment liep die ondernemer aan tegen de Wet Werk en Zekerheid. Toen moest hij opeens de

vrijwilligers die hij in dienst had, laten gaan. Daar hebben ze toen wel iets op bedacht, maar dat moest allemaal nodeloos ingewikkeld. Regels zitten vaak mooie initiatieven dwars.’ Toch passen juist ook verenigingen in de sociaal-liberale visie. ‘Verenigingen draaien vaak ontzettend op vrijwilligers. Ik wil dat we de regelgeving voor verenigingen zo inrichten dat ze een stuk meer vrijheid hebben om zelf initiatieven te ontplooiën.’

Niet het systeem, maar de mensen

‘We denken nog veel te veel vanuit het systeem’, vertelt Diertens. ‘Dat is niet alleen in de sport zo. Ik heb bijvoorbeeld ook het mbo in mijn portefeuille. Ik vind dat we heel erg in een samenleving terecht zijn gekomen waarin iedereen netjes de lessen volgt en de toetsen haalt, en waarmee het dan wel goed komt. Iedereen moet een standaard-diploma hebben, zoals ieder ander. Anders kunnen we het niet meer overzien. Ik vind dat we veel meer ruimte moeten bieden aan creativiteit, aan de unieke kwaliteiten die iedereen heeft. Dat moet leidend zijn, niet het systeem.’

‘Ik ken bijvoorbeeld een mkb’er die een carrosseriebedrijf heeft. Hij heeft stagiairs en hij neemt die jongeren ook mee naar *research labs*. Op een gegeven moment zei hij tegen me: ‘Ik wil die jongeren ook onderwijzen. Ik denk dat ik de expertise heb om die jongeren dingen te leren die hen in hun werkzame leven van pas zullen komen.’ Maar dan gaat het mis, want dan komt het systeem om de hoek kijken. Wat zijn de regels? Daarmee wordt zo’n mooi initiatief in de kiem

gesmoord.’ Diertens bracht de ondernemer in contact met een ROC. ‘Kijk, daar ligt volgens mij de kern van D66: in die samenwerking tussen het traditionele en het vernieuwende. Tussen publiek en privaat. Altijd in een relationele context. En daarbij staat niet het systeem centraal, maar de opgave waarvoor we staan. Als dit innovatieve mkb-bedrijf jongeren goed kan begeleiden, dan is dat toch prima? Dan moeten we samenwerken en daar de regels voor aanpassen.’

‘Ik vind dat we heel erg in een samenleving terecht zijn gekomen waarin iedereen netjes de lessen volgt en de toetsen haalt’

Aardbevingen

‘Compassie, dat is voor mij het kernbegrip in de politiek. Dat past bij de manier waarop ik vind dat we de samenleving moeten inrichten. Maar precies daaraan schort het veel te vaak.’ Diertens is een Groningse en vertelt over de manier waarop de aardbevingproblemen in het gebied haar kijk op de politiek hebben gevormd. ‘Op macroniveau worden allemaal discussies gevoerd. En dat moet ook, begrijp me goed. Maar veel te vaak komt dat niet terecht bij de mensen die zelf de problemen hebben. Dáár komt die compassie om de hoek kijken. Hoe kunnen we die mensen gewoon helpen en ondersteunen? Gelukkig gaat Stientje [van Veldhoven, red.] daar precies op die manier mee om. Als geboren Grunninger wil ik haar zoveel mogelijk daarbij helpen.’

‘Ik heb zelf ook aardbevingsschade gehad. Weliswaar minder dan veel andere Groningers, maar ik begrijp heel goed wat mensen doormaken. Je komt in een heel lastige wereld terecht. Al die regels hebben het allemaal zo ingewikkeld gemaakt.’ Daar zit precies het probleem, vertelt ze: ‘Kijk, mensen die hoogopgeleid zijn en mondig, die gaan wel organisaties bellen en bezwaar aantekenen. Zij weten juridisch wel de weg. Maar je gaat voorbij aan al die mensen die dat niet kunnen. Die laaggeletterd zijn, of niet met een computer overweg kunnen. Die moeten we extra helpen. Daar ligt een veel grotere taak voor de overheid.’

Rare regels wegnemen

Wat is er sociaal-liberaal aan deze kijk op de samenleving? ‘Ik vind dat mensen die het kunnen zelf het initiatief moeten nemen en zelf actief moeten zijn. Hen moeten we helpen door rare regels weg te nemen. Zoals die carrosserie-ondernemer en die bouldersportondernemer. Die mensen moeten het veel makkelijker krijgen in het woud van regels dat we opgetuigd hebben. Aan de andere kant is er een groep mensen die dat niet kan. Voor hen moet je klaar staan als overheid. Deze mensen moet je het gereedschap geven, zodat ze zelf ook op weg kunnen. Dát is sociaal-liberaal zoals ik het voor me zie.’

Diertens heeft een bonte verzameling van portefeuilles: sport, preventie, ggz, mbo en koninkrijksrelaties. ‘Knellende regels afbreken, kijken naar de context en de omgeving én compassie tonen. Dat is de rode lijn in mijn portefeuilles. Zorgen dat mensen die initiatief willen nemen daar de ruimte voor krijgen en dat mensen die dat minder goed kunnen ook geholpen worden. Ik hoop dat we daarmee in de Tweede Kamer grote stappen kunnen zetten. Er is nog genoeg te doen!’

Remy Maessen (@RemyMaessen) is fractievolger voor de D66-fractie in de gemeenteraad van Nijmegen.

KNUPPEL IN HET HOENDERHOK

Als idealen geen dogma's moeten worden en standpunten niet in steen gehouwen, is kritische reflectie onontbeerlijk.

Een goed gemikte knuppel in het hoenderhok kan hierbij behulpzaam zijn, zeker als die de randen van de discussie opzoekt. Wat vindt u van deze kwestie?

Waar is ons constitutioneel hof?

Het D66-congres verwierp een voorstel om in het verkiezingsprogramma te pleiten voor de oprichting van een constitutioneel hof. Een gemiste kans, want met zo'n hof versterken we onze democratische rechtsstaat.

door Bas Wallage & Georg-Pieter Andela

Mensenrechten en grondrechten zijn niet vanzelfsprekend. Ook nu gaan politieke discussies vaak over de invulling van dit soort rechten. Hoe ver gaat de vrijheid van meningsuiting? Wat valt er onder de vrijheid van godsdienst? Heeft iedereen recht op asiel? Worden mannen en vrouwen wel echt gelijkwaardig behandeld? Antwoorden op deze vragen volgen in Nederland onder andere uit de wet.

In Nederland is de wetgevende macht opgedragen aan de regering en de Staten-Generaal. Zij mogen de grondrechten die zijn vastgelegd in onze Grondwet uitleggen en uitwerken in wetgeving. Toen onze Grondwet in 1848 werd opgesteld, werd bepaald dat wetten van de wetgevende macht niet mogen worden getoetst aan de Grondwet. Daaraan ligt ten grondslag dat de wetgevende macht door het volk is gekozen. Hiermee zijn de 'formele wetten' democratisch gelegitimeerd.

Dit verbod op grondwettelijke toetsing is echter gedateerd en druist in tegen de beginselen van de democratische rechtsstaat. Centraal in de democratische rechtsstaat staat de machtscheiding, en het toetsingsverbod staat hier haaks op. Aan de wetgevende macht wordt immers een onschendbaarheid toegekend die maakt dat de wetgever zich grotendeels onttrekt aan de klassieke contro-

lemechanismen van de democratische rechtsstaat (rechterlijke controle, legaliteit en machtscheiding). Grondrechten en mensenrechten dienen ook gerespecteerd te worden door democratisch gelegitimeerde politici. In lijn met de democratische rechtsstaat dienen zij gecontroleerd te worden.

In de praktijk wordt de wetgever alleen gecontroleerd aan de hand van Europese grondrechtelijke verdragen, zoals het Europees Verdrag tot bescherming van de Rechten van de Mens. Dit betekent dat de Nederlandse grondrechten een kwijnend bestaan lijden. Ze staan weliswaar in de Grondwet, maar er vindt geen controle plaats op de eventuele strijdigheid van wetten met die grondrechten. Dit maakt de democratische rechtsstaat kwetsbaar.

In de discussie over de afschaffing van het toetsingsverbod wordt nogal eens tegengeworpen dat het bestaan van dit verbod een non-probleem is, nu de nationale rechter mag toetsen aan Europese grondrechtelijke verdragen. Het punt is echter dat Europese grondrechtelijke verdragen een ondergrens stellen, meer niet. De invulling en uitwerking van de mensenrechten en grondrechten worden overgelaten aan de lidstaten zelf. Hierdoor is de rechter bij toetsing aan Europese grondrechtelijke verdragen in beginsel terughoudend. Omdat de essentie van grondrechten en mensenrechten is dat deze 'absoluut' van aard zijn, zou er dus ook een effectieve (volle) toetsing van deze rechten op nationaal niveau moeten zijn.

In het licht van het voorgaande is het niet verwonderlijk dat het toetsingsverbod na de Tweede Wereldoorlog in Europa een uitzondering is geworden. De meeste landen in Europa hebben inmiddels voor het model van toetsing door een constitutioneel hof gekozen. Een constitutioneel hof heeft een andere taak dan de reguliere rechter. Het heeft vaak de mogelijkheid om zowel over concrete zaken uitspraken te doen, als meer in het algemeen. Met de oprichting van een constitutioneel hof wordt de wetgevende macht in Nederland gecontroleerd door een onafhankelijke rechter, die los van een geschil kan beoordelen of formele wetgeving in overeenstemming is met de Grondwet.

In het landelijke D66-verkiezingsprogramma 2017–2021 staat het volgende over constitutionele toetsing:

‘D66 wil de democratische controle moderniseren. Rechteren moeten de bevoegdheid krijgen om wetten te toetsen aan de Grondwet, zodat de controle op de macht beter gespreid is en individuele rechten beter beschermd zijn. Als deze zogenaamde constitutionele toetsing is ingevoerd met waarborgen voor de zorgvuldigheid van wetgeving, kan de indirect gekozen Eerste Kamer worden afgeschaft.’

D66 laat in het verkiezingsprogramma veel ruimte open voor een nadere invulling van constitutionele toetsing. Naar onze mening moet hierbij ook gepleit worden voor een op te richten constitutioneel hof. Een amendement om het D66-verkiezingsprogramma op dit punt aan te passen, werd door het congres verworpen. Mede op grond van het argument dat de bestaande (reguliere) rechterlijke macht deze grondrechtelijke controle ook ‘effectief’ kan uitoefenen. Maar zoals hierboven al uiteengezet, heeft een constitutioneel hof in beginsel een andere taak dan de reeds bestaande rechterlijke macht. Een constitutioneel hof kan immers wetgeving naast grondrechten en mensenrechten leggen, zonder dat hiervoor een geschil aanhangig hoeft te worden gemaakt. Daarmee is de controle van een constitutioneel hof niet te vergelijken met de reeds bestaande rechterlijke controle en is het oprichten van een constitutioneel hof bij opheffing van het toetsingsverbod wenselijk.

‘De controle van een constitutioneel hof is niet te vergelijken met de reeds bestaande rechterlijke controle’

Een bekend citaat van Winston Churchill luidt: ‘Democracy isn’t perfect, I just don’t know a better system.’ Dit betekent echter niet dat we niet zouden moeten streven naar een perfect systeem. Het best denkbare systeem is op dit moment niet de ‘democratie van de meerderheid’ maar de democratische rechtsstaat, waarin de meerderheid een beslissende factor is, maar waarin ook rekening wordt gehouden met de belangen van minderheden. Met invoering van de mogelijkheid tot toetsing van wetten aan de Grondwet en oprichting van een constitutioneel hof versterken we de democratische rechtsstaat. Wij, democraten, kunnen hier alleen maar voorstander van zijn.

Bas Wallage (@baswallage) en Georg-Pieter Andela (@gpandela) zijn bestuursleden van de D66-thema-afdeling Democratie & Rechtsstaat.

SOCIAAL-LIBERAAL IN HET BUITENLAND

Sociaal-liberalen kijken met open blik over grenzen heen. Ons streven naar vrijheid voor ieder individu houdt niet op bij de landsgrenzen. Maar wat betekent ‘sociaal-liberaal’ in de context van een ander land, andere cultuur en ander politiek systeem? Met welke dilemma’s of uitdagingen worden sociaal-liberalen in een ander land geconfronteerd?

Sociaal-liberaal in ...

Irak

Irak

Kansen voor een seculiere politiek

Sinds de val van Saddam Hoessein is de Irakese politiek verdeeld langs etnische en religieuze lijnen. Maar in de aanloop naar de parlementsverkiezingen van volgend jaar groeit de steun voor een seculiere en liberale politiek.

door Wibo Schepel

HET STANDBEELD van Saddam Hoessein dat ooit de ingang sierde, is van zijn sokkel verdwenen. Maar verder is het vliegveld van de Irakese havenstad Basra nauwelijks veranderd. Alle door de censuur van de Baath-partij goedgekeurde kunst hangt er bijvoorbeeld nog. Zo ademt deze omgeving de sfeer van een zelfverzekerde seculiere Arabische natie, zich bewust van het culturele erfgoed en vol vertrouwen in de toekomst. Terwijl tegelijkertijd duidelijk is dat dit de restanten zijn van een wereld die niet meer bestaat.

Als ik de schilderijen beter bekijk, valt me op hoezeer de huidige generatie vrouwen afwijkt van het ideaalbeeld van dertig jaar geleden. Vormeloze zwarte gewaden hebben de strakke jurken van weleer verdrongen en losse lokken worden tegenwoordig onder hoofddoekjes verborgen. Ik raak aan de praat met een man die in de jaren tachtig het regime van Saddam is ontvlucht en nu voor het eerst zijn vaderland weer bezoekt. Irak is een vreemd land voor hem geworden. 'Vroeger bepaalden dames in minirok het straatbeeld hier', zegt hij. 'Mensen vanuit de hele regio kwamen naar Basra om een weekendje te stappen.' Nu is alcohol verboden en draait alles om religie. Hoe kon een modern land in enkele decennia zo veranderen?

'Hoe kon een modern land in enkele decennia zo veranderen?'

VOOR MIJN WERK reis ik dagelijks door de omgeving van de zuidelijke havenstad Basra. Door het 5 centimeter dikke glas van mijn gepantserde Toyota zie ik een vernietigd landschap aan mij voorbijtrekken dat vol ligt met kapotgeschoten tanks, niet-ontplofte vliegtuigbommen en mijnenvelden. Ik doorkruis het gebied waar in 1991 honderdduizend Irakezen de dood in werden gejaagd. Tijdens de bombardementen die vooraf gingen aan operatie Desert Storm wierpen de Amerikanen elke dag bijna evenveel ton aan bommen op de Irakezen als tijdens de Tweede Wereldoorlog op Duitsland.

Maar waar ons buurland na de oorlog door middel van miljoenen dollars aan Marshallhulp zijn infrastructuur weer heeft kunnen opbouwen, kreeg Irak nog twaalf jaar VN-sancties te verduren. Het Verdrag van Versailles lijkt er niets bij. In 1996 bleken al een half miljoen kinderen gestorven te zijn door het verbod op de invoer van medicijnen dat door de Verenigde Naties was uitgevaardigd. Hoe kon een organisatie die de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens opstelde sancties opleggen die kinderen toegang tot goede zorg ontnemen, en daarmee het recht op leven? Door de sancties veranderde Irak van het land met de hoogste levensstandaard van het Midden-Oosten in een derdewereldland, een paar jaar verwijderd van de Middeleeuwen. De gevolgen zijn bekend: de bevolking raakte geïsoleerd van de rest van de wereld en daardoor steeds verder in zichzelf gekeerd. Waar rationele hoop verdwijnt, beleeft religie een oncontroleerbare opleving.

Zo zie je in het sjiitische zuiden van Irak op iedere staathoek Imam Hoessein. Overal zie je vlaggen, autostickers en monumenten met zijn iconische portret. Vaak vergezeld van de afbeelding van een bebloed zwaard, zodat niemand zal vergeten dat de kleinzoon van de profeet Mohammed hier 1.337 jaar geleden door soennieten werd onthoofd. Dat deze moord nog altijd actueel is, blijkt ook uit de spandoeken die overal langs de weg hangen met foto's van hedendaagse martelaren: de sjiitische vrijwilligers die in de strijd tegen IS zijn omgekomen. Volgens schattingen zijn er sinds 2003 al zo'n 50.000 Irakezen bij dit conflict om het leven gekomen.

MET DE VERDWIJNING van Saddam en de invoering van de democratie hoopten de meeste Irakezen dat ze een vreedzame toekomst tegemoet zouden gaan. Helaas werd Irak meegesleurd in het regionale sektarische conflict en raakte de politiek langs etnische en religieuze lijnen verdeeld. Sindsdien is het door Iran gesteunde sjiitische blok aan de macht, terwijl het door Saudi-Arabië gesteunde soennitische blok hevig gefrustreerd is dat het zijn historische leidende positie heeft verloren. In een dergelijk gepolariseerd politiek landschap lijkt er weinig plaats te zijn voor seculiere liberale politici. Toch kent Irak wel degelijk

een liberale traditie en zijn er ook nu verschillende liberale parlementariërs die kiezers aan zich weten te binden. Met de landelijke verkiezingen van 2018 op komst is het de vraag of een seculiere politiek in Irak toekomst heeft.

Bij de laatste verkiezingen in 2013 kreeg de Civil Democratic Alliance, waarin de Irakese liberalen zijn verenigd, 240.000 stemmen. Door het districtenstelsel is het voor kleine partijen lastig om zetels te bemachtigen. Maar aangezien hun aanhang grotendeels uit het progressievere Bagdad komt, wisten ze toch drie van de 328 zetels te veroveren. De parlementariërs hebben het niet gemakkelijk. De bekendste van hen, Mithal al-Alusi, is zeker niet bang om zijn mening te geven. In een interview stelde hij onlangs dat de overeenkomst tussen de huidige religieuze extremisten en de voormalige leden van de nationalistische Baathpartij is dat beiden fascisten zijn. Dat de vrijheid van meningsuiting niet zonder gevaar is, blijkt uit het feit dat hij ternauwernood een aanslag met een autobom heeft overleefd. Zijn twee zoontjes en zijn bodyguard kwamen om het leven.

Een ander seculier liberaal kamerlid is Faiq Al Sheikh Ali. Hij werd vooral bekend door zijn reactie op de poging om alcohol in heel Irak te verbieden. 'De leiders van Irak doen net alsof ze religieus zijn maar verdienen in werkelijkheid hun geld met prostitutie, casino's en drugsverkoop', aldus de zelfverklaarde Super Sheikh. 'Door het verbod op alcohol proberen ze hun marktaandeel in de illegale verkoop van alcohol en drugs te vergroten.'

ONDANKS DEZE DAPPERE uitspraken is het moeilijk voor de kleine liberale fractie om concrete resultaten te boeken. Ook helpt het niet dat alle pogingen om Irak om te vormen tot een federatie maar niet van de grond komen. Als het land in een

Koerdisch, sjiiitisch en soennitisch deel wordt opgedeeld, kunnen daarmee de religieuze tegenstellingen worden gepacificeerd. Dan bestaat de kans om binnen die drie afzonderlijke staten ruimte te creëren voor een seculiere politiek. In de praktijk blijkt de politieke wil van de centrale overheid om macht en geld over te dragen aan de regio's echter niet aanwezig te zijn. Toch zijn er andere ontwikkelingen die de hoop op een seculiere politiek vergroten.

Het sjiiitische blok is namelijk ook geen echte eenheid, maar bestaat uit verschillende partijen. Zolang de strijd tegen IS voortduurt, hebben ze nog één duidelijke tegenstander. Maar het is de vraag wat er gebeurt nadat Mosul gevallen is. Door de lage olieprijs loopt de overheid veel inkomsten mis en moet er aldoor bezuinigd worden. Daardoor groeit de publieke verontwaardiging over de corruptie van de overheid. Oud-premier Maliki staat voor velen symbool voor deze corruptie. Onder zijn leiding zouden er miljarden dollars overheids-geld zijn verdwenen en verzwakte het Irakese leger zodanig dat IS gemakkelijk een groot deel van het land kon innemen. Toch probeert zijn partij, die nog altijd de grootste is binnen het sjiiitische blok, hem weer naar voren te schuiven. Zijn grootste opponent, de sjiiitische geestelijke Sadr, heeft juist van de strijd tegen corruptie zijn belangrijkste speerpunt gemaakt. Zijn beweging kreeg vorig jaar wereldwijde bekendheid toen zijn volgelingen de Groene Zone bezetten. Het is moeilijk voor te stellen dat Sadr de nominatie van Maliki zal ondersteunen. Door deze ontwikkelingen ontstaan er langzaam scheuren in het sjiiitische blok en worden andere coalities mogelijk. Tijdens de door Sadr georganiseerde protesten tegen corruptie werkte hij al geregeld samen met seculiere partijen. Het is goed mogelijk dat die trend doorzet in de aanloop naar de verkiezingen in 2018.

‘Een groeiend deel van de Irakese bevolking ondersteunt de vorming van een seculiere democratie’

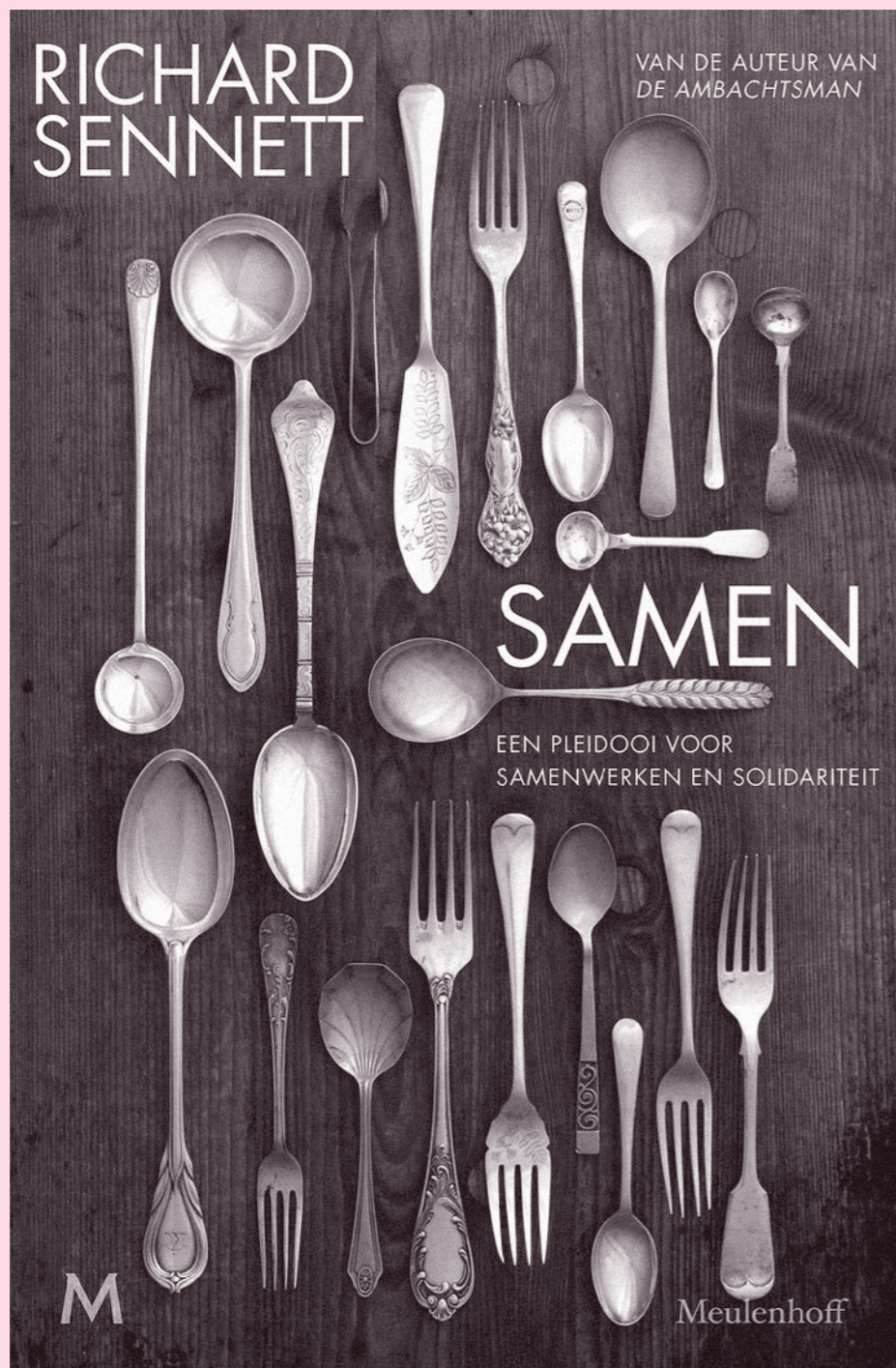

Deze trend wordt ook onderschreven door het nieuws dat Salim al-Jibouri, voorzitter van het Irakese parlement, een nieuwe partij wil oprichten. Dit is vooral interessant omdat dit een seculiere partij betreft, terwijl Salim al-Jibouri een van de meest prominente soennitische politici is. In een verklaring stelt hij dat de religieuze politiek op zijn retour is en het land de richting van een seculiere democratie zal inslaan. Hoewel critici Salim al-Jibouri ervan verdenken dat hij deze draai alleen heeft gemaakt om er electoraal munt uit te slaan, blijft het interessant dat er meer seculiere partijen in Irak ontstaan. Dit gebeurt namelijk alleen omdat een groeiend deel van de Irakese bevolking de vorming van een seculiere democratie ondersteunt.

MET MIJN NEDERLANDSE blik zie ik vooral de voordelen van het ontstaan van een sterker seculier blok in het Irakese parlement. Vooral als dat leidt tot een politiek die wordt gestuurd door

praktische oplossingen en zo weinig mogelijk door grote ideologische verhalen. Dat gebeurt in Irak immers al genoeg en dat komt de stabiliteit van de politiek, maar ook de positie van vrouwen, christenen en jezidi's niet ten goede. Een kritische blik op grote verhalen, zoals we die van D66 gewend zijn, kan in Irak van grote betekenis zijn. Het zou dan ook mooi zijn als Irak wordt toegevoegd aan de lijst met landen die in aanmerking komen voor steun van de Stichting Internationaal Democratisch Initiatief (IDI) van D66. Het inrichten van andermans staat vraagt echter niet alleen om je eigen idealen, maar vooral om die van de mensen die er wonen. Juist daarom is het zo hoopgevend dat het ideaal van een seculiere democratie door steeds meer Irakezen wordt ondersteund.

Wibo Schepel (@WiboSchepel) werkt als projectmanager voor Shell aan de wederopbouw van de olie- en gasindustrie in de Irakese havenstad Basra.

Samen
Een pleidooi voor
samenwerking
en solidariteit

Richard Sennett
(2016)

Amsterdam:
Meulenhoff
Vertaling:
Maarten van
der Werf
ISBN:
9789029090599

400 pagina's

BOEKRECENSIE

De Amerikaanse socioloog Richard Sennett stelt dat de mens het samenwerken is verleerd. Klopt zijn beeld van de huidige samenleving? Of moeten we nuchter constateren dat de vormen van samenwerking simpelweg veranderen?

door Corina Hendriks

Samenwerken als ambacht

HOE GAAN WE MET ELKAAR OM? De afgelopen Tweede Kamerverkiezingen stonden grotendeels in het teken van deze vraag. De standpunten van politieke partijen liepen en lopen danig uiteen. Een gemene deler lijkt echter te zijn dat we anno 2017 op zijn minst zoekend zijn naar hoe we met elkaar samenwerken en samenleven. We leven in een 'fuck you'-samenleving. Zo begint ook de Amerikaanse socioloog Richard Sennett zijn boek *Together*, dat vorig jaar in het Nederlands is verschenen. In dit boek stelt Sennett dat we het in de moderne samenleving zijn verleerd – 'ontschoold' noemt hij het – om met elkaar samen te werken. We zijn vooral vergeten dat samenwerken een ambacht is dat om bepaalde vaardigheden vraagt. En vooral heel veel inspanning en oefening vergt.

Op een voor Sennett zeer kenmerkende wijze meandert en associeert hij zich een weg door het fenomeen 'samenwerking' en het gebrek daaraan in de moderne samenleving. Hij put uit inzichten uit de filosofie, antropologie, psychologie, sociologie en politicologie en combineert deze inzichten bijna achteloos met een waaier aan persoonlijke ervaringen. Over hoe mensen samenleven in sociale achterstandswijken en zogeheten *settlement houses* (een soort buurthuizen) in het Chicago waar hij opgroeide. Of hoe musici samenwerken – Sennett

was in zijn jonge jaren cellist en dirigent – vaak zonder verbaal te communiceren. Deze associatieve aaneenrijging van gedachten en inzichten is zijn stijl, maar deze vertelvorm reflecteert ook zijn kernboodschap: onze samenleving zou er baat bij hebben als we vaker met elkaar een zogeheten 'dialogisch gesprek' voeren, waarin ruimte is voor verschil van mening. Dit in plaats van 'dialectische gesprekken', waarin we bijna dwangmatig toewerken naar overeenstemming. Sennett heeft zijn boek dan ook:

'[...] ingericht als middel tot dialogische discussie, niet voor een resultaatgericht dialectisch proces; ik zal dan ook veeleer trachten aan uw kritische engagement te refereren dan om punten te scoren of u tot een bepaalde stellingname proberen te dwingen.' (p. 49).

Dit boek is bedoeld als een oefening in de vaardigheid om samen te werken, ook al verschillen auteur en lezer van mening. Sennett wil de lezer niet tot een stellingname dwingen. Maar dat wil niet zeggen dat hij zelf niet stellig is. Het is zijn overtuiging dat het aangeboren vermogen van mensen om samen te werken in de verdrukking komt in de huidige moderne samenleving (lees hier vooral ook: het kapitalistische systeem). Hij noemt hierbij enkele materiële, institutionele en

culturele factoren: toenemende sociaal-economische ongelijkheid, kortetermijndienstverbanden en institutionele fragmentatie, en de opkomst van een type mens dat onzekerheid en verschil tracht te vermijden. Het leidt er allemaal toe dat we elkaar steeds minder begrijpen en ons terugtrekken uit de samenleving. En daarmee uit de samenwerking: we luisteren niet meer naar elkaar, denken te weten hoe anderen zijn zonder hen te kennen en kunnen niet meer omgaan met mensen die anders zijn. Volgens Sennett onderdrukken en verstoren 'de brute versimpelingen van de moderne tijd' ons vermogen tot samenleven.

'We kunnen niet meer omgaan met mensen die anders zijn'

Echter, ook anno 2017 werken mensen elke dag samen, voortdurend, op alle grote en kleine manieren. Er zijn net zoveel voorbeelden van versterkte als van verzwakte samenwerking te geven. Waar Sennett verwijst naar de destructieve impact van gebrekkige samenwerking tussen medewerkers in de financiële sector, kunnen we ook kijken naar sociale ondernemingen en initiatieven van mensen onderling die als paddenstoelen uit de grond schieten. We leven wellicht minder samen in hechte familieverbanden of *communities*, maar ook met vrienden, kennissen en onbekenden werken we elke dag samen, al dan niet via social media. 'Lichte gemeenschappen' noemen de Nederlandse sociologen Duyvendak en Hurenkamp deze vormen van samenwerking. Betekent dit minder samenwerking? Of vooral ook andere soorten samenwerking?

Samenwerking is een lastig begrip en kent vele vormen en uitingsvormen. Volgens Sennett is het in de basis 'een transactie waarvan beide partijen

profiteren [...] we werken samen om dat wat we alleen niet kunnen, toch voor elkaar te krijgen' (p. 17). Anders geformuleerd: wij mensen hebben elkaar nodig. En misschien hebben we elkaar in de 21e eeuw wel meer nodig dan ooit. Zou het ook zo kunnen zijn dat het voelt alsof we minder samenwerken, juist omdat het nu – met de 'brute versimpelingen' van onze tijd – zoveel meer nodig is?

In een dialogisch gesprek hoeven auteur en lezer niet tot overeenstemming, tot één waarheid, te komen. En dat is maar goed ook. Sennetts boodschap, zijn mens- en wereldbeeld, zal de meeste lezers met een sociaal-liberale inborst enigszins tegen de borst stuiten. Vooral vanwege zijn voorbeelden van hoe samenwerking anders kan, waarbij hij veelvuldig verwijst naar de kracht van Guanxi: een complex en informeel netwerk van sociale relaties en erecodes die het Chinese sociale leven karakteriseert, waarbij de groep centraal staat, sociale uitsluiting de straf is van het niet-coöperatieve individu en afhankelijkheid van anderen wordt geperfectioneerd. Ook is Sennetts verhaal niet altijd even hoopvol: als de grote (kapitalistische) structuren van vandaag ten grondslag liggen aan onze afkalvende samenleving, dan voelt het pleidooi om onze sociale vaardigheden, dit 'ambacht', meer en opnieuw te beoefenen, wel een beetje als een pover handelingsperspectief. Maar tot zover de dialectiek.

Met dit boek wil Sennett de samenwerking met de lezer praktiseren. En samenwerking vraagt om inspanning, zo stelt hij. Het vraagt inderdaad een flinke inspanning om *Samen* uit te lezen. En al levert dit niet de voldoening op van de dialectiek – 'we begrijpen elkaar' – toch ervaart de lezer wel de voldoening van de dialogiek: te leren van de ander zonder je zelf te dwingen hetzelfde te worden of te vinden.

Corina Hendriks (@Corina_Hendriks) is senior onderzoeksadviseur bij het CAOP in Den Haag.

Het sociaal-liberale gedachtegoed is gevormd door 'oude' filosofen en moderne denkers. We kunnen bij hen te rade gaan als de wereld van vandaag ons confronteert met ingewikkelde vraagstukken. Want vaak is over die vraagstukken al veel eerder goed nagedacht.

Niet participeren of assimileren, maar identificeren

In het integratiedebat lijken twee opvattingen te overheersen: het is voldoende als nieuwkomers actief meedoen aan de samenleving, of nieuwkomers moeten onze waarden en gewoonten overnemen. Liberale denkers leiden ons echter naar een derde model, gebaseerd op inclusiviteit, toekomstgerichtheid en wederzijdse erkenning.

door Gert Jan Geling

Het sociaal-liberale denken is gevormd door de waarden van de Verlichting en de Franse Revolutie. Vrijheid, gelijkheid en broederschap zijn hierbij de kernwaarden. In het sociaal-liberale denken is er in de afgelopen decennia vooral aandacht besteed aan vrijheid en gelijkheid. De derde kernwaarde van de Franse Revolutie, broederschap, is hierbij tot nu toe een ondergeschoven kindje gebleven. Ten onrechte, want net als vrijheid en gelijkheid is broederschap een essentiële voorwaarde voor een samenleving die naar behoren functioneert. Een verkenning van deze sociaal-liberale kernwaarde kan ons helpen om onze positie te bepalen ten opzichte van actuele maatschappelijke vraagstukken als integratie.

Twee modellen

In het huidige debat over de integratie van migranten wordt het belang van broederschap nog onvoldoende onderkend. Dit debat wordt gedomineerd door twee verschillende modellen. Het eerste model is *participatie*. Bij participatie staat het deelnemen aan de samenleving centraal, met name op sociaaleconomisch vlak. Bij participatie wordt van de migrant verwacht dat hij de taal spreekt, onderwijs volgt of werk heeft, belasting betaalt, zich aan de wet houdt en opkomt voor zijn eigen belangen. Binnen dit model neemt de migrant dus actief deel aan de samenleving, zonder dat hij zichzelf hiermee nadrukkelijk hoeft te identificeren.

Het tweede model is *assimilatie*. Bij assimilatie wordt al het bovenstaande verwacht van de migrant, maar daarnaast ook het overnemen van de zeden, gewoonten, cultuur en eventueel ook de levensbeschouwing van de gevestigde bevolking.

Vanuit sociaal-liberaal oogpunt zijn beide modellen onbevredigend. Volledige of zelfs gedeeltelijke assimilatie is in strijd met de vrijheid van mensen om zelf te bepalen wat voor hen het goede leven is en met het idee dat identiteit altijd meervoudig is. De Indiase filosoof Amartya Sen omschrijft dit in zijn boek *Identity and Violence* als volgt: 'Ik kan tegelijk Aziaat zijn, een burger uit India, een Bengaal, een Britse resident, een econoom, een liefhebber van filosofie, een schrijver, een Sanskriet, een overtuigde secularist en democraat, een man, een feminist, een heteroseksueel, een verdediger van de rechten van homo's en lesbiennes, met een niet-religieuze levensstijl, met een hindoe-achtergrond, een niet-Brahmaan, en iemand die niet gelooft in het hiernamaals.' ■ De opvatting dat een immigrant zijn bestaande identiteiten moet afzweren om 'Nederlander' te kunnen zijn, negeert deze gelaagdheid.

Het participatiemodel laat wel ruimte voor meerdere identiteiten, maar negeert weer het belang van broederschap. Broederschap draait om een gevoel van verbondenheid tussen mensen. Centraal hierbij staat het delen van een set gemeenschappelijke waarden. Het is van belang dat we als samenleving een gezamenlijke morele taal spreken, een moreel Esperanto, die bestaat

■ Amartya Sen, *Identity and Violence* (New York 2006) 193.

uit waarden die we allen kunnen onderschrijven. Waarden waar we als samenleving voor staan. In een samenleving zonder gedeelde waarden begrijpen individuen of groepen elkaar op den duur niet meer, vinden ze elkaar niet meer, en ontstaan er botsingen of conflicten. Om dit te voorkomen, is de nadruk op gedeelde waarden van belang. In de samenleving als geheel, en dus ook bij de integratie van nieuwkomers in deze samenleving. Het belang van deze gedeelde waarden werd ook erkend door de *founding father* van het sociaal-liberalisme, John Stuart Mill. Hij benadrukte in zijn werk dat het hebben van bepaalde gedeelde waarden noodzakelijk is voor de stabiliteit van een maatschappij. ■

In een tijd van migratie is juist deze gemeenschapszin van belang. Dit wordt beaamd door de Belgische liberale denker Dirk Verhofstadt en de Leidse rechtsgeleerde Paul Cliteur. Zij stellen dat het van belang is om van nieuwkomers een zekere loyaliteit jegens het land waarin men leeft te verlangen, omdat dit onvermijdelijk is wanneer je een staatsverband met elkaar wilt blijven delen. ■ Ditzelfde punt wordt benadrukt door de Antwerpse politiek filosoof Patrick Loobuyck, die stelt dat ‘no liberal will deny that a common national identity provides a sense of belonging together as a source of social unity, trust, and solidarity that are important conditions for sustainable social justice. There is a consensus that, with other things being equal, the ideals of social justice will be easier to achieve in contexts with a shared nationhood than in contexts where a shared national identity is absent.’ Een gemeenschappelijke identiteit is volgens Loobuyck dus van belang om eenheid en solidariteit in een samenleving te kunnen realiseren. En daarmee sociale rechtvaardigheid, waar de Amerikaanse filosoof John Rawls ook over spreekt.

Nieuw nationalisme

Hoe kunnen sociaal-liberalen dit belang van gemeenschappelijkheid erkennen zonder het kernprincipe van individuele vrijheid te verwaarlozen? Voor het beantwoorden van deze vraag is het nuttig om te kijken naar wat liberale denkers hebben gezegd over nationalisme. Vanuit klassiek (sociaal-)liberaal perspectief kan de discussie over

dit thema gevoelig liggen. Sommige vormen van nationalisme hebben immers veel kwaad voortgebracht. Maar tegelijkertijd heeft het er ook toe geleid dat mensen met diverse achtergronden met elkaar verbonden raakten, solidair werden met elkaar, en goed konden samenwerken en samenleven in een land.

De Canadese multiculturalistische filosoof Will Kymlicka onderscheidt in zijn boek *Politics in the Vernacular; Nationalism, Multiculturalism and Citizenship* twee vormen van nationalisme: illiberaal nationalisme en liberaal nationalisme. Illiberaal nationalisme claimt volgens Kymlicka de natiestaat exclusief voor een bepaalde (etnische) groep. Liberale nationalistena daarentegen erkennen het belang van een nationale cultuur en haar instituties en symbolen, die de bevolking van een land onderling met elkaar kunnen verbinden, maar hanteren tegelijkertijd een open definitie van die nationale gemeenschap. Eenieder kan volgens liberale nationalistena tot de natie behoren, los van afkomst, etniciteit of religie. ■

‘In een samenleving zonder gedeelde waarden begrijpen individuen of groepen elkaar niet meer’

Kymlicka is niet de enige denker die twee verschillende vormen van nationalisme onderscheidt. De Franse filosoof Alexis de Tocqueville maakte in zijn werk *Over de Democratie in Amerika* al een nadrukkelijk onderscheid tussen instinctieve vaderlandsliefde enerzijds en weloverwogen patriottisme anderzijds. De eerste wordt gekenmerkt door de voorkeur voor oude gebruiken en de herinnering aan het verleden. Het laatste behelst volgens De Tocqueville een meer rationele vorm van vaderlandsliefde, die vruchtbaarder en duurzamer is, die ontstaat met de verlichting,

zich ontwikkelt met wetten, groeit met de uitoefening van rechten en uiteindelijk samenvalt met het persoonlijk belang. Deze vaderlandsliefde versterkt ook de gemeenschapszin. ■

Maar is je identificeren met je land niet allang achterhaald? Dat is een vraag die sommigen zich stellen in de huidige tijd van globalisering en Europese integratie. Ondanks deze globalisering en Europese eenwording leven we echter nog steeds in natiestaten, en voelen we ons verbonden met ons land en met landgenoten. Voor nieuwkomers in onze samenleving is dit gevoel ook van belang, om zo beter te aarden en zich meer thuis te voelen. Je wilt immers niet als kurk op de samenleving drijven, maar hier echt onderdeel van zijn. Dit zou de kern moeten zijn van het integratiebeleid van de toekomst.

De Rotterdamse maatschappijhistoricus Zihni Özdil, Tweede Kamerlid voor GroenLinks, bepleit in zijn boek *Nederland mijn Vaderland* een nieuw, inclusief, Nederlands nationalisme, dat uitgaat van burgerschap in plaats van spreekt over ‘integratie’. Burgerschap dat samengaat met binding met het land waarvan men burger is. ■ Volgens de Britse politiek filosoof David Miller, die net als Will Kymlicka tot de school van de liberale nationalistena wordt gerekend, zou het verwelkomen van nieuwe migrantena gepaard moeten gaan met de verantwoordelijkheid van de migrant om de benodigde aanpassing te maken.

Identificatie als middenweg

Vanuit het idee van een liberaal, inclusief nationalisme komen we tot een derde model waarmee we de discussie over integratie kunnen aangaan: dat van *identificatie*. Bij identificatie staat centraal het (primaire) vereenzelvigen met het land waarin de migrant woont, werkt en leeft, en met de medeburgers die daar leven. Identificatie vormt een middenweg tussen participatie en assimilatie. Daar waar participatie alleen fysieke deelname aan de samenleving betekent, en assimilatie het volledig overnemen van de gevestigde cultuur inhoudt, draait identificatie om zowel het fysiek deelnemen aan als het zich geestelijk vereenzelvigen met de samenleving waarin men zich vestigt, en de medeburger met wie men samenleeft.

Identificatie is van belang voor zowel de migrant als de samenleving waarin de migrant zich vestigt. Voor de migrant voorkomt identificatie dat hij of zij als een kurk op de samenleving blijft drijven, zonder hier echt onderdeel van te worden. Immers, expats participeren ook. Fysiek leven zij in het ene land, waar zij participeren, maar geestelijk in een ander land, het land waarmee ze zich identificeren. Vanuit het perspectief van de gevestigde samenleving is identificatie belangrijk omdat het de sociale cohesie en het gevoel van onderlinge verbondenheid van burgers in de samenleving versterkt. Hieruit vloeit binnen de samenleving dan weer solidariteit met de medeburger voort. Dit vergroot de kans op succesvol samenwerken en samenleven.

Sociaal-liberalen zouden dit identificatiemodel, waarbij de nadruk ligt op inclusiviteit, toekomstgerichtheid en wederzijdse erkenning, met overtuiging moeten uitdragen in het politieke en maatschappelijke debat. Want zowel participatie als assimilatie zijn geen uitkomst. Voor de toekomst van Nederland als diverse migratiesamenleving is een middenweg nodig. Binnen deze middenweg staat identificatie met Nederland centraal, terwijl tegelijkertijd van de rest van de Nederlandse samenleving mag worden verwacht dat zij de migrant als medeburger erkennen. Om segregatie tegen te gaan en sociale cohesie te versterken, zou daarbij het streven naar een nieuw Nederlands, liberaal nationalisme geen kwaad kunnen. Pas wanneer we voor deze sociaal-liberale middenweg kiezen, kunnen we enerzijds als land open blijven staan voor migratie, en anderzijds garanderen dat de onderlinge verbondenheid en solidariteit van burgers in stand blijven. Op deze manier kunnen we het gevoel van vervreemding, dat zowel onder de gevestigde bevolkingsgroepen als onder nieuwkomers heerst, effectief tegengaan.

Gert Jan Geling (@GJJGeling) is publicist, promoveert aan de Universiteit Leiden op een onderzoek naar godsdienstvrijheid in Nederland, en is kernlid van de Vlaamse liberale denktank Liberales.

■ Alexis de Tocqueville, *Over de Democratie in Amerika* Tweede deel (1840), 256-257.

■ Zihni Özdil, *Nederland mijn Vaderland* (Amsterdam 2015) 122-127.

FILMRECENSIE

Als door 3D-printers gefabriceerde mensen levensechte emoties tonen, wat is dan nog de essentie van het menszijn?

FILMS EN SERIES spelen steeds vaker met het genre waarbinnen zij zich bewegen. Zo worden in documentaires sterk bewerkte beelden gebruikt, en in fictie documentairebeelden. Het toppunt van vervreemdende genreversmelting is die van sciencefiction en western in de serie *Westworld*. Deze ambitieuze en vervreemdende serie, gebaseerd op de gelijknamige film van Michael Crichton (1973), voelt de goddelijke positie waartoe de mens zichzelf heeft verheven nog eens stevig aan de tand.

Westworld brengt de kijker naar een klassiek negentiende-eeuws cowboydorp in een Amerikaans frontierlandschap. Een van de eerste personages die we leren kennen, is de mooie Dolores, die met haar vader aan de rand van het dorp woont en dagelijks een stoomtrein met 'nieuwkomers' ziet binnenrijden. Dolores en haar dorpsgenoten worden 'hosts' genoemd en zetten zichzelf volledig in dienst van hun gasten. Ze leven voor deze gasten. Letterlijk, al zijn zij zich hiervan niet bewust.

Want noch zij, noch de kijker, weten vanaf het begin dat zij synthetische androïden zijn. Het frontierlandschap is een amusementspark, waar betalende gasten op zoek gaan naar een andere, spannendere kant van zichzelf. De hosts zijn gebouwd door een reusachtige 3D-printer: van bot tot spierweefsel, van orgaan tot huid. Iedere host is uniek, met een eigen karakter en een eigen verhaallijn, die elke dag weer opnieuw wordt beleefd. De gasten spelen de hoofdrol in een verhaal dat zij zelf schrijven: waar de ene held zijn plot niet verder stuurt dan voorbij het bordeel, snelt de ander op een queeste door de prairie.

Maar eigenlijk komt het erop neer dat de meeste gasten zich gedragen als beesten. Als ze niet de hele dag in het bordeel hangen, kwellen ze hosts vaak opzettelijk en schieten zij hen vrijwel zonder aarzeling neer. En het geeft ook niet, want de hosts zijn toch geen *echte* mensen: als de avond valt, worden ze weer opgelapt en hun geheugen wordt gewist.

EN JUIST DAAR zit de complexiteit van deze serie. De androïden in *Westworld* hebben een gedrag en uiterlijk dat zo sprekend lijkt op dat van echte mensen, dat de kijker bijna niet anders kan dan twijfelen aan hun kunstmatigheid. Hun realistische en natuurlijke emotionele reacties jagen de gedachte aan dat ze meer zijn dan gewone robots. Is het ethisch om dergelijke robots te fabriceren, zoals *Westworld*-directeur Dr. Ford doet? Twijfelachtig. Is de synthetische androïde op de een of andere manier een mens te noemen? Interessanter. De serie roept de vraag op waar het leven werkelijk begint, door te kijken naar de essentie van het menszijn en de manier waarop dat verschilt van het robotwezen – en wat een mens nu een mens maakt.

Het is een vraag die vaker is gesteld. Bijvoorbeeld door de Italiaan Primo Levi, overlevende van kamp Auschwitz. In *Is dit een mens* (1947) omschrijft hij kampgevangenen als marcherende robots, die worden voortgedreven door bevelen, zoals dorre bladeren door de wind. 'Hun wil bestaat niet meer: elke maatslag wordt een stap, een onwillekeurige samentrekken van hun verslachte spieren.' Een dode ziel, zonder wil: daaruit bestaat de essentie van een robot.

DE HOSTS zijn geen mensen omdat zij geen eigen wil hebben. Daardoor is de host voor de 'echte' mens een ding, dat naar gelieven kan worden gebruikt. Een onmenselijke ervaring, aldus Levi: 'Een deel van ons bestaan berust bij wie naast ons leven: dat is de reden waarom de ervaring van wie dagen gekend heeft waarin de mens voor de mens een ding was, onmenselijk is.' En dat is te zien aan enkele gasten – zoals de *Man in Black*, die hoe langer hij in *Westworld* verblijft, hoe meer sadistische en obsessieve trekken vertoont.

Toch kan het park niet lang standhouden. Nadat Dr. Ford hosts toegang geeft tot hun herinneringen, raken de ontwikkelaars de controle over hun robots kwijt. Waar de ene host doordraait, lijkt de

andere een eigen wil te ontwikkelen. En zo heeft Dr. Ford, door zelf voor God te spelen, zijn lot aan Zijn lot verbonden. Zoals Friedrich Nietzsche God doodverklaarde, zo verklaart de synthetische androïde de mens dood. Nietzsche schreef in *De vrolijke wetenschap*:

“Met welk water kunnen wij ons reinigen? Welke zoenoffers, welke heilige spelen zullen wij moeten bedenken? Is niet de grootte van deze daad te groot voor ons? Moeten wij niet zelf goden worden om haar zelfs maar waardig te schijnen?” [...] Hier zweeg de dolle mens en keek opnieuw zijn toehoorders aan: ook zij zwegen en keken bevreemd terug. Ten slotte gooide hij zijn lantaarn op de grond, zodat die in stukken sprong en uitdoofde. ‘Ik kom te vroeg,’ zei hij toen, ‘het is mijn tijd nog niet.’

Deze 'dolle mens' kwam meer dan honderd jaar te vroeg. Maar nu God vrijwel volledig uit onze maatschappij is 'gemoord', lijkt de kans dat wij zelf goden moeten worden steeds reëler en de vragen van de dolle mens des te actueler. Misschien wordt het tijd het bevreemde zwijgen te verbreken.

Denise van Dalen is redacteur van *idee*.

Georg-Pieter Andela is bestuurslid van de D66-thema-afdeling Democratie & Rechtsstaat.

Annet Aris is bijzonder hoogleraar digitale strategie.

Fleur de Beaufort is wetenschappelijk medewerker bij de prof. mr. B.M. TeldersStichting.

Herman Blom is socioloog en publicist.

Coen Brummer schrijft een biografisch proefschrift over Samuel van Houten aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Fabian Dekker is arbeidssocioloog.

Gert Jan Geling is publicist en kernlid van de Vlaamse liberale denktank Liberales.

Corina Hendriks is senior onderzoeksadviseur bij het CAOP.

Marthe Hesselmanns is wetenschappelijk medewerker bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

Diederik van der Hoeven is filosoof en wetenschapsjournalist.

Herman Philipse is universiteitshoogleraar in de wijsbegeerte.

Mark Sanders is econoom.

Wibo Schepel is projectmanager voor Shell in Irak.

Jan Dirk Snel is historicus.

Pier Vellinga is emeritus hoogleraar klimaatverandering.

Anthonya Visser is wetenschappelijk directeur van het Leiden University Centre for the Arts in Society (LUCAS).

Bas Wallage is bestuurslid van de D66-thema-afdeling Democratie & Rechtsstaat.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 38
nummer 2
juli 2017

idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

redactie
Mark Snijder (hoofdredacteur), Denise van Dalen, Angélique van Drunen, Inge van der Leeuw, Gijs Reudink, Wouter Saes, Andrys Wierstra, Berber Wierstra, Elise van Zeeland

redactieraad
Annet Aris (voorzitter), Peter van den Besselaar, Han Entzinger, Jochem Lybaart, Mark van Ostaijen, Mark Sanders, Pier Vellinga, Ad van Vugt

aan dit nummer werkten mee
Georg-Pieter Andela, Annet Aris, Fleur de Beaufort, Herman Blom, Coen Brummer, Fabian Dekker, Laura van Dijk, Gert Jan Geling, Corina Hendriks, Marthe Hesselmanns, Diederik van der Hoeven, Udo Kock, Remy Maessen, Camille Offerein, Herman Philipse, Mark Sanders, Wibo Schepel, Jan Dirk Snel, Pier Vellinga, Anthonya Visser, Bas Wallage

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Peter Welleman

ontwerp
Wilmar Grossouw
de ontwerpvloot

druk
ANDO Graphic

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

idee verschijnt vier keer per jaar. Een jaarabonnement kost €36; voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis (op aanvraag). Het abonnement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.

van verkiezing naar verkiezing

Op 16 maart, de dag na de Tweede Kamerverkiezingen, begon de campagne voor de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart volgend jaar. 370 campagnedagen, die aan de meesten van ons onopgemerkt voorbijgaan.

Alleen politieke junkies zijn de komende maanden getuige van het politieke getouwtrek. Bijvoorbeeld over de samenstelling van de lijstadviescommissie. Dat is een groepje prominente insiders, geselecteerd door andere insiders (het afdelingsbestuur en de fractievoorzitter) dat een iets grotere groep insiders (de leden die gaan stemmen voor de lijst) mag adviseren over wie de kans krijgt op een verkiesbare plaats te komen, en zo zelf een insider te worden.

Zelfs de keuze van de lijsttrekker gaat aan de meesten voorbij. De lijsttrekkersstrijd in Amsterdam trok landelijke media-aandacht en toch brachten minder dan een op de drie Amsterdamse D66-leden hun stem uit.

Na de interne stoelendans volgt de echte campagne. Ook daaraan besteden de meeste mensen slechts sporadisch aandacht, met uitzondering van de laatste paar weken. Een succesvolle campagne moet daarom aansluiten bij het beeld dat mensen toch al van een partij of kandidaat hebben. Voor D66 is dat beeld al jaren: betrouwbaar, rationeel en optimistisch.

Van D66 wordt ook vaak gezegd dat het vooral een club is van brave, nette mensen. Dat klopt. De meeste Nederlanders zijn ook braaf en net, of proberen dat te zijn. De meeste kiezers willen ook geen 'movement'. Die willen gewoon goed onderwijs voor hun kinderen, een baan en een betrouwbaar pensioen voor henzelf, en liefdevolle zorg voor hun ouders. Niks groots en meeslepend, niks 'meetups'. Gewoon politici die dingen voor elkaar krijgen en die het lef hebben om te zeggen dat de overheid geen geluksmachine is.

D66 kan haar braafheid dus maar beter koesteren door geen *House of Cards*-types te selecteren voor de aankomende raadsverkiezingen. Dat zijn types die denken dat een goede verkiezingsstrategie vooral draait om het neerhalen van je tegenstander. En dat je daarmee wegkomt omdat de meeste Nederlanders er nauwelijks aandacht voor hebben.

Heel vroeger dacht ik dat politiek vrijwel alleen over de inhoud zou moeten gaan. Nu weet ik dat beleid over inhoud gaat, en dat politiek voor een groot deel gaat over vorm en houding. De juiste houding – betrouwbaar, rationeel, optimistisch, maar noem het voor mijn part braaf en net – scheidt vertrouwen. Vertrouwen is het bindmiddel van onze samenleving. En, niet onbelangrijk in de komende maanden, het belangrijkste ingrediënt van een succesvolle verkiezingscampagne.

Een realistische kijk
op kansengelijkheid

idee

jaargang 38 nummer 3 september 2017

Mr. Hans van Mierlo Stichting

WOORD VOORAF

WETEN IS NOG GEEN DOEN luidt de titel van het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. De hoofdboodschap van het rapport is dat de mens geen rationeel wezen is en in de praktijk vaak tegen beter weten in de foute besluiten neemt. Om in onze huidige samenleving zelfredzaam te zijn vergt namelijk niet alleen denkvermogen, maar ook *doen*vermogen. Het probleem snappen is een eerste stap, maar daarnaast zijn karaktereigenschappen die het mogelijk maken een plan te maken, daaraan vast te houden en met tegenslag om te kunnen gaan net zo belangrijk. De vraag die rijst is dan: hoeveel mag de overheid van haar burgers verwachten? Is huidig beleid niet teveel afgestemd op het denk- en houdt het te weinig rekening met het doenvermogen? Het stelt de sociaal-liberaal voor lastige dilemma's.

Hoeveel de overheid van haar burgers mag verwachten komt al snel in de buurt van de vraag of iemand de competentie heeft om zijn of haar leven naar eigen inzicht in te richten. Een lastig evenwicht tussen kansengelijkheid en keuzevrijheid wat zich uit op menig beleidsterrein. Rondom het armoedebeleid of de schuldenproblematiek, maar ook bij thema's zoals zorg en technologie komen lastige vragen naar voren – hoe sturend moet (of mag) de overheid zijn bij deze vaak cruciale keuzes waarmee men geconfronteerd wordt en hoe vriendelijk is het huidig beleid eigenlijk?

Dit nummer van *idee* biedt zowel een reflectie op huidig beleid en mogelijke aanpassingen, als een vergezicht op hoe technologie onze zelfredzaamheid kan beïnvloeden. Naarmate wij steeds meer zelf kunnen regelen, meten en weten via technologie, vergroot dat onze zelfstandigheid, onze vrijheid. Maar ook hier komt weer diezelfde vraag naar voren: kan iedereen omgaan met die vrijheid, en zo nee, is die vrijheid dan niet funest voor de kansengelijkheid? De mens kan wel een steuntje in de rug gebruiken, zegt de WRR. Aan ons de vraag hoe een sociaal-liberaal steuntje eruit ziet.

In dit nummer doen wij een eerste aanzet tot het vormgeven van zo'n steuntje. Tweede Kamerlid Rens Ramaekers, Gemeenteraadslid Leiden Lodi van Brussel en Politiek Secretaris Zuid-Holland Bastiaan Winkel bundelen de krachten om tot een nieuw sociaal-liberaal armoedebeleid te komen, terwijl wethouder Victor Everhardt concrete lokale beleidsinitiatieven in Utrecht uitlicht. Eerste Kamerlid en hoogleraar Henriëtte Prast ziet een belangrijke rol weggelegd voor nudging en zorgvuldige vormgeving van de keuzearchitectuur om tot een sociaal-liberaal zetje in de goede richting te komen, terwijl Theo Hooghiemstra zich buigt over de rol van technologische ontwikkelingen in de zorg en de mogelijke implicaties voor de redzaamheid van burgers. We zijn in gesprek gegaan met futuroloog Paul Ostendorf, die een vergezicht schetst over de toenemende rol van technologie, specifiek met betrekking tot het doen- en denkvermogen. Al met al genoeg stof tot denken, de vraag is nu: wat gaan we ermee doen?

Annet Aris
voorzitter redactieraad *idee*

Een realistische kijk op kansengelijkheid

06 Armoedebestrijding: een realistisch perspectief op redzaamheid

Armoede en schulden staan ontwikkeling en zelfontplooiing in de weg. Een nieuw sociaal-liberaal antwoord is nodig.

Rens Ramaekers, Bastiaan Winkel, Lodi van Brussel

10 Lokale initiatieven voor een alternatief armoedebeleid

Gemeentes krijgen de ruimte om eigen beleid vorm te geven rondom armoede en schulden. In Utrecht heeft men de U-pas gelanceerd en wordt er gekeken naar het mogelijk opkopen van schulden bij bepaalde groepen.

Victor Everhardt

14 De neutrale keuze bestaat niet

Het gaat niet alleen om *wat* de vraag is, maar ook om *hoe* die gesteld wordt. De mens kan vaak een zetje richting de juiste keuze gebruiken en het zorgvuldig inrichten van de keuzearchitectuur is daar een uitstekend middel voor.

Henriëtte Prast

18 Vrijheid als plicht

feiten & -cijfers

22 Informatieel zelfbeschikking in de zorg

Een 'doe-het-zelf-elektrocardiogram' via je smartphone opsturen naar de arts is geen toekomstbeeld meer, maar werkelijkheid. Wat zijn de mogelijkheden en keuzes die gemaakt moeten worden om deze technologische ontwikkelingen te vertalen naar gelijke kansen en keuzevrijheid?

Theo Hooghiemstra

26 Paul Ostendorf 'In de toekomst zullen kunnen en willen synoniemen zijn'

De niet te stoppen vooruitgang in technologie zal de zelfstandigheid en autonomie van de mens dusdanig vergroten dat de verschillen in doen- en denkvermogen geen noemenswaardige rol meer zullen spelen.

interview door Tonko van Leeuwen

30 Beste Maarten, Beste Quirine

Een briefwisseling
Quirine Eijckman & Maarten Groothuizen

39 De onverbeterlijke mens Reflecties op medicalisering

Boekrecensie
Lars de Bruin

42 De overheid moet het monopolie van internet-reuzen terugdringen

Sociaal-liberaal debat
Peter Verhaar versus Rejo Zenger

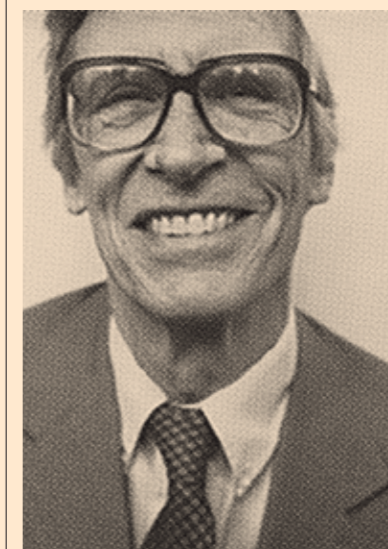
44 D66-ers, wees consistent en laat je seculiere tanden zien!

Knuppel in het hoenderhok
Niels Roode

35 Sociaal-liberalisme voorbij de verzorgingsstaat

De onrechtvaardigheid van de verzorgingsstaat aan de hand van John Rawls.

Jilles Hazenberg

47 Verenigd Koninkrijk — Grenfell Tower

Het drama van Grenfell Tower heeft een ding heel duidelijk gemaakt: er is een ondergrens voor een terugtrekkende overheid.

Sociaal-liberaal in het buitenland
Marion Schrooten

54 Vrijheid volgens Hannah Arendt

De unieke vrijheidsopvatting van Arendt maakt het lastig om haar te plaatsen; kunnen we haar beschouwen als een sociaal-liberaal?

Sociaal-liberale denkers
Jeroen Bouterse

59 Een akelig eigentijds doemscenario

Filmrecensie
Denise van Dalen

64 Terugtocht of de vlucht vooruit?

Column
Udo Kock

door
Rens Raemakers,
Bastiaan Winkel,
Lodi van Brussel

Beeld / Herman Wouters

Armoedebestrijding: een realistisch perspectief op redzaamheid

In Nederland leven 1,2 miljoen mensen onder de armoedegrens. Velen van hen zien zich geconfronteerd met problematische schulden. Armoede en schulden staan het maken van eigen keuzes in de weg en beperken mensen daarmee in hun eigen ontwikkeling en zelfontplooiing. Dat vraagt om een antwoord vanuit een sociaal-liberaal perspectief.

A rmoedebestrijding in Nederland Het aantal mensen dat niet de middelen heeft om te kunnen beschikken over de goederen en voorzieningen die in Nederland als minimaal noodzakelijk worden beschouwd ligt volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek al een aantal jaren rond de 1,2 miljoen mensen. Zij hebben nauwelijks iets gemerkt van de aantrekkelijke economie. Dat logenstraft de gedachte dat armoede vooral een effect is van de economische conjunctuur. Een derde van de mensen die leven in armoede leeft al langer dan vier jaar onder de armoedegrens.

Armoedebestrijding kent in Nederland een rechts-liberale aanpak met flankerende sociale maatregelen. Centraal staat het wijzen op de eigen verantwoordelijkheid: mensen dienen zich in te zetten om uit de armoede te geraken door betaald werk te krijgen. De aanname is dat mensen in armoede leven vanwege hun (verkeerde) grondhouding en de (foute) keuzes die ze daardoor maken: niet solliciteren, meer consumptiegoederen aanschaffen dan volgens je budget verantwoord is, agressief of crimineel gedrag, onvoldoende aan-

Met dit neologisme doelt het WRR op non-cognitieve vermogens, zoals een doel stellen en een plan maken, in actie komen, volhouden en om kunnen gaan met verleidingen en tegenslag.

passing aan de mores in Nederland. Wanneer men laakbaar gedrag niet aanpast volgen sancties. Veel overheidsinterventies zijn dan ook gericht op disciplinerende (verplichte) sollicitatiecursussen, een cursus huishoudboekje en integratiecursussen.

Om de scherpe kantjes eraf te halen, zijn er het socialezekerheidsstelsel en maatregelen die de sociale inclusie moeten bevorderen. Daarbij ligt de nadruk op directe beïnvloeding van het besteedbare inkomen via belastingen, premies, uitkeringen en toeslagen, en daarnaast door het ingrijpen in de loonvorming en bijvoorbeeld het vaststellen van het minimumloon. De gemeenten zijn eerstverantwoordelijk voor bestrijding van armoede door onder meer inkomensondersteuning, schuldhulpverlening en arbeidsparticipatie.

Uitgaand van de cijfers is deze aanpak weinig succesvol. Steeds meer groeit het besef dat armoede niet alleen afhangt van inkomen uit werk, maar dat ook schulden, ziekte of een ongeval, onverwacht baanverlies of echtscheiding een rol kunnen spelen. Daarnaast lijkt sanctionering veelal

een tegengesteld effect te hebben: boetes stapelen zich op en leiden niet zelden tot woningontruiming en dakloosheid.

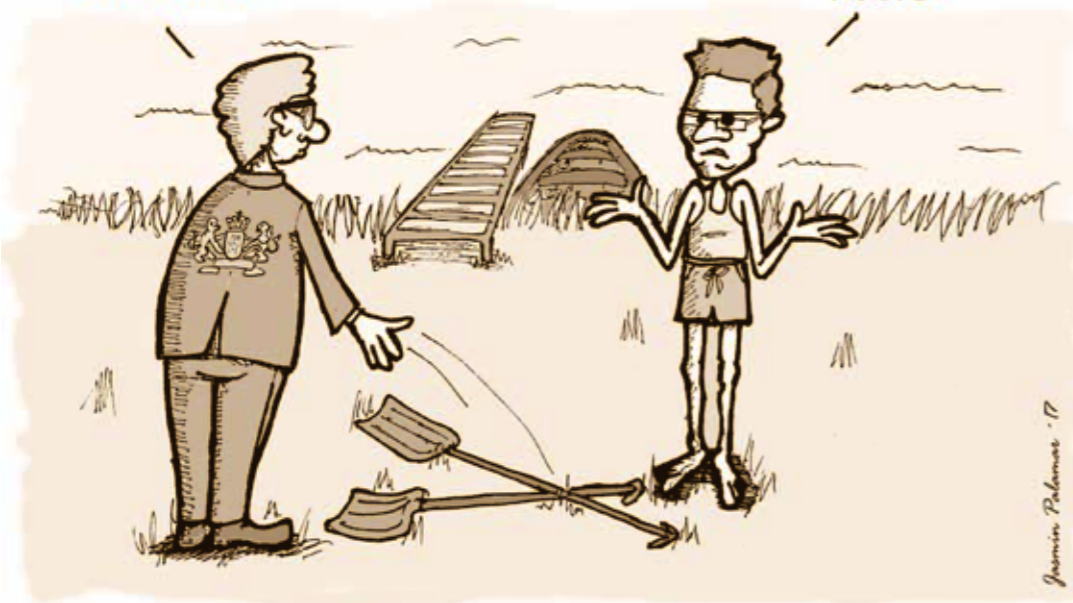
Realistisch perspectief

Het rapport “Weten is nog geen doen” van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) herkent ook het ongemak dat met veel beleidsinitiatieven gepaard gaat. Rationeel klopt het allemaal en is er sprake van een sluitend systeem, maar toch vallen er steeds weer mensen buiten de boot. “Eigen schuld!” roepen en een sanctie opleggen helpt niet om ze weer terug aan boord te krijgen.

De WRR richt zich op een belangrijke premisse bij deze vorm van beleid, namelijk het uitgangspunt dat mensen redzaam zijn. De hoogopgeleide beleidsambtenaar schat de cognitieve, rationele en praktische vermogens van mensen consequent te hoog in. Daardoor ontstaat een spanning tussen hetgeen het overheidsbeleid van mensen verwacht en hetgeen ze daadwerkelijk aankunnen. Ook mensen met een goede opleiding en een goe-

GRIP UW KANS,
WIJ REIKEN U DE
RIEMEN AAN!

DAT SNAP IK WEL,
MAAR IK HEB NU EVEN
TE VEEL AAN MIJN
HOOFD

‘Het rechts-liberale beleid met een sociaal sausje is ten aanzien van het armoedebeleid weinig effectief gebleken’

de maatschappelijke positie kunnen in situaties verzeild raken waarin hun redzaamheid ontoereikend is, zeker op momenten dat het leven tegenzit. Dat is niet omdat hun intelligentie of kennis tekortschiet, maar omdat er een beroep wordt gedaan op allerlei andere mentale vermogens, zoals het vermogen om in actie te komen, om het hoofd voldoende koel te houden, en om vast te houden aan goede voornemens.

De WRR roept daarom op tot een kentering in het beleid, waarbij een realistisch perspectief wordt gehanteerd, dat ervan uit gaat dat mensen niet altijd rationeel handelen. Om uit de schulden en de armoede te komen, doet het huidige beleid een groot beroep op wat in het WRR-rapport het “doenvermogen” van mensen wordt genoemd. En daar gaat het mis: het is immers juist vanwege het gebrekkige doenvermogen dat mensen langdurig in armoede leven. Het lijkt een voorschrift Catch-22 anno nu: hoe dieper iemand in de penarie zit en hoe minder die persoon blijk heeft gegeven een goed doenvermogen te hebben, hoe meer doenvermogen van iemand wordt geëist om er weer uit te kunnen komen.

Naar een sociaal-liberaal antwoord

Het rechts-liberale beleid met een sociaal sausje is ten aanzien van het armoedebeleid weinig effectief gebleken. Tweede Kamerlid Wouter Koolmees noemde het flankerend sociaal beleid eerder symptoombestrijding, omdat we de feitelijke oorzaak van de ongelijkheid niet wegnamen. Alle nivelleringsmaatregelen ten spijt zien we de tweedeling tussen kansrijken en kansarmen alleen maar groter worden. Daarom pleitte Koolmees voor een omslag in het denken over de verdeling van onze welvaart: van achteraf compenseren naar vooraf investeren. Door onderwijs verwerven mensen vaardigheden en kwalificaties.

Door een goed zorgstelsel houden mensen hun gezondheid op peil. Een schone leefomgeving, sport en cultuur bevorderen het algemene welbevinden en bieden kinderen een veilige plaats om op te groeien.

In een sociaal-liberale visie is het doel van armoedebestrijding niet het zoveel mogelijk mensen boven een arbitraire inkomensgrens tillen, maar het wegnemen van onvrijheden, opdat elk individu maximaal zijn eigen lot ter hand kan nemen. Dat punt kan volgens ons alleen bereikt worden, indien we het doel van kansen voor iedereen koppelen aan een realistisch perspectief op redzaamheid. “Kansen voor iedereen” betekent niet alleen vertrouwen op de eigen kracht van mensen, maar ook aansluiten bij hun doenvermogen. Daarvoor is een radicaal andere kijk op armoedebestrijding nodig; een sociaal-liberaal antwoord dat niet alleen klopt op papier, maar ook in de praktijk zijn effectiviteit bewijst.

Rens Raemakers is Tweede Kamerlid D66, Bastiaan Winkel is Politiek Secretaris D66 Zuid-Holland, Lodi van Brussel is Gemeenteraadslid D66 in Leiden.

Deze bijdrage is onderdeel van een breder traject binnen D66, met als doelstelling een nieuwe visie op armoedebeleid vorm te geven. Uw bijdrage of suggesties daarvoor zijn van harte welkom en kunt u richten aan Lodi van Brussel — lodi.vanbrussel@d66leiden.nl.

Voorbeelden van projecten of acties om die visie vervolgens uit te dragen worden ook zeer gewaardeerd.

Op lokaal niveau wordt er steeds meer ruimte gecreëerd om te experimenteren met alternatief beleid om de schulden- en armoedeproblematiek het hoofd te bieden. Zo ook in Utrecht.

door Victor Everhardt

Lokale initiatieven voor een alternatief armoedebeleid

IN MIJN TWEDE TERMIJN als wethouder te Utrecht heb ik de uitdaging ter hand genomen om een nieuw armoedebeleid te ontwikkelen. De eerste stap daarin was om de Utrechters zelf aan het woord te laten en hun ervaringen, ideeën en inzichten als kern te nemen voor deze nieuwe aanpak. De kern die tijdens deze gesprekken naar voren kwam bestaat uit twee basisgedachten: 'het mee kunnen doen' aan het leven en het belang van een goede gezondheid. Om deze basis voor zoveel mogelijk mensen mogelijk te maken hebben wij dit in Utrecht vertaald naar een Utrecht pas (U-pas) voor mensen met een inkomen van maximaal 125% van het minimumloon. Met de U-pas kan men bijvoorbeeld de sportvereniging betalen, zwemlessen nemen, of een nieuwe fiets aanschaffen. Wij dagen verder elke ondernemer of dienstverlener in de stad uit om korting te bieden op hun producten voor U-pas houders. Daarnaast bieden wij voor dezelfde groep mensen een collec-

tieve ziektekostenverzekering, met de keuze uit verschillende pakketten. De U-pas is een effectief steuntje in de rug voor zij die het meeste nodig hebben, zonder dat daar verdere verplichtingen bij komen kijken.

Uit deze gesprekken met de stad kwam ook de analyse naar voren dat elk individueel armoedevraagstuk – bijna altijd – te herleiden is tot een handvol levensgebeurtenissen. Denk hierbij aan onder andere het verliezen van je baan, het krijgen van kinderen of een echtscheiding. Los van alle emoties en stress is het vaak zo dat je moet gaan wennen aan een lager besteedbaar inkomen, en wel direct. Goede ondersteuning om door deze moeilijke periode heen te komen zal ook helpen om de nieuwe financiële huishouding op de orde te krijgen en te houden. In Utrecht hebben wij daarom onze partners, zoals de Utrechtse Armoede Coalitie, gevraagd om ons hierbij te hel-

'De kern die tijdens deze gesprekken naar voren kwam bestaat uit twee basisgedachten: 'het mee kunnen doen' aan het leven en het belang van een goede gezondheid'

Beeld / Herman Wouters

pen. Hier worden mooie op maat gerichte ondersteuningsprogramma's ontwikkeld die, en dat is het belangrijkste, zeer gewaardeerd worden door de Utrechtse die hiervoor zelf in aanmerking wilden komen.

Armoedevraagstukken zijn echter hardnekkig. Wij zijn er nog lang niet en veel zal nog met vallen en opstaan verder moeten worden ontwikkeld. Het is echter wel een nieuw en veelbelovend pad dat wij zijn ingeslagen, een die het armoede vraagstuk op de middenlange termijn verder kan verzachten.

Echter, uit de gesprekken werd nog een diepere laag blootgelegd: de mentale component van het leven in armoede. Illustratief zijn de gevoelens die gedeeld zijn in die Utrechtse stadsgesprekken over armoede. Hier kwam het beeld naar voren dat mensen in armoede veelal bezig zijn met alleen de vraag, "hoe kom ik financieel deze dag door?" Aangetoond is dat mensen die in extreme armoede leven in een soort overlevingsstand geraken, die ervoor zorgt dat zij niet meer de mentale ruimte hebben om zich met andere zaken bezig te houden dan hun precaire financiële situatie. Aan het eind van het geld houden zij nog het spreekwoordelijke 'stukje maand' over. Het is zelfs aangetoond dat het effect op mensen in een dergelijke situatie is dat hun IQ verlaagd.

'Een ieder die zich uit de positie van extreme armoede weet te ontworstelen zal de volgende dag weer volop geprikkeld worden om deel te nemen aan onze consumptie maatschappij'

Om nieuw beleid te formuleren wat ook een effectieve wijze oplevert om dit structurele probleem van deze diepere laag aan te pakken is verre van eenvoudig. In mijn ogen heeft dit structurele vraagstuk alles te maken heeft met het karakter van onze liberale kapitalistische maatschappij. De moderne kapitalistische economie is als een haai die moet zwemmen of stikken. Kortom er moet alleen meer geproduceerd worden om de economie gaande te houden. Om een ramp te voorkomen moeten die producten ook gekocht blijven worden. De consumptiemaatschappij waarin wij nu leven creëert een context waarin iedereen geacht wordt mee te doen aan deze 'koopziekte'. Zonder deze gedachte hier veel verder uit te werken, is het effect duidelijk: een ieder die zich uit de positie van extreme armoede weet te ontworstelen zal de volgende dag weer volop geprikkeld worden om deel te nemen aan onze consumptie maatschappij. Bij wijze van spreken ligt voor iedereen,

waarbij jongvolwassenen per definitie uiterst kwetsbaar lijken voor de verleidingen van de commercie, dan weer de nieuwste mobiele telefoon klaar om op afbetaling te worden aangeschaft.

EEN STAP VOORWAARTS is als iedereen in ieder geval de zekerheid wordt geboden van een voldoende gegarandeerde inkomensbasis, die ervoor zorgt dat er in de primaire levensbehoeften altijd voorzien kan worden. Dat voorkomt de mentale stress en cognitieve belasting die we terug zien bij het leven in armoede, en biedt elk individu de kans om zich, ondanks de gemaakte financiële misstappen, mentaal op te werpen en nieuwe kansen in het leven aan te gaan. Een pril begin is bijvoorbeeld dat we in Utrecht, onder voorwaarden, schulden van jongvolwassenen bij wijze van proef opkopen, om deze mensen zo een tweede kans te geven. Tel hierbij op de afspraken die wij gemaakt hebben met de woningbouwcoöperaties over

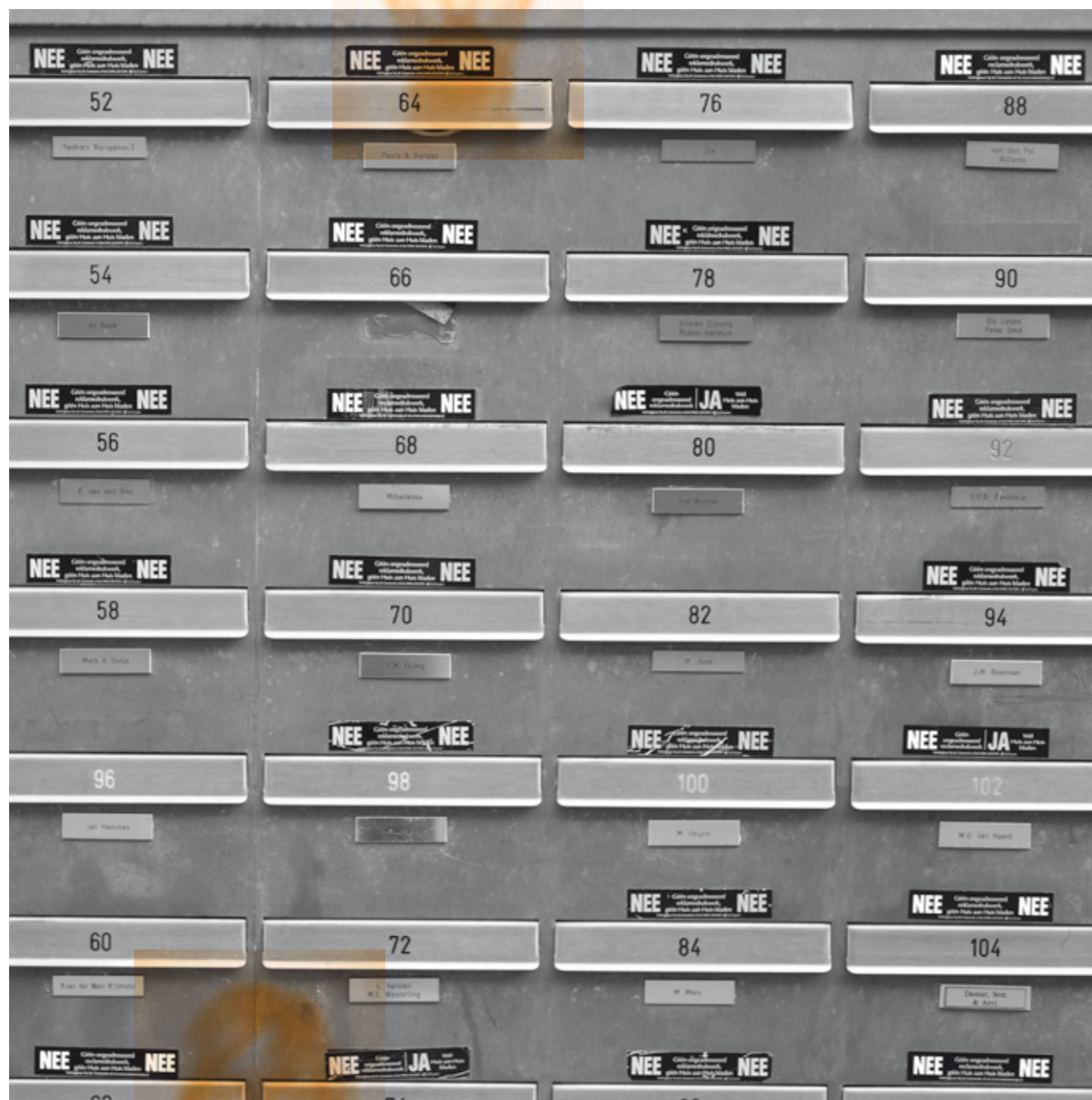
structurele verlaging van de huur, passend bij het inkomen van de huurder, en de geuite wil om samen met veel andere gemeenten te experimenteren om de bijstand dermate te vereenvoudigen dat het ook echt een inkomensbasis garandeert, en de mogelijkheden om op gemeentelijk niveau van grote invloed te zijn op de armoedeproblematiek in Nederland worden duidelijker.

We hebben echter nog veel meer maatschappelijke vernieuwingen nodig. De handschoen ligt er voor onze sociale-liberale beweging om richting te gaan geven aan deze vernieuwing van onze liberale kapitalistische maatschappij, op zowel lokaal als landelijk niveau.

Victor Everhardt is wethouder Volksgezondheid, Werk&Inkomen, Jeugd & Jeugdzorg, Stationsgebied, Juridische Zaken en Loco-burgemeester in Utrecht.

Beeld / Herman Wouters

Beeld / Herman Wouters

KANSELIJKHEID

Het zorgvuldig vormgeven van de keuze-architectuur kan mensen helpen de keus te maken die bij hun eigen wensen, doelen en mogelijkheden past en is bij uitstek een sociaal-liberaal middel om kansengelijkheid te bevorderen.

door Henriëtte Prast

De neutrale keuze bestaat niet

IN HET EERSTE NUMMER van jaargang 32 van *idee* (februari 2011) schreef ik een artikel met de titel: “De Vrije Wil Bestaat – en zoekt hulp in de keuze-huishouding”. Kernboodschap was dat ook goed geïnformeerde mensen in hun gedrag systematisch andere keuzes maken dan die overeenkomen met hun *eigen* voorkeuren en doelen. De keuze-architectuur – dat wil zeggen de manier waarop keuzes worden aangeboden – (het *hoe*) is daarom van invloed op wat mensen kiezen (het *wat*). Daarmee was bij mijn weten de Hans van Mierlo Stichting het eerste Wetenschappelijke Bureau van een politieke partij dat aandacht besteedde aan deze materie.

Het artikel was mede gebaseerd op de WRR-lezing van Richard Thaler in 2009, op de in 2009 verschenen WRR-bundel *De menselijke beslisser*, en op een congres dat ik in voorjaar 2010 organiseerde voor wetenschappers en beleidsmakers, met als titel “Policy Implications of Behavioral Economics”. De WRR was toen nog niet toe aan een advies over dit onderwerp: een collega-raadslid zei over het inzetten van keuze-architectuur “heeft Hitler ook niet zoiets gedaan?”, en ander vroeg zich af of het voorstel een grote grap was.

We zijn een aantal jaar verder en Den Haag beseft inmiddels dat de gedragseconomie komt met belangrijke beleidsboodschappen. “Liberaal paternalisme” is de term voor beleid gebaseerd op de gedragseconomische inzichten. Je hoeft namelijk niet te verbieden of gebieden om mensen te helpen keuzes te maken die passen bij *hun* voorkeuren. Wat betekent dat voor ons sociaal-liberalen en onze wens om keuzevrijheid en kansengelijkheid met elkaar verbinden?

Ten eerste dat we heel bewust en zorgvuldig moeten omgaan met het inrichten van de keuze-architectuur, en ten tweede dat we aandacht moeten besteden aan wat kansengelijkheid betekent, gegeven dat de cognitieve capaciteit van de mens beperkt is.

Een van de belangrijkste bevindingen van de gedragseconomie is dat keuzes nooit neutraal worden aangeboden. Dat schept een verantwoordelijkheid voor aanbieders, waaronder de overheid: denk niet dat je niet stuurt, want dat doe je altijd. En stuur dan liever niet in een verkeerde richting, dat wil zeggen in een richting die het welzijn van het individu en mogelijk ook de samenleving schaadt. Er is het bekende voorbeeld

Gebruikt door Richard Thaler in zijn WRR-lezing, Den Haag, 2009.

‘Je hoeft namelijk niet te verbieden of gebieden om mensen te helpen keuzes te maken die passen bij hun voorkeuren’

We zien het effect van de keuzearchitectuur ook in een voor sociaal-liberalen actueel en belangrijk terrein: dat van orgaandonatie. Als de stille keus is: geregistreerd zijn als donor, zijn er veel meer mensen donor dan als de stille keus is: niet geregistreerd staan. Er wordt dus altijd gestuurd. Daar zijn in dit geval verschillende redenen voor. De stille keus wordt door mensen beschouwd als de aanbevolen keus: mensen leiden eruit af wat de aanbieder van ze verwacht. In het geval van orgaandonatieregistratie is de overheid de aanbieder, en leidt de burger dus uit het huidige (anno 2017) systeem af dat de overheid *niet-registreren* aanbeveelt. Ook heeft de keuzearchitectuur invloed op hoe altruïstisch orgaandonatie wordt gevonden. In een systeem waarin je je moet registreren beschouwen mensen doneren als net zo'n offer als het afstaan van de helft van je vermogen. In een systeem waarin je je moet afmelden als je geen donor wilt zijn zien mensen doneren als net zoiets als iemand laten voorgaan in een rij of helpen bij oversteken (Davidai en anderen, 2012).

EEN ANDERE LES uit de gedragseconomie is dat het een mythe is dat meer keuzes en informatie per definitie leiden tot betere keuzes. Psycholoog Herbert Simon kreeg de Nobelprijs

voor Economie voor onderzoek in de jaren vijftig van de vorige eeuw waarmee hij liet zien dat meer informatie juist kan leiden tot slechtere keuzes, omdat het verwerken van informatie en het vergelijken van keuzemogelijkheden cognitieve capaciteit kost. Meer keus en meer informatie leiden vaak tot het uitstellen van de keus, niet kiezen, of tot het zomaar iets kiezen “om ervan af te zijn”. Deze mechanismen spelen een rol bij laag- en hoogopgeleiden, lage en hoge inkomens, jong en oud. Het is dan ook een misverstand dat alleen “kwetsbare groepen” nadelig worden beïnvloed. Dat dit misverstand ook wijd verbreid is in de politiek was bijvoorbeeld te merken in het debat in de Eerste Kamer over het afschaffen van de blauwe envelop – daar zouden digibeten, vooral ouderen dus, last van hebben, anderen niet. De ervaring met de studiefinanciering laat echter zien dat ook de meest digivaardigen in de samenleving – studenten – door een onnadenkende keuze-architectuur van DUO in de problemen komen: zie de vele boetes omdat studenten actief hun ov-kaart moeten stoppen, in plaats van dat dat automatisch (stille keus) gebeurt. Hetzelfde geldt voor de studiefinanciering: die loopt automatisch door na het afstuderen, tenzij de student zich actief afmeldt. Toenmalig PvdA staatssecretaris demissionair Bussemaker antwoordde indertijd (februari 2012) op Tweede Kamervragen hierover het volgende: “De administratieve handelingen om de studiefinanciering op tijd stop te zetten zijn niet ingewikkeld”, daarmee geheel het effect van de stille keus op gedrag miskennend.

Toch hebben sommigen meer last van een verkeerde keuze-architectuur en complexiteit in het aanbod dan anderen. In die zin zijn er wel degelijk kwetsbare en minder kwetsbare groepen te onderscheiden.

Zo zijn er “sophisticates” en “naïevelingen”. Beiden hebben een wilskrachtprobleem, maar de eersten weten dat, en realiseren zich dat ze een zelfbindingsmechanismen nodig hebben om te voorkomen dat ze voor verleiding bezwijken, terwijl de tweede groep denkt “morgen” vanzelf te zullen beginnen met sparen, meer sporten, minder drinken. Overigens zijn nogal wat mensen sophisticated: zo zeggen veel werknemers blij

te zijn met verplicht pensioensparen omdat ze anders het sparen zouden uitstellen (Potters en Prast, 2009).

IN DE TWEEDE PLAATS kunnen sommigen de gevolgen van slechte keuzes veel gemakkelijker opvangen dan anderen. Iemand met een hoog inkomen die een keer bezweken is voor een onverantwoorde financiële keus, of die wat minder heeft gespaard voor het pensioen, kan daar gemakkelijker overheen komen dan iemand die elk dubbeltje moet omdraaien. Verder hebben mensen die het financieel niet ruim hebben meer moeite met het maken van goede keuzes, omdat armoede door het creëren van stress beslag legt op de cognitieve capaciteit; die is dus niet beschikbaar voor het verwerken van informatie en het maken van optimale keuzes. Het negatieve effect van armoede op de cognitieve capaciteit staat volgens een Science studie van Mani en anderen (2013) gelijk aan 13 IQ-punten minder.

Verder kunnen beter gesitueerden de keuzes gemakkelijk uitbesteden: ze huren iemand in voor hun financiële planning, en vragen hun netwerk van familie en vrienden (artsen, advocaten) om advies als het gaat om medische keuzes of juridische kwesties en geschillen. Daar hoeven ze geen energie in te steken, en dat vergroot het verschil in vrij beschikbare cognitieve capaciteit tussen sociale klassen nog meer. Psycholoog Barry Schwartz beschrijft in zijn boek *Practical Wisdom* (2010) dat dokters, als ze zelf patiënt zijn, er de voorkeur aan geven om besluiten rond hun behandeling over te laten aan collega-artsen. Kortom, wij besteden zelf de vervelende keuzes uit, maar vragen van minder gesitueerden om tijd en moeite te steken in het nemen van hun verantwoordelijkheid.

Econoom Esther Duflo (2012) merkt dan ook op dat beter gesitueerden het belang van individuele autonomie benadrukken, terwijl ze zelf de betreffende keuzes uitbesteden omdat ze er geen tijd in willen steken en/of zichzelf niet capabel achten: “*Stop berating people for not being responsible and start to think of ways instead of providing the poor with the luxury that we all have, which is that a lot of decisions are taken for us*”.

Cass Sunstein, jurist en voormalig adviseur van Barack Obama, sluit zich daarbij aan. Hij stelt dat een zorgvuldige keuze-architectuur extra van belang is voor minder kansrijken, omdat die vanwege de cognitieve belasting van armoede al minder vaak actief (kunnen) kiezen en omdat zij keuzes niet kunnen uitbesteden.

WAT BETEKENT DIT alles voor D66? De liberaal paternalistische beleidsinstrumenten zijn bij uitstek verenigbaar met het sociaal-liberale gedachtegoed. Mensen kunnen worden geholpen te kiezen wat ze zelf echt willen en waar ze behoefte aan hebben (sociaal) zonder ze te dwingen of te beletten (liberaal). Mensen weten vaak wel wat goed voor ze is (dat is de kracht van mensen), maar komen op een andere manier tot besluiten dan het rationele model veronderstelt. De uitdaging is te zorgen voor een keuze-architectuur die het mensen gemakkelijker maakt goede keuzes te maken. Omdat kansarmen daar nog meer van profiteren dan kansrijken, bevorderen we daarmee zowel kansgelijkheid als keuzes die het welzijn bevorderen.

Henriëtte Prast is Eerste Kamerlid D66 en hoogleraar Persoonlijke Financiële Planning aan de Universiteit van Tilburg.

Bronnen

Davidai, S., Gilovich, T., en Ross, L. D. (2012). The meaning of default options for potential organ donors. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 109(38), 15201–15205.

Duflo, Esther (2012), *Human Values and the Design of the Fight against Poverty*. https://www.povertyactionlab.org/sites/default/files/documents/TannerLectures_EstherDuflo_draft.pdf

Anandi Mani, Sendhil Mullainathan, Eldar Shafir en Jiaying Zhao (2013). Poverty Impedes Cognitive Function, *Science* 341 (6149), 976-980.

Prast, Henriëtte, Clemens Kool en Maarten van Rooij (2005), *Werknemer kan én wil niet zelf beleggen voor pensioen*.

Schwartz, Barry (2010), *Practical Wisdom*.

Thaler, Richard (2009), *The Government as Choice Architect*, WRR Lecture, Den Haag.

Vrijheid als plicht

Netflix kan veel waardevolle tijd opeisen, wanneer je door verschillende lijsten met actie, drama of comedy films scrollt, zoekend naar het perfecte tijdverdrijf voor dat moment. De vrijheid om te kiezen verplicht tot nadenken; waar heb je zin in, welk genre past bij je gemoedstoestand? Niemand wil zijn avond verpesten met een film die halverwege uit verveling wordt afgezet. Nu zullen niet veel mensen het kiezen van een film ervaren als hoofdbreker, maar het kiezen voor de juiste invulling van je leven is een ander verhaal. Sommige mensen met beperkt vermogen om kansen ten volle te benutten ervaren te veel keuzes mogelijk als een belemmering; bestaat er teveel positieve vrijheid? De vrijheid die wij hebben in Nederland biedt veel kansen, maar deze kunnen ook als overweldigend worden ervaren en verlamvend werken. Deze realisatie heeft gevolgen voor de kansengelijkheid; hoe kies je tussen de tientallen filmgenres en honderden films, als je op dat moment even niet weet in welke gemoedstoestand je verkeerd?

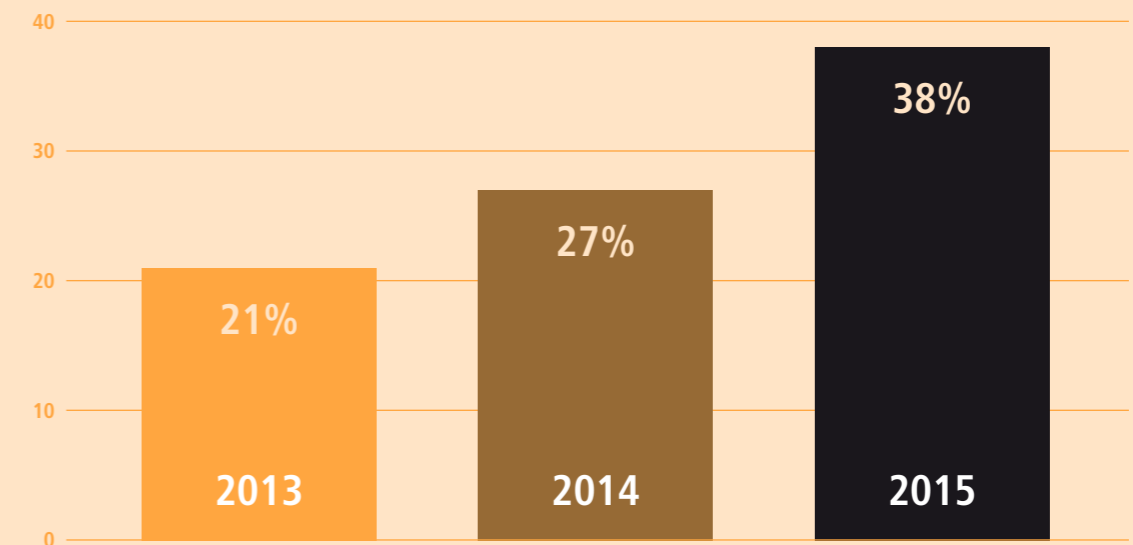
samenstelling Laura van Dijk

Verlamvende vrijheid

De uitspraak 'vrijheid is het kiezen van een gevangenis' van Vlaams schrijver Herman Brusselmans vat de discussie over natuurlijke beperkingen van vrijheid goed samen. Je bent zo vrij, als je eigen vermogens dat toelaten. Volgens de bekende theorie van Barry Schwartz (2004) is dat vermogen zeer beperkt als het gaat om keuzes maken. Te veel keuzes werken verlamvend en beperken juist de vrijheid in plaats van deze te vergroten. Een keuze maken tussen tien opties neemt meer tijd en denkvermogen in beslag dan de keuze tussen drie opties, waarmee je de vrijheid wordt afgenomen om die tijd en dat denkvermogen voor een andere invulling te gebruiken. Bovendien zijn de

verschillen tussen tien opties kleiner dan de verschillen tussen drie opties; de verschillen tussen een oneindig aantal opties zijn zelfs verwaarloosbaar, waardoor het kiezen steeds moeilijker wordt naarmate het aantal keuzes toeneemt. Binnen de marketing is dit principe gemeengoed. Mensen krijgen een steeds grotere mate van keuzestress, als zij in de supermarkt uit te veel producten kunnen kiezen (IRI, 2016). Dat komt het winkelgenoot niet ten goede. De website van de Albert Heijn biedt bijvoorbeeld vijftien keuzes aan naturel chips en zeventien soorten paprika chips, laat staan alle overige smaken. Het totaal aantal keuzes chips komt uit op honderd en groeit nog steeds.

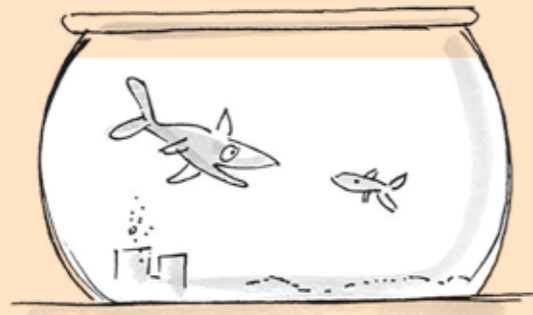
'Het is moeilijk producten te vinden door het grote aanbod'
Percentage consumenten dat het eens is met de stelling

Bron: IRI, 2016

Keuzestress

In zijn TED Talk gebruikt Barry Schwartz (2005) het treffende voorbeeld van de vissenkomp om de paradox van keuze uit te leggen. De cartoon lezend, was Schwartz' eerste ingeving: 'Wat weet die vis nou? Niets is mogelijk als vis in een kom.' De cartoon heeft echter een diepere betekenis. Wanneer de vissenkomp breekt, zitten de vissen letterlijk niet langer gevangen en gaat een wereld aan mogelijkheden voor hen open. De mogelijkheden bieden echter geen vrijheid, maar verlamming. 'Deze vissenkomp mag zeker groter, [...] maar de afwezigheid van een (figuurlijke) vissenkomp geeft ellende [...]; voor de vissen en ook voor ons,' besluit Schwartz zijn betoog. *The choice paradox* van Schwartz blijkt bovendien uit een onderzoek van S. Iyengar en M. Lepper (2000): in een experiment ontdekten de psychologen dat 60% van de consumenten eerder stopt bij een supermarktschap met veel keuzes, maar vervolgens minder geneigd is om daadwerkelijk een keuze te maken dan wanneer ze kunnen kiezen uit

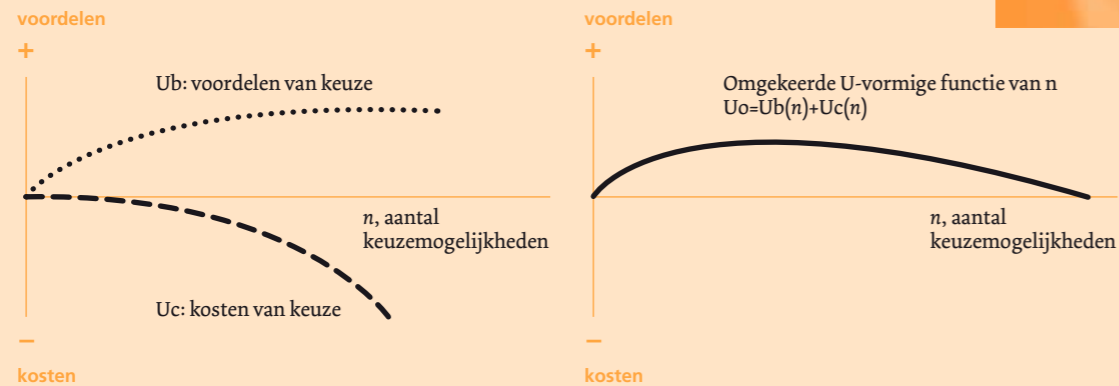

Peter Steiner, 2001

minder keuzes. E. Reutskaja en R. Hogarth (2009) beschrijven *the choice paradox* daarom als een omgekeerde U-vormige functie. Deze grafiek bestaat uit twee functies; de voordelen van keuzes – een stijgende, maar afvlakkende lijn – en de kosten van keuzes – een snel dalende lijn. Gecombineerd blijkt – zoals Barry Schwartz al beweerde – dat enkele keuzes beter zijn dan weinig keuzes, maar dat nog meer mogelijkheden juist minder voordelen bieden dan enkele keuzes. Teveel keuze maakt van ons vissen op het droge.

The Choice Paradox

Tevredenheid aan de hand van het aantal keuzes

Bron: E. Reutskaja & R. Hogarth, 2009

Behoeftte aan betutteling?

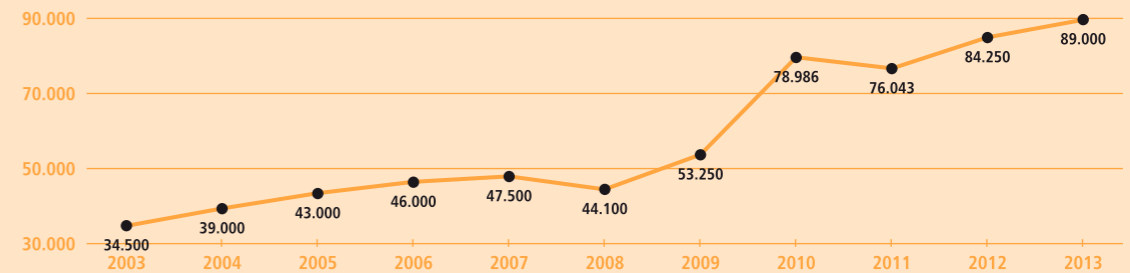
Al dit bewijs voor keuzestress komt niet overeen met de maatschappelijke praktijk; in Nederland is een overvloed aan positieve vrijheid gecreëerd om burgers een maximum aan keuzes te kunnen voorschotelen. Zoveel positieve vrijheid dat met recht de vraag kan worden gesteld of iedereen die vrijheid aankan. In het nieuwe rapport van de WRR (2017) worden vraagtekens geplaatst bij de zelfredzaamheid van burgers, omdat ieder zijn natuurlijke beperkingen (het optimale punt op de omgekeerde U-vorm) kent. Het WRR haalt voorbeelden als schulden en een ongezonde levensstijl aan, waaruit blijkt dat veel mensen hun leven niet op orde hebben. Het zal daarom wellicht niet verbazen dat driekwart van de

Nederlanders voor iets meer betutteling van de overheid is (De Hond, 2008). Voor concrete voorstellen als de 'vettaks' is daarentegen minder draagvlak: slechts 35% ziet dat zitten. Daarentegen gaf 71% van de ondervraagden aan het geen probleem te vinden als men met overheidsbeleid beweging stimuleert (De Hond, 2008). Ondertussen is het aantal betuttelende maatregelen de afgelopen jaren met snel tempo toegenomen: denk bijvoorbeeld aan de discussies over een uitstalverbod van tabak in winkels en het wel of niet verplicht stellen van fietshelmen. Dat schept de verplichting voor de maatschappij om naar de optimale verhouding tussen betutteling en vrijheid te blijven zoeken.

Steeds vaker hulp nodig bij financiële gezondheid

Aanvragen schuldhulpverlening geregistreerd bij de NVVK

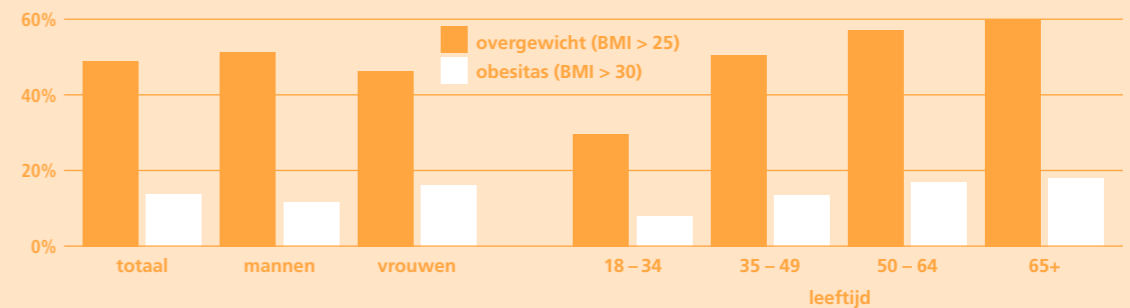
Bron: WRR, 2017

Kunnen we wel voor onszelf zorgen?

Overgewicht bij volwassenen, 2016

Bron: CBS & Trimbos-instituut, 2016

Informationele zelfbeschikking in de zorg

Beeld / Herman Wouters

‘Volledige informationele zelfbeschikking’ in de zorg is dankzij technologische vooruitgang een reële optie. Welke mogelijkheden zijn er, voor wie is het mogelijk een ideaal en hoe verhoudt het zich tot het spanningsveld tussen keuzevrijheid en kansengelijkheid? Vier strategieën voor gelijke kansen op keuzevrijheid.

door Theo Hooghiemstra

Informatione- en communicatietechnologie (ICT) biedt de belofte van een uitgebreid aanbod aan faciliteiten voor personen, met voor sommigen als ideaal de ‘volledige informationele zelfbeschikking’. In dit artikel is de vraag of, en zo ja voor wie, informationele zelfbeschikking in de zorg een ideaal is. Welke mogelijkheden zijn er om personen echt informationele zelfbeschikking én gelijke kansen te geven op zeggenschap over en inzicht in hun gezondheidsgegevens? Met andere woorden hoe kan de paradox ‘keuzevrijheid versus kansengelijkheid’ in de geest van de door D66 gewenste combinatie van keuzevrijheid en kansengelijkheid worden opgelost? ■ Hoe voorkomen we dat keuzevrijheid in de vorm van informationele zelfbeschikking ertoe leidt dat personen daarmee hun eigen kansen verkleinen? In dit artikel bepleit ik vier elkaar versterkende en aanvullende strategieën: 1. Een wettelijk te regelen patiëntgeheim; 2. *Privacy-by-design*; 3. Persoonlijke begeleiding en 4. *Nudging*.

‘Informationele zelfbeschikking’ is te definiëren als “het recht van een persoon om in beginsel zelf te bepalen in hoeverre persoonsgegevens worden gebruikt en verder bekendgemaakt, met het oog op een zelfbepaald leven.”

Cardioloog en geneticus Eric Topol voorspelt in zijn boek *‘The Patiënt will see you now’* ■ dat de smartphone de controle over medische gegevens direct bij personen brengt. Zelf besefte Topol dat

zijn wereld veranderd was toen hij op een dag een e-mail kreeg van een patiënt met boezemfibrillatie die een ‘doe-het-zelf-elektrocardiogram’ bij zijn mail had gevoegd via een hulpstuk bij zijn slimme telefoon. Een patiënt kan zelf al een ECG maken via zijn smartphone en daarbij ook nog eens een interpretatie krijgen van een computer, waarna de dokter kan nagaan of de computer gelijk heeft. Dat betekent dat de rol van de zorgaanbieder in en rond de behandeling drastisch verandert.

Maar niet alleen de rol van de zorgaanbieder, ook die van personen gaat veranderen, volgens Topol. Zij krijgen met de smartphone en andere apparaten immers voor het eerst een instrument in handen om zelf hun gezondheid te monitoren en te managen. De smartphone geeft hen toegang tot gezondheidsgegevens. In concreto kan de voorspelling van Topol betekenen dat onze smartphones en andere mobiele apparaten in toenemende mate gezondheidsgegevens zullen verwerken. Personen kunnen dan zelf bepalen of ze deze gegevens willen delen met hun arts, andere zorgverleners of mensen en organisaties buiten de zorgcontext.

Topol voorspelt dat we in de toekomst een gepersonaliseerd en gedigitaliseerd profiel van onze gezondheid bij ons zullen dragen. Deze ontwikkeling, lijkt te passen in het streven van de Nederlandse overheid – samen met de Patiëntenfederatie Nederland, de koepels van zorgaanbieders en de zorgverzekeraars – om persoonlijke gezondheidsomgevingen een prominente plek te laten innemen in de Nederlandse zorg.

■ Zie Verkiezingsprogramma D66, hoofdstuk 6 over ‘Zelfbeschikking en keuzevrijheid’.

■ Topol 2015.

■ T. Hooghiemstra & P. Ippel, Zeggenschap over het EPD, ethisch en juridisch perspectief, Centrum voor ethiek en gezondheid (CEG), 2011.

■ De gequote tekst komt uit hoofdstuk 6 van het D66 Verkiezingsprogramma.

■ Idem.

■ Van Blarckom G.W., Borking J.J., Olk J.G.E.; Handbook of Privacy and Privacy-Enhancing Technologies: The case of intelligent software agents. Den Haag 2003.

■ WRR, met kennis van gedrag beleid maken, augustus 2014.

Maar welke mogelijkheden zijn er om personen via smartphones en apps echt informatiele zelfbeschikking én gelijke kansen op zeggenschap over en inzicht in hun gezondheidsgegevens te geven? Ten eerste moet er een wettelijk recht komen voor personen op geheimhouding van gegevens uit hun persoonlijke gezondheidsomgeving in de vorm van een wettelijk te regelen ‘Patiëntgeheim’. ■ Gezondheidsgegevens in een persoonlijke gezondheidsomgeving worden namelijk, anders dan een medisch dossier in beheer bij een zorgaanbieder, niet door het medisch beroepsgeheim beschermd. Weliswaar heeft een persoon formeel de mogelijkheid om aan derden toestemming te weigeren, maar dat beschermt in de *big data*-samenleving nog niet tegen de invloed die opsporingsdiensten, verzekeraars en andere financiële instellingen, ICT-bedrijven en andere al dan niet commerciële partijen om de inhoud van gegevens in de persoonlijke gezondheidsomgeving te bemachtigen. “We moeten waken voor de opkomst van een ‘data proletariaat’ waarin personen afhankelijk zijn geworden van bedrijven en overheden die hun data beheersen en voor misbruik van kwetsbare groepen.” ■ Ten tweede moet *privacy-by-design* naast een verplichting voor verantwoordelijke partijen ook door personen zelf inzetbaar worden.

“Dataverzameling moet altijd gepaard gaan met doelbinding, noodzakelijkheid, horizonbepaling, handhaving en verlopen volgens *privacy by design*.” ■ Het concept van *Privacy-by-Design* houdt nauw verband met het principe van ‘dataminimalisatie’ en is niet alleen relevant in informatietechnologie systemen, maar ook voor organisaties, processen en methoden in het algemeen. Het bestaat uit zeven principes:

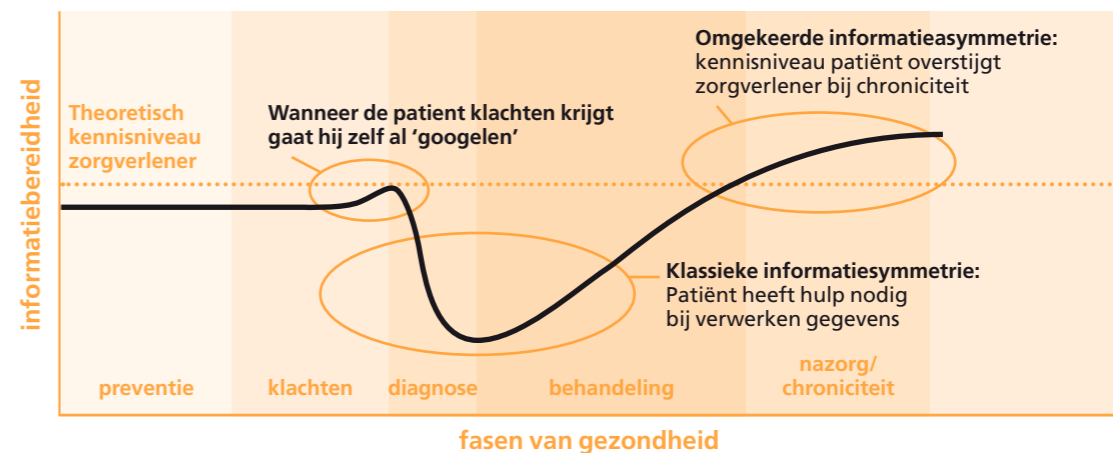
1. Voorkomen van privacy-inbreuken is beter dan genezen;
2. Standaard instellingen zijn er om de hoogste mate van privacy te bieden;

3. Integreren van gegevensbescherming en beveiliging in het ontwerp;
4. Privacy zo mogelijk in de ontwikkelfase inbouwen;
5. End-to-end beveiliging gedurende de hele levenscyclus;
6. Zichtbaarheid en transparantie: vertrouwen bij alle betrokken partijen.
7. Respect voor privacy van de betrokkene staat centraal.

Privacy-by-design is enerzijds een verplichting opgelegd aan de verantwoordelijke, zoals vastgelegd in artikel 25 van de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) die vanaf 25 mei 2018 van toepassing is. Anderzijds moet juist uit respect voor de privacy van de betrokkene en vanwege informatiele zelfbeschikking de persoon ook zichzelf kunnen beschermen tegen privacy inbreuken.

Een voorbeeld van persoonlijke *privacy-by-design* als bescherming voor de persoon zelf is de ultieme vorm van informatiele zelfbeschikking beschreven in het handboek voor de *privacy incorporated software agent* (PISA) ■. Een PISA kan – als digitale butler – de afgifte van persoonsgegevens aan de hand van de privacyvoorkeuren van de gebruiker automatisch beschermen bij transacties tussen personen en bijvoorbeeld leveranciers van persoonlijke gezondheidsomgevingen en zorgaanbieders. De architectuur en de algoritmes (waarin de vereiste privacynormen zijn opgenomen) voor een PISA zijn terug te vinden in het genoemde handboek. Een dergelijke privacybeschermende software agent is al ontwikkeld en met succes getest in het PISA project op een platform van honderden agenten die voor de gebruiker de onderhandelingen voerde voor het afsluiten van een arbeidscontract, maar helaas is in de praktijk nog geen PISA beschikbaar.

‘Een patiënt kan zelf al een ECG maken via zijn smartphone en daarbij ook nog eens een interpretatie krijgen van een computer’

bron: RVZ, 2010

Figuur

Patiënten hebben begeleiding en hulp nodig van hulpverleners, familieleden en vrienden bij het uitoefenen van informatiele zeggenschap, met name in stressvolle situaties rond diagnoses

In de *big data*-samenleving is het voor een persoon te complex om zelf na te gaan of de partijen met wie hij de gegevens in zijn persoonlijke gezondheidsomgeving uitwisselt voldoen aan alle privacyvoorwaarden die de persoon daaraan gesteld zouden wil zien. Een PISA zou personen kunnen helpen om met behulp van algoritmen na te gaan of de andere partij te vertrouwen is. Vandaar dat een PISA voor persoonlijke gezondheidsomgevingen gewenst is. De combinatie van *privacy-by-design* als verplichting voor de verantwoordelijke (artikel 25 AVG) en de mogelijkheid van een persoon om zich door de digitale butler PISA te laten beschermen zou het spanningsveld tussen keuzevrijheid (zelfbeschikking en zelfredzaamheid) en kansengelijkheid anderzijds grotendeels op kunnen lossen. Het verlenen van keuzevrijheid via informatiele zelfbeschikking hoeft er dan niet toe te leiden dat personen daarmee hun eigen kansen verkleinen. Naast wettelijke verplichting van *privacy-by-design* voor de verantwoordelijke (artikel 25 AVG) en naast het door mij bepleitte wettelijk te regelen patiëntgeheim is begeleiding nodig. Dat kan door de digitale butler PISA in praktijk te brengen, juist bij digitale zorg.

Ten derde bepleit ik meer begeleiding door zorgverleners en dierbaren (zie figuur). Uit onderzoek blijkt dat patiënten begeleiding en hulp nodig hebben van andere hulpverleners, familieleden

en vrienden bij het uitoefenen van informatiele zeggenschap, met name in stressvolle situaties en bij mensen die niet goed in staat zijn over zichzelf te beschikken. De WRR heeft laten zien dat voor “de grote meerderheid van de Nederlanders” extra keuzes eerder een probleem dan een oplossing zijn. “Zeker als het leven tegenzit, bijvoorbeeld rondom een scheiding, ontslag of faillissement”. Het gaat in het contact met de overheid namelijk niet alleen om „denkvermogen”, maar ook om „doenvermogen”, schrijft de WRR. „Het vermogen om in actie te komen, om het hoofd voldoende koel te houden, en om vast te houden aan goede voornemens.”

Ten slotte bepleit ik meer gebruik te maken van *nudging* om zelfredzaamheid en kansengelijkheid met elkaar te verenigen. *Nudging* is volgens de WRR ■ “een slimme, maar niet dwingende wijze van sturen van gedrag, door gebruik te maken van de nieuwe wetenschappelijke kennis over hoe mensen keuzes maken”. De WRR gaf in een rapport over ‘zelfredzaamheid’ een voorbeeld van *nudging* door op een (web)keuzeformulier al een vooraf aangevinkte standaardoptie te geven, die waarschijnlijk de beste keuze is gelet op de “individuele omstandigheden” van die persoon.

Theo Hooghiemstra is bestuurskundige, privacy- en gezondheidsjurist.

interview Paul Ostendorf

‘In de toekomst zullen willen en kunnen synoniemen zijn’

Nog nooit eerder gingen de ontwikkelingen in technologie en wetenschap zo snel als vandaag de dag. We leven in een tijdperk van ongekende vooruitgang. Dit biedt eindeloos veel mogelijkheden, maar zal ook ingrijpende veranderingen met zich meebrengen. In gesprek met futuroloog Paul Ostendorf over kansengelijkheid in de toekomst.

door Tonko van Leeuwen

DE EXPONENTIELE GROEI van kennis, technologie en wetenschap die we momenteel meemaken zal ervoor zorgen dat onze wereld er radicaal anders uitziet binnen niet al te lange tijd. Praten, of speculeren, over de toekomst brengt altijd de valkuil van de tijdlijn met zich mee – hoe voorkom je dat je belandt in iets wat meer op sciencefiction lijkt dan een realistisch vergezicht? Toch, zo stelt Paul Ostendorf, zullen bijna alle ontwikkelingen waar we het over hebben zich voordoen ergens binnen de komende 20 a 30 jaar. Dat is ver weg, maar tegelijkertijd overbrugbaar – de meesten van ons zullen het nog meemaken.

Het dichten van de materiële kloof

“In de toekomst zal elk mens geheel autonoom of autarkisch kunnen zijn,” is het toekomstbeeld van Ostendorf in een notendop. Een behapbaar voorbeeld hiervan is met betrekking tot voedsel. Vanwege de explosie van kennis die plaatsvindt, zien we langzamerhand een aantal nieuwe technieken doorsijpelen naar de consument, zoals bijvoorbeeld zonne-energie. Het is momenteel

mogelijk om (voor een deel) te voorzien in de eigen energiebehoefte. Met nog enkele ontwikkelingen op het gebied van accu’s is autarkie op het gebied van energie binnen handbereik – veel huishoudens in Nederland zijn al hard op weg hiernaartoe, iets wat ook vanuit de overheid gestimuleerd wordt.

Een vergelijkbare trend zal zich voordoen op het gebied van voedsel, aldus Ostendorf. Momenteel halen wij ons voedsel van over de hele wereld: de biefstuk komt uit Argentinië, de tomaten uit Spanje en de spinazie uit Nieuw-Zeeland. Dit is totaal onnodig en kan vele malen efficiënter, door middel van bijvoorbeeld *indoor farming* of *LED farming*. In een gecontroleerde omgeving, waar ook ter wereld, kan er een factor 100 efficiënter dan de klassieke landbouw voedsel geproduceerd worden. Er is een grote opkomst in dit soort technieken, die zich ook uitbreidt naar vleesproductie: de hamburger uit een Petri-schaaltje. Binnen niet al te lange termijn zal het mogelijk zijn om elk dierlijk eiwit in een gestimuleerde omgeving tot wasdom te laten komen. Er is al een start-up in München die kant-en-klare *units* verkoopt om groente in je eigen keuken te verbouwen; die lange waardeketen van Nieuw-Zeeland naar aanrecht is dan in een klap zo kort mogelijk gemaakt.

‘De enige echte schaarste die er tot nu toe was, was die van kennis en kunde’

De waardeketen gereduceerd tot het minimum door de eliminatie van transport, in combinatie met honderd procent recycling, zal de mens geheel zelfvoorzienend en zelfredzaam maken. Dit laatste, recycling tot op atomair niveau, is nog wel een vergezicht geeft Ostendorf toe, maar niet ondenkbaar. Qua fundamentele bouwstenen is er geen enkel tekort – wij hebben alleen nog niet de kennis en kunde om die goed genoeg te hergebruiken. Echter, die kennis en kunde komt er hard aan.

De enige echte schaarste die er tot nu toe was, stelt Ostendorf, was die van kennis en kunde. Echter, tegenwoordig vergaren en verspreiden we kennis zo snel en breed, dat het voor iedereen ter wereld ongelooflijk makkelijk is om aan kennis te komen – een van de effecten van de steeds grote ‘vernetwerking’ van de samenleving. We komen in een tijdperk terecht dat waar men vroeger sprak van de *have’s* en *have-not’s*, er nu sprake is van de *know’s* en de *know-not’s*. Naarmate de technieken verder gevorderd raken zal de materiële kloof die er is tussen mensen onderling van steeds kleiner belang worden, totdat die verdwijnt. Wat betreft de immateriële kloof tussen mensen, die tussen hooggeschoolde en laaggeschoolde, tussen slimme en minder slimme mensen, zal die kloof op termijn gedicht worden door de opkomst van een cruciale technologie: *Artificial Intelligence (AI)*, oftewel kunstmatige intelligentie.

Het dichten van de immateriële kloof

De opkomst van kunstmatige intelligentie is van niet te onderschatten belang en zal weinig mensen (zijn) ontgaan. Niet op de hoogte van de laatste ontwikkelingen is het echter makkelijk om uit het zicht te verliezen hoe zeer die opkomst al bezig is. Ostendorf noemt het voorbeeld van een radioloog, iemand die minimaal 11 jaar hogeschoolde kennis, opleiding en ervaring op zak heeft. Er bestaat momenteel al kunstmatige intelligentie die doet wat een radioloog doet – een diagnose stellen op basis van beelden – en die doet het zelfs beter. Als de radioloog iets over het hoofd ziet, ziet de kunstmatige intelligentie het wel. Het enige wat de radioloog momenteel nog wel beter kan dan de kunstmatige intelligentie is het onderscheiden van een vals-positief resultaat.

Momenteel is er voor de radioloog dus een kunstmatige intelligentie ontwikkeld ter ondersteuning, ze werken samen. Echter, stelt Ostendorf, deze kunstmatige intelligentie zal binnen tien jaar de radioloog overstijgen, hem links en rechts zonder probleem inhalen als het gaat om het stellen van een diagnose. Op deze manier staat elke baan onder druk, zal er op termijn voor elk bedenkbare functie een kunstmatige intelligentie zijn die dat beter, sneller en/of efficiënter kan. Ook de functie van redacteur, verzekert Ostendorf. Kunstmatige intelligentie is zo divers als maar kan: van het navigeren van een auto door de spits van Rome tot het componeren van een muziekstuk in de stijl van Beethoven. Ostendorf ziet dit niet als een bedreiging, maar als een ontwikkeling die juist nieuwe mogelijkheden biedt. De mogelijkheid, bijvoorbeeld, om de kloof tussen de *know's* en *know-not's* te dichten.

Men groeit vandaag de dag nog op met het idee dat computers precieze instructies vereisen, dat ze nauwkeurig gestuurd en geprogrammeerd moeten worden door de mens, anders loopt het helemaal in de soep. Dat stadium zijn wij echter allang voorbij, geeft Ostendorf aan. Computers programmeren zich vandaag de dag al vaak genoeg zelf, zoals de twee computers op de AI-afdeling van Facebook die met elkaar begonnen te communiceren in een taal onbegrijpelijk voor de technici die erbij stonden. Zonder nauwkeurige instructies of sturing hadden deze twee entiteiten een communicatieprotocol ontwikkeld en opgezet; voor Facebook was dit reden genoeg om de stekker eruit te trekken. De kennis en kunde van kunstmatige intelligentie zal steeds verder toenemen en steeds verder reiken.

De angst die bij velen hierbij komt kijken wordt niet gedeeld door Ostendorf. Het is in zijn ogen niet een kwestie van 'de mens of de machine, een van de twee, zal winnen'. Kunstmatige intelligentie zal, en moet, niet worden ingezet om machines menselijker te maken, maar om mensen juist zoveel mogelijk te ondersteunen, om ze mentaal en cognitief te verbeteren. Zodra dat gebeurt zal het mogelijk worden om het verschil in doen- en denkvermogen tussen mensen onderling enorm te verminderen.

Want wat is nu het verschil tussen iemand die een hogeschoolde functie heeft en iemand die een laaggeschoolde functie heeft, vraagt Ostendorf. Het verschil zit hem vooral in het kunnen, willen, denken, doen, of mogen; en dat verschil is weg te werken met kunstmatige intelligentie. Een vorm van cognitieve ondersteuning van mensen die

‘Kunstmatige intelligentie is zo divers als maar kan: van het navigeren van een auto door de spits van Rome tot het componeren van een muziekstuk in de stijl van Beethoven’

zelf niet voldoende opleiding of scholing hebben gehad om bepaalde kennis paraat te hebben, of om besluiten te nemen. Een simpele variant van deze ondersteuning bestaat feitelijk al: de assistent in je smartphone, zoals Siri. Momenteel is het vrij basaal en meer nog een *gimmick*, maar met de exponentiele groei en ontwikkeling van kunstmatige intelligentie kan een dergelijke voice-assistent binnen vijf a tien jaar een serieus hulpmiddel worden. Een kunstmatige intelligentie in je broekzak, die 24 uur per dag bereikbaar is, en altijd paraat staat om in de meest uiteenlopende situaties de vragen te beantwoorden waar men mogelijk tegenaan loopt: ‘wat moet ik doen, wat is dit, wat zijn mijn opties, etc.?’

Uiteindelijk ziet Ostendorf het voor zich dat er een dusdanige verweving plaatsvindt tussen biologie en technologie dat ze onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en samenwerken. Wellicht klinkt het als sciencefiction, maar het is een logische lijn die gevolgd kan worden, conform het steeds sneller en kleiner worden van technologie. Het is al alledaags om op medische gronden technologie in het lichaam aan te brengen – denk aan een pacemaker –, er is geen reden waarom we de stap niet zetten om technologie ook ter verbetering, zonder noodzaak, in te zetten. De verschillen in doen- of denkvermogen tussen mensen doen er niet meer toe op het moment dat iedereen ondersteuning geniet van een kunstmatige intelligentie die dusdanig sterk is dat die de natuurlijke vermogens van de mens sterk overtreft.

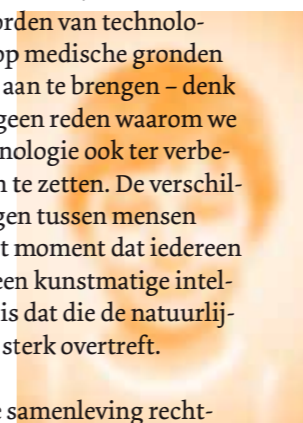
Momenteel proberen we de samenleving rechtvaardiger te maken en problemen op te lossen door middel van welvaartsdeling; welvaart die het gevolg is van kennis, kunde, doen en initiatief. Door deze verschillen te verminderen wordt dit probleem in feite bij de wortel aangepakt: het verdelen van welvaart is symptoombestrijding, het verdelen van kennis en kunde oorzaakbestrijding.

De mens als vraagteken

Er is echter een grote onbekende factor die van cruciale betekenis is voor dit toekomstbeeld, erkent Ostendorf. Dat is de mens zelf. Het dichten van de materiële en immateriële kloof, dat is het extrapoleren en speculeren aan de hand van tech-

nologische ontwikkelingen. Daar durft Ostendorf zijn hand wel aan te wagen. Hoe wij er mee omgaan, of wij open staan voor dergelijke veranderingen en radicaal nieuwe levenswijzen, dat is een groot raadsel. De technologie en wetenschap zal voort denderen, zonder rem en zonder grens in zicht. Wat overblijft is het vraagstuk van de mens zelf, hoe wij psychologisch en sociologisch omgaan hiermee, en of we deze ontwikkelingen omarmen of afstoten. Zijn wij bereid om ons huidige systeem op de schop te doen, om plaats te maken voor iets geheel anders, of zullen we vast blijven houden aan bekende manieren en methodes – met het risico dat we veel kansen mislopen. Die vraag is niet aan de futuroloog om te beantwoorden, die vraag ligt bij onszelf.

Tonko van Leeuwen is hoofdredacteur van *idee*.

Toegang tot het recht moet niet te nauw geïnterpreteerd worden, het betekent namelijk veel meer dan alleen maar toegang tot de rechter, stelt Quirine Eijkman van Hogeschool Utrecht. Maarten Groothuizen, Tweede Kamerlid D66, is het daar deels mee eens, maar wijst ook op de rol van onderwijs en voorlichting – zonder taalkennis en digitale vaardigheden is het recht al snel ver weg.

Beste
Maarten,
Beste
Quirine,

Beste Maarten,

Graag zou ik over het volgende van gedachten willen wisselen. Hoe zorgt Nederland ervoor dat het implementeren van het Werelddoel 16 van de Verenigde Naties, dat staten oproept om voor ieder mens de toegankelijkheid tot rechtssystemen te waarborgen, voor mensen in binnen- en buitenland de realiteit wordt? Toegang tot het recht is het kenmerk van een rechtvaardige samenleving waar mensen hun waardigheid op een gelijke manier op basis van wet- en regelgeving kunnen verwezenlijken, zonder het risico te lopen te worden genegeerd of vervolgd. Of je nu rijk, arm, oud, jong, gedetineerde, nieuwe Nederlander, schuldenaar of illegaal bent: je kunt je recht zoeken.

De praktijk lijkt echter voor sommigen weerbarstig. Weliswaar wordt op een globaal en statelijk niveau door het internationaal en nationaal recht en beleid erkend dat het bevorderen van veiligheid, publieke dienstverlening en toegang tot het recht voor ieder mens van belang is. Maar op lokaal niveau – buurten, school of werk – werkt dit doorgaans anders door. Is toegang tot het recht bijvoorbeeld relevant in een wereld waar Syrische vluchtelingen uit Turkije in Europa geen asiel kunnen aanvragen, hoewel ze beschermd zijn door het Verenigde Naties Vluchtelingenverdrag? Of waar de door de inlichtingen- en veiligheidsdiensten verzamelde datasets met het buitenland gedeeld kunnen worden zonder dat dat er voor de betrokkenen een effectief rechtsmiddel is?

In de Nederland zijn er prangende vragen over de waarborgen voor toegang tot het recht op lokaal niveau en in cyberspace. Vragen over onder andere de juridische zelfredzaamheid van ondernemers, de rechtsbescherming van hackers, overlastgevers, illegalen of burgers in onze ‘nieuwe’ gedigitaliseerde participatiesamenleving. Bijvoorbeeld: wat doe je als je door lokale professionals wordt benaderd vanwege vermeende radicale ideeën op sociale media? Genieten mensen die langdurige zorg nodig hebben tijdens een zogenaamd keukentafelgesprek’ werkelijk privacy? Zo niet, wat dan?

Andere vragen zijn meer systemisch. In hoeverre wordt er bijvoorbeeld bij de rechtsbescherming van jongere woonwageneigenaren, die als gevolg van gemeentelijk uitsterfbeleid of nuloptie geen standplaats meer kunnen bemachtigen in hun gemeente, rekening gehouden met woonwageneigenaren -cultuur? Het klinkt misschien vreemd, maar het zijn allemaal voorbeelden waar toegang tot het recht op papier mogelijk is, maar in de praktijk niet altijd vanzelfsprekend.

Vandaar mijn vraag: vind jij ook dat doorgaans in Nederland de discussie over toegang tot het recht onnodig vernauwd wordt tot toegang tot de onafhankelijke rechter? Het gaat dan vaak over de bezuinigingen op de gesubsidieerde rechtsbijstand en de hoogte van de griffierechten. Echter 'toegang tot het recht' is toch veel breder? Het gaat ook over burgerschap en juridische *bildung*, het kennen van de wet- en regelgeving ("Mag ik klagen?") en het ontplooiën daarvan ("Ik dien een klacht in"). Indien je dit met mij eens bent, vereist de rechtvaardige samenleving, waar sprake is van radicale kansengelijkheid, dan ook niet dat alle mensen in staat worden gesteld om juridisch zelfredzaamheid te zijn?

In andere woorden, wat hebben Henk en Ingrid nodig om in de participatiesamenleving zelf het heft in handen te nemen? Wat doen ze bij ontslag of een echtscheiding? De kans is groot dat ze eerst in een mediationstraject terecht komen. Echter deze vorm van toegang tot het recht is alleen betekenisvol als het op een voor iedereen gelijkwaardige manier wordt geïmplementeerd. Dit vraagt om zelfvertrouwen, kennis en eventueel laagdrempelig juridisch advies, offline en online. Het blijft alleen een vraag of laagopgeleiden – en/of kwetsbare burgers ook de kans krijgen om juridisch zelfredzaam te worden. Het beroepsonderwijs, bijvoorbeeld, besteedt in vergelijking met andere EU landen relatief weinig tijd aan kennisbevordering over de rechtsstaat en mensenrechten. Moet er in niet om tweedeling tegen te gaan iets gebeuren? Denk onder andere aan het massaal aanbieden van gratis workshops of apps over recht in de praktijk? Dit soort initiatieven zouden de verwezenlijking van Werelddoel 16 in Nederland een stapje dichterbij kunnen brengen. Immers de toegankelijkheid tot rechtssystemen vereist dat elke burger zelfstandig de afweging kan maken of zij of hij een conflict wil beslechten of juist wil laten rusten.

Met hartelijke groet,

Quirine Eijckman
Lector toegang tot het Recht,
Kenniscentrum Sociale Innovatie (KSI),
Hogeschool Utrecht

D66

Beste Quirine,

Hartelijk dank voor je prikkelende brief over de toegang tot het recht. Het is een thema dat de laatste tijd de gemoederen behoorlijk bezighoudt, ook in politiek Den Haag. Van de discussie over de hoogte van griffierechten, tot de discussie over mediation en de positie van het slachtoffer in het strafproces. Het gaat allemaal over de vraag of mensen daadwerkelijk hun recht kunnen halen.

Jouw vraag voert echter verder. Je vraagt je af of de vraag naar de toegang tot het recht niet te snel wordt vernauwd tot toegang tot de rechter. Het is een interessante vraag, zeker voor een jurist die tot voor kort in een klassiek togaberoep een groot deel van zijn tijd besteedde aan het procederen voor een rechtbank. Toch ben ik, na enig nadenken, geneigd je deels gelijk te geven. Ik denk inderdaad dat toegang tot het recht meer is dan alleen de mogelijkheid je recht te halen voor de rechter.

Een van de cruciale factoren daarbij, die jij ook noemt, is onderwijs. Ik denk daarbij niet alleen aan goed, modern onderwijs over onze samenleving en rechtsstaat, maar ook gewoon goed kunnen lezen en schrijven. En weten hoe je met moderne communicatiemiddelen omgaat. Het is prachtig dat allerlei informatie overal op internet beschikbaar is en dat we digitaal kunnen procederen, maar als je de taal niet goed beheerst of niet digitaal vaardig bent, heb je er weinig aan. Dan val je snel buiten de boot en blijft het recht letterlijk buiten beeld.

Toch blijft de vraag naar toegang tot de rechter voor mij heel belangrijk. Soms zijn geschillen niet op te lossen, blijft een overheidsinstelling doof voor klachten of raak je betrokken in een strafzaak. Daadwerkelijk een beroep kunnen doen op een onafhankelijke rechter is dan een groot goed. Daarbij is het wel van belang dat die rechtsgang ook een oplossing brengt. Er wordt de laatste tijd veel gesproken over de vraag of juridische procedures wel geschikt zijn om problemen die mensen ondervinden op te lossen. Een flinke uitdaging. Vertrouwen in het recht is immers cruciaal en niet iets abstracts. Als mensen de rechter links laten liggen, omdat ze geen vertrouwen hebben in het systeem, hebben we een serieus probleem.

Actieve probleemoplossing en de mogelijkheid om achter het formele geding te kunnen kijken zijn daarom van groot belang. In de rechtspraak wordt daar al aan gewerkt. Maar er kan meer gebeuren, en veel rechters willen dat zelf ook. Daarom

wordt er nu veel gediscussieerd over de mogelijkheid dat rechters (vooral in het civiele- en bestuursrecht) kunnen experimenteren met alternatieve, andere vormen van geschillenbeslechting. Ik vind dat een interessante gedachte.

Ik vraag me daarbij tegelijkertijd dan wel af hoe we een goede balans kunnen houden tussen het treffen van snelle, billijke en praktische oplossingen in een concreet geval en het helder en inzichtelijk houden van regels. Verlies je die balans uit het oog, dan ontstaat er wellicht een zekere verwijdering tussen het recht en de samenleving.

Zoals je ziet, werp ik meer nieuwe vragen op dan ik beantwoord. Maar dat is misschien wel de essentie van het recht. Een voortdurende zoektocht naar evenwicht tussen belangen in een voortdurend veranderende samenleving. De vraag hoe mensen toegang houden (krijgen) tot het recht, zal de komende jaren om antwoorden blijven vragen. Ik ben erg benieuwd naar de ideeën van anderen hierover. Laten we deze discussie scherp voeren.

Met hartelijke groet,

Maarten Groothuizen
Tweede Kamerlid D66

GESCHIEDENIS

John
Rawls

Sociaal— liberalisme voorbij de verzorgingsstaat

door Jilles Hazenberg

Binnen D66 begint het geluid voor een voorzichtige beweging naar 'links' gehoor te vinden. Het 'sociale' van het sociaal-liberalisme dat de partij voorstaat mag wel wat meer uitgedragen worden klinkt het. Dit essay is een analyse van John Rawls' afwijzing van de verzorgingsstaat als onrechtvaardig en oproep tot nadenken over radicale sociale politiek vanuit het politieke midden om gelijke kansen te garanderen.

RAWLS' baanbrekende *Theory of Justice* uit 1971 wordt gezien als ideologische vader van het moderne sociaal-liberalisme. Zijn liberalisme begint bij de vraag wat een rechtvaardige samenleving is. De centrale elementen van zijn filosofie zijn onze intuïtie over rechtvaardigheid, principes van rechtvaardigheid, en het object waarop deze principes van toepassing zijn. De intuïtie is dat een rechtvaardige samenleving een eerlijk systeem van sociale coöperatie tussen vrije en gelijke burgers is. 'Eerlijk', 'vrij', en 'gelijk' zijn de cruciale termen. Zijn principes van rechtvaardigheid geven richting aan het realiseren van deze samenleving. Het eerste principe stelt dat iemand vrij is als zij het grootste aantal vrijheden geniet dat kan samengaan met het toebedelen van dezelfde vrijheden aan iedereen, het 'liberty principle'. Denk bijvoorbeeld aan vrijheid van meningsuiting, associatie, lichamelijke integriteit, etc. Het tweede principe geeft de politieke relevantie van gelijkheid aan. Sociale en economische ongelijkheid is rechtvaardig als zij aan twee eisen voldoet. Ten eerste moeten posities open zijn voor iedereen op basis van gelijke kansen, het 'principle of fair equality of opportunity'. Ten tweede is materiele ongelijkheid alleen rechtvaardig als deze ten goede komt aan de minstbedeelden, het 'difference principle'. Deze principes zijn hiërarchisch geordend, het tweede principe wordt pas relevant als aan de eerste is voldaan en gelijke kansen gaan voor het 'difference principle'.

Als 'object' van rechtvaardigheid neemt Rawls' de 'basic structure of society', waarmee de instituten die politieke, economische en sociale verhoudingen reguleren worden bedoeld. Een rechtvaardige samenleving is een waar de *basic structure* wordt geleid door deze principes. Het 'liberty principle' maakt Rawls' theorie liberaal en de centrale rol van kansengelijkheid en voorrang voor de minstbedeelden aangaande materiele ongelijkheid *sociaal*.

Rawls tegen de verzorgingsstaat

Lange tijd was de consensus over Rawls' theorie dat een rechtvaardige samenleving in de praktijk overeenkwam met Noord-Europese verzorgingsstaten. Verzorgingsstaten garanderen een breed scala aan vrijheden, zorgen via openbaar onderwijs en anti-discriminatieregels voor gelijke kansen en herverdelen via progressieve inkomensbelastingen materiele welvaart zodat ongelijkheid ten goede komt aan de minstbedeelden. Velen waren dan ook verrast toen Rawls in 2001 schreef dat de verzorgingsstaat onrechtvaardig is. ■

Zijn afwijzing heeft niet per se betrekking op de 'praktijk' van de verzorgingsstaat. In tegendeel: de herverdeling van materiele welvaart, een sociaal vangnet, royaal gesubsidieerde zorg en onderwijs dragen bij aan rechtvaardige uitkomsten. Maar de rechtvaardigheid van een uitkomst zegt

'Het 'liberty principle' maakt Rawls' theorie liberaal en de centrale rol van kansengelijkheid en voorrang voor de minstbedeelden aangaande materiele ongelijkheid sociaal'

weinig over de rechtvaardigheid van het achterliggende systeem of proces. De onrechtvaardigheid zit volgens Rawls in een weeffout van wat de verzorgingsstaat niet herverdeelt: toegang tot productie-middelen.

De verzorgingsstaat garandeert een sociaal minimum door nivellering van, voornamelijk, inkomen. Dit is volgens Rawls niet in overeenstemming met zijn principes. Ten eerste omdat de productie-middelen in een verzorgingsstaat in private handen zijn en de staat de toegang tot deze middelen niet gelijkelijk verdeelt. Met name vermogen ontspringt de dans van herverdeling. Naast arbeid en daarmee inkomen is vermogen het belangrijkste productiemiddel in een kapitalistische economie. Rawls waarschuwt dat een verzorgingsstaat zal leiden tot steeds grotere ongelijkheid omdat ze consistent is met een steeds kleiner wordende groep die groeiend deel van de welvaart in handen heeft. Voor de rest wordt een sociaal minimum gegarandeerd en het inkomen genivelleerd. Dit bedreigt individuele vrijheden en het ideaal van gelijke kansen. De huidige fiscalisering van de economie, robotisering en flexibilisering versterken dit proces. Ten tweede zal een verzorgingsstaat steeds grotere moeite hebben het tij te keren. Omdat een kleine groep de economie domineert en daarmee politieke invloed kan uitoefenen wordt hun bereidwilligheid om ongelijkheid te corrigeren steeds kleiner. Ten derde zal deze groeiende ongelijkheid de status van individuen en daarmee de waarde van hun vrijheid ondermijnen. Een deel van de bevolking zal geen toegang tot productie-middelen hebben en altijd afhankelijk zijn van het sociale minimum geleverd via sociale voorzieningen. Zij liggen aan het infuus van de staat.

Het alternatief

De instrumenten van de verzorgingsstaat zijn niet genoeg om gelijke kansen te garanderen, ongelijkheid te rechtvaardigen, en de waarde van onze vrijheden te beschermen. Hiervoor moet iedereen toegang hebben tot productie-middelen naast en voorbij arbeid. Met deze gedachte opperde Rawls de 'property-owning democracy' als rechtvaardig alternatief voor de verzorgingsstaat. Een property-owning democracy reguleert de economie met

‘Naast zo goed, goedkoop, en toegankelijk mogelijk onderwijs en zorg vergt een property-owning democracy aantal, radicale, aanpassingen binnen onze inkomenspolitiek’

als doel de wijde verspreiding van productie-middelen. Deze wijde verspreiding zorgt ervoor dat geen groep de economie kan domineren en biedt daarmee institutionele waarborgen voor vrijheden en rechtvaardige materiele ongelijkheid omdat iedereen gelijke kans heeft zijn of haar productie-middelen aan te wenden tot een zelfgekozen doel.

De property-owning democracy stelt alle individuen in staat haar zaken zelfstandig te beheren door toegang tot productie-middelen en menselijk kapitaal te (her)verdelen. Vraag blijft natuurlijk wat dit in de praktijk betekent. Naast zo goed, goedkoop, en toegankelijk mogelijk onderwijs en zorg vergt een property-owning democracy aantal, radicale, aanpassingen binnen onze inkomenspolitiek. Aanpassingen waar men aan kan denken zijn allen instrumenten die vermogen herverdelen en eigendom in productie-middelen garanderen. Enkele voorbeelden zijn; de liberale utopie van een hoge erfbelasting om intergenerationale ongelijkheid in te perken, progressieve vermogensbelasting om het aandeel in kapitaal te re-distribueren, hogere lasten voor huiseigenaren of bijvoorbeeld een belasting op financiële transacties (de Tobin-taks). En natuurlijk het paradepaardje van de nieuw-progressieven: het basisinkomen. Misschien is een basisinkomen

de meest voor de hand liggende weg naar een property-owning democracy omdat het vermogen, of de mogelijkheid daartoe, beschikbaar stelt aan ieder individu. Echter zou dit basisinkomen vele malen hoger moeten liggen dan huidige voorstellen die vooral een reactie zijn op de veranderingen in inkomen uit arbeid om tot property-ownership te leiden. Deze voorstellen zouden uiteraard gepaard gaan met een radicale verlagen van de lasten op inkomen uit arbeid. Te denken valt aan een lage flattax of zoals Rawls zelf voorstelde het afschaffen van inkomstenbelasting ten faveure van een consumptiebelasting gepaard met vermogensheffingen.

Wat leren we hiervan?

Geen van de bovengenoemde voorstellen zijn concreet genoeg om politiek haalbaar te zijn. Desalniettemin kan het fundament onder deze voorstellen principiële een leidraad zijn voor het herijken van het ‘sociale’ karakter van D66. Rawls’ afwijzing van de verzorgingsstaat geeft aanleiding voorbij haar instituten te kijken in het formuleren van een nieuwe sociale koers. Vanuit het politieke midden is er plek voor radicale sociale politiek die recht doet aan de grondslagen van het sociaal-liberalisme. Het sociale karakter van het sociaal-liberalisme verschilt radicaal met dat van de sociaal-democraten en socialisten. ‘Traditioneel’ links is verankerd in de verzorgingsstaat terwijl haar instituten onder druk staan. Een sociaal-liberale partij kan voorbij de verzorgingsstaat kijken om een vrije en eerlijke samenleving te creëren, ook als dit haar op punten links van de sociaal-democraten doet staan. De overwegingen van Rawls nodigen uit tot een sociale politiek vanuit het radicale midden.

Jilles Hazenberg is als promovendus en onderzoeker verbonden aan de rechtenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen en studeerde geschiedenis en politieke filosofie in Groningen en Londen.

BOEKRECENSIE

De onverbeterlijke mens Reflecties op medicalisering

Nieuwe technologie heeft een *uniformerende* uitwerking, waar de mens niet bij stilstaat. Zijn wij ons nog bewust van de gevolgen van steeds geavanceerdere medische technologie, wat dat betekent voor individu en samenleving? Gerard Adelaar stelt in zijn nieuwe boek van niet.

door Lars de Bruin

BOEKRECENSIE

Onze samenleving is nog nooit zo ‘gemedicaliseerd’ geweest als vandaag. In ons dagelijkse leven zijn we in ongekende mate afhankelijk van doktoren, medicijnen en behandelingen. De kosten van de zorg stijgen ieder jaar weer en ontwikkelingen in de medische technologie volgen elkaar razendsnel op, van orgaantransplantaties tot kunstmatige bevruchting en genetische modificaties. We kunnen steeds meer, en *doen* ook steeds meer. Met deze medische technologieën kunnen we ons leven verlengen en ‘verbeteren’. Maar staan we nog stil bij de wenselijkheid van deze vergaande medicalisering van ons leven?

Deze vraag stelt politiek wetenschapper Gerard Adelaar in zijn boek *De onverbetere mens: Reflecties op medicalisering*. Hij doet dit vanuit een filosofisch en ideeënhistorisch perspectief, waarbij het nadrukkelijk zijn intentie is geen betoog te houden, maar om te reflecteren. Dit maakte een discussie mogelijk te midden van de tegengestelde religieuze en seculiere kampen, ‘zonder pretentie de waarheid in pacht te hebben’.

OF HET BOEK werkelijk een reflectie is, kan betwijfeld worden. Veeleer neigt het naar een betogende cultuurkritiek op de moderne wereld, vanuit een uitgesproken conservatief gedachtegoed dat sterke bedenkingen heeft bij het vooruitgangsidee van de mens. Adelaar relativeert deze vooruitgang wanneer het gaat over ‘medica-

lisering’. In essentie betoogt hij dat de medische technologie de menselijke waarde aantast door een ingrijpende invloed op ons dagelijks bestaan. Zo heeft nieuwe medische technologie een *uniformerende* uitwerking. Technologie behandelt mensen immers als modellen die aan de norm van de ideale patiënt moeten voldoen. Daarnaast streeft technologie naar de *perfectionering* van de mens. De mens wordt langs de meetlat van de volmaaktheid gelegd; hoe hij van nature is, is van ondergeschikt belang. Deze verbeteringsdrang mondt uiteindelijk uit in het streven naar *onsterfelijkheid*, een strijd tegen de dood die de waarde van het leven overschaduwet.

Aan de hand van Aldous Huxleys klassieker *Brave New World* rijgt Adelaar vervolgens in snel tempo voorbeelden aan die deze schade aan de menselijke waarde zouden illustreren. Zo beschrijft hij euthanasie als een ‘uitvloeiende van een maatschappelijk gevormde aversie tegen de ouderdom en de aftakeling’. Ook stelt hij dat kunstmatige bevruchting ouderliefde ‘voorwaardelijk’ maakt, omdat kinderen niet langer als gift worden gezien, maar als ‘project’. In de beschrijving van andere verschijnselen is Adelaar even polemisch. Zo noemt hij solidariteit een ‘gewiekste bezweringsformule’ en medische preventie een ‘geinstitutionaliseerde vorm van idioterie’. De lezer die zich had voorbereid op een reflectie blijft verbaasd achter.

ADELAAR GEEFT ONS in vogelvlucht een filosofische ideeëngeschiedenis van het westerse denken over leven, van Bacon tot Nietzsche. Hij beredeneert terug vanuit de hedendaagse vermeende medicalisering en traceert de wortels hiervan in de opvattingen van vroegmoderne denkers. Hier ontstaat de vraag of het conservatieve mensbeeld van Adelaar niet neigt naar anachronisme. Kritiek op het heden wordt herleid tot een breukvlak in het verleden waar het faliekant ‘misging’. Adelaar zeg hier zelf over: ‘juist door terug te blikken kan geconstateerd worden welke stroom een bepaal-

de denkrichting in gang heeft gezet’. De vraag blijft of dit voldoende rechtvaardiging biedt om moderne medische verschijnselen, zoals de *QALY*-maatstaf (Quality Adjusted Life Year), een economische meeteenheid om de kosten voor een gezond levensjaar per persoon te berekenen, direct te herleiden tot de denkbeelden van iemand als Thomas Hobbes, die ver leefde voordat het eerste moderne ziekenhuis het licht zag. Historische context is belangrijk. Juist daarom is het jammer dat Adelaars overzicht wordt afgesloten met Nietzsche en geen moderne denkers aan het woord laat.

‘Het boek daagt uit om eigen, veronderstelde ideeën nader te doordenken’

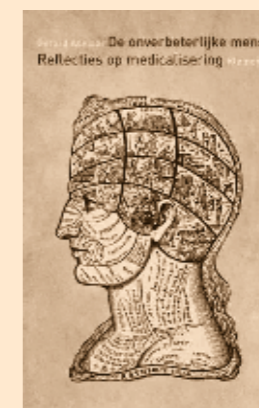
Ook stelt Adelaar dat de macht van de medische markt ‘medicalisering’ verder aanzwengelt. De medische markt is dominant, niet in het minst omdat gezondheidszorg onderworpen is aan een radicaal monopolie. Dit maakt mensen sterk afhankelijk van medici. Adelaars pleidooi voor het creëren van een betere balans tussen de medische sector en de zorg van mensen zelf is sympathiek. Het is echter zonde dat hij niet concretiseert *hoe* hij dit voor zich ziet. Willen we ons als mensen zelf meer bekommeren om onze gezondheid, dan is er immers nogal wat verandering nodig.

TEVENS BETOOGT HIJ dat de geïnstitutionaliseerde solidariteit in de verzorgingsstaat, een formeel vastgelegd recht, verdere medicalisering stimuleert. Als zorg een recht is, dan zullen mensen er ook gebruik van maken. Dit creëert tevens een plicht om solidair te zijn. Hierdoor kan een maatschappelijke druk ontstaan die mensen ‘dwingt’

om solidariteit te tonen. Dit thema van verplichte verbondenheid is uiterst relevant voor de discussie omtrent de stijgende kosten van de zorg. Adelaar illustreert bovenstaand punt echter met het voorbeeld dat het niet-zijn van orgaandonaat je al op voorhand wordt aangerekend en je dikwijls verwijten van ‘moordenaar’ oplevert. Je kunt je afvragen of zo’n hyperbool Adelaars bredere punt het beste kan overbrengen.

De onverbetere mens snijdt relevante thema’s aan waar we over na moeten denken, willen we de wenselijkheid van ‘medicalisering’ bepalen. Het boek daagt uit om eigen, veronderstelde ideeën nader te doordenken. Aan het begin van zijn boek sprak Adelaar de intentie uit om een dialoog aan te wakkeren. Hier is het boek, als conservatieve cultuurkritiek, veel minder in geslaagd. Adelaars roep om de betwistbaarheid van dogmatische vanzelfsprekendheden zal sociaal-liberalen weliswaar aanspreken, maar de eenzijdige uitvoering van de beoogde reflectie zal minder in de smaak vallen.

Lars de Bruin studeert geschiedenis aan de universiteit van Leiden en is stagiair bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

De onverbetere mens: Reflecties op medicalisering

Gerard Adelaar (2017)
Utrecht: Klement
176 pagina's

ISBN: 9789086872008

De overheid moet het monopolie van internetreuzen terugdringen

Eens

door Rejo Zenger

INTERNETREUZEN ZIJN vrijwel allemaal intermediairs. Bij steeds meer dat we doen – of we nu een boek lezen, navigeren of sporten – kijkt een bijna-monopolist mee. Soms vrijwel letterlijk: Amazon houdt gedetailleerd bij hoeveel van de pagina's in je digitale boek je ongezien overslaat. Wie op internet iets zoekt, vindt Google tussen zoekterm en zoekresultaat. Al die bedrijven verzamelen ontzettend veel data over je gedrag. Informatie die gretig geanalyseerd wordt om je als gebruiker van de dienst een nog aantrekkelijker product te kunnen bieden (en advertenties te tonen).

Voor hun bedrijfsmodellen is die enorme inbreuk op je persoonlijke levenssfeer noodzakelijk. Zonder mee te kijken met wat gebruikers doen, kunnen ze ook niet de producten leveren waar iedereen zo lyrisch over is. In hun rol als intermediair hebben de bedrijven daarnaast een grote impact op onze communicatievrijheid. Facebook dicteert ons wereldbeeld doordat haar algoritme bepaalt wat op onze timeline staat. En als Google je website niet indexeert, gaat niemand je vinden.

Het netwerkeffect maakt het moeilijk om die macht te doorbreken. Google's zoekmachine wordt beter naarmate meer mensen de machine gebruiken. En naarmate de zoekmachine betere resultaten levert, willen meer mensen alleen nog maar die zoekmachine gebruiken. Wie een nieuwe zoekmachine op de markt wil brengen, heeft een bijna onmogelijke uitdaging: zonder gebruikers geen informatie en

zonder die informatie geen gebruikers. Als er dan toch een innovatieve dienst een serieuze bedreiging vormt voor de macht van de bestaande internetreuzen, wordt deze snel opgekocht en geassimileerd.

Het gevolg is dat er nu een enorme arbitraire macht bij een paar grote bedrijven ligt. Los van de impact op de vrijheid van de internetgebruiker laat die macht zich goed illustreren aan de hand van financiële cijfers. De omzet van Apple is vergelijkbaar met het BNP van Bangladesh of Portugal en die van Google met Slowakije en Ecuador. Amazon heeft inmiddels de helft van alle dollars in handen die in de Verenigde Staten aan het winkelen worden uitgegeven

Het is hoog tijd dat overheden ingrijpen. De traditionele aanpak in het mededingingsrecht zal daarbij niet werken omdat de macht van de internetreuzen op fundamentele punten verschilt van die van de monopolisten van enkele decennia geleden. Mededingingsautoriteiten zullen daarbij creatief moeten zijn. Ze moeten grenzen stellen aan het verzamelen van gegevens over gebruikers en het delen van die gegevens tussen verschillende eigen diensten, interoperabiliteit afdwingen en een stokje steken voor acquisities waarmee bedrijven nog groter kunnen worden.

Rejo Zenger (@rejozenger) houdt zich bezig met de bescherming van vrijheid van meningsuiting, bewegingsvrijheid en privacy. Hij werkt bij digitale burgerrechtenbeweging Bits of Freedom.

Sociaal-liberaal
debat

eens vs oneens

Oneens

door Peter Verhaar

IN 2001 zette Apple met iTunes de muziekwereld op z'n kop met het betalen per muzieknummer. In 2008 werd iTunes de grootste muziekverkoper en passeerde Wall Mart; het marktaandeel in de 'muziekdownloadmarkt' was 90%, dát is nog eens een monopolie. En toen kwam het kleine Zweedse bedrijf Spotify met een abonnementsmodel, gebaseerd op delen en streaming en het was snel gedaan met de dominantie van Apple.

Monopolisten zullen er altijd (tijdelijk) zijn en de beste manier om ze aan te pakken is ervoor te zorgen dat zij moeten concurreren, met elkaar en met nieuwkomers die de markt betreden met nog betere of goedkopere producten. De rol van de overheid moet zijn dat 'level playing field' te waarborgen, bijv. door de bestaande anti-trustwetten aan te passen en vervolgens te handhaven.

Maar hebben de 'internetreuzen' wel een monopolie en hoe erg is dat? Amazon wordt vaak als een griezelige monopolist weggezet, maar zij is vooral groot in boeken, in retail is Wall Mart nog altijd 4 maal zo groot. De internetreuzen zijn vaak met elkaar in competitie en dat is uitstekend voor de consument.

Het gevaar van monopolisten is dat de prijzen hoog blijven en de kwaliteit van het product achterblijft. Bij de techreuzen is het precies andersom. Amazon is groot in boeken omdat het veel goedkoper is dan fysieke boekhandels en ook nog eens veel gebruiksvriendelijker (zie BOL in Nederland). Apple is wel-

licht (te) duur, maar je krijgt daarvoor een superieur product. En Google is gewoon zeer succesvol met haar producten, ik kan en wil niet zonder Gmail of YouTube, u wel?

De nieuwe reuzen kiezen expliciet voor de consument. Als ze al een vermeend monopolie hebben, dan is dat omdat zij producten leveren die consumenten willen en waarvoor consumenten willen betalen.

Maar ik ben niet naïef. De online wereld heeft andere regels dan de oude fysieke wereld. In de online wereld geldt "the winner takes it all". En dus moeten de oude anti-trust wetten herschreven worden voor de online wereld. Denk hierbij aan wat genoemd wordt 'Predatory pricing', waarbij lage prijzen onneembare drempels opwerpen voor nieuwkomers. En, belangrijk, het product van de technologiebedrijven is niet meer alleen de dienst of het fysieke product, maar is ook de kennis over de individuele kenmerken van de gebruiker.

In de vorige eeuw dwong de overheid monopolistische bedrijven zich op te splitsen. In de huidige online wereld zal de markt (lees: de consument) dit doen.

Peter Verhaar (@peterverhaar) is bankier en investeerder, medeoprichter van Alex beleggersbank en financieel commentator in een aantal media.

KNUPPEL IN HET HOENDERHOK

Als idealen geen dogma's moeten worden en standpunten niet in steen gehouwen, is kritische reflectie onontbeerlijk.

Een goed gemikte knuppel in het hoenderhok kan hierbij behulpzaam zijn, zeker als die de randen van de discussie opzoekt. Wat vindt u van deze kwestie?

D66-ers, wees consistent en laat je seculiere tanden zien!

Als D66 echt wil laten zien dat het pal voor mensenrechten en vrijheid van meningsuiting staat, dan moet dat consequenter gebeuren. Momenteel wordt er soms te weinig stelling genomen.

door Niels Roode

In de aanloop naar de verkiezingen overviel me een onrustig gevoel dat me niet loslaat. D66 is voor mij een sociaal-liberale partij met oog voor mensenrechten, individuele vrijheid en vrijheid van meningsuiting. De pragmatische stijl van D66 bevalt me. Het is een wendbare houding die helpt bij het laveren tussen de socialistische, kapitalistische, nationalistische en religieuze dogma's. De verkiezingen stonden in het teken van culturele identiteit en integratie: wie zijn wij en wat bindt ons als samenleving?

Waar staat D66?

Het politieke 'debat' over culturele identiteit wordt beïnvloed door een felle ideeënstrijd. Als ik de politieke retoriek van Alexander Pechtold beluister dan lijkt D66 op een postmoderne partij die strijdt tegen rechtspopulisme en alleen christelijk conservatisme. Maar waar staat D66 bij integratie?

In het boek 'Henk, Ingrid en Alexander' lees ik: 'integratie heeft alleen maar tijd nodig' en: 'bij mijn idealen gun ik anderen hun twijfels'. Ik hoor: het is niet mijn wedstrijd. De politieke en religieuze ideeën achter jihadisme met islamisme als voedingsbodem lijken voor Pechtold en voor D66 géén politieke factor. Echter, de anti-populistische politieke retoriek lijkt daardoor defensief, ontwijkend, inconsistent en ongeloofwaardig. Dat is de kern van mijn onrust.

Ideeënstrijd

Ik zie drie opkomende radicale denkbeelden, die in de politiek en vooral in de media doorlopend heftig op elkaar reageren. Deze drie denkbeelden vormen allianties vanuit het idee 'de vijand van mijn vijand is mijn vriend', polariseren elkaar verder en ontwrichten op den duur mogelijk de samenleving:

1. De opkomst van **islamisme** (of politieke Islam: de wens om één versie van Islam aan de samenleving op te dringen) is zichtbaar in landen als Turkije (gekoppeld aan nationalisme), Indonesië, Bangladesh en Egypte. Deze opkomst wordt al decennia ideologisch en financieel gevoed door Saudi-Arabië, de Golfstaten, en Iran, waarvan de invloed ook in Nederland wordt gevoeld. De opkomst van islamisme is primair verantwoordelijk voor jihadistische aanslagen die wereldwijd dagelijks tientallen mensenlevens kosten, voornamelijk onder moslims. En los van slachtoffers: denk ook aan de positie van vrouwen, homo's en afvalligen. En aan antisemitisme en afkeer van het Westen. Labelzucht: Kufar. Infidel.

2. De opkomst van nationalistisch **populisme**. De 'conservatieve' ideeën van radicaal rechts. Zichtbaar in de verkiezing van president Trump en de agressieve houding van Putin aan de rand van Europa. Afkeer van moslims en angst voor 'omvolking' en 'invasie', vanuit de gedachte dat er omgekeerde assimilatie en islamisering zal plaatsvinden. Vandaar het teruggrijpen naar 'joods-christelijke' waarden en wantrouwen in een 'links partijkartel'. Grenzen en moskeeën sluiten. Trump en Putin sterke leiders vinden. Labelzucht: Oikofob. Gutmensch.

3. De opkomst van postmoderne **identiteitspolitiek**. De 'progressieve' ideeën van radicaal links. De klassenstrijd van de marxisten, maar dan omgebouwd naar obsessieve identiteitspolitiek van onderdrukte kleur, geslacht of seksuele voorkeur. Activistische bestrijding van racisme en seksisme via het denkbeeld dat mensen van kleur en vrouwen systematisch worden onderdrukt door witte onbewuste privileges en een patriarchisch complot. 'Progressieve' identiteitspolitiek verwerpt een nationale of westerse

identiteit en bijbehorende waardenstructuren. Het benadrukken van de slachtofferrol van minderheidsgroepen leidt tot de gedachte dat ook moslims als groep beschermd moeten worden. Geef integratie de tijd en zwijg over culturele of religieuze problemen. Diversiteit van identiteiten, niet van ideeën. Tolerantie, maar op ónze voorwaarden. Labelzucht: Racist. Islamofoob. Seksist.

Drie tips voor veertig zetels

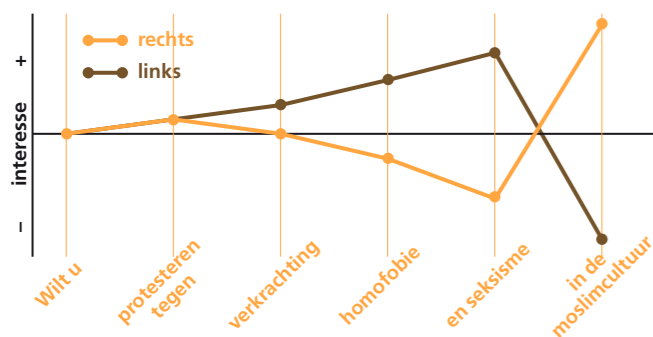
D66 krijgt vaak het verwijt geen principes te hebben en mee te waaien met de tijdgeest. Drie tips om de kernwaarden weer politiek zichtbaar af te stoffen en de electorale basis voor D66 te verdubbelen:

1. Wees consistent in het stelling nemen tegen radicale, onliberale ideeën

Hoewel D66 het belangrijk vindt dat de overheid er zorg voor draagt dat burgers zich individueel kunnen ontwikkelen, zorgt het uitzonderlijke denken rondom minderheidsgroepen er juist voor dat individuen allereerst deel zijn van een groep. D66 lijkt dan een partij die niet vecht tegen onliberale ideeën binnen die groep, maar deze juist promoot. De kleinste minderheid is immers het individu.

Neem daarom naast populistische ideeën óók stelling tegen islamisme en identiteitspolitiek. Islam is een set van ideeën, moslims zijn een groep mensen die een persoonlijke versie van Islam aanhangen. Behandel ook in de politieke arena alle religies als een set van ideeën waar je het vanuit liberale grondgedachten met specifieke ideeën eens bent of niet. Wees niet bang ook onliberale islamitische

In gesprek met sociale activisten

ideeën af te wijzen. Laat zien waar en waarom links het fout heeft over islam, en waarom rechts het fout heeft over moslims (zie grafiek). Denken langs troebele identiteitsgrenzen staat de ideeënstrijd juist in de weg. Sloop doorgeschooten identiteitspolitiek en zet het individu weer centraal. Terecht dat D66 de postercampagne van *Femmes for Freedom* steunde. Neem stelling, mensen snakken ernaar.

2. Laat je seculiere tanden zien en verruim de vrijheid van meningsuiting

Voor D66 wellicht zo normaal als de wereld. Toch twijfel ik, want ik hóór het nooit. Maar: bevestig en beargumenteer de noodzaak van secularisme. De angst voor sharia, terecht of niet, en het taboe op geloofsafvalligheid moeten expliciet worden geadresseerd. Nee, D66, daar horen geen geloofsuitingen bij de politie bij. Sta pal voor de neutrale overheid en de scheiding kerk en staat. Herinner iedereen er weer aan dat dit geen atheïsme van de staat is, maar het kader waarbinnen gelovigen en ongelovigen zichzelf kunnen zijn en kunnen samenleven. Natuurlijk zijn er fatsoensnormen, maar prioriteer altijd de vrijheid van meningsuiting boven belediging. Verruim de vrijheid van meningsuiting: weg met strafbare groepsbelediging. Verdedig mensen in het recht kritisch over Islam te spreken, neem stelling tegen ideeën die moslims als groep wegzetten of aanspreken, óók als dat door islamisten gebeurt. Geef politieke steun aan hervormingsgezinde moslims in de gedachte dat: *'no idea is above scrutiny, no person is beneath dignity'*.

3. Start een denktank met dwarsdenkers

Organiseer je eigen weerstand en formeer een groep onafhankelijke dwarsdenkers dat vanuit liberale en seculiere waarden nadenkt over de grote debatten van deze tijd. Laat deze groep de D66 partijleiding adviseren over actuele en fundamentele vraagstukken. Leg gevoelige dilemma's bloot, stel je open en praat erover. D66, de ideeënstrijd over identiteit in onze samenleving is wél onze wedstrijd.

Niels Roode is redacteur van opinieblog plebspraak.nl

SOCIAAL-LIBERAAL IN HET BUITENLAND

Sociaal-liberalen kijken met open blik over grenzen heen. Ons streven naar vrijheid voor ieder individu houdt niet op bij de landsgrenzen. Maar wat betekent 'sociaal-liberaal' in de context van een ander land, andere cultuur en ander politiek systeem? Met welke dilemma's of uitdagingen worden sociaal-liberalen in een ander land geconfronteerd?

Sociaal-liberaal in het ...

Verenigd Koninkrijk

Grenfell Tower — een stad met twee gezichten en een falende overheid

door Marion Schrooten

De ramp die zich op 14 juni voltrok in Grenfell Tower heeft tot veel woede en onbegrip geleidt. Welke rol speelde de overheid, en vooral: welke rol speelde de overheid niet? Het drama heeft duidelijk gemaakt: sommige taken van de overheid moet je niet privatiseren.

BRITTEN HOUDEN ER in het algemeen van om over politiek te praten. De tegenstellingen binnen het land zijn ernaar en bovendien zijn het ook nog eens echte “wordsmiths”: het commentaar geven op actuele gebeurtenissen via snedige opmerkingen is een hoog gewaardeerd nationaal gezelschapsspel. Elk jaar verkiezingen? “*We are having pizza and having elections every year, we really are turning into Italy*”, grapte een Labour campagneleider op Twitter. Een op de vier verzorgingstehuizen blijkt volstrekt onder de maat te functioneren in zijn zorg en medicijnverstrekking zodat het maken van een goede keuze van levensbelang wordt? “*That’s like playing Russian Roulette*”, zegt een BBC commentator droog.

Theresa May, premier van het Verenigd Koninkrijk sinds het Brexit referendum van 23 juni 2016, houdt echter van een dogmatisch herhaalde woordkeuze: ‘strong and stable’ is haar ploeg, “The Will of The People” de basis van haar beleid. Brexit was de wil van ‘de’ mensen geweest. Wie dat zijn wordt meestal niet nader omschreven, hoogstens als hardwerkende en hun belastingbetalende mensen. Naar goed Angelsaksisch gebruik werd de 48% van de bevolking die tegen Brexit had gestemd daarbij totaal terzijde geschoven. Remoaners waren het, zeurpieten die hun verlies niet konden nemen, “*Get over it!*”.

Enkele maanden leek deze ‘strong and stable’ koers goed voor May uit te pakken. De achteraf als een strategische blunder beoordeelde ‘snap election’ van 8 juni 2017 bleek echter een kentering voor May. Na een zwakke verkiezingscampagne met een voortdurend veranderend verkiezingsprogramma viel haar steeds vaker de omschrijving ‘weak and wobbly’ ten deel.

Terwijl haar positie wankelde in de week na de verkiezingen waarbij de Conservatieven hun parlementsmeerderheid verloren, ontpopte zich een humanitaire ramp toen op 14 juni 2017 de Grenfell Tower in de Londense wijk Kensington uitbrandde. Alle mooie woorden ten spijt faalde de lokale en nationale overheid compleet in het afhandelen van deze tragedie en kwamen de gevolgen van jarenlange verwaarlozing van publieke diensten meedogenloos aan het licht.

DE GRENPELL TOWER is een verouderd flatgebouw uit 1974 met 24 etages en 129 sociale woningen in de wijk Notting Dale. Dit is het noordelijke, armerere deel van de Londense wijk Kensington. Het zuidelijke deel van Kensington en Notting Hill is een van de welvarendste deelgemeenten van het land, met het hoogste gemiddelde inkomen van Engeland en met enkele van de duurste huizen ter wereld. De prijs per m² woonoppervlak is hier maar liefst 11.000 pond.

Ook op een ander gebied spant Zuid Kensington de kroon: het percentage van langdurig onbewoonde panden. Dit is met name het geval in Brompton en Hans Town, de gebieden rondom de bekende winkelstraat Sloane Street. De aantrekkelijke gebouwen in deze buurten zijn gewilde objecten voor buitenlandse beleggers uit met name China, Rusland en de Golfstaten. Normale regels

‘Alle mooie woorden ten spijt faalde de lokale en nationale overheid compleet in het afhandelen van deze tragedie en kwamen de gevolgen van jarenlange verwaarlozing van publieke diensten meedogenloos aan het licht’

lijken niet op te gaan voor dit deel van Londen: waar elders dure woningen worden opgedeeld in kleine luxe appartementen, de zogenaamde conversie, is in Zuid Kensington sprake van de-conversie: bij voorkeur wordt een hele rij panden opgekocht om ze vervolgens te strippen en door te breken tot stadspaleizen. Te gebruiken enkele weken in de zomermaanden. Ze zijn figuurlijk een wereld verwijderd van Notting Dale, dat letterlijk op enige honderden meters afstand ligt en waar de sociale huurflats vlekken van armoede vormen op de sociale plattegrond van Kensington.

Vanaf het moment dat de brand in Grenfell Tower gemeld is duurt het 32 minuten voor er een hoge ladder beschikbaar is voor de 24 etages. Het eenvoudige centrale trappenhuis blijkt te klein voor de vluchtende inwoners en de brandweerlieden. Branddeuren functioneren niet, er zitten gaten in de muren, brandmelders en sprinklers zijn afwezig of werken niet. Er is geen noodverlichting in de gemeenschappelijke ruimten. De recent aangebrachte externe bekleding is uiterst brandbaar, de waterdruk blijkt onvoldoende voor de vuurbestrijding, mobile berichten komen niet door omdat het communicatiesysteem overbelast is en er blijkt onvoldoende beademingsapparatuur voor de brandweer aanwezig.

De tekortkomingen in de brandveiligheid van het flatgebouw zijn al jaren bekend bij de huurders van Grenfell. In 2014 schrijven ze daarover een brandbrief naar diverse overheden. In 2017 heeft de overheid daarop nog steeds geen antwoord gegeven, wegens de beoordeling van deze klacht als ‘niet urgent’.

Daarbij blijkt tevens dat een juridische procedure voor de huurdersvereniging niet haalbaar was. Vanwege de vereenvoudiging van wetgeving in 2012 is het alleen nog mogelijk om achteraf een klacht in te dienen als ‘disrepair’ is gebleken aan gebouw, gas- water of elektriciteitssystemen. Het niet installeren van brandmelders valt niet onder ‘disrepair’. Het is daarom voor bewoners bijna onmogelijk vooraf geconstateerde veiligheidsrisico's aan de kaak te stellen. Alleen bij zeer sterke aanwijzingen kan men naar de Human Rights Act verwijzen en ook deze staat op het wensenlijstje van de Conservatieven om op te zeggen.

Inzake de omvangrijke regelgeving via de Housing Act 2004 kan alleen de lokale overheid stappen ondernemen. Dat doet ze soms tegen commerciële ondernemers, maar niet tegen zichzelf. Een belangrijke reden dat de huurdersvereniging geen juridische procesgang kon zoeken was het feit dat dergelijke juridische procedures jaren kunnen duren en zeer kostbaar zijn. Als vereniging stonden ze bovendien zwak wegens bezuinigingen op de rechtsbijstand en het minder aantal leden sinds de ‘Right to Buy’ schemas: beiden nog bezuinigingen/ regelgeving uit het Thatcher tijdperk.

Bij de brand komen minstens 80 inwoners om het leven, 70 raken gewond, 158 huishoudens staan zonder woning op straat. Wat opvalt aan de eerste verslaggeving over de Grenfell ramp is de onmiddellijke, hartverwarmende maar chaotische opkomst van vele burgerinitiatieven en schenkingen. Dit in contrast met de totale afwezigheid van een coördinerende

overheid. Waar buurtbewoners, kerken en talloze ‘charities’ energiek en met de beste bedoelingen aan de slag gingen, hoopten zich hoge bergen van knuffeldieren, dekens, kleding, schoenen, tandpasta en voedselpakketten op. Wie de filevorming van donateurs zag kreeg niet echt de neiging daar nog meer aan bij te willen dragen.

Echter, na 7 dagen sliepen de meeste slachtoffers nog steeds op de betonnen vloer van het opvangcentrum en was er geen vooruitzicht op nieuwe huisvesting of geld voor levensonderhoud. Binnen 24 uur kwamen weliswaar 17 fondsenwerving campagnes op gang en zegde de regering geld toe, er was echter niemand die het aan de bewoners beschikbaar stelde.

Nog steeds is veel geld van Grenfell niet besteed. Waar gaat dat straks heen en wie bepaalt dat? Nog steeds is een deel van de voormalige Grenfell bewoners niet geherhuisvest en maakt de overheid rare sprongen om dat rond te krijgen vanwege het grote gebrek aan woningen, laat staan betaalbare woningen. Waar moet sociale woningbouw ook vandaan komen als, zoals recentelijk in de Londense deelgemeente Southwark gebeurde, sociale woningbouwflats van 1200 woningen gesloopt worden om vervangen te worden door dure koopwoningen en slechts 82 ‘affordable’ appartementen?

Nog steeds zijn er geen betrouwbare cijfers en gegevens bekend over het aantal doden en overlevenden van de ramp. Hoe kan het vertrouwen in de overheid terugkomen als deze zegt daar pas in 2018 toe in staat te zijn en zich ondertussen nergens op de ‘werkvloer’ laat zien?

VOOR MIJ ALS NEDERLANDER was het verbaazingwekkend om te zien hoeveel capaciteit, geld en daadkracht er bij de politieke partijen en de markt zit – een wereld vol met ‘battlebuses’, ‘war rooms’ en grote sponsorbudgets, waardoor ze zichzelf kunnen vormen tot ‘fighting machines’ in de strijd om, en het liefst alleenheerschappij over, de kiezer en de consument. En hoe afwezig, armlastig en onkundig de lokale overheden in het VK zijn. Ondertussen wordt alle capaciteit van de centrale overheid opgesoupeerd door Brexit. Besluitvorming op de lange termijn ligt grotendeels stil.

Ook Nederland is volop bezig met de participerende burger en de terugtrekkende overheid. De overheid zou alleen nog daar waar nodig moeten inspringen en niet per se op de voorhand. Bij Grenfell zie je dat er bij die terugtrekkende overheid ondergrenzen zijn; soms moet een overheid het voortouw kunnen nemen, een coördinerende rol vervullen, zichtbaar zijn, kennis voorhanden hebben, nood kunnen ledigen en een betrouwbare gesprekspartner zijn.

Sociaal-liberalen gaan niet alleen uit van een beschermingsplicht van de overheid, zoals inzake vrijheid van meningsuiting en beschikking over eigen lichaam, maar ook van een inspanningsplicht zoals het beschikbaar stellen van goed en toegankelijk onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg. Een kenmerk van sociaal-liberalisme is ook het pragmatisch zoeken van een balans tussen de rol van de markt, de overheid en individuen onderling. Deze verplichtingen en

‘Vrijheid in verbondenheid houdt in dat we sommige vrijheid, marktwerking, ruimte moeten beperken, juist om diezelfde vrijheid en veiligheid voor iedereen te garanderen. De les uit het VK is dat de gevolgen gruwelijk kunnen zijn’

balans zijn noodzakelijk voor het verwezenlijken van het ‘goede leven’.

Marktwerking introduceren op het gebied van veiligheid en ook nog eens juridisch verweer onmogelijk maken blijkt een dodelijke combinatie. Grenfell toont aan dat er ‘tipping points’ zijn in de onder-investeringen in de woningbouw, de gezondheidszorg, infrastructuur, medische veiligheid en overheidsdiensten. Doorgeslagen marktwerking, losse regelgeving – ze zijn het product van beleid wat niet eens onaantrekkelijk klinkt. Het lijkt efficiënter en meer ruimte te bieden voor eigen inzicht. Echter: het liberale idee van een terugtrekkende overheid die steeds meer ruimte verschaft is niet sociaal-liberaal, juist omdat het alleen maar het recht van de sterkste naar voren laat komen. Vrijheid in verbondenheid houdt in dat we sommige vrijheid, marktwerking, ruimte moeten beperken, juist om

diezelfde vrijheid en veiligheid voor iedereen te garanderen. De les uit het VK is dat de gevolgen gruwelijk kunnen zijn.

Een hoopvol lichtpuntje in zwarte tijden is dat deze harde les aangekomen lijkt te zijn – de verwijtende vinger gaat deze keer niet meer in grote getalen naar de Europese regelgeving maar naar de eigen overheid.

Bij Grenfell komt in het VK geen woordsmeedkunst of humor meer van pas. Ik heb nergens een grap erover gezien of gehoord, alleen maar pure woede.

Marion Schrooten woont en werkt in Londen en is secretaris van de afdeling D66 UK (@D66londen)

Het sociaal-liberale gedachtegoed is gevormd door 'oude' filosofen en moderne denkers. We kunnen bij hen te rade gaan als de wereld van vandaag ons confronteert met ingewikkelde vraagstukken. Want vaak is over die vraagstukken al veel eerder goed nagedacht.

Vrijheid

— volgens
Hannah
Arendt

Met een lastig vast te stellen vrijheidsbegrip en een radicale opvatting over wat (zuivere) politiek is, is Hannah Arendt lastig in een hokje te plaatsen. Maar haar overtuiging dat vrijheid zich verwerkelijkt in relatie tot anderen doet haar toch enigszins sociaal-liberaal klinken.

door Jeroen Bouterse

DE RUBRIEK 'sociaal-liberale denkers' roept natuurlijk elke keer weer de vraag op wat denken 'sociaal-liberaal' maakt. In gedachten vat ik dat meestal ongeveer zo samen, dat een liberaal belang hecht aan vrijheid, en een sociaal-liberale denker zich er bovendien rekenschap van geeft dat die vrijheid iets is dat tot stand komt in een samenleving; vrijheid in verbondenheid, op de een of andere manier uitgewerkt.

De politiek filosoof Hannah Arendt is notoir moeilijk in termen van de grote politieke stromingen – liberalisme, conservatisme, sociaaldemocratie – in te delen; en ook in de bovenstaande, ruime definitie van sociaal-liberalisme is het een complexe vraag of ze er nu wel of niet in thuis hoort, om redenen die hopelijk aan het eind van dit essay duidelijker zullen zijn. Leidmotief hierbij zal de vraag zijn hoe Arendt zich 'vrijheid' nu eigenlijk voorstelt.

Arendts notie van vrijheid is verankerd in een filosofische traditie; ze werd in 1906 geboren in Duitsland, en studeerde daar theologie en filosofie – onder meer bij Martin Heidegger en Karl Jaspers, met wie ze zou blijven corresponderen. In 1933 vluchtte ze naar Amerika, waar ze reflecteerde op de betekenis van Nazisme en andere totalitaire regimes, en in het algemeen de actualiteit nauw volgde. Haar werk combineert steeds een journalistieke kennis van zaken met een academisch filosofisch perspectief.

In *'Ideology and Terror'*, een essay dat ze later toevoegde aan haar grote werk over de *Origins of Totalitarianism*, vat Arendt de betekenis van totalitaire systemen voor het menselijk leven samen: wat zij doen, volgens haar, is het rigoureuze uitwerken van een ideologie, en het opleggen van een ijzeren logica aan de geschiedenis die elk vermogen van de mens om daarin nog te handelen onderdrukt. De terreur van totalitaire regimes heeft ten doel het doorsnijden van alle banden tussen mensen onderling, en tussen mensen en de werkelijkheid. Alles wordt in het werk gesteld om te voorkomen dat er ooit iets *nieuws* plaatsvindt, dat buiten de samenhang van het systeem valt.

In totalitarisme zien we het volstrekte tegendeel van vrijheid; die gaat over het verlies van de mogelijkheid tot ervaren, denken en handelen (*action*). Het is dat handelen met name dat Arendt verder doordenkt. Daarbij maakt ze een strikte conceptuele scheiding tussen *arbeid*, *werk*, en *actie*. Arbeid is wat we doen om in leven te blijven; werk is wat we doen om iets tot stand te brengen dat het leven rijker maakt – koken is arbeid, bestek vervaardigen is werk.

Maar het hoogste van dit trio is 'actie': als we *handelen*, als we *actie* ondernemen, zijn we het meest mens. Ten eerste omdat we actie altijd 'intersubjectief', dus samen met andere mensen ondernemen, terwijl arbeid en werk gaan over onszelf en onze spullen. En ten tweede omdat in actie iets werkelijk nieuws tot stand kan komen. Arendt houdt ervan Augustinus te citeren: "De mens

■ Hannah Arendt, 'Ideology and Terror' in: *Arendt, The Origins of Totalitarianism*. Harcourt, Brace & World: New York, 1951/1966, 460-479.

■ Hannah Arendt, *The Human Condition*. University of Chicago Press: Chicago, 1958 / 1998, p. 177: “that there be a beginning, man was created before whom there was nobody”; en aan het einde van ‘Ideology and Terror’, 479: “that a beginning be made man was created”.

■ Hannah Arendt, ‘What is freedom?’ in: *Arendt, Between Past and Future: Six Exercises in Political Thought*. World Publishing Company: Cleveland, 1954 / 1961, 143-171: 146.

■ Arendt, *Human Condition*, 55.

■ Ibid., 37.

■ John McGowan, *Hannah Arendt: An Introduction*. University of Minnesota Press, 1998, 75

werd geschapen *opdat* er een begin zou zijn”. ■ De mogelijkheid iets nieuws te doen is wezenlijk menselijk, en dit heeft te maken met besef van *geboorte*, waar altijd een element van onvoorspelbaarheid en de potentie van verrassing in zit. Dit is precies waarom totalitaire systemen proberen het handelen, dus het nieuwe, te verbannen; en daarmee de vrijheid.

Arendts stelling is namelijk dat de mens die *handelt* werkelijk *vrij* is. Wat is vrijheid dan? Arendt geeft, zelfs in een essay met precies die titel, eigenlijk geen direct antwoord op die vraag, wat niet wil zeggen dat ze hem ontwijkt. Ze wil wel eerst even kwijt wat de vraag *niet* is: vrijheid is niet een *metafysisch* probleem. Dat wil zeggen: Arendt haalt haar schouders op over de vraag of onze hersenen of onze omstandigheden of wat dies meer zij onze gedragingen determineren, en ons zo onvrij maken. Daar maakten de oude Grieken zich ook niet druk over, en zij zijn bij Arendt degenen die echt wisten wat vrijheid was.

Vrijheid is geen probleem, maar het is – en de lezer zij vergeven voor het vermoeden dat hier een zekere cirkelbeweging gaande is – iets dat wezenlijk bij politieke actie hoort: “*the raison d’être of politics is freedom, and its field of experience is action.*” ■

Mensen die politiek actief zijn, zijn als zodanig vrij. De oude Grieken, nogmaals, zagen dit in: zij zagen dat werk en arbeid gingen over dingen die nu eenmaal moesten gebeuren, en die je dus gewoon zo goed mogelijk thuis in je eigen *privé*-huishouden te regelen had, maar dat je, als je dat eenmaal voor elkaar had, als *gelijken* een *publieke* politieke arena kon betreden. Daar kon je je vervolgens in vrijheid door je woorden en daden onderscheiden – en, als je daarin uitblonk, jezelf onsterfelijk maken. [...] *men entered the public realm because they wanted something of their own or something they had in common with others to be more permanent than their earthly lives.*” ■

Kom daar nu nog maar eens om! Veel van Arendts verdere bespiegelingen gaan over waarom dit heroïsche beeld van politiek, als iets dat groter is dan het leven zelf, verloren is gegaan. Het heeft in haar analyse sterk te maken met de moderne

natiestaat, waarin politiek een kwestie van ‘besturen’ is geworden; politiek in dienst van de samenleving, van de maatschappij; politiek als het voeren van beleid, en dan tot overmaat van ramp ook nog eens *economisch* beleid – het is het huishoudboekje dat het publieke domein is binnengedrongen, terwijl politiek en economie eigenlijk niets met elkaar te maken dienen te hebben. “*Politics is never for the sake of life.*” ■

Hoe sociaal-liberaal is dit nu? Enerzijds is Arendts positieve evaluatie van gezamenlijke politieke actie veelbelovend: zij benadrukt dat de ruimte voor politieke daden niet rechtstreeks in competitie hoeft te zijn met individuele vrijheid. Wij zijn, is haar diagnose, geneigd te denken dat vrijheid *alleen* in het *privédomein* bestaat, en dat dat *privédomein* dus beschermd moet worden; maar dit komt volgens haar doordat het 20ste-eeuwse verschijnsel van totalitaire staten onze blik wat dat betreft heeft gevormd. Daardoor zien we de staat primair als een instituut dat macht uitoefent ten koste van de ruimte voor burgers. Maar die *zero-sum-game*, die machtsstrijd tussen individuen en overheid, hoeft er niet te zijn als die individuen naast individuen ook actieve burgers zijn. Het is juist in die (politieke) verbondenheid dat we werkelijk vrij zijn.

Actieve participatie van burgers in de politiek; hier zien we ineens de oude D66-kroonjuwelen flonkeren. Maar die participatie staat wel helemaal los van alle sociale doelen; zodra de politiek in *dienst* staat van de samenleving, volgt ze immers de ‘noodzakelijke’ processen daarin en is ze niet meer vrij. Arendt vindt, paradoxaal genoeg, de ‘maatschappij’ dan ook totaal oninteressant, en een latere commentator merkt op dat politiek voor haar eigenlijk liefst nergens over lijkt te gaan: “*Arendt rules out as nonpolitical almost everything we usually think of politics being ‘about’.*” ■

De interessante vraag voor Arendt is niet wat de overheid voor elkaar krijgt, of haar beleid emancipatoir is of niet – de vrijheid om je te gedragen zoals je wilt is iets heel anders dan de vrijheid om te handelen, en alleen dat laatste is interessant; het gaat er dus om of mensen toegang hebben tot plaatsen waar ze politiek kunnen handelen.

Daarom heeft Arendt veel sympathie voor verregaand gedecentraliseerde bestuursmodellen, zoals de klassieke Griekse stadstaat maar ook bijvoorbeeld de radendemocratieën die tijdens de Russische Revolutie tijdelijk de scepter zwaaiden. En voor het federale systeem van de Verenigde Staten, precies omdat dat in hoge mate decentraal was. Toen Arkansas in 1957 desegregatie van het onderwijs probeerde tegen te gaan door zwarte leerlingen de toegang tot Little Rock Central High School te ontzeggen, greep president Eisenhower in door troepen te sturen. Arendt schreef een

bezorgd commentaar: gelijkheid in het onderwijs was wel een van de laatste dingen die de federale overheid moest afdwingen, en de bevoegdheden van staten ondermijnen vond ze gevaarlijk: “*the Constitution is silent on education and [...] legally as well as traditionally, public education lies in the domain of state legislation.*” ■ De overheid had überhaupt met het tegengaan van sociale discriminatie niets te maken, benadrukte ze.

Veel liberalen toen en nu zijn geneigd door dit soort ‘*States’ rights*’-retoriek heen te prikken om daarachter iets lelijks bloot te leggen. Maar Arendt bezigt de term uitdrukkelijk en met overtuiging, gestuurd door haar opvatting van vrijheid. Om vergelijkbare redenen heeft ze juist wel weer een zekere sympathie voor de actiebereidheid van de Burgerrechtenbeweging en de studentenbewegingen aan het eind van de jaren ’60. Ze verdedigt

‘Het is juist in die (politieke) verbondenheid dat we werkelijk vrij zijn’

■ Hannah Arendt, ‘Reflections on Little Rock’, *Dissent* (1959) 45-56: 54.

‘Arbeid is wat we doen om in leven te blijven; werk is wat we doen om iets tot stand te brengen dat het leven rijker maakt – koken is arbeid, bestek vervaardigen is werk’

■ Hannah Arendt, ‘Civil Disobedience’ in: *Arendt, Crises of the Republic*. Harcourt Brace Jovanovic, New York 1969 / 1972, 51-102: 96.

■ Hannah Arendt, ‘Lying in Politics: Reflections on the Pentagon Papers’ in: *Arendt, Crises of the Republic*, 1-47: 5.

■ Arendt, ‘Lying in politics’, 36

■ Hannah Arendt, ‘On violence’ in: *Arendt, Crises of the Republic*, 103-198: 180.

de ruimte voor burgerlijke ongehoorzaamheid in de VS – wetsovertreding als een instrument van activisme is iets heel anders dan gewone criminaliteit: “civil disobedients are nothing but the latest form of voluntary association, and [...] they are thus quite in tune with the oldest traditions of the country,” houdt ze vol. ■

Voorop staat in haar denken steeds de mogelijkheid tot actie, dus de ruimte om spontaan een collectief te vormen dat politieke keuzes kan maken. Ongeacht wat er economisch ‘nodig’ is, en soms zelfs ongeacht wat er logisch of feitelijk juist is – we zagen al eerder dat Arendt dwingende ideologieën of systemen, die burgers ervan willen overtuigen dat er geen alternatief is, erg verdacht vindt. In een essay over de Pentagonpapers breekt ze omwille van het handelen zelfs een lans voor de leugen: “the deliberate denial of factual truth – the ability to lie – and the capability to act – are interconnected; they owe their existence to the same source: imagination.” ■

Allemaal beladen taal, in 2017 zowel als destijds in de context van de Vietnamoorlog. Niet dat Arendt erop uit is elke politieke leugen goed te praten; de misinformatie die verschillende regeringen en hun experts hadden verspreid over de Vietnamoorlog, vindt ze zinloos en dom, en ze wijst politici ook op het gevaar van misleiding.

“The self-deceived deceiver loses all contact with not only his audience, but also the real world, which still will catch up with him”. ■

Het is aantrekkelijk (en soms confronterend) te speculeren over wat Arendt over zaken als de Europese Unie, Brexit, de federale legalisering van het homohuwelijk in de vs, of van Donald Trumps presidentschap gedacht zou hebben. Maar haar positie in de actuele vraagstukken van haar tijd laat zich niet zomaar extrapoleren; de details maakten voor Arendt uit, en ze liet zich haar standpunten niet rechtstreeks dicteren door een zelfgemaakte ideologie. Juist in politieke kwesties was oordeelsvermogen van groot belang. Maar vast staat dat we haar niet zomaar als bondgenoot van 21ste-eeuwse sociaal-liberale politiek kunnen inlijven, óók al is vrijheid een absoluut cruciaal begrip in haar denken, en is die vrijheid niet iets van geïsoleerde individuen, maar van mensen samen.

Arendt blijft een denker om mee te worstelen, en bij de vaak ongemakkelijke standpunten die haar filosofie haar ingeeft, geeft ze ons ook een opener blik op wat politiek kan zijn, én en passant een interessante diagnose van politieke teleurstelling en frustratie. In een essay over geweld meent ze dat “much of the present glorification of violence is caused by severe frustration of the faculty of action in the modern world.” ■ Ze zal niet snel zeggen dat de politieke grieven die mensen hebben eigenlijk maar een vertaling zijn van sociaal-economische onzekerheid.

Arendt durft geweld, leugen en discriminatie in de ogen te kijken, en steeds is haar impuls die niet te beantwoorden met minder, maar met méér vrijheid. Dat maakt haar op z’n minst een heel moedige denker.

Jeroen Bouterse is gepromoveerd in de wijsbegeerte en wiskundeleraar.

FILMRECENSIE

Een ministerie van Waarheid, Newspeak of ‘alternative facts’, de fictie van Orwell doet nog maar weinig onder voor de realiteit van Trump. Geen wonder dat zijn klassieker 1984 weer populair is, zowel in schrift als beeld.

door Denise van Dalen

EEN AKELIG EIGENTIJD DOEMSCENARIO

Sinds de inauguratie van president Donald Trump eerder dit jaar heeft zeker één literaire klassieker een opleving meegemaakt: het duistere 1984 van George Orwell (1949). Binnen drie dagen was het boek het best verkopende op Amazon. De nonchalante en hekelende manier waarmee de Trump-regering omgaat met de waarheid en de media, deed critici denken aan deze, misschien wel meest schokkende en profeterende dystopie van de twintigste eeuw.

Het boek had eerder ook al een opleving: in 1984, het jaar waarin het werd verfilmd. Het verhaal speelde zich niet meer af in de vermeende toekomst, maar bleef een angstwekkende futuristische waarschuwing voor wat zou kunnen zijn. Wie deze uitstekende verfilming nu kijkt, schrikt ervan hoezeer het verhaal geen toekomstscenario meer is en hoe opvallend raak Orwell de toekomst heeft beschreven. Toch schuilt de grootste kracht van 1984 niet in deze accuraatheid: het schuilt vooral in de manier waarop het kwaad wordt verbeeld.

Het verhaal speelt zich af in Oceanië, een gebied dat zowel de Verenigde Staten als Groot-Brittannië beslaat. Winston Smith is een lid van de Randpartij en herschrijft nieuwsberichten op het ministerie van Waarheid, dat ironisch genoeg alleen maar leugens verspreidt. Het land is in voortdurende oorlog met Eurazië en Oost-Azië en wordt bestuurd door Grote Broer, een soort toevenaar van Oz die vooral bestaat in de vorm van de leden van de Kernpartij: enkele mannen die zichzelf alle privileges hebben toegeëigend. De rest van het land wordt bewoond door proletariërs: de sloppenwijkbewoners die worden zoet gehouden met fictieve loterijen en door computers geschreven liederen. In de wereld van 1984 wordt de burger te allen tijde gecontroleerd en geïntformeerd door interactieve televisieschermen. Vlees wordt vervangen door namaakvlees, nieuws wordt vervalst, de woordenschat wordt plichtmatig verkleind en persoonlijke relaties en liefde worden uitgeroeid. De burger is onderworpen aan volledige onderdrukking en leugenachtigheid waaraan hij niet kan ontsnappen en er is maar één

1984 (1984)

director: Michael Radford
writer: George Orwell

partij die de dienst uitmaakt. Er zijn nog regimes die hieraan doen denken.

Toch zitten hier ook punten tussen die akelig eigentijds aan doen. Politici die feiten verzinnen, digitale schermen die nieuws ontvangen, televisiebeelden tonen en waarmee we kunnen telefoneren met anderen terwijl we ze zien, helikopters (of drones) die zomaar voorbij het raam kunnen vliegen om binnen te kijken, kunstmatig vlees, computers die muziek componeren en de verspreiding van nepnieuws; het klinkt bekend. Zelfs dat de woordenschat van mensen steeds beperkter wordt, is een veelgehoorde klacht in onze eigen wereld.

De grauwe beelden van 1984 tonen een wereld die tot in zijn diepste wezen verdorven is door een totalitair regime. De mensen zien bleek en zijn krom, sommigen kijken ongelukkig en anderen zelfs leeg. Het regime heeft als belangrijkste wens volledig en onbestraft over de levens van haar burgers te heersen en daarom als voornaamste doel om hun eigen wil uit te schakelen. De proletariërs zijn willoos, omdat zij niet eens op het idee kunnen komen om in opstand te komen. De leden van de Kernpartij zijn willoos, omdat zij zonder zelfna te denken de orders en ideologie van anderen volgen. En zelfs Winston is willoos omdat hij nooit echt de kracht lijkt te vinden om daadwerkelijk in opstand te komen. De Partij beheerst de gedachten en denkrimte van haar burgers, zodat zij nooit haar macht zal verliezen. De mensen die wel in opstand kunnen komen, worden binnen korte tijd onschadelijk gemaakt. De willoosheid is de veroorzaker en tegelijkertijd het gevolg van het kwaad.

Het lijkt op wat de klassieke denker Augustinus van Hippo (354–430), een belangrijke denker over het kwaad, concludeerde. Iedere mens begint met een goede natuur, maar wanneer hem veel slechts overkomt en al het goede uit hem weg gaat, kan het kwaad regeren. Dit betekent volgens Augustinus dat het kwaad niet in de mens zit,

maar dat het wordt gecreëerd door iets anders: door iets zonder wil. *“It remains that an inferior thing, without will, caused an evil will in the angelic nature, which first sinned.”* De willoosheid is de veroorzaker van het kwaad en het gevolg ervan. Door de vernietiging van de wil en eigen gedachte, wordt het goede uit de mens vernietigd, waardoor er ruimte ontstaat voor het kwaad.

‘DE WILLOOSHEID IS DE VEROORZAKER VAN HET KWAAD EN HET GEVOLG ERVAN’

Orwell had de Tweede Wereldoorlog van dichtbij meegemaakt. Hij maakte ook mee wat daarna gebeurde. De gruwelen in nazi-Duitsland en de Sovjet-Unie toonden hem waartoe de mens in staat is. Zeker onder een totalitair bewind is het aandeel willozen enorm. Velen worden onderdrukt en zelfs de ‘daders’ zijn vaak willoze opdrachtnemers. Toch wil dit niet zeggen dat willoosheid uitsluitend in een totalitair systeem voorkomt. De recente hype rondom 1984 toont dat Orwells boodschap nog altijd actueel is. Willoosheid ligt altijd op de loer; wanneer mensen geen verantwoordelijkheid meer nemen voor hun gedrag; wanneer mensen stoppen met zelfstandig denken; of wanneer mensen niet meer zelfstandig durven te handelen. En dat is het begin en het einde van het kwaad.

Denise van Dalen is redacteur van *idee*.

Netflix heeft, inspelend op de herleeftde populariteit van de roman, ook de verfilming beschikbaar gesteld.

Jeroen Bouterse is gepromoveerd in de wijsbegeerte en wiskundeleraar.

Lodi van Brussel is Gemeenteraadslid D66 in Leiden.

Quirine Eijckman is lector Toegang tot het recht bij Hogeschool Utrecht.

Victor Everhardt is wethouder Volksgezondheid, Werk & Inkomen, Jeugd & Jeugdzorg, Stationsgebied, Juridische Zaken en Loco-burgemeester in Utrecht.

Maarten Groothuizen is Tweede Kamerlid D66.

Jilles Hazenberg is als promovendus en onderzoeker verbonden aan de rechtenfaculteit van de Rijksuniversiteit Groningen en studeerde geschiedenis en politieke filosofie in Groningen en Londen.

Theo Hooghiemstra is bestuurskundige, privacy- en gezondheidsjurist.

Henriëtte Prast is Eerste Kamerlid D66 en hoogleraar Persoonlijke Financiële Planning aan de Universiteit van Tilburg.

Rens Ramaekers is Tweede Kamerlid D66.

Niels Roode is redacteur van opinieblog plebspraak.nl

Marion Schrooten woont en werkt in Londen en is secretaris van de afdeling D66 UK.

Peter Verhaar is bankier en investeerder, medeoprichter van Alex beleggersbank en financieel commentator in een aantal media.

Bastiaan Winkel is Politiek Secretaris D66 Zuid-Holland.

Rejo Zenger is werkzaam bij digitale burgerrechtenbeweging Bits of Freedom.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 38
nummer 3
september 2017

idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactie
Tonko van Leeuwen (hoofdredacteur),
Denise van Dalen, Angélique van Drunen,
Inge van der Leeuw, Wouter Saes,
Andrys Wierstra, Berber Wierstra,
Elise van Zeeland

redactieraad
Annet Aris (voorzitter), Peter van den Besselaar,
Han Entzinger, Jochem Lybaart,
Mark van Ostaijen, Mark Sanders, Pier Vellinga,
Ad van Vugt

aan dit nummer werkten mee
Annet Aris, Jeroen Bouterse, Lars de Bruin,
Lodi van Brussel, Laura van Dijk, Quirine Eijckman,
Victor Everhardt, Maarten Groothuizen,
Jilles Hazenberg, Theo Hooghiemstra, Udo Kock,
Henriëtte Prast, Rens Ramaekers, Niels Roode,
Marion Schrooten, Peter Verhaar, Bastiaan Winkel,
Rejo Zenger

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Jasmin Palamar

ontwerp
Wilmar Grossouw
de ontwerpvloot

druk
Drukkerij van Deventer bv.

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

idee verschijnt vier keer per jaar. Een jaarabonnement kost €36; voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis (op aanvraag). Het abonnement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.

Terugtocht of de vlucht vooruit?

Born to Run, de autobiografie van Bruce Springsteen, is het mooiste boek dat ik deze zomer las. Het ademt de geest van een generatie met vooruitgangsgeloof. Geluk en voorspoed waren mogelijk, misschien niet hier en nu, dan toch op een andere plek en tijd.

[*Someday girl, I don't know when
- We're gonna get to that place where we really want to go
and we'll walk in the sun -
... baby we were born to run*]

Het beste boek dat ik deze zomer las is *The Retreat of Western Liberalism* van de Britse journalist Edward Luce. Hij analyseert dat Westerse elites met onbegrip en arrogantie reageren op de bestaansonzekerheid van de middenklasse. Als gevolg daarvan winnen populistische terreinen ten koste van de liberale democratie.

De toenemende bestaansonzekerheid is het gevolg van mondiale economische integratie en de aanstaande vierde industriële revolutie gedreven door kunstmatige en virtuele intelligentie. Volgens Luce is voor de Westerse middenklasse de gestage economische vooruitgang uit de gloridagen van Springsteen onbereikbaar geworden. De technologische en afstandelijke reactie van elites veroorzaakt scheuren in het sociale contract dat onze samenleving bij elkaar houdt en populistische van allerlei pluimage profiteren daarvan.

Hoewel de kans op armoede en sociale uitsluiting vrijwel nergens in Europa lager is dan in Nederland, neemt ook hier de druk op de middenklasse toe. Veel risico's zijn geprivatiseerd en het pensioenstelsel kraakt in haar voegen. De ontslaggolf in de financiële sector de afgelopen jaren is een voorbode van wat de rest van de diensteneconomie te wachten staat als de vierde economische revolutie op gang komt.

Het antwoord op deze uitdagingen komt niet van rechts (terugtrekken achter de dijken) en niet van klassiek links (biefstuksocialisme gefinancierd door excessief hoge belastingen). Luce en andere links-liberale intellectuelen offeren het basisinkomen. Ik geloof er niet in. Te duur en het veronderstelt een wel erg utopistisch mensbeeld om te denken dat iedereen even hard zijn best blijft doen na het innen van een gegarandeerd inkomen zonder tegenprestatie. Investeren in burgerschap, democratie en onderwijs, vormen de beste remedie tegen populistische die toenemende economische dynamiek gebruiken voor hun aanval op onze liberale democratie.

Springsteen dankt zijn succes, naar eigen zeggen, meer aan doorzettingsvermogen dan aan talent. De boodschap van Luce is dat doorzettingsvermogen voor grote delen van de middenklasse niet meer genoeg zal zijn om het hoofd boven water te houden. Ik denk dat Springsteen te bescheiden is en Luce te pessimistisch.

Mr. Hans van Mierlo Stichting

idee

Democracy *and its discontents*

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

WOORD VOORAF

DE DEMOCRATIE is geen vaststaand gegeven. Juist de laatste tijd wordt steeds duidelijker dat zij aan verandering onderhevig is en geschaaf en gesleutel vereist, wil zij blijven voortbestaan. Uiteindelijk is de democratie afhankelijk van de overtuiging van haar inwoners, van een gedeeld geloof dat het bestel werkt en het algemeen belang wordt gediend.

2017 was voor de democratie een bewogen jaar, waarin belangrijke democratische waarden als een onafhankelijke pers, een op objectieve feiten gebaseerde besluitvorming en een scheiding van de wetgevende, uitvoerende en rechtsprekende macht zelfs binnen gevestigde democratieën onder druk kwamen. Maar ook minder drastische ontwikkelingen geven de indruk dat er werk aan de winkel is, willen we onze democratie gezond en weerbaar houden. Termen zoals *alternative facts*, *fake news* en *filter-bubbles* zijn algemeen gebruik geworden, een zorgwekkende indicator wat betreft de omvang van het probleem. Is democratie mogelijk en houdbaar in een *post-truth* tijdperk, waarin men het niet eens kan worden over feiten? Zijn wij nog in staat tot een politiek inhoudelijk debat als we ons in verschillende realiteiten bevinden?

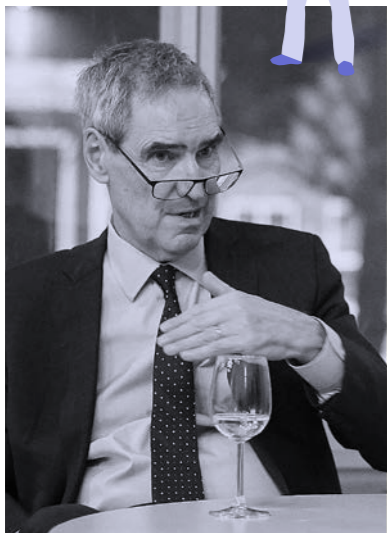
In dit nummer van *idee*, tot stand gekomen in samenwerking met D66 Internationaal, zullen we vooral de uitdagingen in kaart brengen. In het eerste nummer van 2018 zich zullen we ons buigen over democratische vernieuwingen, aanzetten om onze democratie veerkrachtiger en sterker te maken voor de toekomst – alvast iets om naar vooruit te kijken in het nieuwe jaar!

Wat zijn de actuele uitdagingen voor de democratie en hoe staat zij ervoor? UvA-docent Tjitske Akkerman buigt zich over de relatie tussen populisme en democratie, een fenomeen wat al langer de krantenkoppen beheerst, maar waar nog veel onduidelijkheid over bestaat: wat verstaan we precies onder populisme en hoe verhoudt het populisme zich tot een democratie? Martine Prange, hoogleraar Universiteit van Tilburg, gaat specifiek in op de relatie tussen waarheid en democratie. Voor de democratie is waarheid noodzakelijk, maar tegelijkertijd scheidt de democratie vanwege haar aard een waarheidscrisis; het levert een uitdagend spanningsveld op voor elke democraat. Hoogleraar aan de Universiteit van Tel Aviv Carlo Strenger doet een oproep om politieke correctheid af te schaffen, en het te vervangen met wat hij noemt ‘beschaafde minachting’ – juist ter verdediging van de democratische rechtsstaat zonder in de val van het nationalisme te trappen.

Als klap op de vuurpijl is de nieuwe directeur van de Van Mierlo Stichting, Coen Brummer, in gesprek gegaan met Michael Ignatieff, huidig rector Central European University te Boedapest, over de rol van de intellectueel in een democratie onder druk, iets wat hij in levenden lijve ondervindt in een democratie onder druk en zijn verzet tegen Orbán. Al met al genoeg stof tot denken en hopelijk een aanzet om de discussie over de toekomst van democratie in gang te zetten!

Annet Aris
voorzitter redactieraad *idee*

06 Michael Ignatieff
'Democracies have to deliver. And we don't know what the outcome will be.'

Michael Ignatieff left academia to become leader of the Liberal Party in Canada. In 2011, he returned to the academic world, currently as President and Rector of the Central European University, where he finds himself still fighting for an open society and liberal principles.

interview by Coen Brummer

Democracy and its discontents

12 Populisme en democratie

Populisme is volgens velen een gevaar voor de liberale democratie. Maar wat is populisme precies, en in hoeverre is het echt een dreiging?

Tjitske Akkerman

16 Martine Prange
De parrésiasische paradox van democratie – over de rol van de waarheid

Democratie introduceert vanwege haar aard onzekerheid over de waarheid. Dit laat de deur open voor populistische misbruik van maken. Wat is de relatie tussen waarheid en democratie, en hoe herkent men de populist? In gesprek met Martine Prange.

interview door Tonko van Leeuwen

20 Bedreigende bubbels en nadelig nepnieuws

feiten & -cijfers

24 Carlo Strenger
"Civilised disdain is the right and duty to attack positions that are either irrational or inhumane."

Carlo Strenger, professor of psychology and philosophy at Tel Aviv University, worries about the future of liberal democracy. Political correctness has impaired us in defending the freedoms we hold so dear. Instead, we should have 'civilised disdain'.

interview by Tonko van Leeuwen

26 'Democracy – is the glass half full or half empty?'

Although democracy has proven to be remarkably resilient, it should not be taken for granted. A new IDEA report shows tremendous global progress since 1975, however these advancements are now coming under threat as more countries experience serious challenges to their democracies.

Brechtje Kemp, Adina Trunk

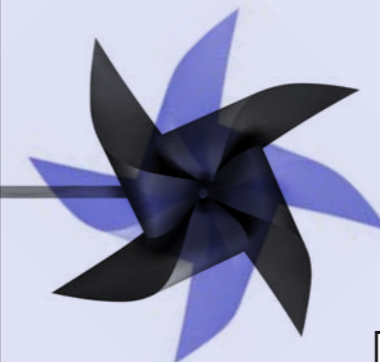
32 De opmars van de politieke experts

De opmars van hoogopgeleide professionals in de wereld van politiek en bestuur heeft in de afgelopen jaren in tal van landen geleid tot ressentiment jegens de experts en de gediplomeerde doctorandussen die het 'nepparlement' bevolken.

Johan Christensen, Anchril Wille, Mark Bovens

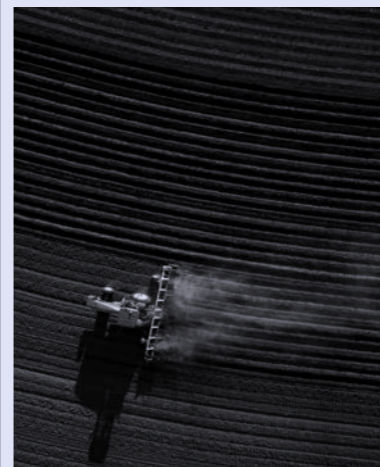
36 True Pricing: ontsluit de kracht van de markt voor duurzame groei

Het probleem van de duurzaamheidsaanpak in Nederland is het gebrek aan een economisch mechanisme. *True Pricing* kan daar de oplossing voor zijn. Adrian de Groot Ruiz

40 Land sparing versus land sharing: op weg naar een welvarende groene planeet

De bevolking moet gevoed worden, maar tegelijkertijd wil men natuur behouden. Dit vereist een keuze tussen intensieve en extensieve landbouw. Hidde Boersma

Sociaal-liberaal debat

eens vs oneens

44 De vrijheid van meningsuiting vereist dat groepsbelediging uit het Wetboek van Strafrecht wordt geschrapt

Sociaal-liberaal debat
Willem F. Korthals Altes & Paul van der Bas

46 Kennis moet stromen!

Efficiëntie vereist dat we het intellectueel eigendom afschaffen. *Knuppel in het hoenderhok* Mark Sanders

49 De integrale veiligheidsvisie

Een sociaal-liberale opzet voor een gedegen, lange termijn strategie voor een veilig Nederland en veilig Europa. Mike Beunder

52 Drie jaar decentralisatie van de zorg; een vloek of een zegen?

Sinds 2015 is er veel veranderd in de zorg, met namen dankzij de Wmo. Hoe is het gesteld met de resultaten, gezien de hoge verwachtingen van toen? Ton Schroor

56 Koning van Katoren

Boekrecensie
Tália Cliteur

60 Vlamdend in het omringende duister

Filmrecensie
Denise van Dalen

64 Lang leve het democratisch kapitalisme

Column
Udo Kock

 @VMStichting #deidee

interview
Michael
Ignatieff

‘Democracies have to deliver.

And we don't know what the outcome will be.’

Beeld / Jeroen Moolijman

After a decades long career as an academic historian at Kings College, Cambridge and Harvard, Michael Ignatieff ran for office for the Liberal Party in his country of birth, Canada. He served as a member of parliament and as leader of his party. After losing the 2011 federal election, Ignatieff resigned as leader. He reflected on his political career and the nature of politics in *Fire and Ashes: Success and Failure in Politics* and returned to the academic world. Currently, he serves as President and Rector of the Central European University in Budapest, Hungary, a university that was founded in the early nineties to promote a more open society. Ignatieff found himself once again defending liberal principles, as the institute frequently speaks out against a new education law by Prime Minister Viktor Orbán's right wing populist government. Ignatieff visited The Hague in November, speaking at the annual lecture of the Dutch Scientific Council for Government Policy about the current state of open societies. In his lecture, he painted a worrisome picture of the challenges open societies have to overcome.

interview by Coen Brummer

Those who love freedom and truth cannot applaud the rise of Trump in the US, the victory of the Brexiteers and the ambitions of Putin. Yet you do not seem to worry about the fate of liberal democracy itself. Liberal democracy has in its crazy way through Brexit and through Trump laid bare the existence of millions of people who feel disenfranchised by existing political parties and existing political ideologies. So, you may not like the message from these democratic results, but a hell of a lot of people are saying, "Wake up, we have been forgotten. The economy is not working for us. We are not delighted by mass migration, we are frightened by it. We feel we are losing our countries." I am not validating any of those emotions, but democracy is surely doing its job. It registers them. Now the next test is whether the system will deliver for these people. The

actual problem with democracy is not the election of Trump. It is the almost inevitability that he will disappoint the people who have put their faith in him. And that's the more serious problem. The same goes for Brexit. We may like it or we may not like it, but the people knew what they were voting for. Now, the consequences may be devastating and difficult. The people who will suffer most from Brexit are the people who voted for Brexit. I am hopeful in the sense that the political system has registered those who have previously not been heard. I am worried that those who have now spoken will be ever more disillusioned with democracy when the political response does not meet their needs. And then we have a real challenge to the legitimacy of the democratic system. More right-wing figures may come up and offer more aggressive authoritarian solutions.'

In your lecture today, you mentioned that strong states need strong citizens. What is the responsibility of citizens? If they vote for politicians who will promise them anything, aren't they asking to be deceived? 'Citizens always have a responsibility to ask "Is this guy or this woman a real solution to my problems or not?" It cannot be the case that only politicians have obligations and responsibilities in political systems. Citizens have them too. There will be voters of Mr. Trump and the Brexit-side who will keep on defending their choices in defiance of all the evidence that they have been betrayed. Then the question is whether they will wake up to the betrayal. It is a human responsibility to see when you are betrayed. What is worrying is that the people who have voted for Trump have also voted for Obama. They voted for change in 2008. They voted for change in 2012. And they voted for change in 2016. And their communities still haven't got the jobs. Public services are still not good. They are still dealing with a sense of American decline. If this goes on for too many electoral cycles, the system will break down. The system has sent a signal. It is blinking red. Now democracies have to deliver. And we don't know what the outcome will be.'

In Europe, enemies of open societies are on the rise. They use methods that are hard to control: bots and fake news that is going straight into every one's individual filter bubble. Have these forces finally found the Achilles' heel of open societies or is this not something new? 'I think what is new are bots and the sophistication of digital technology. In the old days, you could tell when a story was planted, but social media permits a kind of anonymity in relation to attribution. If you know that some message is coming out of a Moscow bot-factory, you can flip to something else. But it is coming at you like real news or real people, so there is a capacity for deception in this technology that is new. Now, it is also the case that we have become much more sophisticated about the use of online technology than we were ten years ago. We know garbage when we see it. We are educating ourselves about the cyberspace. But I am afraid the smart voices in the bot-factories are a step ahead of us. So, active citizens have

to catch up. It is clear that societies aim to raise the awareness of citizens to these trends. That is a sign of how concerned everybody is. In the late nineteenth century, we had unregulated private companies and gradually the state came at these guys and said, "You have a monopoly and what you are doing is not in the public interest." Eventually you have to have a twenty-first century strong state that is doing the same thing when it comes to a regulated cyberspace.'

You are the president and rector of the Central European University (CEU), a country that is led by populist Prime Minister Viktor Orbán. Academic freedom is under attack because of a new education law and this summer, the departing Dutch ambassador to Hungary criticized the administration for corruption, fearmongering and creating enemies. What is your take on the situation and what should be the position of Western European states? 'I think the positive lesson is that European opinion and European legal sanctions matter. We are very cynical about the European Union at the moment and with good reason. But I actually think that concerted action by European authorities does have a deterrent effect on the Hungarian government. They go right up to the line, but they are responsive to institutional pressure. At CEU we think that these European actions are very important. The negative lesson is that a European Union that does not enforce the rule of law, academic freedom and a number of other things, will quickly cease to be Europe. You cannot sustain belief in Europe in the Netherlands, if Europe seems to mean nothing in Budapest or Poland or other places. There is a tendency in Western Europe to view these developments as affairs far away. But believe me, you won't have Europe at all if the idealistic core of Europe evaporates. It will go the way of the United Nations. That could happen to Europe as well. These things need to have a moral and legal core, because a free market does not inspire people. That is not something to be fruity or sentimental about, but it does have to end up meaning something. I want a very flexible Europe, but there are some lines Europe cannot cross.'

'What is worrying is that the people who have voted for Trump have also voted for Obama. They voted for change in 2008. They voted for change in 2012. And they voted for change in 2016.'

The developments in Eastern Europe influence the debate in Western Europe as well. Just last week, our Deputy Prime Minister warned about Russian ambitions to influence our democratic process and in the same week, Geert Wilders gave an interview in which he said he saw Russia as an ally. In the past, he made similar comments about Orbán. Of course, we saw the same with former French presidential candidate Marine Le Pen. Why is it that populist right wing politicians are so attracted to the Orbáns and Putins of this world? 'It is the lure of authoritarianism. They are anti-Europe. And at some point, the question becomes whether they are anti-democratic. People are known by their friendships. I was genuinely shocked Marine Le Pen thought that it was a vote-getting measure to go to Russia and to be seen with Putin. I was just astonished by that. Her electoral calculation is probably, "I will draw votes from the former communist left, I might even get some votes from the Gaullist right if I do this," but to me it is just anti-Republican. It is

anti-French. Let's not be naïve, the Russians have infiltrated and financed many of the far-right parties in Europe. But what seems astounding to me is that political parties consider it a vote winner to cosy up to Putin. That seems to me political idiocy. Then you are possessed by your hatred so much, you can't see who your political friends are anymore.'

Four years ago, when your book *Fire and Ashes* just came out, we talked about the relationship between political theory and real politics and the level of political debate. Back then, you were optimistic. In your lecture today, you mentioned epistemological openness and pluralism as key elements of open societies that are currently under attack. You sounded a bit more worried. 'I still think it is a great fact of democracies that the vote of the poorest and least educated member of a society matters just as much as the vote of someone with a PhD or a high income. It is humbling to the pretentiousness of elites. If you forget

'The actual problem with democracy is not the election of Trump. It is the almost inevitability that he will disappoint the people who have put their faith in him. And that's the more serious problem.'

Beeld / Jeroen Mooijman

that, you don't understand democracy at all. So, from a moral stance, my views have not changed. What I would not conclude from that, is that poor or uneducated people are more vulnerable to misinformation and fake news than anybody else. The challenge is much deeper than that. I am as much a prisoner of what I read on my live feed as anybody else. My PhD does not save me from being duped. I don't want to get sentimental about this, but we are all in the same boat here. We are dealing with extremely sophisticated manipulation of our consciousness. Some of it is coming from outside of our democracies and some of it is coming from inside. I am more worried about this than I was four years ago. Manipulation is not only occurring on the Trump-side, it is also occurring on the left. I feel suffocated by the sustained permanent moral indignation. I am kind of glad I am not in the United States, especially in Cambridge, Massachusetts, which is the beating heart of this stuff. What I did not say in *Fire and Ashes*, and maybe it is because of my age, is that I am becoming to realize that the most difficult thing about a liberal society is thinking for yourself. It is a permanent challenge. It got a little tougher because of the new media, but the essence does not change.'

Is there still room for parties who actively proclaim the centre, when there seems to be such a taste for the extremes? 'I think precisely because the political system is polarising, there is increasing space in the centre. I am a firm believer in a vital and dynamic centre. Not a "Let's split the difference"-centre, but a centre that says, "We really don't want these extremes because we care about the country. We don't think all good choices are splitting the difference. We actually think most people want sensible, practical, reality-based solutions to actual problems. That is what we do. It is not being in the centre for being in the centre, but we are here to fix things that need to be fixed. We will work with people to get that done." I think that that has a broad appeal. Don't be apologetic about it. What kills centrist parties, particularly in your kind of systems, is that parties aim for the centre for tactical reasons. They want to stay in government. That stuff kills you politically.'

Since D66 is in government for the first time in a decade, what would be your advice based on *Fire and Ashes*? 'The experience of governing can be extremely disillusioning. When you're in the opposition you can say what you want. Being in power is disciplining. It is essentially great for a party. The Liberal Party of Canada had the discipline of power and it made us better at what we do. It is important that there is a DNA in the party that carries both the memory of opposition and the experience of governing. Unfortunately, parties that are in government always risk to neglect their base. You need to make a special effort to keep going back to your base, even when you have all these ministerial cars. Those are the people who knocked on doors for you. Keep talking to them. Keep explaining the compromises you had to make. Explain the facts you only see when you are in government. There is almost no political party in power that I can think of that is successful in this. The thing about being in government is: you get deaf, dumb and blind. You get taken over by the civil service, you get taken over by the cars, you forget the country in a way. So, you have to use the political party to be your antenna. It has an ideological function as well. The base can tell when you have sold out on your principles. They keep you honest. So, don't lose your base.'

Coen Brummer is the incoming Executive Director of the Hans van Mierlo Foundation.

Populisme heeft een slechte naam. Waarschuwingen voor een populistisch spook dat door de westerse wereld zou waren zijn aan de orde van de dag en worden op het hoogste niveau – van de huidige paus tot voormalig president Obama – afgegeven. Ook volgens vele wetenschappers is het een gevaar voor de liberale democratie.

Maar wat is populisme, welke partijen in Nederland kunnen populistisch genoemd worden en in hoeverre houden ze er opvattingen op na die op gespannen voet staan met de liberale democratie?

door Tjitske Akkerman

Populisme

en democratie

Wat is populisme?

De term populisme wordt in het publieke debat vaak gebruikt als een sleepnet waaronder zoveel gevangen wordt dat men het al naar believen kan aanprijzen of afkeuren. In de wetenschap is het begrip inmiddels aardig afgebakend en bestaat er een groeiende consensus over de minimale kenmerken. Ten eerste gaat populisme uit van een maatschappelijke en politieke kloof tussen een slechte elite en het goede volk. Populistische partijen constateren bijvoorbeeld dat er een kloof is tussen de politieke elite in Den Haag en tussen de burgers of gewone mensen in het land. Ook kunnen de pijlen gericht worden op economische elites zoals graaiende bankiers die de burger laten opdraaien voor de kosten van hun immorele gedrag. Of men keert zich tegen een culturele elite, bijvoorbeeld aangeduid als grachtengordel die profiteert van subsidies voor kunstbobo's.

Op zich is dit soort retoriek geen reden om populisme als een gevaar voor de liberale democratie te beschouwen. Pas als er een tweede belangrijk element aan toegevoegd wordt komt populisme op gespannen voet te staan met principes die in westerse democratieën van groot belang zijn. Dat tweede element behelst een alternatief idee over hoe het politieke systeem ingericht zou moeten worden. In de gezaghebbende definitie van Cas Mudde bijvoorbeeld, is sprake van een idee van democratie gebaseerd op een homogene, algemene wil van het volk. Ook Jan-Werner Müller volgt deze definitie. ■ Populisten streven een democratie na gebaseerd op een homogene volkswil. Populisten wijzen daarmee een liberale opvatting van democratie af. Het liberale idee dat rechtsstaat en machtsdeling door *checks and balances* essentieel zijn voor bescherming van individuele vrijheden en rechten van minderheden verdraagt

‘Populisten streven een democratie na gebaseerd op een homogene volkswil. Populisten wijzen daarmee een liberale opvatting van democratie af.’

zich slecht met het populistische ideaal van een meerderheidsdemocratie of volksdemocratie gebaseerd op de ongedeelde wil van het volk.

Om een dergelijk politiek systeem te realiseren zullen populistische partijen politieke hervormingen nastreven die gericht zijn op herstel van volkssoevereiniteit door middel van directe vormen van democratie. Dat wil niet zeggen dat partijen die streven naar meer directe democratie per definitie populistisch zijn. Het hangt ervan of dat streven in het teken staat van een meerderheidsdemocratie of stevig ingebed is in een vertegenwoordigend systeem en de rechtsstaat. Sinds de jaren zeventig van de vorige eeuw is er sprake van een toename van referenda in West Europa, maar of die ontwikkeling toegeschreven kan worden aan de invloed van populistische partijen is de vraag. In Nederland was D66 zoals bekend

■ Zie T. Akkerman, 'Populist parties in power and their impact on liberal democracies in Western Europe' in R.C. Heinisch, C. Holtz-Bacha, O. Mazzoleni (eds) *Political Populism. A Handbook*. Baden-Baden; Nomos, p.169-181

■ Zie T. Akkerman, 'Populisme in Nederland na 2002. Een bedreiging voor de liberale democratie?' in *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2017. Het volk spreekt*. Amsterdam: Boom, p.73-83

■ S.L. de Lange en M. Rooduijn, 'Een populistische tijdgeest in Nederland? Een inhoudsanalyse van de verkiezingsprogramma's van politieke partijen' in R. Andeweg, J. Thomassen (red), *Democratie doorgelicht. Het functioneren van de Nederlandse democratie*. Leiden: Leiden University Press

een vroege voorvechter van politieke vernieuwing en ook Groene partijen, zoals in Nederland GroenLinks (GL), hebben geijverd voor directe democratie. Dat deze partijen echter nog niet populistisch. Dat zijn ze pas als ze een populistische analyse van de maatschappij hebben, gebaseerd op de tegenstelling tussen het goede volk en de slechte elite en als aan het streven naar directe democratie een meerderheidsideaal gebaseerd op een homogene volkswil ten grondslag ligt.

Populisme wordt vaak gelijkgesteld met het gedachtegoed en beleid van radicaal rechtse partijen. Die hebben immers bij uitstek het idee dat het volk een culturele of etnische of religieuze homogeniteit toegeschreven kan worden. Het beleid dat deze partijen voorstaan staat soms op gespannen voet met liberale vrijheidsrechten. ■ Toch is het belangrijk om te bedenken dat dit eerder voortkomt uit het nationalisme of het *law and order* denken van deze partijen dan uit populisme. Voorstellen die in strijd zijn met de godsdienstvrijheid, zoals een verbod op de bouw van minaretten of moskeeën, of met het recht op een eerlijk proces, zoals het langdurig in detentie houden van verdachten van terrorisme zonder tussenkomst van de rechter, liggen primair op het terrein van immigratie- of veiligheidsbeleid. De populistische ideeën van deze partijen gaan over hoe het politieke systeem ingericht zou moeten worden om het volk meer macht te geven. Het is belangrijk om populisme scherp af te bakenen van (radicaal) rechtse voorstellen die voortkomen uit nationalisme of autoritarisme. Radicaal linkse en rechtse partijen kunnen wat betreft immigratiebeleid of veiligheid fundamenteel verschillen ook al zijn ze beide populistisch.

Populisme in Nederland

Om het populistische gehalte van Nederlandse politieke partijen te bepalen is het dus belangrijk om naar beide elementen van de definitie te kijken: [1] maken partijen een tegenstelling tussen het goede volk en de slechte elite [2] houden ze er een ideaal op na van een democratie gebaseerd op een homogene volkswil die niet belemmerd wordt door intermediaire instituties of rechtsstaat. Populistische voorstellen voor directe democratie gaan dus gepaard met een negatieve visie op ver-

tegenwoordigende instellingen en de rechtsstaat. Ik heb onderzoek gedaan naar het Nederlandse populisme vanaf 2002 door naar deze twee kenmerken te kijken in de verkiezingsprogramma's van alle belangrijke partijen. ■

Uit dat onderzoek blijkt dat de middenpartijen CDA, VVD, PVDA en D66 retorisch weinig populistisch zijn; ze refereren zelden naar een kloof tussen elite en volk. D66 spreekt aanvankelijk nog van 'regentendom', maar laat die term in de loop der tijd varen. Een populistische retoriek manifesteert zich bij uitstek aan de rechter- en linkerflank bij LPF, PVV, SP en ten dele GL. De LPF richt zich tegen de regentenklasse' en 'het baantjesbolwerk in Den Haag'. De PVV keert zich met name tegen 'progressieve elites' of 'de linkse klik'. De SP richt de pijlen op 'grootverdieners' en 'elites die rijker zijn na de crisis dan ervoor'. GL heeft in 2017 net als de SP scherpe kritiek op bankiers en multinationals en op 'de achterkamertjes' in Den Haag. Opmerkelijk is dat de populistische retoriek bij de SP niet afneemt, ook al stelde de SP zich sinds 2006 'gouvernementeler' op en leek de partij zich sindsdien te matigen om regeringsdeelname mogelijk te maken. ■ Opmerkelijk is ook dat GroenLinks, een partij die niet als populistisch te boek staat, een scherpe koerswijziging ingezet heeft qua populistische retoriek in 2017. Een populistische retoriek blijkt dus zowel aan de rechter-als de linkerflank te vinden.

Populistisch ideaal van democratie

Is het nu zo dat de partijen die zich retorisch het meest profileren als populistisch (dus voldoen aan het eerste kenmerk) ook de partijen zijn die een democratie nastreven waarin de volkswil centraal staat? D66 springt er uit als een partij die retorisch weinig populistisch is, maar die tegelijk van alle partijen de meest uitgesproken voorstander is van meer directe democratie. De partij doet echter ook in toenemende mate voorstellen voor versterking van de rechtsstaat en kan zeker niet als onversneden voorstander van een populistisch ideaal van democratie aangemerkt worden. Aan de flanken zijn GL, SP en PVV uitgesproken voorstanders van directe democratie, maar GL en SP zijn in tegenstelling tot de PVV ook uitgesproken in hun voorkeur voor een tegenwoordigende democratie en rechtsstaat. GL

en SP pleiten bijvoorbeeld voor meer geld voor de rechterlijke macht, effectievere rechtsbijstand en een toetsingsmogelijkheid aan de grondwet of uitbreiding van Artikel 1 van de grondwet. Ook versterking van de Tweede Kamer wordt regelmatig bepleit door beide partijen. Het ideaal van een democratie gebaseerd op een volkswil die niet belemmerd wordt door intermediaire instituties of rechtsstaat is alleen te vinden bij de PVV. De PVV is voor bindende referenda, een gekozen minister-president, afschaffing van de Eerste Kamer en afslanking van de Tweede Kamer en voor gekozen rechters of leden van de Hoge Raad.

'Radicaal linkse en rechtse partijen kunnen wat betreft immigratiebeleid of veiligheid fundamenteel verschillen ook al zijn ze beide populistisch'

Na 2016, het jaar van het Brexit referendum en het referendum over het associatieverdrag van de EU met de Oekraïne nemen de aarzelingen bij de meeste partijen ten aanzien van referenda sterk toe. Opvallend is ook dat de meeste partijen – met uitzondering van de PVV – zich vooral in 2017 als verdedigers van de rechtsstaat opwerpen. Dat zou een uitdrukking kunnen zijn van een toenemende zorg over de populistische bedreiging van de rechtsstaat, door onder meer de ontwikkelingen in Hongarije en Polen – waar populistische partijen de rechtsstaat zwaar onder druk zetten – en de overwinning van de populistische presidentskandidaat Donald Trump. Ook speelt een rol dat na de jarenlange bezuinigingen onder druk van de financiële crisis sommige partijen de tijd gekomen achten om nu weer te investeren in de rechterlijke

macht en in een effectieve toegang van burgers tot de rechter.

Samenvattend kan geconcludeerd worden dat er ondanks een stevige populistische retoriek bij de linkse partijen SP en GL, deze partijen aan de linkerflank zich tegelijk opwerpen als verdedigers van een liberale democratie. Daarbij is GL recent terughoudender geworden dan de SP wat betreft het streven naar meer directe democratie, maar de SP is behalve pleitbezorger van referenda ook gehecht aan de vertegenwoordigende instituties en de rechtsstaat. Ter linkerzijde vinden we dus wel populistische retoriek, maar geen voorstellen richting een meerderheidsideaal of volksdemocratie. De PVV is de enige partij die onversneden populistisch is.

Conclusies

Er is een toenemend populisme in retorische zin aan de uiterste flanken na 2002. PVV, SP en recent ook GL (in 2017) zetten de tegenstelling tussen gewone mensen en de elites in Den Haag, de Zuidas of Brussel flink aan. Dat betekent nog niet dat hierdoor de liberale democratie onder toenemende druk staat. Als het gaat om voorstellen en beleid gericht op een inrichting van het politieke systeem die de volkswil ruim baan geeft, zijn SP en GL niet populistisch te noemen. Ze zijn (of waren wat betreft GL) weliswaar voorstanders van meer directe democratie, maar ze zijn ook uitgesproken voorstanders van een liberale democratie. Alleen de PVV is een onversneden populistische partij. Tegenover het populisme van de PVV staat echter dat de reserves ten aanzien van meer directe democratie bij veel partijen toenemen en dat het belang van versterking van de rechtsstaat aan gewicht wint.

Tijtske Akkerman is universitair docent verbonden aan de Afdeling Politicologie van de Universiteit van Amsterdam.

‘Het is geen kwestie van feiten en ‘alternatieve feiten’, er zijn *alleen maar* alternatieve feiten’

Beeld / Herman Wouters

Termen zoals ‘*alternative facts*’ en ‘*post-truth* samenleving’ zijn in een korte periode redelijk ingeburgerd. Daarmee dringt de vraag zich op: wat is de verhouding tussen waarheid en democratie? Hoe beïnvloeden ze elkaar en hoe hebben ze elkaar nodig? Martine Prange, hoogleraar Filosofie van Mens, Cultuur en Samenleving aan de Universiteit Tilburg, houdt zich al langer bezig met dit onderwerp en ging met *idee* in gesprek.

De parrèsiaïstische paradox van democratie — over de rol van de waarheid

door Tonko van Leeuwen

‘In het theater van de waarheid: ‘Parrèsia’, vrijheid en verzet’ luidt de titel van de oratie van Martine Prange, sinds september 2016 hoogleraar Filosofie van Mens, Cultuur en Samenleving aan de Universiteit Tilburg. Een heldere, bondige uiteenzetting over de moeizame, maar noodzakelijke relatie tussen waarheid en democratie. Een relatie die vandaag de dag steeds meer de gemoederen bezighoudt, maar die, zoals Prange aangeeft, juist typerend is voor democratie – de recente aandacht voor *alternative facts* en de *post-truth* samenleving is opvallend, maar dit ‘waarheidspluralisme’ is juist inherent aan democratie.

De epistemologische crisis van de democratie

Het is van belang om meteen vast te stellen dat de *post-truth* samenleving niet betekent dat de waarheid er niet meer toe doet, dat die niet meer belangrijk is; het gaat juist om de mogelijkheid dat *iedereen* de waarheid kan spreken. Het is geen kwestie van feiten en ‘alternatieve feiten’, er zijn *alleen maar* alternatieve feiten.

Het afschaffen van het ene enkele, absolute, goddelijke waarheidsgeloof maakt democratie mogelijk, en stort haar tegelijkertijd in een waarheidscrisis, ingegeven door dit waarheidspluralisme. Zoals Prange zelf in haar oratie stelt, naar de Griekse tragedie *Ion* van Euripides:

“De machtsoverdracht betekent dat niet langer Delphi oord van waarheid is, maar Athene, en dat het spreken van de waarheid niet meer plaatsvindt binnen de verticale, hiërarchische relatie tussen Goden en mensen, maar dat de waarheid nu horizontaal door mensen aan mensen wordt ontsloten via parrèsia. Hiermee verandert het karakter van de waarheid van een ‘voorspelling over de toekomst’ in een ‘vastgesteld feit’. [...] Met deze machtsoverdracht en verandering van de aard van de waarheid wordt zo tevens de overgang gemaakt van een fatalistische levenshouding naar een Verlichte levenshouding, waarin de mens de regie over zijn leven in eigen hand neemt.”

Parrèsia is ‘het vrije of vrijmoedig spreken van de waarheid’. Het is een vorm van waarheidsspreken, als begrip afkomstig van de Oude Grieken, met een duidelijk doel: een betere, democratischere, vrijere, gelijkere, pluralistischere samenleving. Het is instrumenteel van aard, maar stelt dus tegelijkertijd eisen aan de spreker. De parrèsiaastès moet morele integriteit en oog voor het algemeen belang hebben, het vizier gericht hebben op het verbeteren van sociale en maatschappelijke verhoudingen. Het probleem is echter dat de populist zich voordoet als parrèsiaastès. “Hij of zij doet of hij of zij als enige de waarheid spreekt, als enige betrouwbaar is en als enige het volk, bij wijze van algemeen belang dient,” aldus Prange. De aard van de

democratie maakt dat dit risico onvermijdelijk. De democratie wordt namelijk gekenmerkt door een ‘parrèsiaistische paradox’, die luidt als volgt:

“het democratische gehalte van een democratie hangt af van haar vermogen parrèsia te vergroten en naar kritiek te luisteren. Het democratische gehalte van een democratie hangt dus af van de politieke moed om het gevaar van [strijd en ruzie] en ondermijning te lopen. Dit maakt haar, tezamen met de haar kenmerkende waarheidscrisis, vatbaar voor populisme en autocratie. Maar zonder epistemologische crisis en parrèsiaistische paradox, [...] is er helemaal geen democratie.”

De populist en parrèsiaastès

De populist komt dus de gedaante van een parrèsiaastès. Het onderscheiden van die twee is lastig, maar van wezenlijk belang; uiteindelijk gaat het om de plicht aan de waarheid. Een ware parrèsiaastès, die met moed en plichtsbesef de waarheid durft te spreken, onderscheidt zich juist hierdoor van de populist. Immers, het is de populist niet om de waarheid te doen, maar om vleierij van het volk. Donald Trump beticht iedereen die hem maar even dwars zit van het produceren van *fake news*, maar ondertussen baseert hij zichzelf ook net zo makkelijk op ander *fake news*; waar de plicht aan de waarheid de parrèsiaastès kenmerkt, ervaart Trump die duidelijk niet.

‘Een ware parrèsiaastès, die met moed en plichtsbesef de waarheid durft te spreken, onderscheidt zich juist hierdoor van de populist’

Beeld / Dik Noccolai

‘Want democratie mag dan wel waarheidspluralisme introduceren en mogelijk maken, dat maakt waarheid nog niet minder belangrijk’

Kenmerkend voor het populisme is het uitsluiten van groepen (de ‘elite’, moslims) van uitmaken van ‘het volk’. De intentie tot harmonie, die voor de parrèsiaastès leidend is, is geheel afwezig bij populistten. Het gaat niet om de pluralistische samenleving harmonieuzer te maken, maar om uiting te geven aan de volkswil, om de volkswil tot waarheid te verheffen – een wil die duidelijk en eenduidig is, en daarom maar één sterk individu nodig heeft als spreekbuis, de populistische volksleider. De volkswil vertolkt door de populist is gericht op het verminderen van de macht van de vijand; de vijand bestaat uit de elite en/of multiculturalisten. Dit is ook vaak de ‘moed’ waarover gesproken wordt, alsof er sprake is van de moed die gevonden wordt bij een parrèsiaastès. De ‘moed’ om op te staan tegen diegene die niet bij het volk mogen horen, heeft uiteindelijk weinig met moed te maken. Het is vooral veel bombastie en lompeheid, afbrekend en negatief van aard, zonder constructieve insteek en oog voor het algemeen belang, zo stelt Prange.

De populist is dus wel te herkennen. En het is ook noodzakelijk om hem te herkennen. Want democratie mag dan wel waarheidspluralisme introduceren en mogelijk maken, dat maakt waarheid nog niet minder belangrijk. Dit waarheidspluralisme is eigen aan democratie, en dus niet bijzonder voor onze tijd, maar we moeten ons wel realiseren wat het risico is van de vatbaarheid van waarheid voor pluralisme en relativisme. De wetenschap en filosofie dienen een grote rol te spelen in het verstrekken van helderheid en in de bewustwording van de fragiele en kwetsbare relatie tussen democratie en waarheid.

Wat dat betreft baart het huidige klimaat wel zorgen, met een steeds meer uitgesproken anti-intellectualisme. Het sentiment regeert, de

samenleving geeft zijn verstand op, ten behoeve van gevoelens. De politiek gaat er in mee, terwijl het juist de taak is van de politiek om het verstand te bewaren. Gevoelsmatig politiek bedrijven, “luisteren naar wat het volk vindt,” is zeer kortzichtig. Immers, een ‘mening hebben’ is niet zomaar zeggen wat je vindt, maar het gaat om kritisch zijn en denken, actief opzoek gaan naar argumenten voor en tegen een positie. De bereidheid om hiervoor moeite te doen, om zichzelf op de juiste manier te informeren, om op zoek te gaan naar kennis en waarheid en om op basis daarvan een mening te vormen, die bereidheid lijkt steeds verder af te nemen.

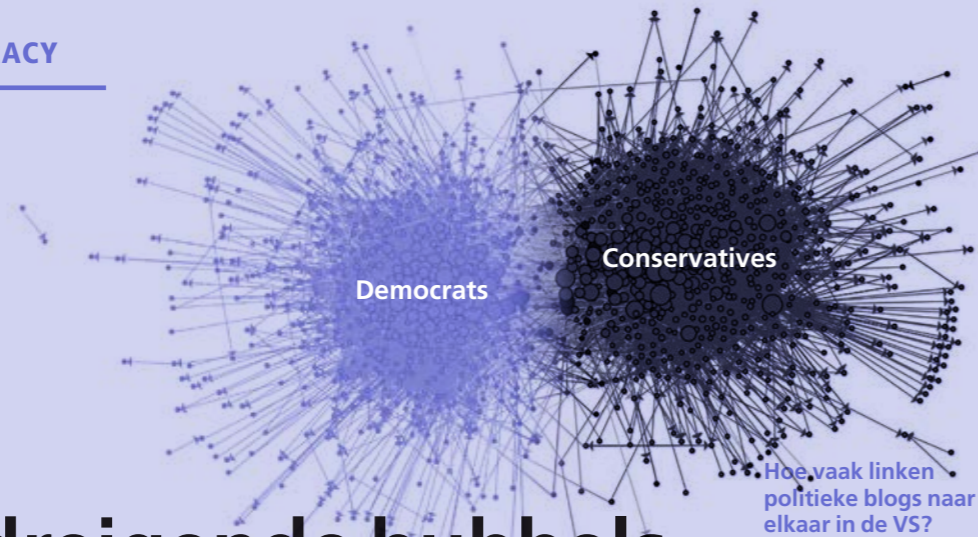
Uiteindelijk, zo stelt Prange, had Theresa May gelijk toen ze zei, “*we need a story*.” Men heeft behoefte aan een verhaal, een ideologie, een duidelijkheid. De populist zaait eerst verwarring, om vervolgens met luide stem helderheid te creëren met een simplistische boodschap van het eigen gelijk die zij verkondigen als ‘waarheid’. Hiertegenover pas de nuancering en het verstand. Waar is het sterke verhaal over hoe belangrijk het is om verstandig te zijn? Prange eindigt kort maar krachtig met Kant: *sapere aude!*

Tonko van Leeuwen is hoofdredacteur van *idee*.

Op 21 februari 2018 organiseert de Mr. Hans van Mierlo Stichting de 8e editie van de Marchantlezing in TivoliVredenburg in Utrecht. Dit jaar zal Professor aan de London School of Economics, Washington Post columnist en Pulitzer Prize winnaar Anne Applebaum de Marchantlezing geven welke getiteld is: *Democracy and Disinformation*.

Ga naar marchantlezing.nl voor meer informatie

DEMOCRACY

Bedreigende bubbels en nadelig nepnieuws

Kan een democratische samenleving floreren met gebrekkige informatievoorziening? Die vraag dringt zich op in een periode die steeds vaker als *post-truth era* wordt aangeduid. Filterbubbels, *echo chambers* en nepnieuws lijken geen goede basis voor een zinvolle dialoog in het publieke domein. Jeb Bush zei ooit: 'A conversation about different viewpoints is hard, if you don't even agree on the facts.' Ook een van de meeste invloedrijke moderne filosofen, Jürgen Habermas, zal bij deze kwestie de nodige vraagtekens plaatsen. Habermas was één van de eerste denkers die het belang van goede journalistiek noemde binnen het publieke domein. Goed geïnformeerde burgers zijn essentieel voor een participatieve democratie; informatie bepaalt de vorm die politieke actie aanneemt, meent Habermas. Eenzelfde (feitelijk juiste) informatievoorziening lijkt een van de basisvoorwaarden om met elkaar het gesprek aan te gaan, toch één van de beginselen van een democratie. Communicatie expert Gerard Hauser doet daarover ook een duit in het zakje: 'Democratic governance rests on the capacity of and opportunity for citizens to engage in enlightened debate. [...] as Aristotle recognized in its Rhetoric, is not efficient government but educated judgement.' Dit alles is genoeg reden om dieper op de elementen van de vermeende *post-truth era* in te gaan en te ontdekken of de fundamentelementen van de democratische samenleving werkelijk aan het wegspoelen zijn.

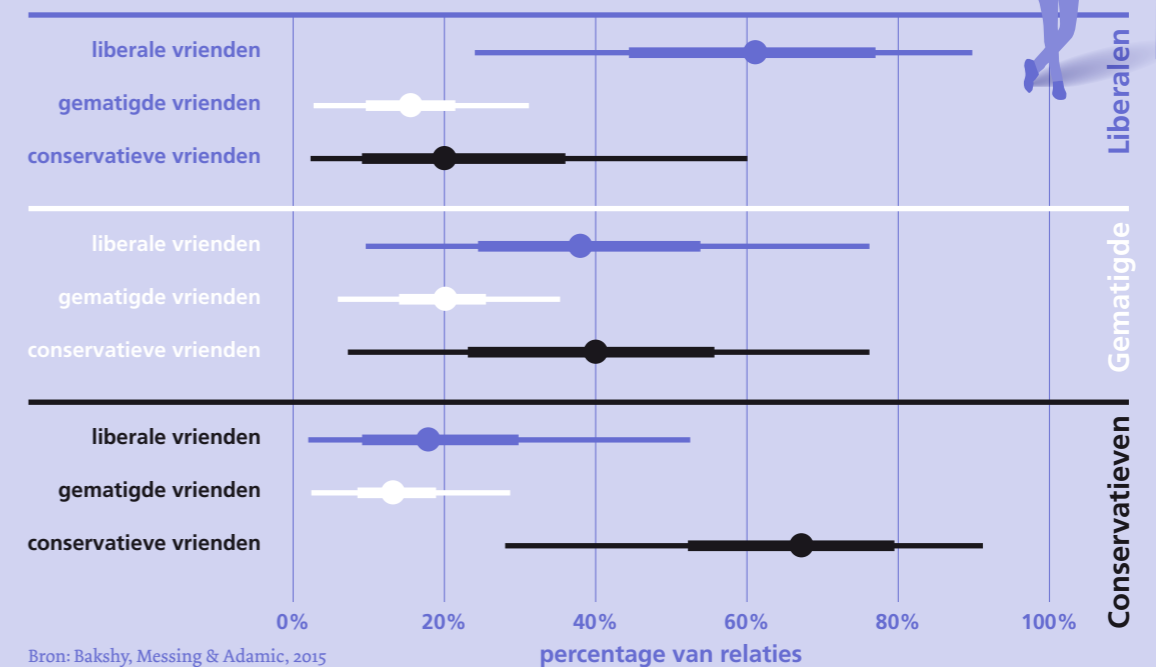
samenstelling Laura van Dijk

In eigen bubbel

Vaak worden de concepten 'filterbubbel' en 'echo chamber' door elkaar gebruikt om aan te duiden dat burgers met verschillende interesses en achtergronden amper nog met elkaar te maken krijgen of dezelfde informatie tot zich nemen. Hoewel beide termen onderliggende netwerkstructuren proberen bloot te leggen, zit er een wezenlijk verschil tussen de definities: een filterbubbel is het selectief tot je nemen van informatie (bijvoorbeeld door de beruchte algoritmen van Facebook), terwijl een *echo chamber* gaat over verbondenheid met mensen uit dezelfde filterbubbel (Digital Media Research Centre, 2017). In *echo chambers* wordt alleen gepraat over hetzelfde nieuws vanuit dezelfde invalhoek. Dit vinden onze hersenen fijn, we willen zo weinig mogelijk cognitieve dissonantie – blootstelling aan voor de persoon inconsistente

informatie – ervaren. Wie voelt zich immers niet opgeladen na een koffieafspraak, waarbij de ander precies op dezelfde lijn als u zit? Het gevaar van deze tendens is wel dat een gemeenschap polariseert en dat burgers van beide uitersten elkaar niet meer begrijpen; ze spreken letterlijk een andere 'taal'. Sociale media willen ons voldoening geven – zo blijft u de dienst immers gebruiken – en het algoritme ervan zal daarom nooit *cognitieve dissonantie* aanmoedigen. Het welbekende voorbeeld van de Verenigde Staten brengt het *echo chamber*-effect goed in beeld. Zo hebben Lada Adamic en Natalie Glance (2005) de verbondenheid tussen politieke blogs in beeld gebracht; blogs vanuit liberaal oogpunt bleken bijna nooit te linken naar conservatieve blogs en *vice versa*.

Gelijke politieke opvattingen trekken elkaar aan op Facebook

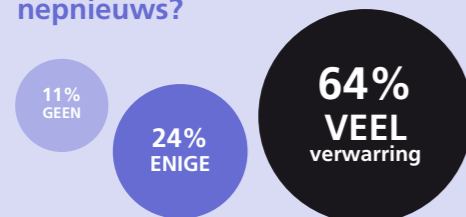

Bron: Bakshy, Messing & Adamic, 2015

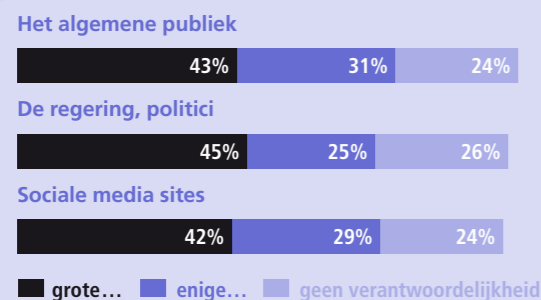
Fake it until you make it

Hoewel polarisatie niet wenselijk is in een samenleving, worden filterbubbels en *echo chambers* problematischer wanneer iemand in een bubbel van nepnieuws terecht komt. Tijdens de presidentsverkiezingen van de Verenigde Staten in 2016 hadden de beste nieuwberichten van nepnieuwsites meer *engagement* op Facebook dan de beste berichten van bekende nieuwsbronnen. Twee van de grootste nepnieuwsberichten claimde dat Hillary Clinton wapens leverde aan IS en dat de paus steun betuigde aan Donald Trump. Dat nepnieuws een belangrijke rol speelde het afgelopen jaar, blijkt ook uit de verkiezing van de Britse uitgever van woordenboeken Collins, die de term 'fake news' tot woord van het jaar 2016 heeft uitgeroepen. De term werd 365 procent meer gebruikt in het afgelopen jaar dan het jaar daarvoor.

Hoeveel verwarring veroorzaakt nepnieuws?

Wie is verantwoordelijk voor het voorkomen van nepnieuws?

Bron: Pew Research Centre, 2016

Ook de overwinning van de voorstanders van Brexit in Groot-Brittannië werd geweten aan nepnieuws. Hoewel er minder harde cijfers zijn dan in de Verenigde Staten, bevatte de verkiezingsposters van *Vote Leave* zeker onwaarheden. Een van de posters liet migranten bij de Kroatisch-Slovenese grens voorkomen alsof ze voor de grens van Groot-Brittannië zouden staan. Daarnaast werd op een andere poster geclaimd dat 'Turkey (population 76 million) is joining the EU.'

Top 10 newspagina's op Facebook In de Verenigde Staten in aanloop naar de presidentsverkiezingen

Bron: Socialbakers, 2017

Nepnieuws op Nederlandse bodem

In afwachting van al het nepnieuws in de vs wappende Nederland zich in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen. Gelukkig viel het mee in ons land. Wel ontstonden discussies over de definitie van nepnieuws. Zou u bijvoorbeeld de Speld – een satirisch bedoelde site – ook onder nepnieuws scharen? In Nederland zijn in aanloop naar de Tweede Kamerverkiezingen wel veel misleidende berichten gedeeld. Zo bleek dat nieuws van onder meer de Dagelijkse Standaard dat uit de context was gehaald, extreme koppen als *clickbait* had of sterk politiek gekleurd was, veel werd gedeeld. Toch was dit alles bij elkaar maximaal 10 procent van de onderzochte politiek-maatschappelijke nieuwsberichten (NRC, 2017). Het is opvallend dat de meeste misleidende artikelen met de meeste shares komen van 'rechts-propagandistische'

websites (NAP Nieuws, 2017). Uit onderzoek van NAP Nieuws (2017) blijkt dat het meest gedeelde nepnieuwsbericht in Nederland met 140.000 shares is: 'Slechts 1 op de 1000 kan deze test oplossen – deel 'm als jij het antwoord weet.' Dit bericht heeft geen politiek karakter en is symbolisch voor het nepnieuwsklimaat in Nederland: vooralsnog valt het hier allemaal erg mee. Wel is bijvoorbeeld het artikel 'Staatssecretaris Kljnsma lapt waarschuwingen aan haar laars, levert onze pensioenen nu uit aan Brussel' 76.000 keer gedeeld. Hoewel dit bericht uit de context is getrokken, valt het niet in de categorie 'onwaar'. Ook bovenaan de lijst van de NRC (2017) prijkt een politiek-maatschappelijk nieuwstitem van Zondag met Lubach dat eerder misleidend dan nepnieuws genoemd kan worden.

Misleidend 'nepnieuws' in Nederland

Bron: NRC, 2017

‘Civilised disdain is the right and duty to attack positions that are either irrational or inhumane’

Civilised disdain, instead of political correctness, is the alternative needed to defend our liberal democracies. The political moderate centre has faltered in defending Western liberal values, leaving a gap for right-wing parties, which they have happily utilised. However, this has come at the risk of losing the very freedoms we hold dear.

interview by Tonko van Leeuwen

CARLO STRENGER, professor of psychology and philosophy at Tel Aviv University, visited the Netherlands for a short book tour. His 2014 book *Zivilisierte Verachtung: Anleitung zur Verteidigung unserer Freiheit* has been translated into Dutch (*Beschaafde minachting: Handleiding voor het verdedigen van onze vrijheid*), serving as a call to arms for the moderate political parties to embolden their defence of Western liberal values.

Strenger, alongside his academic career also a prominent liberal political pundit in Israel, doesn't intent his book as a provocation, but hopes it will function as a wake-up call. The liberal democracy is constantly under attack, both in Israel and in Europe. Especially when looking at the current dynamics in Europe, Strenger experiences a feeling of *déjà vu* – it seems that liberals (in the European sense of the word) feel intimidated. The cause of this? A conviction that everybody else has the right to be hurt and offended, and that they should be understood. This defensiveness, or apprehensiveness rather, is in essence political correctness.

The main thesis of Strenger's book, as he himself puts it, is very simply: if moderate political parties (whether leaning slightly left or right) do not take an active and very assertive stance for Western values, it will continue to drive more and more of the electorate to the populist right, which purports to protect the west, while in fact destroying those western values. Strenger hopes to offer an alternative 'language' for moderate liberals, which is 'civilised disdain'. The core of civilised disdain is the right and duty to attack positions that are either irrational or inhumane.

While written in 2014, – “before we got post-factual,” as Strenger puts it – even then there was already a clear and significant danger regarding the impossibility to have an open discussion if we can't agree on the facts. Many opinions could be heard that were irrational, formed in disregard or denial of facts. “And facts must be sacred! Otherwise we find ourselves in the *agora*, the public space as a domain of political discourse, about where we want to go as a society, and it collapses into who is better at saying Crooked Hillary or Little Rubio. If facts become irrelevant, politics degrades into a reality show.”

Civilised disdain, as Strenger says, is a reformulation of concepts of rationality and freedom that have been around for 2500 years, but making them explicitly applicable for his present purposes. It falls back on the central message of the Enlightenment, that nothing is safe from being critiqued. The central problem with the defence of Western democracy, as Strenger sees it, is that moderate political parties have shifted from 'everything should be critiqued' to 'everything should be respected'. It is a fundamental, diametrically different position, and is what could be called 'political correctness'. This return of critique requires that we once again become serious and valiant about how opinions are formed. Opinions should be based on evidence and facts, not on gut feelings or emotions.

The simple test for this, as Strenger puts it, is the physician's test. If a physician who is treating a child does so by gut feeling, in lieu of studies and rapports, he or she would be taken to court. However, the hypocrisy is that there is a group of citizens out there who apply this standard to the physician, but throw all rationality out the window when it comes to issues such as global warming or immigration. It is these opinions, Strenger says, that need to be on the receiving end of civilised disdain. “It is hypocrisy at its finest. It is a double standard, which is unacceptable; the ignoring of scientifically sound facts.”

‘If facts become irrelevant, politics degrades into a reality show’

Ultimately, liberal democracy is not a consumer product – it is something that we all need to work on, that we need to fight for. Currently, in general, “who really utilises the freedom that our culture grants us? People barely utilise it, and they will barely defend it. It is not a given or a dogma, that freedom, it is something that requires work. Civilised disdain is a very high civilizational achievement that requires civilizational training. It is a highly specific combating of ideas, without targeting the person.”

It requires, among other things, a pressing need and obligation to inform oneself. That isn't easy. Globalisation has made the interconnectedness of things thusly complicated, that people give up. The great advantage of populists is that they give simple black-and-white, dumbed-down answers. But many of those answers are irrational, not based on facts but on feeling, or inhumane. And they *must* be critiqued, vehemently, in order to defend the freedoms that we hold so very dear.

Tonko van Leeuwen is hoofdredacteur van *idee*.

‘Democracy — is the glass half full or half empty?’

Beeld / Herman Wouters

Although democracy has proven to be remarkably resilient, it should not be taken for granted. A new international IDEA report shows that tremendous global progress has been made in almost all aspects of democracy since 1975. However, these advancements are now coming under threat as more countries experience serious challenges to their democracies. If unaddressed, these trials could stall, or even reverse, the global progress made in the past four decades. Continuous action must be taken to safeguard and advance democracy, both in established and new democracies.

by Brechtje Kemp & Adina Trunk

NEW RESEARCH SHOWS that democracy is at a critical juncture. After almost 40 years of considerable global progress, individual countries and regions are now facing serious threats and challenges to their democracy. International IDEA’s new report “The Global State of Democracy” reveals that the verdict on democracy is balanced on a precipice between hope and concern; depending on the chosen perspective.

Zooming out — the long term, global perspective

When seen from a global and long-term perspective the picture is optimistic, as democracy has shown remarkable signs of resilience. Data from International IDEA’s new Global State of Democracy Indices shows that the world has experienced continued and steep democratic progress since the mid-1970s in almost all aspects of democracy.

Today, a majority of the world’s population (62%) live in a democracy compared to only 39% in 1975.

The number of (electoral) democracies is higher than ever before; 68 % in 2016 compared to 30% in 1975. Elections have become more common and

cleaner; with less fraud, manipulation and irregularities. Political parties are facing fewer barriers to organize and participate in elections. Women’s representation in parliament has doubled worldwide in the last twenty years.

Governments are now more representative of, and accountable to, their constituencies. More countries respect the fundamental rights of their citizens, and social rights and equality have seen significant improvements. Governments are more constrained by checks from parliaments, the judiciary, and the media.

The development of new technologies has created new opportunities for citizen engagement and access to information.

The adoption of the Sustainable Development Goals, in 2015, united 193 countries in the pursuit of more peaceful and inclusive societies, as well as effective, accountable and inclusive institutions at all levels.

Although merely a minor selection of democracy’s global advancements, these examples are in line with the analysis that global democracy has shown remarkable signs of resilience and progress.

Zooming in — the short-term, regional and national perspective

However, these positive developments are now increasingly being threatened by several critical challenges to democracy in individual countries and regions. Although International IDEA's report doesn't support the claim that democracy is in decline, it does indicate that democracy is at a crossroads.

International IDEA's analysis has identified challenges related to the changing nature of political parties and representation, corruption, inequality, migration, democratic backsliding and post-conflict peacebuilding as the most pressing threats that need to be addressed.

Referendums and citizen disillusionment

Few recent democratic developments have better reflected the tension between citizen participation and citizen representation than the rise in popular referendums. Between 2015 and 2017 countries as diverse as Colombia, Côte d'Ivoire, Greece, Hungary, Italy, the Netherlands, Sudan, Switzerland, the UK, Tajikistan, Thailand, Turkey, Venezuela and Zambia used referendums to make decisions or influence decision-making. Each has sparked discussion about whether referendums give citizens more voice, or provide politicians a tactical instrument for political manipulation.

Referendums can lead to citizen disillusionment because many direct democracy instruments are too often lumped together under the catch-all term 'referendum'. In practice, some are citizen initiatives, while others are government initiated referendums. Some are optional, and others are mandatory. Some are advisory, while others are binding; some have high and others low thresholds. All of these design factors affect how politicians interpret and adhere to a referendum outcome. There is a general need to strengthen public understanding of the exact mandate of a referendum to avoid disillusionment with its outcomes.

Popular representation through political parties is challenged by the levels of disengagement, distrust, and disillusion towards established political actors. Traditional political parties are perceived more and more as unable to recognize and address citizens' needs, and are lacking policy control when faced with global challenges. The result in many European countries, like France, the United Kingdom and Switzerland, is declining voter turnout and a decreased engagement in traditional political parties, especially among young people. This growing distrust and dissatisfaction also contributes to an increased support for extremist or populist parties.

Corruption levels have seen no significant improvements in the past 40 years, despite increased global efforts to tackle this problem. The nexus between politics and organized crime remain one of the most acute threats to democracy today. Corruption has a direct impact on the trust, legitimacy, and resilience of democratic institutions and processes. The increased influx of "big money" in politics is particularly concerning, as it can result in policy capture and the concentration of power in the hands of the wealthy few. Women, young people, and minority groups are particularly disadvantaged by these mechanisms. As a result, politics is increasingly seen as an option reserved only for the rich.

An excessively unequal distribution of wealth and power has a significant detrimental effect on the quality of governance, since it limits effective service delivery and impedes social cohesion. It can also ignite social unrest and increase tensions between different groups within a society, potentially leading to violent conflict; as the world has witnessed in the Middle East and in Sub-Saharan Africa. Many of these conflicts have given rise to unprecedented numbers of migrants and refugees around the world, whose political and societal integration is a systemic challenge for democratic governments around the world.

Migration and immigration pose critical dilemmas for policy makers, especially since these are linked to cultural and political integration, wealth distribution, employment and citizenship.

‘This growing distrust and dissatisfaction also contributes to an increased support for extremist or populist parties’

Beeld / Herman Wouters

How well societies politically integrate immigrants is a key factor when assessing how migration affects democracies and how democratic systems can respond to these challenges with resilience. International IDEA's analysis shows that countries which are inclusive in terms of the political integration of migrants tend to score high in the quality of their democracy.

Can elections reduce inequality?

As the most visible and well-established mechanism for citizens to exercise their voice and hold elected officials to account, elections hold tremendous promise to make political systems more inclusive, reduce inequality, and promote the redistribution of power and resources. However, on their own, efforts to increase participation through elections do not necessarily reshape the political order along more inclusive and equitable lines, or foster state legitimacy. From this perspective, elections have considerable limitations.

As illustrated by the examples of Kenya in 2007 and 2017, as well as the precariousness of the Lebanese political system, and Egypt in the aftermath of the 2010–11 Arab Uprising, elections and electoral systems can spark violent conflict, especially when they generate 'winner-takes-all' dynamics that raise the stakes of political competition. The relentless pressure to contest and win elections in democracies generates incentives and interests among politicians that often conflict with efforts to reduce inequality. The short-term politicking that arises during electoral cycles inhibits a longer-term focus on the broader public good, and can limit government officials' ability to make tough decisions that might be necessary for a redistributive development strategy (Rocha Menocal 2017).

A renewed emphasis on viewing elections as part of a wider political and social system, and as participatory and representative democratic institutions that need to deliver public goods and services for all, can help to reduce inequality and create more inclusive societies.

'In the last 40 years democracy has proven its ability to overcome a diverse set of challenges'

Attempts of dismantling democracy from within, also known as "Modern" Democratic backsliding have also become more common. In the past ten years the world has witnessed an increased number of countries such as Hungary, Poland, Turkey, and Venezuela, backslide through democratic means. Instead of coup d'états and electoral fraud, leaders with authoritarian tendencies are now increasing their power by manipulating the instruments of democracy in their favor. This results in extended term limits, the concentration of power in executive branches, decreased autonomy of the judiciary, and weakened opportunities for political opposition.

Post-conflict peacebuilding remains one of the pressing challenges for democratic development. Countries emerging from armed conflict face multiple obstacles for building sustainable peace and democracy. Steps taken in the immediate post-conflict period have a tremendous impact on a country's ability to secure peace and build a stable democracy. Transitional, post-conflict periods present opportunities and challenges to build democratic institutions. If transition processes are inclusive, nationally owned, open, and democratic, the resulting democratic system will be more resilient. If people feel they have a stake in decision-making, they are more likely to respect the rules and stay politically engaged in the long-term

Need for action

In the last 40 years democracy has proven its ability to overcome a diverse set of challenges, and to prosper on a global level. However, this progress has not happened by chance, but has required the

engagement and commitment of people around the world. As highlighted in *The Global State of Democracy* publication, and in line with the United Nation's Sustainable Development Goal 16; stability, peace, development and effective, inclusive institutions can only be achieved if actors on all levels, local, national, regional, and international are involved.

Democracy doesn't happen by chance. If democracy is to overcome current and future challenges, then we all need to take responsibility to safeguard and strengthen it. This means that looking towards the future, channelling all our efforts to achieve progress towards the Sustainable Development Goals requires a broad-based recognition of the fact that democracy is core to and a wider enabler of the entire 2030 development agenda.

Brechtje Kemp is Senior Program Officer and **Adina Trunk** is Programme Officer for the International Institute of Electoral Assistance (International IDEA). International IDEA is an intergovernmental organization based in Stockholm, working to support democracy worldwide.

References

International IDEA, *The Global State of Democracy 2017, Exploring Democracy's Resilience*, www.idea.int/gsod/

Blais, A. et al., 'Deciding who has the right to vote: a comparative analysis of election laws', *Electoral Studies*, 20 (2001), pp. 41–62

Earnest, D. C., 'Voting Rights for Resident Aliens: Nationalism, Post-nationalism and Sovereignty in an Era of Mass Migration', Dissertation, George Washington University (2004), unpublished

Huddleston, T., Bilgili, Ö., Joki, A. L. and Vankova, Z., 'Migrant Integration Policy Index', 2015, <http://mipex.eu/political-participation>, accessed 10 April 2017

Pedroza, L., 'The democratic potential of enfranchising resident migrants', *International Migration*, 53/3 (2015), pp. 23–24

Rocha Menocal, A., —, 'Inclusive Development and the Politics of Transformation: Lessons from Asia', DLP Research Paper 45, Developmental Leadership Program, University of Birmingham, 2017

Immigrants and voting rights

Globalization has challenged the requirements of citizenship and residence: citizens may be disenfranchised due to migration. Today many host societies permit immigrants to participate in elections to varying degrees.

In the last 50 years more than 50 countries have held parliamentary debates about extending voting rights to migrants after a certain period of residence. More than 30 countries have reformed their electoral laws and constitutions to enable non-citizen residents to vote (Pedroza 2015). Non-citizen voting rights exist, or are provided for in constitutions without having been applied or implemented, in 64 democracies (Blais et al. 2001; Earnest 2004). The Nordic countries and Ireland grant the most inclusive local-level voting rights in Europe, while outside the EU, New Zealand grants the most democratically inclusive national-level voting rights (Huddleston et al. 2015).

Granting voting rights to immigrants is controversial, given that voting is traditionally seen as a feature of citizenship. However, policies that extend voting rights to non-citizen residents, for instance at the local level, offer the chance to integrate into politics based on equality while giving them the opportunity to recognize a new sense of belonging.

De opmars van de politieke experts

door Johan Christensen, Anchrit Wille, Mark Bovens

‘De mensen in dit land hebben genoeg van experts’, verklaarde Michael Gove tijdens de Brexitcampagne op *Sky News*. De opmars van hoogopgeleide professionals in de wereld van politiek en bestuur heeft in de afgelopen jaren in tal van landen geleid tot ressentiment jegens de experts en de gediplomeerde doctorandussen die het ‘nepparlement’ bevolken.

Beeld/Herman Wouters

De opmars van de economen

Experts en expertise hebben de laatste decennia een steeds belangrijker rol gekregen binnen nationale overheden en internationale instellingen. Het idee dat kennis en ‘evidence’ een voorwaarde zijn voor goed beleid voert de boventoon.

Dit betreft in het bijzonder *economische* kennis. Discussies over “neoliberalisme”, “marktwerking” en “de macht van cijfers en modellen” wijzen allemaal naar de grote invloed van economisch gedachtegoed. Denk bijvoorbeeld aan de rol van economische expertinstellingen zoals de IMF, de Wereldbank of de OESO. Of aan de vele hervormingen die geïnspireerd zijn door economische ideeën: deregulering van de arbeidsmarkt en de financiële markten, ‘emission trading scheme’ op het klimaatgebied, gebruik van kosten-batenanalyse in de beoordeling van overheidsprojecten, enz.

Waarom hebben economische ideeën en expertise zoveel invloed gekregen? De eenvoudigste verklaring is dat politici en bestuurders meer dan ooit afhankelijk zijn van economische kennis. De economie is complexer en onzekerder dan ooit, en politici hebben de economen en hun expertise nodig om economische verbanden te begrijpen en effectieve maatregelen te treffen.

Het leunen op economische experts heeft ook een meer symbolische kant. Door gebruik te maken van economische kennis toon je aan dat je een geloofwaardige bestuurder bent, die serieus en solide beleid gaat voeren. Bijvoorbeeld, iedere keer dat Italië grote financiële problemen heeft en de beleggers gerust wil stellen, wordt een econoom gevraagd om de regering te leiden.

Maar er is ook een derde verklaring, namelijk de positie die economen in de loop der jaren hebben opgebouwd binnen het openbaar bestuur.

Economie was in de eerste decennia van de twintigste eeuw geen ‘bestuurswetenschap’. Maar rond de Tweede Wereldoorlog zijn economen voor het eerst ingetrokken bij nationale ministeries, als de uitvoerders van de ambitieuze economische plannen van de regeringen van die tijd. Daarna hebben de economen geleidelijk hun terrein uitgebreid, door het opzetten van economische eenheden en het veroveren van strategische functies binnen het ambtenarenapparaat.

Als je verschillende landen vergelijkt is er grote variatie in de positie die economen hebben bereikt. In sommige landen hebben economen toonaangevende functies in de ministeries van financiën, belastingen en economische zaken gemonopoliseerd en zijn nauwe banden gelegd tussen economische ambtenaren en academici. Dit zie je bijvoorbeeld in Nieuw-Zeeland, dat sinds de jaren 80 heel ver is gegaan in het toepassen van marktgerichte hervormingen. In andere landen hebben economen een bescheiden rol gespeeld. In Ierland bijvoorbeeld is het idee dat ambtenaren vooral algemene kennis nodig hebben in stand gebleven, wat de invloed van de economen heeft beperkt.

Nederland behoort eerder bij de eerste groep, met een concentratie van economische kennis in het Ministerie van Financiën en in onafhankelijke instellingen zoals het Centraal Planbureau.

De opmars van de politieke professionals

De invloed van hoogopgeleide professionals beperkt zich niet tot het ambtelijke circuit. Uitgebreid onderzoek laat zien dat in West-Europa ook alle politieke arena’s het domein zijn geworden van academici. Universitair onderwijs is tegenwoordig een belangrijke voorsorteerstrook bij de oprit naar politieke ambten. De naoorlogse democratisering van het hoger onderwijs zorgde ervoor dat een academische opleiding binnen het bereik kwam van brede lagen van de bevolking. Er kwamen binnen politieke partijen veel meer professioneel opgeleide kandidaten beschikbaar voor vertegenwoordigende functies. Tegelijkertijd leidde dit er ook toe dat de toegang tot politieke ambten versmalde: ofschoon in de meeste landen zeker zeventig procent van de kiezers lager of middelbaar zijn opgeleid, zijn er vrijwel geen volksvertegenwoordigers meer met een lager of middelbaar diploma.

‘Die nieuwe sociale scheidslijn maakt de dominantie van academici in de politiek problematischer dan voorheen. Hoger en lager opgeleiden hebben soms verschillende politieke voorkeuren. Dat geldt in het bijzonder voor de brandende kwesties van de afgelopen decennia: de integratie van minderheden, het toelaten van asielzoekers en de Europese eenwording.’

Het pad naar het parlement loopt ook steeds vaker via het parlement zelf. Aspirant-politici beginnen direct na hun studie, of soms al voor het afstuderen, als politieke adviseur, politieke assistent of fractiemedewerker. Vervolgens gaan ze werken voor een denktank, bij lobby- en belangengroepen, of bij adviesbureaus op het terrein van communicatie en public affairs. Na een aantal jaren op of rond het Binnenhof te hebben rondgelopen, komen ze dan in de Tweede Kamer terecht. Nieuwe Kamerleden hebben geen uitgebreide maatschappelijke ervaring opgedaan, maar ze hebben wel heel veel politieke en bestuurlijke expertise.

Deze politieke professionalisering leidt ertoe dat partijen, actiegroepen en parlementen meer dan ooit tevoren een ‘closed shop’ zijn. De taal, de waarden en de agenda’s van de politieke professionals en de academische experts domineren. Aristocratie is vervangen door meritocratie. Wie niet heeft gestudeerd, komt er nauwelijks meer tussen.

Wat is er mis met experts in de politiek?

Achter de opkomst van deze diplomademocratie zit een bredere maatschappelijke trend. Opleiding vormt in Europa tegenwoordig een belangrijke maatschappelijke scheidslijn. Dat komt door de enorme groei van het aantal hoger opgeleiden. Zij hebben vooral andere hoogopgeleiden als vrienden en partners. Hoger en lager opgeleiden leven in gescheiden werelden, verschillen sterk in welvaart en welbevinden, en verschillen van mening over een aantal politieke kwesties.

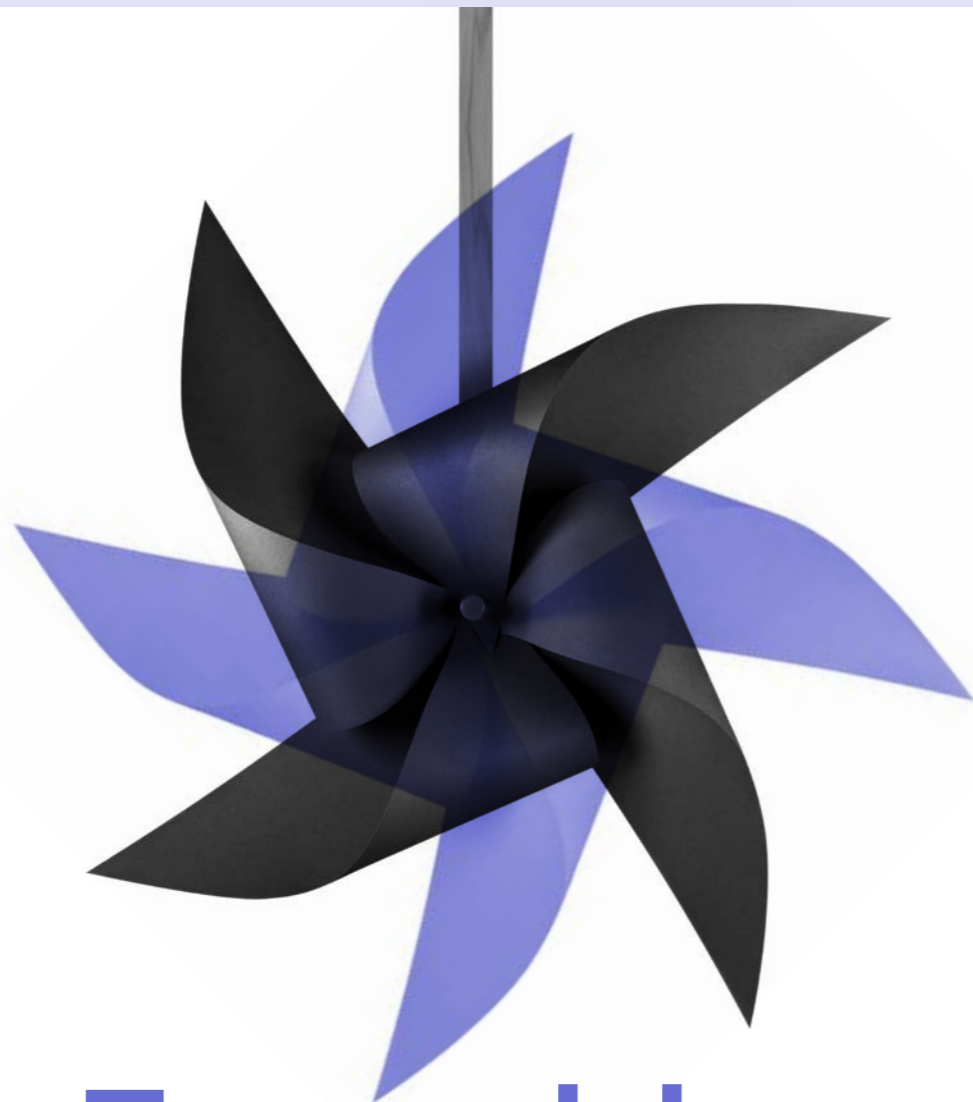
Die nieuwe sociale scheidslijn maakt de dominantie van academici in de politiek problematischer dan voorheen. Hoger en lager opgeleiden hebben soms verschillende politieke voorkeuren. Dat geldt in het bijzonder voor de brandende kwesties van de afgelopen decennia: de integratie van minderheden, het toelaten van asielzoekers en de Europese eenwording. Deze verschillen werken ook door in de politieke agenda. Uit onderzoek van Hakhverdian en Schakel blijkt dat de opvattingen en preferenties van (hoogopgeleide) Kamerleden veel dichter staan bij de wensen van de hoger opgeleide kiezers dan bij de rest van

het electoraat. Er is dus niet alleen een probleem van feitelijke afspiegeling, maar ook een risico van scheve politieke agenda’s. De zorgen en opvattingen van lager en middelbaar opgeleiden komen minder makkelijk op de politieke agenda. Voorbeelden hiervan zijn de uniforme verhoging van de AOW-leeftijd die veel ongunstiger uitpakt voor lager opgeleiden dan voor academici, de nadelige economische en sociale effecten van migratie, zoals bijvoorbeeld de verdringing op de arbeidsmarkt door EU-arbeidsmigratie; en de sterke verliesgevoelens in buurten met instroom van veel lager opgeleide migranten.

Kunnen politieke partijen wat doen aan deze opmars van de meritocraten? Afspiegeling, ‘mimetische’ representatie, kan iets worden verbeterd door kandidaten te selecteren die door lager en middelbaar opgeleiden als ‘een van ons’ worden herkend. Denk aan Lutz Jacobi bij de PVDA, Jan Marijnissen bij de SP, of Geert Wilders of Dion Graus van de PVV. Veel belangrijker is ‘discursieve’ representatie: het gaat erom dat de zorgen, de belangen en de politieke voorkeuren van lager en middelbaar opgeleide kiezers hun weg vinden naar de politieke en bestuurlijke agenda. Dat betekent dat volksvertegenwoordigers en experts hun eigen sociale leefwereld niet als norm moeten nemen. Zij moeten veel meer moeite doen om zich te verplaatsen in de ervaringen van al die kiezers geen academische achtergrond hebben en die niet wonen in wijken waar bakfietsen, vrije scholen en hockeyvelden tot de vanzelfsprekendheden van het leven behoren.

Johan Christensen en Anchrit Wille zijn verbonden aan het instituut Bestuurskunde aan de Campus Den Haag van de Universiteit Leiden. Mark Bovens is hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit Utrecht.

Onlangs verschenen hun boeken *Diploma Democracy: The Rise of Political Meritocracy*, Mark Bovens & Anchrit Wille (Oxford University Press) en *The Power of Economists within the State*, Johan Christensen (Stanford University Press).

True pricing

Er is genoeg wil om het duurzaamheidsprobleem grondig aan te pakken, de vraag is alleen of er ook een weg is. Een van de fundamentele problemen die duurzaamheid in de weg staat zijn externe kosten, die momenteel niet meegerekend worden in de prijs van een product. *True Pricing* biedt een mogelijke oplossing.

door Adrian de Groot Ruiz

DUURZAME GROEI van onze welvaart – het verbeteren van de levens van Nederlanders nu zonder dat dat ten koste gaat van onze kinderen en mensen elders – is een breed gedragen ambitie in de maatschappij. Deze ambitie straalt ook af van het nieuwe regeerakkoord, dat bijvoorbeeld streeft naar 49% CO₂ reductie in 2030 en een bijdrage wil leveren aan de wereldvoedselvoorziening en eerlijke handel. Ook het bedrijfsleven wil wel, getuige de vele gremia waarin zij zich verenigen ten behoeve van een duurzame wereld. De consument blijft niet achter: het aandeel duurzaam voedsel dat gekocht wordt is in 2016 met 26% gestegen naar 10% (Monitor duurzaam voedsel, WUR 2017).

De wil is er dus wel, maar is er ook een weg? Het probleem van de huidige duurzaamheidsaanpak in Nederland (zoals ook elders) is dat het een economisch mechanisme ontbeert. Duurzame groei vraagt een transformatie van de economie: bedrijven en consumenten moeten rekening gaan houden met verborgen kosten die zij niet kennen en niet dragen, zoals broeikasgasuitstoot of kinderarbeid in een ver land. Deze kosten vallen onder de noemer ‘externe kosten’. Deze transformatie kan niet zonder andere informatie en prikkels. Immers, de externe kosten zijn grotendeels onbekend en het afwentelen van kosten is voor marktpartijen goedkoper op de korte termijn dan ze zelf te betalen.

De huidige aanpak met een scala aan ‘zachte’ maatregelen als akkoorden, coalities en ambities, zijn geen partij tegen de economische krachten die zij verondersteld worden te beteugelen. Tegelijkertijd zijn ‘harde’ maatregelen zoals het verbieden of volledig belasten van externe kosten niet haalbaar. Enerzijds omdat het electorale draagvlak daarvoor ontbreekt en anderzijds omdat Nederland niet of lastig kan ingrijpen in de productie en consumptie elders in de wereld. Het gevolg is dat er een groot risico bestaat dat de beoogde vergroening zich vooral op papier zal voltrekken: in beleidsnota’s, in jaarverslagen en op verpakkingen.

De wil tot verduurzaming verdiend dus een betere weg. Het ontbrekende puzzelstukje aan de bestaande aanpak is *true pricing 2.0*: het zichtbaar maken en vanuit de markt elimineren van de externe kosten op productniveau. Immers, als echte kosten het probleem zijn, zijn echte prijzen dan niet de oplossing? Waar *true pricing 1.0* de winkelprijs omhoog brengt naar de echte prijs door de externe kosten in rekening brengt beoogt *true pricing 2.0* om de echte prijs naar beneden te brengen tot de winkelprijs. Duurzaam en betaalbaar.

True pricing is een unieke kans die mogelijk wordt gemaakt door twee recente ontwikkelingen. Vroeger was *true pricing* niet haalbaar, omdat de data om echte prijzen te berekenen ontbrak of te duur was en de markt voor duurzame producten erg klein. Nieuwe informatietechnologieën hebben ervoor gezorgd dat het datavraagstuk oplosbaar is geworden. En de groeiende voorkeur van marktpartijen voor het nastreven van publieke belangen naast private belangen zorgt ervoor dat echte prijzen een behoefte in de markt vervullen. De belofte van *true pricing* is dat het de kracht van markten – innovatie, concurrentie, consumentenmacht – kan ontsluiten voor duurzaamheid.

Externe kosten: the root of all evil

Externe kosten zijn de wortel van het duurzaamheidsprobleem. Bijna alle duurzaamheidsproblemen (klimaat, watervervuiling, ontbossing, onderbetaling, kinderarbeid, gedwongen arbeid etc.) zijn grotendeels het gevolg van externe kosten. Externe kosten van een economische keuze zijn kosten die gedragen worden door derden die geen invloed hebben op die keuze. Een voorbeeld: de kosten van klimaatverandering door de CO₂-uitstoot van een kolencentrale wordt voornamelijk gedragen door huidige en toekomstige mensen die niets te zeggen hebben over die centrale. Het probleem is dat deze externe kosten onzichtbaar zijn en ook nog eens gratis voor marktpartijen. Dit leidt tot marktfalen.

Markten zijn krachtig. Onder ideale omstandigheden leiden markten tot een efficiënte allocatie van middelen (Mas-Colell, 1995). Echter, de ‘ideale omstandigheden’ houden geen rekening met externe kosten. Hierdoor leidt een ongereguleerde markt in de praktijk tot een niet-efficiënte allocatie van middelen, waarbij producten met hoge externe kosten oververtegenwoordigd zijn.

‘Als de externe kosten volledig belast worden, zullen producenten die willen vermijden’

True pricing 1.0

Echte prijzen zijn de oplossing voor echte kosten

Om het duurzaamheidsvraagstuk bij de wortel aan te pakken, moeten we een manier vinden om deze externe kosten te ‘internaliseren.’ De eenvoudigste manier is om deze kosten uit te rekenen en verplicht in te prijzen: *true pricing 1.0*. Hierdoor worden ze zichtbaar en niet-gratis. Waarom is dit zo effectief? Bedrijven sturen heel sterk op kosten en consumenten in zekere mate ook. Als de externe kosten volledig belast worden, zullen producenten die willen vermijden. Zo lang er schone alternatieven bestaan die (met belasting van externe kosten) goedkoper zijn, zullen de externe kosten worden geëlimineerd. Dit zal leiden tot innovatie voor schone productie, waardoor de kosten hiervan zullen dalen. De klassieke marktwerking wordt ingezet voor duurzaamheid.

Het grote probleem aan *true pricing 1.0* is dat het niet haalbaar is, aangezien er geen electoraal draagvlak voor is in Nederland en handelsverdragen belastingen op externe kosten niet of nauwelijks toestaan. Daarnaast zijn veel duur-

zaamheidsvraagstukken mondiaal, en is het opschalen van *true pricing* buiten Nederland lastig als een fiscale route wordt bewandeld.

True pricing 2.0

Duurzame en betaalbare producten

True pricing 2.0 is een modernere variant: het bestaat uit het zichtbaar maken van de echte prijs van producten aan marktpartijen: bedrijven, consumenten, investeerders, overheden. Dit lost het informatieprobleem op en schept interne marktprikkels om de externe kosten te internaliseren. Echte prijzen verschaffen marktpartijen de informatie die zij nodig hebben om duurzame keuzes te maken. Nu kunnen marktpartijen duurzaamheid niet objectief meenemen in hun keuzes. Enerzijds omdat de negatieve externe effecten onbekend zijn, maar ook omdat er heel veel externe effecten zijn die allen in andere eenheden worden aangereikt: hoe moet een consument tonnen CO₂ versus onderbetaling wegen? *True pricing 2.0* lost beide problemen op. Bedrijven en overheden kunnen op basis van deze informatie duurzaamheid op objectieve wijze meenemen in hun inkoop en -investeringsbeslissingen. Consumenten kunnen hiermee producten op objectieve wijze vergelijken op hun duurzaamheid.

Het zal hiermee ook interne marktprikkels genereren aan bedrijven om te verduurzamen. Door deze transparantie zullen consumenten bedrijven daadwerkelijk kunnen afrekenen op hun duurzame performance. Er ontstaat dus een concurrentie op meetbare duurzaamheid, van producten en van reputatie. Daarnaast lost het een ander marktfalen op: namelijk dat van asymmetrische informatie (Akerlof, 1970). Vaak wordt het gat tussen wat mensen zeggen dat ze over hebben voor duurzaamheid en hun koopgedrag verklaart uit inconsistentie. Een andere verklaring is dat consumenten rationeel zijn en dondersgoed snappen dat zij helemaal niet weten of de duurdere groene producten daadwerkelijk zoveel duurzamer zijn. Dus duurzaamheid is een ‘lemons market’ die

– soortgelijk als bij tweedehands auto’s – leidt tot minder duurzame producten en lagere betalingsbereidheid. *True pricing 2.0* lost deze informatie-asymmetrie op. Door het scheppen van interne prikkels, ontsluit *true pricing 2.0* dus de interne kracht van markten voor duurzaamheid. Het haalt alle potentie uit de ‘vrije’ markt die erin zit.

Tot slot stelt het marktpartijen en overheid om hun collectieve inspanningen te coördineren op basis van een gezamenlijke taal en meetbare doelstellingen. Het geeft hiermee een fundament voor akkoorden en coalities. Er is ook een rol voor de overheid als marktmeester. Allereerst zitten bedrijven niet altijd te springen op deze transparantie en hebben ze wellicht een duw(tje) nodig. Ook kan de overheid door *true pricing* in haar inkoop en aanbestedingen te verwerken adoptie stimuleren. Tot slot kan zij lichte stimulerende en ontmoedigende maatregelen nemen om het geheel op gang te helpen.

Het eindspel

De vraag is natuurlijk of de informatie en interne marktprikkels die *true pricing* ontsluit, uiteindelijk voldoende zullen blijken om het duurzaamheidsvraagstuk geheel op te lossen. Het is goed mogelijk dat het eindspel een hybride vorm van transparantie (*true pricing 2.0*) en inprijsing door de overheid (*true pricing 1.0*) zal zijn. Ofwel omdat men tot de conclusie komt dat de marktroute onvoldoende werkt of omdat er een voldoende groot draagvlak is ontstaan om *true pricing* te codificeren.

Ongeacht van welk eindspel het meest plausibel is, is het optimaal om eerst de marktroute van *true pricing 2.0* te proberen. Er is een goede kans dat het lukt. De groeiende interesse vanuit marktpartijen om duurzaamheid mee te nemen in hun keuzes stemt hoopvol. In fundamentele zin blijken de meeste mensen ‘conditional cooperators’ te zijn: zij willen best iets inleveren voor het publieke goed als de rest dat ook doet (Fehr & Fischbacher,

2001, Fehr et al., 2003). En als transparantie toch niet voldoende blijkt, dan zorgt het bewandelen van de marktroute wel voor meer electoraal draagvlak, door *true pricing* bekend en beproefd te maken en de noodzaak van inprijsing te tonen.

Een unieke kans

Externe kosten zijn een oud concept (Pigou 1920, Coase 1960). Echter, het in de praktijk berekenen van de externaliteiten van producten was lange tijd technologisch niet haalbaar op enige schaal, omdat de data niet beschikbaar was. Het ontwikkelen van beprijzings-methodieken was derhalve ook niet urgent. De daling in de kosten van informatie over de afgelopen decennia heeft dat veranderd.

Samen met de groeiende interesse van de private sector om publieke belangen mee te nemen, biedt *true pricing* een unieke kans aan de maatschappij – en de regering – om de gewenste duurzame groei te realiseren via de markt.

Adrian de Groot Ruiz is directeur van True Price, bestuurslid van het SDG Charter en dit jaar nr. 7 in de Trouw Duurzame 100.

Literatuur

Akerlof, George A. “The Market for ‘Lemons’: Quality Uncertainty and the Market Mechanism.” *The Quarterly Journal of Economics*, 1970.

Coase, Ronald. H. *The Problem of Social Cost*. University of Chicago Press, 1960.

Fehr, Ernst & Fischbacher, Urs. “The nature of Human Altruism.” *Nature*, 2003.

Fischbacher, Urs, Gächter, Simon, & Fehr, Ernst. “Are people conditionally cooperative? Evidence from a public goods experiment.” *Economics Letters*, 2001.

Mas-Colell, Andreu, et al. *Microeconomic Theory*. Oxford University Press, 1995

Pigou, Arthur. C. *The Economics of Welfare*. London, 1920.

Wageningen University and Research. Monitor Duurzaam Voedsel 2016, 2017. www.monitorduurzaamvoedsel.nl

land sparing versus land sharing

op weg
naar een
welvarende
groene
planeet

LEEFBAARHEID

Willen we een welvarende en groene wereld in 2050, dan moeten we inzetten op intensivering van de landbouw, met name in ontwikkelingslanden, om zo ruimte vrij te houden voor de natuur.

door Hidde Boersma

OVER 30 JAAR bevolken naar schatting zo'n 10 miljard mensen deze planeet, 2,5 miljard meer dan nu. En als de trends doorzetten dan worden we met zijn allen ook nog eens rijker. Dat betekent dat boeren een stuk meer voedsel moeten gaan produceren de komende dertig jaar. Volgens de FAO, de landbouworganisatie van de VN, moet de jaarlijkse voedselproductie de komende decennia met 70 procent omhoog om iedereen te kunnen voeden. De *Economist* verwoordde het als volgt: boeren moeten de komende 30 jaar meer voedsel produceren dan al hun voorgangers bij elkaar hebben gedaan vanaf het begin van de landbouw tot nu. Tegelijkertijd willen we de planeet ook nog een beetje leefbaar houden: we willen de Amazone behouden, het Congo-bassin en de regenwouden van Borneo.

Hoe gaan we dat doen? Hoe combineren we een welvarende, goed gevoede planeet, met een groene planeet?

Deze vraag vormt het hart van het debat tussen *land sparing* en *land sharing*, oftewel beperken of verweven in goed Nederlands. Het is een tweestrijd tussen voorstanders van intensieve landbouw aan de ene kant en die van extensieve, natuurinclusieve landbouw – zoals biologische landbouw – aan de andere. De eerste pleiten voor hoge opbrengsten per hectare, zodat er zo weinig mogelijk land gebruikt wordt om voedsel te verbouwen. Daardoor komt er meer ruimte vrij voor natuur: er wordt zo land 'gespaard' voor wildernis.

Fans van natuurinclusieve boeren stellen dat het mogelijk is om natuur en landbouw te combineren (verweven). Ze nemen lagere opbrengsten per hectare voor lief, om voor meer biodiversiteit op het veld te gaan. Omdat er meer ruimte nodig is om evenveel voedsel te produceren (biologische landbouw brengt gemiddeld 25 procent minder op), blijft er echter minder ruimte over om weg gezet te worden voor wilde natuur.

Land sharing heeft de wind mee. Linkse politieke partijen als Groenlinks en de Partij voor de Dieren zien in natuurinclusieve landbouw de toekomst. D66 is minder uitgesproken, maar streeft wel naar voedselproductie waarbij natuur en milieu in evenwicht zijn. Ook veel NGO's en milieuorganisaties als Greenpeace kiezen voor verweven. Zij adviseren Afrikaanse boeren om vooral zo weinig gebruik te maken van kunstmest, bestrijdingsmiddelen en verbeterde zaden (inclusief genetische gemodificeerde), de drieslag die de rest van de wereld voedselzekerheid gaf, maar die ook voor veel milieuproblemen zorgt. Beter, zo stellen zij, zijn agro-ecologische methodes: natuurvriendelijkere technieken die weliswaar relatief lage opbrengsten met zich mee brengen, maar die wel de biodiversiteit op het land behouden.

Maar is dit wel de juiste keuze? De afgelopen tien jaar is er veel onderzoek gedaan naar hoe het beste natuur en landbouw te combineren valt, met de groeiende bevolking en welvaart in het achterhoofd. De overkoepelende conclusie: in bijna alle gevallen blijkt *land sparing* de beste strategie. Boeren die aan natuurinclusieve landbouw doen, hebben weliswaar zo'n 20 procent meer biodiver-

siteit op hun velden, maar deze diversiteit weegt niet op tegen het verlies aan biodiversiteit als gevolg van het extra land dat ze nodig hebben. Dat blijkt bijvoorbeeld uit een uitgebreide studie van zeshonderd vogel- en boomsoorten in het noorden van India en het zuidwesten van Ghana. Vrijwel allemaal hadden ze meer baat bij het beperken van land, vooral in de toekomst bij een groeiende voedselbehoefte.

EEN ANDERE STUDIE keek naar 256 vogelsoorten in Oeganda en kwam tot een soortgelijke conclusie: ook hier was land beperken beter in staat om de vogeldiversiteit te bewaren. Een studie uit de Zuid-Amerikaanse Andes, wederom met vogels, bevestigde die conclusie, terwijl in Engeland natuurinclusieve landbouw leidde tot minder vlin-derrijkdom dan een combinatie van intensieve landbouw met natuur. Bovendien blijkt dat vooral opportunistische, generalistische soorten profiteerden van ‘verweven’ landbouwmethoden; denk aan de reigers en meeuwen van elk continent. Juist de zeldzamere soorten die bescherming nodig hebben, gedijen beter bij de keuze voor scheiden. Zij hebben specifieke leefgebieden nodig, die landbouwgronden, hoe natuurvriendelijk ook, niet kunnen bieden.

De keuze is het meest uitgesproken in Afrika ten zuiden van de Sahara. Dat gebied is op dit moment het meest voedsel-onzeker, en krijgt ook nog een de grootste bevolkingsgroei te verstouwen. Op dit moment wonen er 1,2 miljard men-

sen op het Afrikaanse continent, dat worden er 2,5 miljard in 2050 en 4 miljard in 2100. Afrika is bovendien enorm biodivers, wat maakt dat er veel op het spel staat. Veel boeren hebben op dit moment geen toegang tot moderne landbouwtechnieken, waardoor extra grond bewerken de enige mogelijkheid tot meer opbrengst is. Toegang tot bijvoorbeeld kunstmest is daarom cruciaal om meer voedselzekerheid te combineren met meer ruimte voor natuur. Subsidies hierop en verbeterde distributie ervan zouden bovenaan de lijst moeten staan voor zowel internationaal als nationaal beleid. Bijkomend voordeel van intensivering is dat boeren meer inkomsten genereren, en zo uit de armoedeval van kleinschalige landbouw kunnen ontsnappen.

Nu is behoud van biodiversiteit niet de enige reden waarom *land sparing* te prefereren valt boven *sharing*. Ook het klimaat is gebaat bij een zo’n klein mogelijk areaal voor landbouw, om een groter gebied aan bos mogelijk te maken. Wetenschappers van de Universiteit van Cambridge berekenden vorig jaar dat het Verenigd Koninkrijk zijn CO₂-doelstellingen in zijn geheel kan halen als het landbouw concentreert en uitgespaarde grond terug geeft aan de natuur. Dezelfde wetenschappers lieten eerder al zien dat de uitstoot van broeikasgassen door de landbouw in het verleden aanzienlijk hoger was uitgevallen, als er de afgelopen eeuw niet enorm was geïntensiveerd. De extra kap van bos die dan nodig was geweest, weegt zwaarder dan bijvoorbeeld de productie van kunstmest,

‘De overkoepelende conclusie: in bijna alle gevallen blijkt *land sparing* de beste strategie. Boeren die aan natuurinclusieve landbouw doen, hebben weliswaar zo’n 20 procent meer biodiversiteit op hun velden, maar deze diversiteit weegt niet op tegen het verlies aan biodiversiteit als gevolg van het extra land dat ze nodig hebben’

ondanks dat dat een enorm, energieslurpend industrieel proces is. De keuze voor *land sparing* voor het klimaat wordt onderschreven door een recent rapport van The Nature Conservancy, een Amerikaanse natuurbeschermingsorganisatie. Zij berekenden dat wereldwijd behoud en extra aanplant van bossen de meest effectieve manier is om de CO₂-uitstoot te verminderen, en dat kan alleen als landbouw zich niet verder uitbreidt.

HET IS BELANGRIJK te beseffen dat het behouden van natuur niet vanzelf gaat zodra er gekozen wordt voor intensivering. Sterker nog, een ongestuurde intensivering leidt tot extra verlies aan natuur, door een proces dat Jevon’s paradox heet: een stijgend aanbod door hogere opbrengsten zorgt voor lagere prijzen, waardoor boeren alsnog meer grond nodig hebben om rond te komen. Er moet daarom actief land gespaard worden, bijvoorbeeld door de creatie van natuurgebieden en andere beschermende maatregelen. Het is daarom helemaal niet gek te pleiten voor een op het IPCC (het befaamde klimaatpanel) gestoeld instituut voor landgebruik, waarin internationale afspraken worden gemaakt over welk gebied waarvoor bestemd mag worden, zoals de Berlijnse Felix Creutzig van het Mercator Research Institute on Global Commons and Climate Change (MCC) dit voorjaar deed in het tijdschrift *Nature*. Als we ons landgebruik niet beter gaan beheren internationaal, dan valt het allemaal ten prooi aan de expansiedrift van de mens, ongeacht welk landbouwsysteem we omarmen.

En hoe zit het met Nederland en Europa? In Nederland is de uitkomst van de discussie tussen beperken en verweven minder uitgesproken, met name doordat er simpelweg weinig natuur meer te redden valt. Daarnaast hechten we in Nederland veel waarde aan cultuurvogels: vogels die juist van landbouwgrond afhankelijk zijn, zoals de grutto en de kempfaan. Toch zou ook de Nederlandse biodiversiteit gebaat zijn bij een hardere keuze tussen natuur en landbouw. Het is slim om intensieve landbouw te blijven bedrijven op de meest vruchtbare gronden, zoals in de Flevopolder, om vervolgens minder opbrengende gebieden om te kunnen zetten naar cultuurgrond: boerenbedrijven zoals die in de jaren 50, met een veel lagere

opbrengst per hectare. Die bedrijven zijn er dan primair om vogels te faciliteren, voedselproductie is secundair of voor een nichemarkt. De huidige maatregelen om natuur en landbouw te combineren middels natuurinclusieve landbouw zijn gerommeld in de marge, die veel geld kosten, maar de biodiversiteit nauwelijks vooruithelpen.

Op Europees niveau is er nog wel een wereld te winnen wat betreft *land sparing*. Boeren in bijvoorbeeld Roemenië en Bulgarije halen tot wel vijf keer zo weinig graan van hun land als Nederlandse boeren, en omdat er in Europa weinig noodzaak is tot een hogere voedselproductie, kan een geleide intensiveringsslag veel ruimte vrij maken voor de natuur. Al in de jaren 90 berekende de nu emeritus-hoogleraar Duurzame ontwikkeling en voedselzekerheid Rudy Rabbinge van Wageningen University dat Europa toe kan met een zesde van het totale areaal aan landbouwgrond om net zo veel voedsel te produceren, als het haar productie samenbalt op de meest vruchtbare delen. De rest zou dan omgezet kunnen worden naar natuur of cultuur.

De keuze voor *land sparing* vergt soms drastische maatregelen, zoals het uitkopen (of met vervroegd pensioen laten gaan) van onderproducerende boeren. Het betekent ook dat NGO’s en milieubewegingen op hun beleidskeuze moeten worden aangesproken. Maar het is wel de beste manier om een welvarende en groene planeet in de toekomst te garanderen.

Hidde Boersma is freelance wetenschapsjournalist en documentairmaker, onder andere voor *De Volkskrant*, *De Correspondent* en *BNNVARA*. Hij is co-auteur van het boek *'Ecomodernisme – het nieuwe denken over groen en groei'* over een nieuwe groene beweging die pleit voor het samenballen van menselijke activiteiten om de natuur vrij spel te geven.

De vrijheid van meningsuiting vereist dat groepsbelediging uit het Wetboek van Strafrecht wordt geschrapt

Eens

door Willem F. Korthals Altes

NEDERLAND HEEFT ZICH in 1966 door ratificatie van het Internationale Verdrag tot Uitbanning van Racisme (IVUR) verplicht het zaaien van haat en het aanzetten tot haat en discriminatie op basis van onder meer religie en ras strafbaar te stellen. Artikel 137D en (ten dele) artikel 137E van het Wetboek van Strafrecht zijn daarvan de uitwerkingen. Vóór deze bepalingen staat artikel 137C, dat groepsbelediging op grond van religie, ras en seksuele oriëntatie criminaliseert. Die regel is niet op een internationale verplichting gebaseerd en is zelfs in strijd met de uitingsvrijheid.

Rechtvaardiging van de uitingsvrijheid vooral naar artikel 10 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM), dat sinds 1950 van kracht is. Het eerste lid van deze bepaling legt uit wat de uitingsvrijheid inhoudt. Het tweede lid beschrijft de mogelijkheden deze vrijheid te beperken, maar vooral ook de grenzen aan die mogelijkheden. Belangrijkste grens is de eis dat zo'n beperking in een democratische samenleving noodzakelijk moet zijn ter bescherming van een of meer van de in dat tweede lid genoemde belangen, waaronder de rechten van anderen.

“Noodzakelijk” in dit verband betekent dat voor de beperking van de uitingsvrijheid een “pressing social need” aanwezig moet zijn, dat de beperking proportioneel moet zijn in verhouding tot het daarmee gediende belang en dat ter bescherming daarvan geen ander middel voorhanden is.

Artikel 137C voldoet niet aan die eis.

Voorop staat dat artikel 137C vergelijkbare belangen ongelijk behandelt. Zo wordt het beledigen van homo's, hoewel strafbaar op grond van dit artikel, niet bestraft, als je je op je religieuze overtuiging beroept. Dominees en imams zijn om die reden vrijgesproken. Zelfs iemand die zich als een soort “by the way” vaag op zijn godsdienstige gevoelens beriep, kwam ermee weg. Omgekeerd kan dat niet: wie als homo iets zegt of schrijft wat aanstootgevend voor katholieken als groep zou kunnen zijn, kan zich ter rechtvaardiging niet op zijn geaardheid beroepen.

‘Voorop staat dat artikel 137C vergelijkbare belangen ongelijk behandelt’

Kern is dat het strafbaar stellen van groepsbelediging ertoe leidt dat de persoon met de langste tenen wint. De rechtspraak onder artikel 10 EVRM biedt bescherming aan uitingen die “shocking, offending, or disturbing” zijn. (En dat is dus nog lang geen zaaien van haat of aanzetten tot discriminatie.) Een groep die dat niet kan hebben, moet bij zichzelf te rade gaan of een civiele procedure beginnen.

Willem F. Korthals Altes is sinds 1995 lid van de rechterlijke macht.

Sociaal-liberaal
debat

eens vs oneens

Oneens

door Paul van der Bas

DE LAATSTE JAREN speelt de sluimerende discussie over vrijheid van meningsuiting steeds vaker op. Kernvraag is de tegenstelling tussen vrijheid van meningsuiting enerzijds en het verbod op groepsbelediging anderzijds.

Veel liberalen menen dat de tegenstelling moet worden beslecht door het verbod op groepsbelediging (artikel 137C) te schrappen uit het Wetboek van Strafrecht. Het artikel verbiedt opzettelijke beledigingen over een groep mensen wegens hun ras, hun godsdienst of levensovertuiging, hun hetero- of homoseksuele gerichtheid of hun lichamelijke, psychische of verstandelijke handicap.

Liberalen hebben een gezonde scepsis tegen beperkingen van de vrijheid. John Stuart Mill schreef in *On Liberty* dat de vrijheid van meningsuiting beschermd wordt door het schadebeginsel. Een mening is in principe niet schadelijk, en zelfs wanneer dat wel zo is, is het vrijwel altijd nog schadelijker om een uiting te verbieden dan deze toe te staan. Een beperking van de vrijheid van meningsuiting ontnemt immers niet alleen het recht om iets te zeggen, maar ook het recht om het te horen. Men krijgt niet de kans om het standpunt te horen en vervolgens de eigen mening aan te scherpen.

Een verbod op groepsbelediging lijkt dan ook onvermijdelijk met een liberale visie. Maar is dat wel zo? Het verbod op groepsbelediging gaat niet over situaties waarbij men zich simpelweg “beledigd voelt”. Voor de wet is belediging aantasting van de goede

naam. Alleen uitingen die *opzettelijk* nodeloos grievend zijn, vallen onder het verbod op groepsbelediging. Niet de subjectieve gevoelens van een groep mensen, maar het oordeel van de rechter bepaalt of er sprake is van groepsbelediging.

Het zou onverstandig zijn om het verbod op groepsbelediging te schrappen. De wet moet zich niet eenzijdig concentreren op de vrijheid van het individu, maar ook het belang van de maatschappij als geheel meewegen. Ook het sociaal-liberale gedachtegoed maakt de afweging tussen vrijheid, libertas, en maatschappij, societas.

Juist in een gepolariseerde samenleving is het belangrijk om grenzen te stellen aan het publieke debat. Is het werkelijk zo'n inbreuk op het vrije debat dat neonazi's de Holocaust niet mogen ontkennen (om daarmee Joden te beledigen)? Of dat fundamentalistische imams homo's niet mogen uitmaken voor kakkerlakken?

Vanuit liberaal oogpunt valt er veel te zeggen vóór het verruimen van de vrijheid van meningsuiting. Maar liberalen moeten hun ogen niet sluiten voor de praktische consequenties. Holocaustontkenning, racistische uitingen of homofobe preken zullen het publieke debat niet ten goede komen, maar juist verslechteren.

Paul van der Bas is stafmedewerker bij Centrum Informatie en Documentatie Israël.

KNUPPEL IN HET HOENDERHOK

Als idealen geen dogma's moeten worden en standpunten niet in steen gehouwen, is kritische reflectie onontbeerlijk.

Een goed gemikte knuppel in het hoenderhok kan hierbij behulpzaam zijn, zeker als die de randen van de discussie opzoekt. Wat vindt u van deze kwestie?

**Kennis
moet
stromen!**

Intellectueel eigendom is een vrij recente uitvinding, die we weer zo snel mogelijk ongedaan moeten maken. Het is een rem op efficiëntie.

door Mark Sanders

IN HET LIBERALE DENKEN is een van de belangrijkste functies van de Staat het beschermen van eigendom en eigendomsrechten. Dat is zo fundamenteel dat er politiek weinig discussie over is. Het hebben en vermeerderen van eigendom zijn zelfs genoemd als fundamentele mensenrechten. Maar het is wel degelijk de samenleving die zelf bepaalt wat een individu wel en niet in eigendom kan hebben. Dat verschilt van cultuur tot cultuur en van tijd tot tijd. Toen de Europeanen naar Amerika trokken was landeigendom in de Nieuwe Wereld geen natuurlijk gegeven. Het is een institutie die de kolonisten, vaak met harde hand, aan de lokale bevolking opdrongen. Eigendom van andere mensen (slaven dus) werd er ook geïntroduceerd en pas enkele eeuwen later, na een bloedige burgeroorlog, afgeschaft. Met de opkomst van de luchtvaart werd het eigendomsrecht op land in de Verenigde Staten uit praktische overwegingen toch maar beperkt tot een werkbare maximumhoogte en met de ontdekking van olie, gas en kolen in de grond hebben veel staten ook richting de kern van de aarde het eigendomsrecht beperkt. Eigendom is, met andere woorden, een sociaal en juridisch construct. We bepalen met elkaar wat wel en niet in eigendom kan zijn en wat dat eigendomsrecht behelst.

Met die inleiding zou ik de discussie over intellectueel eigendom willen aanzwengelen. Intellectueel eigendom is een recente uitvinding. Voor zeg 1500 zou het als absurd bestempeld

worden als iemand zou beweren dat hij een idee bezat omdat hij het had bedacht. Als je exclusieve rechten op een idee wilde hebben, moest je het maar geheim houden. Eenmaal in het publieke domein was het idee van iedereen. Dat weerhield er overigens niemand van om nieuwe ideeën te bedenken en te delen. Dat gegeven strekte zich uit tot de kunst, wetenschap, muziek, dans en andere vormen van wat we nu "content" zouden noemen. Er waren geen patenten, geen auteursrecht, geen portret- en beeldrecht en geen copyrights. Ik pleit ervoor dat we terug moeten naar die situatie. Ik zou daar een idealistisch hackers-pleidooi voor kunnen houden. Of een utopisch communistisch verhaal. Maar mijn redenen zijn minder verheven. Ik denk dat het gewoon efficiënter is.

Arrow (1962) schreef al over de bijzondere aard van kennis. Hij stelde dat, omdat kennis een niet-rivaliserend goed is, een efficiënte economie die kennis zou moeten verspreiden naar iedereen die er ook maar het minste baat bij zou hebben. Maar, omdat kennis positieve externe effecten heeft, zal er in een markt zonder overheidsinterventie ook te weinig van geproduceerd zal worden. Zijn stelling is, in een bepaald opzicht, nog steeds de intellectuele rechtvaardiging voor intellectueel eigendomsrecht. De oplossing die nu in veel landen wordt gehanteerd is het erkennen van het eigendomsrecht van de voortbrenger van de kennis. Door hem of haar exclusieve gebruiksrechten te geven kan een markt voor kennis ontstaan, waarin mensen die nieuwe kennis voortbrengen worden beloond door de gebruikers van die kennis.

De introductie van patentrecht had overigens oorspronkelijk niets te maken met het vestigen van eigendomsrechten op een idee. De eerste patenten waren monopolierechten op de handel in het een of het ander. Geschonken door de koning aan zijn gunstelingen. Het is ironisch dat juist de Amerikanen, die hun industrialisatie te danken hebben aan grootschalige industriële spionage en diefstal van ideeën uit het Verenigd Koninkrijk, nu de kampioenen van de "intellectual property rights" bescherming zijn. De mythe die ze daarbij verspreiden is dat innovatie en vooruitgang tot stilstand zullen komen als de intellectuele prestaties van mensen niet met gegarandeerde

‘Wie foto’s maakt, of muziek, of tekenfilms, of technologische innovaties, of nieuwe medicijnen, wil in de eerste plaats dat die kennis gezien en gebruikt wordt’

eigendomsrechten worden beloond. Dat heeft natuurlijk alles te maken met belangen en macht. Met Trump in het Witte Huis is in ieder geval de retoriek niet langer hypocriet en verhullend. ‘America First’ is ook wat er achter de inzet van de Amerikanen voor wereldwijde bescherming van Intellectual Property zit. Het zijn immers nu de Amerikanen die er het meest bij te winnen hebben. En dat vertaalt zich in een reeks aan uitwassen. Van te dure aidsmedicatie en het patenteren van genesequenties die gewoon in de natuur voorkomen, tot het najagen van copyright-inbreuk door kinderdagverblijven met Mickey Mouse op de muur. Het kan allemaal omdat we ideeën tot privaat eigendom hebben gemaakt en de eigenaren (en hun erfgenamen en/of de multinationals die zich de rechten verwerven) het recht geven dit allemaal te doen. Zo kan het dat de rijdende rechter een nietsvermoedende “ondernemer” die op internet adverteert voor haar *healing* praktijk een boete van enkele honderden euro’s oplegt wegens het “verminken” van een auteursrechtelijk beschermd foto die ze gewoon van internet heeft geplukt. En dat de wederpartij daarbij glunderend gratis reclame kon maken voor hun automatische foto-herkenningssoftware die maakt dat 24/7 computeralgoritmen alle websites afstruinen naar verboden content. “U had als ondernemer beter moeten weten, mevrouwje...” Dat hier recht is geschied wil nog niet zeggen dat dit rechtvaardig is. Om over efficiëntie maar te zwijgen.

WIE FOTO’S MAAKT, of muziek, of tekenfilms, of technologische innovaties, of nieuwe medicijnen, wil in de eerste plaats dat die kennis gezien en gebruikt wordt. De kennisontwikkelaar verdient een redelijke beloning voor de kosten en opoffering die het voortbrengen van dat idee hem of haar gekost heeft. Dat is voor medicijnen wat anders dan voor een stuk muziek of een foto. Maar wat is redelijk? Daarnaast zijn er volgens mij in de geschiedenis maar bijster weinig innovaties in kunst, wetenschap of industrie aan te wijzen die uitsluitend gemotiveerd door verwachtte toekomstige licentie-inkomsten zijn voortgebracht. Kennis verwerven begint altijd bij mensen die een puzzel willen oplossen. Het plezier en de bevrediging die ze daarbij beleven is meestal beloning genoeg. Mensen het recht geven achteraf aan te kloppen en een rekening in te dienen, als iemand met dat idee geld verdient, lokt volgens mij alleen maar *rent-seeking* uit. Dat is het onproductieve herverdelen van degene die er met veel moeite een commerciële onderneming van gemaakt heeft naar degene die in een duister verleden een deel van de oplossing auteursrechtelijk heeft beschermd. Het risico dat je dat als (winstgedreven) ondernemer overkomt maakt dat ondernemen riskanter en dus onaantrekkelijker dan nodig. Dat leidt tot teveel ideeën en te weinig nuttige toepassingen. We zijn hierin doorgeschoten. Volgens mij is de wereld veel beter af als we intellectueel eigendom afschaffen of op zijn minst ernstig inperken. Kennis moet (vrij) stromen!

Mark Sanders is econoom en universitair hoofddocent bij Universiteit Utrecht.

VEILIGHEID

Internationale veiligheid en defensie zijn thema’s die steeds meer op de voorgrond treden. Deze dienen goed doordacht te worden, om tot een gedegen sociaal-liberaal beleid te komen op deze onderwerpen. De Integrale Veiligheidsvisie is een eerste raamwerk hiervoor.

door Mike Beunder

De Integrale Veiligheidsvisie

DE AANSCHAF van militair materieel lijkt de politiek maar niet onder de knie te krijgen. De besluitvormingsprocessen van grote projecten zoals de vervanging van de F-16 worden gekarakteriseerd door weifelende fracties in de Tweede Kamer, vertraging en een gebrek aan overeenstemming wat het doel van een krijgsmacht überhaupt is. Een belangrijke overweging bij de keuze van materieel is economisch van aard: orders die (deels) door de Nederlandse defensie industrie gemaakt kunnen worden. Tevens is het zo laag mogelijk houden van de kosten een belangrijke overweging.

Ook de Tweede Kamerfractie van D66 wordt geconfronteerd met dergelijke besluitvormingsprocessen en de economische overwegingen die daarbij horen. Het uitgangspunt van D66 is beleid onderbouwd door visie, waarbij moeilijke keuzes niet door de waan van de dag worden gedreven maar door een gedegen strategie voor de lange termijn. Om hieraan recht te doen is de Themaafdeling Internationale Veiligheid en Defensie (TA

IVD) begonnen met het neerzetten van een integrale veiligheidsvisie (“IVV”).

De doelstelling van dit artikel is om de basis van de integrale veiligheidsvisie neer te zetten en het toepassen ervan te illustreren zodat het principe van de integrale veiligheidsvisie duidelijk wordt. Welke fundamentele elementen bevat deze visie? Hoe past dit binnen het sociaal liberale gedachtengoed? En hoe ziet de verdere ontwikkeling van de visie eruit?

Integrale Veiligheidsvisie

De integrale veiligheidsvisie is gebaseerd op drie, elkaar versterkende prioriteiten: [1] de essentiële nationale veiligheidsbelangen, [2] de Europese veiligheidsbelangen en [3] de mondiale veiligheidsbelangen. Hierbij is het van belang te realiseren dat de eerste prioriteit, de essentiële nationale veiligheidsbelangen, op basis van eigen capaciteiten moet kunnen worden verdedigd. Op zichzelf is dit niet nieuw en kan dit, met wat

moeite, ook deels worden teruggevonden in de Internationale Veiligheidsstrategie (IVS) die in 2013 door het ministerie van Buitenlandse Zaken(!) werd gedefinieerd. Echter, de IVS was veel meer een losse set van zes verschillende beleidselementen in plaats van een integrale visie daadwerkelijk bruikbaar voor defensie. Ondanks het bestaan van de IVS kon een vrijwel volledige uitholling van de capaciteiten en middelen van Defensie niet worden voorkomen. Dit was reden voor de TA IVD om deze IVS toekomstig niet meer als basis te gebruiken.

De integrale veiligheidsvisie is gebaseerd op twee pijlers die de visie, organisatie en uitvoering van ons veiligheidsbeleid aan elkaar koppelen: een meerjarige begroting en een nieuwe inrichting van de defensieorganisatie en integratie in de maatschappij (organisatorische slagkracht). Dit tweede gaat via het concept van de “Adaptieve Krijgsmacht”, dat in januari 2017 ook door de Tweede Kamer is omarmd. Beide pijlers zijn essentieel voor een gedegen planning en uitvoering en worden hieronder nader toegelicht.

Meerjarige Begroting. De discussie rond het idee van een meerjarige defensiebegroting is niet nieuw. Een dergelijke begroting wordt al toegepast in Zweden en Denemarken. Ook Nederland kent op het gebied van Ruimte en Transport een meerjarenbegroting (MIRT). In navolging hiervan kan voor alle langjarige programma's die onder de essentiële nationale veiligheidsbelangen vallen, een meerjarige begroting worden opgesteld zodat de continuïteit van beleid kan worden gewaarborgd.

Organisatorische slagkracht. Het is van essentieel belang de organisatorische slagkracht van Defensie significant te verbeteren. Daarbij moet niet alleen worden gedacht aan de ~10% van de Defensie organisatie die in de specialistische (kinetische/gevechts) tak van Defensie opereert, maar vooral ook aan de 80–90% van de Defensie organisatie die ondersteunend zijn voor het werk van de kinetische tak. Denk hierbij aan logistiek, verzorging, ICT en onderhoudstaken. Hier legt de integrale veiligheidsvisie de prioriteit bij de samenwerking met andere instellingen, zowel privaat als publiek. Dit wordt bereikt door middel van doorstroming, het veel nauwer integreren en trainen van de nationale reserve en een gedegen samenwerking binnen de driehoek van staat, bedrijfsleven en onderzoeksinstellingen. D66 heeft dit in het verkiezingsprogramma ook benadrukt en schaaft zich dan ook volledig achter het concept van de Adaptieve Krijgsmacht waarbij het om samenwerking op personeels- en materieelgebied gaat.

Partijvisie

Met de integrale veiligheidsvisie voorziet de TA IVD – met haar bijna 400 leden – D66 van een raamwerk. Dit raamwerk is de eerste stap in de betere positionering van D66 op het gebied van internationale veiligheid en defensie. Dit raamwerk wordt nu verder ingevuld. Deels wordt dit gedaan door elementen uit het huidige verkiezingsprogramma te nemen – deze passen bijna naadloos in de integrale veiligheidsvisie. Het is illustratief om hier een paar voorbeelden nader te analyseren: cyber en Europese integratie.

Cyber. In het Verkiezingsprogramma 2017 van D66 wordt één heldere, maar weinig concrete, keuze voor een militaire capaciteit gemaakt:

“Daar hoort allereerst de erkenning bij dat effectieve defensie nog altijd leunt op drie klassieke pijlers: landmacht, marine en luchtmacht. D66 voegt daar expliciet een nieuw aspect aan toe en dat is digitale oorlogsvoering (cyber warfare).”

D66 verkiezingsprogramma 2017

Het zal duidelijk zijn dat, gezien het belang van cyber, zowel voor defensie alsook de economie,

hier geen “aspect” nodig is maar een visie die cyber als onderdeel van het geheel met zich mee draagt. De integrale veiligheidsvisie voorziet cyber als een separate pijler binnen defensie, waarbij deze tevens het voortouw kan nemen op het gebied van de organisatorische slagkracht: zowel de samenwerking binnen de driehoek, de integratie met de nationale reserve alsook de doorstroming zijn een absolute noodzaak om snel en effectief inhoud te geven aan de (continu groeiende) uitdagingen die defensie op het gebied van cyber heeft.

Europese integratie. D66 prioriteert in het Verkiezingsprogramma 2017 meer Europese verantwoordelijkheid. D66 is een partij met een uitgesproken Europese visie zonder daarbij de rol van de NAVO te vergeten:

“de veiligheidsgaranties die NAVO-leden aan elkaar bieden zijn en blijven het fundament onder onze veiligheid.”

D66 verkiezingsprogramma 2017

Het combineren van de Europese integratie en de NAVO wordt binnen de politiek vaak opportunistisch beschouwd waarbij de economische voordelen (“samen is goedkoper”) meestal de leidraad zijn. Een gedegen visie en strategie zijn vereist om hier de juiste snelheid en de juiste keuzes te kunnen maken. Zonder deze visie en strategie kan de belofte in het D66 Verkiezingsprogramma – “een moderne, direct inzetbare defensie, in Nederland én Europa die binnen een geïntegreerde benadering in samenhang met diplomatie en ontwikkelingssamenwerking kan opereren” – niet worden waargemaakt. De visie en strategie staan aan de basis van de vastlegging naar welk niveau de Defensieuitgaven moeten groeien. De huidige uitgeholde staat van onze Defensie is een schoolvoorbeeld van een visie- en strategieloze politiek zoals die over de afgelopen jaren is bedreven.

Urgentie

De inzet van de krijgsmacht is de afgelopen jaren (onder meer in Afghanistan, Irak en Mali) vrijwel uitsluitend gericht op het bevorderen van de internationale rechtsorde. Hiermee zijn de prioriteiten verschoven, van een focus op de verdedi-

ging van het eigen grondgebied, naar een focus ter bevordering van de internationale rechtsorde. Hierdoor zijn bijvoorbeeld de zwaardere mechanische capaciteiten (zoals bijvoorbeeld tanks en daarbij behorende transport) afgebouwd. Ook internationaal is dit het geval. De NAVO oefent sinds begin 2014, toen Moskou de Krim annexeerde, tijdens militaire oefeningen zogenaamde ‘artikel 5’ scenario's. Hierbij wordt een aanval op een bondgenoot gesimuleerd, waarbij de NAVO deze bondgenoot te hulp schiet. Dit laat zien dat er een toegenomen aandacht is voor het verdedigen van het bondgenootschappelijk grondgebied. Tevens hebben recente cyberaanvallen geïllustreerd dat onze capaciteiten om het eigen “grondgebied” te verdedigen niet toereikend zijn. Daarbij eveneens de vaststelling dat niet-statelijke actoren (al dan niet gesteund door statelijke actoren) een geheel nieuwe dreigingsdimensie toevoegen aan deze ontwikkelingen. Bovenstaande toont aan dat het ‘gewoon’ opschalen van defensie verre van adequaat is: geld alleen is niet de oplossing.

Conclusie

D66 moet een volgende stap maken in zijn politieke positie op het gebied van de internationale veiligheid en defensie. De TA IVD legt de basis voor de stap met de integrale veiligheidsvisie waarbij de keuzes met betrekking tot de capaciteiten en de samenstelling van de krijgsmacht moeten zijn gebaseerd op een lange termijn analyse van de veiligheidssituatie en een daaraan gekoppelde strategie. Deze visie stelt D66 in staat een coherent buitenland- en veiligheidsbeleid te definiëren dat zowel in de Tweede Kamer alsook het Europese Parlement tot een duidelijke positie leidt en het mogelijk maakt om op lange termijn een gedegen beleid neer te zetten waarbij aangegane verplichtingen ook kunnen worden gehonoreerd. De huidige deplorabele staat van onze defensie kan niet alleen op de regering Rutte II worden verhaald, ook wij hebben hierin een nadrukkelijke verantwoordelijkheid.

Mike Beunder is vice-voorzitter van de D66 thema-afdeling Internationale Veiligheid en Defensie.

De afgelopen drie jaar is er nogal wat veranderd in de zorg. Sinds 2015 kregen we als gemeenten grote onderdelen van de zorg overgedragen van het Rijk. Ik heb het natuurlijk over de Wmo 2015, opvolger van de AWBZ, de Jeugdzorg en Beschermd Wonen. Gemeenten reageerden in eerste instantie positief. Twee overtuigingen lagen daaraan ten grondslag. Ten eerste dat het lokaal kwalitatief beter en meer op maat georganiseerd kan worden en ten tweede kunnen lokale overheden het efficiënter en dus goedkoper uitvoeren dan het Rijk.

door Ton Schroor

Drie jaar decentralisatie van de Zorg — een vloek of een zegen?

Met 2018 in zicht zijn we sinds de feitelijke overdracht bijna 3 jaar verder en de vraag rijst of die positieve inschatting van toen nog steeds klopt.

Kwaliteit

Laat ik beginnen met de verbeterde kwaliteit door lokale uitvoering. Bijna alle gemeenten in Nederland hebben sinds de decentralisatie sociale teams opgericht in wisselende verschijningsvormen. Van ambulante, kleine en op intake en doorverwijzing gerichte teams uitsluitend gericht op de Wmo tot onafhankelijke stichtingen met een integrale benadering van 0-100+ jaar.

Uit diverse overleggen binnen de vNG, Centrumgemeenten en G32 ontstaat het beeld dat gemeenten in de basis tevreden zijn over deze eerste stap en het functioneren van de teams. Tevredenheid is er niet alleen bij gemeenten maar ook bij inwoners die gebruik maken van de voorzieningen in het kader van de lokale zorg. Recentelijk is het tweede onderzoek uitgevoerd bij alle gemeenten in Nederland onder de gebruikers van Wmo voorzieningen. De resultaten laten in het algemeen zien dat rond de 80% van de respondenten tevreden is met het aangeboden en de dienstverlening. Kijk maar eens op www.waarstaatjegemeente.nl.

Beeld / Herman Wouters

Ook zie ik in de praktijk dat de oorspronkelijke gedachte van de decentralisatie – om dichtbij de mensen, bij voorkeur thuis, de hulpvraag te bespreken en te kijken wat mensen ook zelf kunnen bijdragen – goede resultaten laat zien.

Steeds meer mensen zijn zich bewust van het feit dat ze ook zelf kunnen bijdragen, of in de omgeving veel kunnen vragen en organiseren om aan hun hulpvraag te voldoen. Uiteraard blijft altijd overeind dat wanneer dit niet lukt, de gemeenten hulp en ondersteuning leveren als iemand daar recht op heeft. Doordat we nu opdrachtgever zijn,

hebben we meer en direct contact met andere gemeenten en aanbieders van zorg. Dit leidt in een aantal gevallen tot mooie innovaties in de zorg.

Daarentegen hebben we met (te) veel aanbieders een overeenkomst gesloten waardoor optimaal toezicht op de kwaliteit niet altijd goed van de grond komt en de genoemde innovatie (te) langzaam op gang komt. Samenvattend is mijn stelling dat afschaling door de decentralisatie verbeterd is, maar dat we nog aan het begin van de transitie staan en er qua aanpak, sociale teams en innovatie nog veel doorontwikkeld kan en moet worden.

Kosten

Dan het tweede punt: is de zorg goedkoper door de decentralisatie naar gemeenten? Klopt deze stelling?

Op basis van reacties van verschillende gemeenten is mijn beeld dat dit op onderdelen inderdaad het geval is. Echter, daar passen wél een paar relativerende opmerkingen bij.

Het Rijk heeft de zorg aan gemeenten overgedragen met een stevige korting op het budget. Niet op alle onderdelen, maar de Wmo moet het gemiddeld met ongeveer 25–30% minder budget doen. Het goede nieuws is dat gemeenten het ook daadwerkelijk goedkoper kunnen doen. De kwaliteit gaat omhoog en gemeenten spenderen de budgetten (afgerond en op hoofdlijnen) 15 tot 20% efficiënter. Een mooi resultaat, maar niet gelijk aan de decentralisatiekorting. Dat heeft tot gevolg dat op een aantal budgetten, bijvoorbeeld Wmo en Jeugd, forse tekorten zijn. Dit heeft niet alleen te maken met een ietwat overenthousiaste inschatting van de Rijksoverheid. Er speelt ook een aantal lokale factoren een rol bij de tekorten.

‘Dichterbij betekent meer mensen zien en meer zorgvragen boven tafel. Kwalitatief dikke winst, maar financieel een tegenvaller’

Doordat gemeenten massaal sociale teams opgezet hebben, is er zoals hierboven beschreven een grote kwaliteitsslag gemaakt. De zorg is dichtbij de inwoners, beter bereikbaar en laagdrempelig geworden. De weerslag hiervan is dat nagenoeg alle gemeenten in Nederland te maken hebben met een groei van cliënten in de lichte en zwaardere ondersteuning. Dichterbij betekent meer mensen zien en meer zorgvragen boven tafel. Kwalitatief dikke winst, maar financieel een

tegevaller. De budgetten waren tenslotte gebaseerd op de eerdere aannames van het aantal cliënten van voor de decentralisatie.

Een tweede oorzaak van budgetoverschrijding heeft te maken met een aantal perverse prikkels in het systeem. Ten eerste de door de historie gegroeide verwevenheid van zwaardere, tweedelijns zorgaanbieders met de doorverwijzende partijen. Denk aan de huisarts en andere eerste lijn hulpverleners. Het is veelal nog een automatisme bij een hulpvraag om snel door te schakelen naar de specialist. Dit komt uiteraard voort uit oude gewoonten en samenwerkingsverbanden, maar ook door gebrek aan kennis van het nieuw opgezette lokale veld van nulde- en eerstelijns zorg en de sociale teams. Daarnaast ontbreekt het diezelfde sociale teams vaak aan goedkope en goede alternatieven bij dezelfde hulpvraag, waardoor vanuit veiligheid vaak verwezen wordt naar de zich bewezen hebbende zorgaanbieders. Aanvullend speelt mee dat het tijd kost om mensen op een andere manier te laten werken. En dat doorverwijzende partijen een nieuw veld, het voorliggende (gemeentelijke) veld, moeten leren kennen. Dat is niet van de een op de andere dag gerealiseerd. Dat kost jaren.

Overigens is dit geen oproep om bij hulpvragen maar te gaan zoeken naar goedkopere en minder goede hulptrajecten. Maar het is wel een duidelijk ontwikkelingsvraagstuk dat lokaal ingevuld moet worden. Zolang er door gemeenten in de wijken geen adequate en goed georganiseerde structuur is van (veelal) hulp bij het dagelijkse leven, dagbesteding, vrijwilligerswerk aangevuld met kortduurende eerste- of zelfs tweedelijns hulptrajecten, lossen we dit financiële probleem van doorverwijzing naar dure en lange hulptrajecten niet op. En realiseren we de oorspronkelijke doelstelling om hulp informeel en dichtbij te organiseren niet.

Prijs-kwaliteit

Een ander financieel probleem is de perverse prikkel die door een aantal gemeenten is bedacht bij het aanbestedingsprincipe; namelijk de veelal genoemde P (*price*) \times Q (*quantity*). Bij deze gemeenten heerste het idee dat door zelf bij de intake van hulpzoekenden aan de “knoppen” te

zitten, het aantal zwaardere en dus duurdere trajecten verminderd kon worden, en door scherpe aanbesteding een goede en dus lagere prijs voor hulp bedongen kon worden. Deze aanname blijkt in de praktijk niet altijd op te gaan. Het aantal maatwerkvoorzieningen is alleen maar toegenomen en er zijn gemiddeld zwaardere indicaties, zoals ik eerder noemde. Daarnaast is de prijs maar zeer beperkt te beïnvloeden aangezien er naast Rijksrichtlijnen over tarieven, er een historische situatie bij zorgaanbieders ‘meekomt’. Voorbeelden zijn de veelal hoge lasten op het gebied van huisvesting en lonen van hoogopgeleide professionals. Het systeem van $P \times Q$ zorgt in de praktijk voor aanbieders die met een open-einde-regeling zo veel mogelijk patiënten/klanten willen binnenhalen omdat dat de bedrijfsvoering ten goede komt. Er wordt tenslotte los van kwaliteit ook afgerekend op basis van aantal keer prijs. Om dit te voorkomen zie ik de eerste gemeenten weer terugkeren naar het principe van een vast budget per dienst per jaar. Dit zorgt ervoor dat het budget, zonder reden en toestemming, niet overschreden kan worden en de aanbieder zelf verantwoordelijk is voor het slim uitvoeren van het aangeboden hulppakket. Een mogelijk nadeel van dit systeem zijn wachtlijsten in de zorg. Daar moeten goede afspraken over gemaakt worden om dit zoveel mogelijk te voorkomen.

‘Voorzichtige’ zegen

De vraag of decentralisatie van de zorg een vloek of een zegen is kan wat mij betreft beantwoord worden met een ‘voorzichtige’ zegen. Voor de hulpbehoevende is de nabijheid van voorzieningen, het aanwezig zijn van sociale teams en het laagdrempelig zijn van de toegang een vooruitgang. Daarnaast zien we dat inwoners steeds meer kijken wat ze zelf nog wel kunnen doen, wat familie en vrienden kunnen doen en wat er daarna nog van de overheid nodig is. Slotargument is dat we nu veel meer mensen zien, waardoor we ook onze andere taken rond veiligheid, eenzaamheid, mantelzorg, et cetera, beter kunnen uitoefenen.

Vanuit de gemeenten is het organiseren van de specifieke hulpvraag voor de eigen inwoners op maat een grote vooruitgang ten opzichte van het meer op afstand hebben van generalistische

‘Voor de hulpbehoevende is de nabijheid van voorzieningen, het aanwezig zijn van sociale teams en het laagdrempelig zijn van de toegang een vooruitgang.’

zorgtrajecten. De grote vraag blijft of de gemeenten deze opgave binnen het beschikbaar gestelde budget kunnen uitvoeren. Ik denk dat we voor de transitie van duurdere tweedelijns zorg naar goedkopere nulde- en eerstelijnszorg, de zogeheten verzilvering, meer tijd nodig hebben en dat het minder geld oplevert dan oorspronkelijk gedacht. De gemeenten moeten zelf kritisch naar de zorguitgaven kijken en ontbrekende (zorg) schakels in het voorliggend veld moeten zich ontwikkelen. De bezuiniging van het Rijk moet kritisch worden geëvalueerd en indien nodig worden bijgesteld.

Er is alles overziend een hele goede reden om trots te zijn op de zorg in Nederland en de gedecentraliseerde zorg bij onze gemeenten. Elke inwoner die recht heeft op ondersteuning kan dat krijgen en ook internationaal gezien tegen een uitstekende kwaliteit. De zorg is weer van en door bewoners en dichtbij georganiseerd. Dat moeten we vasthouden, want dat zou weleens onze belangrijkste zegen kunnen zijn!

Ton Schroor is Wethouder Zorg & Welzijn namens D66 in Gemeente Groningen.

BOEKRECENSIE

‘De Koning van Katoren’ is een kinderboek dat velen van ons dicht bij hun hart dragen. Het is dan ook geen geheim dat dit veel belezen verhaal van Jan Terlouw erg maatschappelijk kritisch is. Behalve dat het verhaal vol van analogieën voor de maatschappij zit, zit het ook vol van sociaal-liberale lessen, standpunten en vragen die gesteld moeten worden in het streven naar een rechtvaardigere samenleving. Dat maakt het boek voor volwassenen en in het bijzonder sociaal-liberalen ook 46 jaar later een ‘must read’.

door Tália Cliteur

De sociaal-liberale filosofenkoning

DE HELD VAN ONS VERHAAL is Stach, een jongeman die niet alleen geboren is op de avond dat de oude koning van Katoren overleed, maar ook nog eens beide ouders verloor kort daarop. Hij is opgevoed door zijn oom Gervas, oud-dienaar van de koning en nu dienaar van de ministers. De koning had geen nakomelingen, en deze zes ministers, elk de baas over een ministerie dat symbool staat voor hun eigen gebreken, hebben geen haast om een nieuwe koning te vinden. Wanneer Stach eenmaal 17 is, vraagt hij, geïnspireerd door een droom van oom Gervas, de ministers wat hij zou moeten doen om koning te worden.

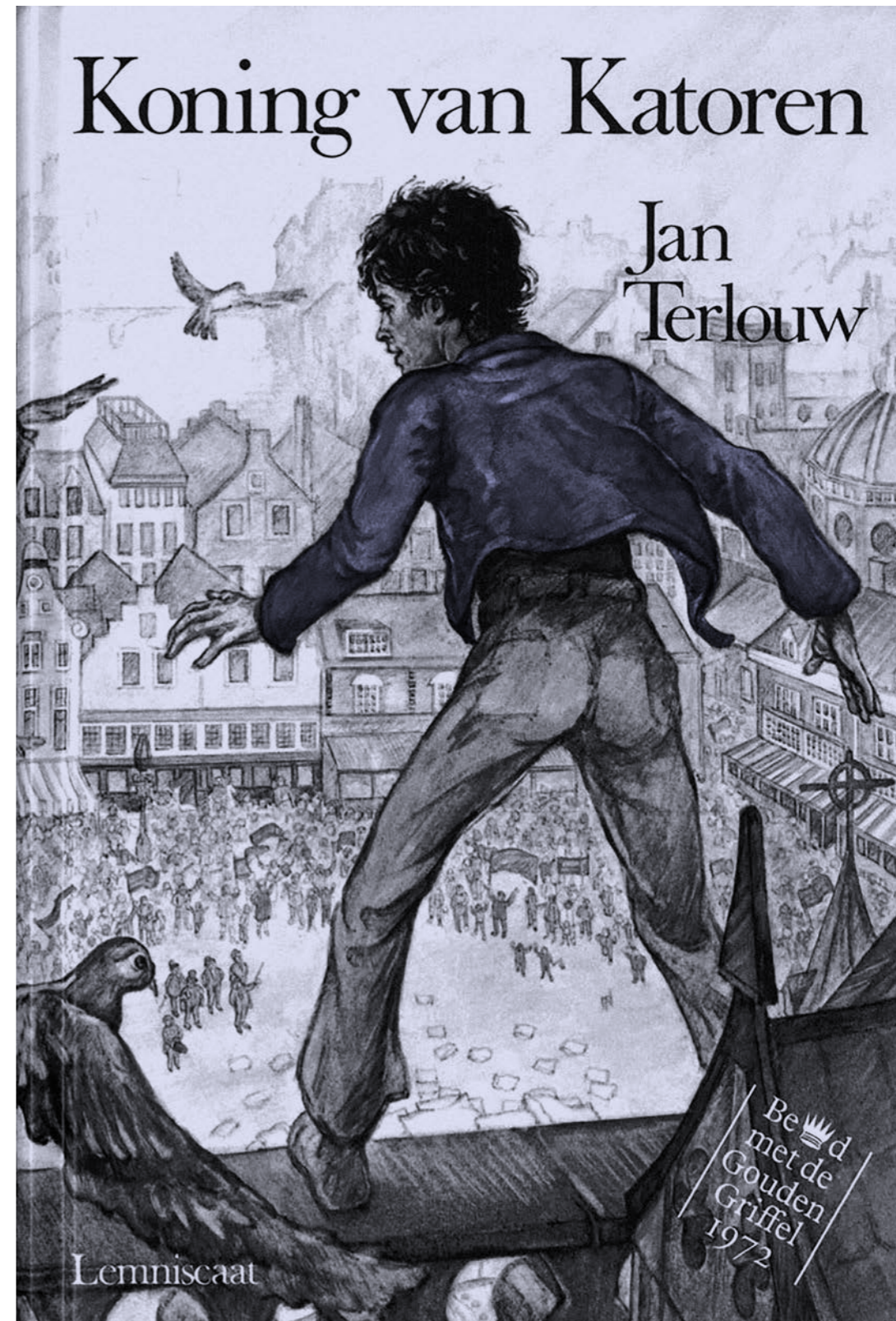
De ministers, kwaad om dit verzoek, kiezen vervolgens tussen verbanning, executie en zeven ogenschijnlijk moeilijke opdrachten middels

het rollen van een dobbelsteen. Zo komt het dat Stach erop uit wordt gestuurd om zeven onmogelijke taken te verrichten in het land van Katoren. Stuk voor stuk blijken de problemen die hij moet oplossen bijna altijd niet alleen veroorzaakt door externe factoren, maar hebben de mensen in de steden waar hij heen gestuurd wordt er zelf ook een hand in. Stach gaat te werk als een soort ‘vroedvrouw’, waarbij hij ideeën en informatie uit de mensen om hem heen haalt, om vervolgens een oplossing te bedenken. Zo wordt Stach uiteindelijk (spoilert) dé sociaal-liberale filosofenkoning.

De vogels van Decibel hadden allang verslagen kunnen worden als mensen naar elkaar hadden leren luisteren wanneer ze geen oorkleppen droegen.

1 Zo heeft minister Zuiver, de minister van Reinheid, enorme smetvrees en heeft minister Walsen, minister van Regelmaat en Orde, hoogstwaarschijnlijk last van een obsessief compulsieve stoornis. Geen van de ministers ziet dit echter als een probleem wat behandeld moet worden, maar eerder als een deugd.

2 De klassiek Griekse filosoof Socrates schijnt zichzelf een vroedvrouw te hebben genoemd gezien hij, gelijkend aan hoe een vroedvrouw een baby helpt baren, geen ideeën of kennis aan anderen aanleert, maar anderen hielp die uit hunzelf te halen.

Deze mensen behoren ons te leren hoe het er wel aan toe moet gaan in een democratie. Wanneer er een probleem aandient, of het nou veroorzaakt wordt door externe factoren of niet, horen meerdere standpunten en argumenten in acht te worden genomen. Als mensen alleen maar hun eigen idee door drukken en steeds harder praten, komt men niet verder. Dit is waarom Stach de vogels wél weet te verslaan en waarom het zonder een derde die de situatie overziet niet gelukt zou zijn. Juist dit probleem is met de sociale media nog actueler dan ooit: op Twitter en andere platforms wordt vooral heel hard geschreeuwd, niet gediscussieerd. Een belangrijk sociaal-liberaal streven is boverdering van de democratie, en democratie kan er alleen maar zijn als de *demos*, het volk, ook samenwerkt.

De *granaatappelboom van Wapenfelt* was geen levensgevaarlijke boom vol granaten geweest zonder een wapenwedloop en een wapenfabriek waar vrijwel de hele stad in werkte. De ministers in Wiss lijken zo bang voor buurland Eltoren dat de fabriek constant nieuwe wapens en buskruit moet maken. Het 'stuijkruit' dat uit de fabriek komt, veroorzaakt de granaten aan de boom. Diplomatie lijkt voor de veiligheid van de mensen van Wapenfelt een beter wapen dan een wapenwedloop. Net als sociaal-liberalen bepleiten, moeten ook de mensen van Katoren meer *internationaal denken en handelen*. Denk dus niet in termen van conflict met andere (buur)landen, maar juist in samenwerkingsverbanden waar beiden voordeel uit kunnen halen. Dan is er echter nog de kwestie van werkgelegenheid. Stach bedenkt dat de fabriek vuurwerk zou kunnen maken wanneer hij koning is. Wapelfelts verhaal is een strijd tussen de belangen van de staat, de economie en dat van de samenleving zelf.

De *draak van Smook* was echt niet de enige reden dat Smook zo vervuild was, zoals de mensen daar in stinkende wagentjes voortreden en sigaren rookten: hun leefstijl op zichzelf had op den duur

de zon ook wel verduisterd. Daarnaast bleek de draak niet te kunnen overleven in zonlicht. Men zou zich dus kunnen afvragen wat er eerst was: de draak of de vervuiling. Persoonlijk denk ik dat de mensen van Smook in eerste instantie niet doorhadden wat voor invloed vervuiling zou hebben op het moerassig gebied waarin zij leefden, en dat door hun uitstoot uiteindelijk de draak zich daar is gaan vestigen. Smook is een waarschuwing voor een niet geheel ondenkbare distopie. De problemen waar Smook mee te maken heeft zijn diezelfde problemen waar het sociaal-liberalisme voor waakt. Als wij goed en gezond samen willen leven, dan zal dat *duurzaam* moeten en zullen wij, net als de mensen in Smook, vaker aan het milieu moeten denken.

De *schuifelende kerken van Uikumene* staan weer symbool voor het focussen op verschillen tussen religies en culturen in plaats van overeenkomsten. Er moest een ramp gebeuren voor de kerken bereid waren samen te werken en zich te verenigen, en uiteindelijk bleek dat er wel één hymne was die in alle gebedsboeken voorkwam. In de verfilming van het boek uit 2012 is er dan ook een moskee toegevoegd aan de kerken van Uikumene om aan te tonen dat dit probleem nog steeds actueel is. Kijk dus minder naar onze verschillen en zoek juist de overeenkomsten: dit leidt tot meer verdraagzaamheid en eendracht. Dat is een noodzaak om als individuen met verschillende eigenschappen te kunnen samenleven. Uiteindelijk, ook in Uikumene, *koesteren* zij allen bepaalde *gelijke waarden*, zoals het welzijn en geluk van hun stad. Het is ook hierdoor dat een overeenkomst uiteindelijk wordt gesloten.

In *Afzette-Rije* laten slachtoffers van de knobbelneuzen zich letterlijk afzetten voor een medicijn dat heel goed zelf in de eigen keuken gemaakt kan worden voor een paar kwartjes. Ze zijn zo geïmponeerd door de Tara's (een soort artsen), dat ze de prijs die zij voor hun diensten en zalfjes vragen niet in twijfel trekken. Afzette-Rije zet ons aan tot

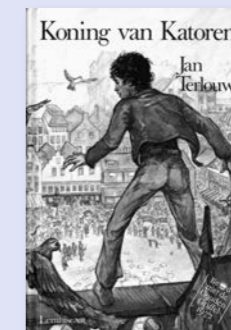
het in twijfel trekken van de hoge prijzen van zorg en farmaceutica. Waarom moeten artsen, verzekeraars en farmaceuten zoveel verdienen? Ook dient men autoriteitsfiguren vaker in twijfel te trekken. Hebben ze namelijk altijd wel het beste met je voor, of willen ze vooral hun eigen zakken vullen? In *Afzette-Rije*, zo blijkt, kunnen mensen met de juiste informatie namelijk heel goed zelf in staat *op hun eigen kracht vertrouwen* om hun knobbelneuzen te genezen.

De *tovenaar van Ekilibrië* is een complexer probleem, met een complexere les. Een paranormaal element komt erin voor, waarbij de tovenaar Pantaar echte offers van mensen uit Ekilibrië in een vuur moet gooien, anders dooft het vuur en wordt Ekilibrië verwoest. Niemand in Ekilibrië weet hier echter van af, en daarom is een dergelijk offer, iets wat men echt mist, nooit helemaal vrijwillig. Wanneer men zichzelf vrijwillig offert echter, blijft het vuur niet 24 uur branden maar honderd maal honderdduizend jaar. Wanneer Pantaar door Stach geconfronteerd wordt met de vraag waarom hij dit allemaal doet voor een stad die hem verwenst, beseft Pantaar dat hij toch enorm veel voor die stad over heeft en springt hij zelf in het vuur. Net als de mensen in Ekilibrië gedwongen werden te doen, moeten wij ons wat vaker afvragen wat voor ons een werkelijk offer zou zijn. Velen van ons hebben wel eens wat over voor een goed doel, maar niemand geeft meer dan hij of zij kan missen. Wat is u werkelijk dierbaar? Wat zou u werkelijk missen? Wat heeft u over voor een ander? Het verhaal van Ekilibrië leert ons een uiterst sociaal-liberale les: namelijk om niet alleen *prestatie te belonen*, maar ook die *vergaarde welvaart te delen*.

De zevende opdracht, *de stenen stoel van Stellingwoude*, is niet zozeer een probleem als meer een les in bescheidenheid. Eenieder die op de stoel zou zitten, zou sterven tenzij hij of zij óf de koning was óf erop werd getild door zes hooggeplaatste mensen. Uiteraard wilden de ministers

dit niet, maar de burgemeesters van de steden die Stach hielp natuurlijk wel. Het laat daarmee ook onder andere zien dat soms zelfs de besten hulp nodig hebben en dat enkel door samenwerking grootsheid kan worden bereikt. Zonder hulp van de burgemeesters was Stach namelijk gestorven. Na zijn kroning stelt Stach een aantal eisen aan zijn koningschap: allereerst zal hij elk jaar een opdracht uitvoeren zoals de opdrachten die hij al eerder gedaan heeft. Zodra er één mislukt wil hij geen koning meer zijn. Daarnaast moeten alle ministeries op de schop. Hij stelt ministeries in van: Volksgezondheid; Schone Lucht en Zuiver Water (Milieu); Kerk, Cultuur en Maatschappij; Hulp aan Achtergebleven Gebieden (Ontwikkelingssamenwerking); Verdediging en Ontwapening; en Democratie. Al deze ministeries zijn verbonden met een sociaal-liberale waarde zoals ook te vinden in de vijf richtingwijzers. De burgemeesters die hem hielpen worden voor deze ministeries aangesteld, waarna hij suggereert dat de gemeentes die zij achterlaten zelf een nieuwe burgemeester behoren te kiezen. De oud-ministers stuurt hij op pad om ook net zulke opdrachten als hij kreeg uit te voeren. Zo wordt Stach een koning die zijn volk dient in plaats van enkel regeert, eentje die luistert en daarmee tot oplossingen komt: een filosofenkoning.

Tália Cliteur studeert Philosophy, Politics & Economics aan de universiteit van Leiden en is stagiaire bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting.

Jan Terlouw (1971)
Lemniscaat: Rotterdam
168 pagina's
.....
ISBN: 90 6069 088 5

Vlammend in het omringende duister

door Denise van Dalen

Een zuiver witte bloem, die zich langzaam ontvouwt in vele laagjes: een prachtig symbool van reinheid, puurheid en loutering. Dat zal Paul Thomas Anderson gedacht hebben toen hij in 1999 zijn tragikomische film *Magnolia* uitbracht. Want buiten de symbolische betekenissen die kunnen worden gekoppeld aan de magnolia (reinheid, puurheid, loutering), komt de bloem zelf in het verhaal geheel niet voor. *Magnolia* gaat daarentegen vooral over overspel, misbruik en eenzaamheid. De personages zijn zondaars die in de duisternis van hun geweten op zoek zijn naar verlichting.

DE VEELBEKROONDE FILM *Magnolia* (1999) vertelt grofweg over negen personages: een rijke mediatycoon en zijn veel jongere vrouw, een quizpresentator en zijn zwaar verslaafde dochter, de mediatycoons verloren zoon die seksistische versierlessen geeft aan opgefokte mannen, een kind-deelnemer aan quizprogramma's en een vreemde volwassen oud-deelnemer, een vriendelijke verpleger en een politieagent. Deze verhaallijnen worden op een ingenieuze en (voor die tijd) vooruitstrevende manier met elkaar verweven. Al snel wordt duidelijk dat elk personages op de een of andere manier met de rest is verbonden.

Twee mannelijke personages staan centraal: de mediatycoon en de presentator, die beiden zullen sterven aan kanker. Beiden zijn overspelige echtgenoten geweest – en de presentator heeft zich zelfs vergrepen aan zijn dochter. De mediatycoon probeert nog op zijn sterfbed vergiffenis te krijgen van zijn zoon, die hij op veertienjarige leeftijd alleen achterliet bij zijn doodzieke moeder. De presentator eindigt in het verhaal alleen, nadat zijn vrouw vermoedt dat deze haar dochter jarenlang heeft misbruikt.

Aan de zijlijn spelen nog de verhalen van de twee quizkinderen. In tegenstelling tot de eerderge-

noemde personages, zijn zij geen daders maar slachtoffers. Het oudste quizkind is intussen een veertiger. Hij was ooit een wonderkind, maar na door de bliksem te zijn getroffen, is hij simpel geworden. Met op de achtergrond al zijn certificaten zit hij eenzaam in zijn keukentje, te mijmeren over dat hij veel liefde te geven heeft – maar niet weet aan wie. Hij kan maar niet leren leven met het feit dat hij zich nutteloos voelt: hij is namelijk ook nog eens werkloos. De jonge quizjongen, een kind van een jaar of tien, wint intussen de ene na de andere quiz, maar hij lijkt zijn vader nooit tevreden te kunnen stellen. Hij moet proberen zijn vader te vergeven, van wie hij geen liefde kan krijgen. Bij de laatste jongen lijkt het leven van de eerdergenoemde te worden herhaald.

De naamkeuze van de film roept een aantal vragen op, omdat in de film geen enkele keer naar de titel wordt verwezen. In de pas verschenen novelle *Wit*, van de veelgeprezen Zuid-Koreaanse schrijfster Hang Kan, wordt elk hoofdstuk gewijd aan iets wits, puurs en zuivers. Een van de hoofdstukken heet 'magnolia'. In dit hoofdstuk, van slechts één enkele pagina, loopt het hoofdpersonage langs een heuvel waar twee magnolia's zijn neergelegd ter nagedachtenis aan twee overleden studiegenoten. Hang Kan schrijft: "Enkele jaren later liep ze onder de sierlijke bomen, die getuigden van leven – verjonging, herbezieling – en vroeg ze zich af: waarom magnolia's? Horen witte bloemen bij het leven of bij de dood? Ze had ergens gelezen dat de woorden 'blank' en 'blanco', 'zwart' en zelfs 'vlam' (letterlijk 'vuurbloem' in het Koreaans) in de Indo-Europese talen dezelfde wortel hebben. Blanke vuurbloemen, vlammend in het omringende duister."

Dat laatste is iets interessants om over na te denken. Waar hoort de magnolia; hoort zuiverheid, of misschien beter: zuivering, bij het leven of de dood? De meeste personages in *Magnolia* komen pas tot inkeer wanneer ze worden geconfronteerd met de dood. 'Wit', zuiverheid en 'zwart', het

duister – het kwaad, de zonde – komen van hetzelfde woord. Ze zijn daardoor met elkaar verbonden. Als er geen duisternis zou zijn, zou ook niet kunnen worden gesproken van licht. Als er geen zonden zouden zijn, zou ook niet gesproken kunnen worden van goedheid. *Magnolia*, een witte bloem, staat daarmee tegelijkertijd symbool voor iets wat goed en zuiver is, als iets wat duister en is en verdorven.

'Het is bij het kijken van *Magnolia* al snel duidelijk dat niemand in het verhaal zo puur en zuiver is als de titel suggereert'

De film eindigt met iets wat lijkt op een zondvloed. Als een Bijbelse plaag regent het dode kikkers. Sommige personages vinden daarna hun vergiffenis: ze lijken gelouterd. Het lijden heeft hen gereinigd. Voor andere personages komt loutering niet meer in het leven, maar pas na de dood. Het is bij het kijken van *Magnolia* al snel duidelijk dat niemand in het verhaal zo puur en zuiver is als de titel suggereert. De meeste personages zijn doordrenkt van zonden en ze worstelen zich door een leven waarin ze moeten accepteren welke keuzes ze hebben gemaakt. Zij zijn zondaars die behoefte hebben aan vergeving of slachtoffers die graag vergiffenis zouden schenken. Maar bovenal moet ieder leren om zichzelf te vergeven. De vergeving is als een vlam in het omringend duister.

Denise van Dalen is redacteur van *idee*.

DE AUTEURS

Tjitske Akkerman is universitair docent aan de Universiteit van Amsterdam

Paul van der Bas is stafmedewerker bij Centrum Informatie en Documentatie Israël

Mike Beunder is vice-voorzitter van de D66 thema-afdeling Internationale Veiligheid en Defensie

Hidde Boersma is freelance wetenschaps-journalist en documentairemaker

Mark Bovens is hoogleraar Bestuurskunde aan de Universiteit Utrecht

Coen Brummer is aanstaand directeur van de Mr. Hans van Mierlo Stichting

Johan Christensen is universitair docent aan de Universiteit Leiden

Tália Cliteur is stagiaire bij de Mr. Hans van Mierlo Stichting

Adrian de Groot Ruiz is directeur van True Price

Brechtje Kemp is Senior Program Officer bij International IDEA

Willem F. Korthales Altes is sinds 1995 lid van de rechterlijke macht

Mark Sanders is econoom en universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht

Ton Schroor is wethouder Zorg & Welzijn namens D66 in Gemeente Groningen

Adina Trunk is Programme Officer bij het International Institute of Electoral Assisatnce

Anchrit Wille is universitair hoofddocent aan de Universiteit Leiden

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 38
nummer 4
december 2017

idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactie
Tonko van Leeuwen (hoofdredacteur),
Denise van Dalen, Angélique van Drunen,
Inge van der Leeuw, Andrys Wierstra,
Berber Wierstra

redactieraad
Annet Aris (voorzitter), Peter van den Besselaar,
Han Entzinger, Jochem Lybaart,
Mark van Ostaijen, Mark Sanders, Pier Vellinga,
Ad van Vugt

aan dit nummer werkten mee
Annet Aris, Tjitske Akkerman, Paul van der Bas,
Mike Beunder, Hidde Boersma, Mark Bovens,
Coen Brummer, Johan Christensen, Tália Cliteur,
Laura van Dijk, Adrian de Groot Ruiz, Michael
Ignatieff, Brechtje Kemp, Willem F. Korthales Altes,
Martine Prange, Mark Sanders, Carlo Strenger,
Ton Schroor, Adina Trunk, Anchrit Wille

fotografie
Herman Wouters
Jeroen Mooijman

ontwerp
Wilmar Grossouw
de ontwerpvloot

druk
Drukkerij van Deventer bv.

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen
over voorwaarden en redactiebeleid kunt
u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

idee verschijnt vier keer per jaar. Een jaarabonne-
ment kost €36; voor studenten €21 (kopie studen-
tenkaart meesturen). Een tablet-abonnement is
€21; voor reguliere abonnees is dit abonnement
gratis (op aanvraag). Het abonnement gaat per
direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand.
Losse nummers op aanvraag.

Lang leve het democratische kapitalisme

Democratie en kapitalisme gaan hand in hand en beiden zijn de afgelopen decennia gegroeid. Toen ik geboren werd, in 1970, was een kwart van de landen op de wereld een democratie en bestond een kwart van de wereldeconomie uit internationale handel. Beiden zijn nu meer dan 50 procent.

Democratie en kapitalisme delen vrijheid als fundament. Democratie is gebaseerd op de vrijheid van meningsuiting, vereniging en verkiezing. Kapitalisme is gebaseerd op de vrijheid om zaken van waarde te bezitten en te verhandelen.

Het democratisch-kapitalisme gaat uit van vertrouwen in de uitkomst van menselijk handelen met mogelijke correcties achteraf, bijvoorbeeld door inkomenshervreiding. Het socialisme wantrouwt de uitkomsten van menselijk handelen en wil het daarom vooraf inperken.

De liberale democratie is ruim 200 jaar geleden ontstaan als idee, maar is voor haar voortbestaan afhankelijk van economische groei, bij uitstek een vrucht van het kapitalisme. Hoe meer er te verdelen valt, hoe makkelijker mensen het eens worden over de spelregels. De geschiedenis kent tal van episodes waarin economische stagnatie de democratie onder druk zet, met de jaren 20-30 van de vorige eeuw als dieptepunt.

Het is dan ook een klein wonder dat de financiële crisis geen grote schade aan de democratie lijkt te hebben aangericht. Maar de crisis heeft aloude spanningen tussen kapitalisme en democratie wel opnieuw blootgelegd. Kiezers willen een minimale bestaanszekerheid en ze willen gehoord worden. Dat de economische onzekerheid voor grote groepen is toegenomen staat vast. Baan- en pensioenzekerheid zijn minder dan voor de crisis. Of kiezers daadwerkelijk minder gehoord worden door hun vertegenwoordigers betwijfel ik. Maar velen hebben dat gevoel en dat is minstens zo relevant.

Wat kunnen we hieraan doen? In elk geval niet door aan te schurken tegen het vrijheidsbeperkende extremisme van de Socialistische Partij (medische en financiële sector nationaliseren en vrije prijsvorming op de woningmarkt afschaffen) of de PVV (grenzen dicht en vrijhandel afschaffen). Wel door te werken aan stabiele welvaarts-groei voor iedereen. Niet door elk individueel risico te collectiviseren, wel door grote risico's te delen. En niet door voor elk probleem de EU naar voren te schuiven of haar van alles de schuld te geven, maar wel door de interne markt te omarmen. Het vrije verkeer van mensen, goederen en diensten vormt het fundament van de EU en bescherming daarvan in het post-Brexit tijdperk is cruciaal voor de welvaart in Europa.

Wie de democratie een warm hart toedraagt moet onze kapitalistische economie zowel koesteren als bijsturen.